

NARXOZ
UNIVERSITY

«МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ
ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ЗАМАНАУИ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»

атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
18 сәуір 2025 жыл

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции

«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ С ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО
ОБЩЕСТВА»
18 апреля 2025 год

MATERIALS
of the international scientific-practical conference
«CONTEMPORARY PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN STATE
AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS»
April 18th 2025

**НАРХОЗ УНИВЕРСИТЕТИ
УНИВЕРСИТЕТ НАРХОЗ
NARXOZ UNIVERSITY**

**ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ МЕКТЕБІ
ШКОЛА ПРАВА И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
SCHOOL OF LAW AND PUBLIC ADMINISTRATION**

**«МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ
ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ЗАМАНАУИ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция**

**МАТЕРИАЛДАРЫ
18 сәуір 2025 жыл**

**МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции**

**«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ С ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО
ОБЩЕСТВА»
18 апреля 2025 год**

**MATERIALS
of the international scientific-practical conference**

**«CONTEMPORARY PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN STATE
AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS»
April 18th 2025**

ӘОЖ /УДК 323/324
КБЖ/ ББК 66.3
К/М44

З.ғ.д., профессор Т.Е. Сарсенбаевтың жалпы редакциясымен
Под общей редакцией д.ю.н., профессора Сарсенбаева Т.Е.
Under the general editorship of Doctor of Law, Professor T. Sarsenbayeva

Редакциялық алқа:

Г.А.Алибаева., Ш.Б.Маликова, А.Б.Омарова, А.А.Сейтжан (жинақтың жауапты хатшысы), Н.Узақбаев

Редакционная коллегия:

Алибаева Г.А., Маликова Ш.Б., Омарова А.Б., Сейтжан А.А. (отв. секретарь сборника), Узакбаев Н.

Editorial Board:

G. Alibayeva, Sh. Malikova, A. Omarova, A. Seitzhan (executive secretary of the collection), N. Uzakbayev

Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының заманауи мәселелері: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары (18 сәуір 2025ж.)/ Жауапты ред. Т.Е. Сарсенбаев. – Алматы: “Tandem-2” ЖШС, 2025. – 396 б.

Современные проблемы взаимодействия органов государственной власти с институтами гражданского общества: материалы международной научно-практической конференции (18 апреля 2025 г.)/ отв. ред. Сарсенбаев Т.Е. – Алматы: ТОО “Tandem-2”, 2025. – 396 с.

Contemporary problems of interaction between state authorities and civil society institutions: materials of the international scientific and practical conference (april 18, 2025)/ ed. by T. Sarsenbayev. – Almaty: LLP “Tandem-2”, 2025. – 396 p.

ISBN 978-601-222-166-4

Жинаққа КеАҚ «Нархоз университеті» Құқық және мемлекеттік басқару мектебімен өткізген: «Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының заманауи мәселелері» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары енді.

Конференция материалдары жинағы BR 24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқық саласындағы заң терминологиясын үйлестіру және заң мәтіндерінің лингвистикалық тундұсқалығы» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026 жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалды.

В сборник вошли материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы взаимодействия органов государственной власти с институтами гражданского общества», проведенный Школой права и государственного управления НАО «Университет Нархоз».

Сборник материалов конференции подготовлен в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта BR 24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

The collection includes materials of the international scientific and practical conference "Contemporary problems of interaction between state authorities and civil society institutions", organized by the cafe of School of Law and Public Administration, NPSK "Narхоз University".

The collection of conference materials was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at implementing the project BR 24993217, titled "Harmonization of Legal Terminology and Linguistic Authenticity of Legal Texts in the Field of Criminal Law of the Republic of Kazakhstan", financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

ӘОЖ /УДК 323/324
КБЖ/ ББК 66.3

ISBN 978-601-222-166-4 ©НАО «Университет Нархоз», 2025

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

Приветственные выступления

<i>Куришибаев Ахылбек Кажигулович - Президент Национальной академии наук РК, председатель правления.....</i>	<i>6</i>
<i>Аубакирова Индира Ураловна - доктор юридических наук, профессор, директор РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан».....</i>	<i>8</i>

Научные доклады

<i>Абдрахманов Р.З.</i> Мемлекеттік-жекешілік әріптестік жобаларын іске асыру кезінде тәуекелдерді басқару	<i>11</i>
<i>Абишева М.Н.</i> Әуе көлігімен тасымалдау кезінде сақтандырудың ерекшеліктері	<i>16</i>
<i>Автономов А.С.</i> Конституционные основы развития гражданского общества в контексте взаимодействия общества и государства в Республике Казахстан	<i>23</i>
<i>Адилгазы С.</i> Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы мен гармонизациясын қамтамасыз етудегі қоғамдық бақылаудың маңызы: салыстырмалы-құқықтық аспектісі	<i>37</i>
<i>Adalihan N.</i> The role of civil society in the media space in the context of digital transformation: a study of legal and ethical issues in the application of ai technologies	<i>46</i>
<i>Айтхожин К.К., Тен Р.В.</i> Взаимодействие органов местного самоуправления с государством и институтами гражданского общества	<i>54</i>
<i>Акбаралиева М.К.</i> Субъективные признаки похищения человека.....	<i>61</i>
<i>Алибаева Г.А., Айтхожин К.К.</i> Местное самоуправление, как центральный институт в механизме взаимодействия государства и гражданского общества	<i>64</i>
<i>Аманжолова З.Н.</i> Төтенше жағдай кезінде құқықтар мен бостандықтарға берілген кепілдіктерді жүзеге асыру	<i>71</i>
<i>Амиров Н.К.</i> Соотношение общественного и государственного контроля.....	<i>78</i>
<i>Анарқұлова Э.С.</i> Пути совершенствования взаимодействия нотариата с государственными органами в Кыргызской Республике	<i>84</i>
<i>Ануанова Е.С.</i> Evolution of the eco-terrorism at sea in international law	<i>91</i>
<i>Атаханова С.К.</i> Азаматтық қоғам институттарының қылмыстық құқық саласындағы норма шығармашылық қызметке қатысуының құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері: үйлесімділік мәселелері	<i>96</i>
<i>Әкімжанов Т.Қ.</i> Қазіргі кезеңде қоғамдық қатысу менен қылмыстыққа қарсы жаңа жолдары іздеу қажеттілігі туралы.....	<i>104</i>
<i>Байжомартова К.А.</i> Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік органдарға жүгіну институтының даму тарихы.....	<i>111</i>
<i>Бейсенбаева Г.Н.</i> Понятие и виды совокупности уголовных правонарушений	<i>117</i>
<i>Вяткин Н.А.</i> Перспективные направления развития взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества в сфере национальной безопасности.....	<i>124</i>

<i>Досжанова А.Б.</i> Тұлғаны цифрлық идентификациялау – цифрландыру жағдайында мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимылының құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілері ретінде	129
<i>Жатқанбаева А.Е.</i> Роль Конституционного Суда в оптимизации взаимодействия государственных органов и институтами гражданского общества	136
<i>Жанбырбаева А.Н., Кузембекова Р.А.</i> Тұрақты даму негізінде білім беру инфрақұрылымын басқару	142
<i>Жумалипова А.А.</i> Проблема определения рамок применимого права при совершении киберпреступлений в международном частном праве	148
<i>Гурков А.</i> Делиберативная демократия в XXI веке: механизмы внедрения, политические барьеры и ее роль в укреплении гражданского общества	153
<i>Ильина В.О.</i> Особенности реализации права на необходимую оборону инспекторами природоохранной службы в контексте развития уголовной политики и взаимодействия органов государственной власти с институтами гражданского общества в Республике Казахстан	159
<i>Исаханқызы А.</i> К некоторым теоретическим вопросам соотношения информационных прав и информационных обязанностей	163
<i>Kairat A.</i> Reconstructing government–society interaction in the digital age: social media as a governance tool	174
<i>Каржавова В.А.</i> О противодействии семейно-бытовому насилию в Республике Казахстан	181
<i>Kenzhaliyev M.Z.</i> Regulation of civil society organizations: international legal standards and national practice in the Republic of Kazakhstan	186
<i>Когамов М.Ч.</i> Общественный контроль, как форма проявления народовластия	192
<i>Клеймёнов М.П.</i> Гражданское сетевое сообщество в контексте государственного управления	195
<i>Kuash R.</i> Media space as a platform for dialogue between the state and civil society in the context of digital transformation	199
<i>Кусаинова А.К.</i> Гармонизация уголовно-правовой терминологии Республики Казахстан в контексте международного правового взаимодействия	207
<i>Малиновский В.А.</i> Ассамблея народа Казахстана – уникальный конституционный государственно-общественный институт	216
<i>Маликова Ш.Б., Әбдіразақ Б.</i> Влияние взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества на качество и эффективность уголовного законодательства: проблемы аутентичности и гармонизации	224
<i>Маликова Ш.Б., Кененбаев Д.Е.</i> Сравнительно-правовой анализ противодействия интернет-мошенничеству в Республике Казахстан и Эстонской Республике	238
<i>Меирбекова Г.Б., Абақан А.Т.</i> Қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты қараудың және шешудің процессуалдық тәртібі	243
<i>Мамырова С.Т.</i> Цифрландыру жағдайындағы кеден құқығының қағидаттары	255
<i>Маткаримова Г.А., Чиниев Д.</i> Перспективы дальнейшего совершенствования политико-правовых основ развития гражданского общества	259

Меирбекова Г.Б., Шамет Д.К. Занды тұлғаны қайта ұйымдастыру институтының мәні және маңызы	270
Омарова А.Б., Маликов С.Б. О роли лингвистической аутентификации законов в обеспечении правовой определенности и доверия к институтам власти	281
Раззак Н.Р. Проблемы противодействия незаконному старательству на объектах АО «Алтыналмас» и предложения по их решению	289
Рахметулин А. Б., Абайдельдинов Т.М. Международный опыт правового регулирования искусственного интеллекта в сфере труда	292
Рахимбаев Э. Н., Сабитов К.А. Развитие правовых основ взаимодействия органов местного самоуправления с институтами гражданского общества в Казахстане	297
Rosa M., LL.M. Examples of forms of social participation in Polish local governments	304
Рустемова Г.Р. Искусственный интеллект и принятие управленческих решений при взаимодействии госорганов и населения	313
Рысендеев Б.Д. Взаимодействие органов местного самоуправления с органами государственной власти в обеспечении финансово-экономической самостоятельности местного самоуправления в Кыргызской Республике	316
Сарсенбаев Т.Е. Правосудие в эпоху информационной открытости	321
Сейдеханов С.А., Мауяева С.Т., Әбділда Д.Ә. 15 секунд на власть: клиповое сознание и динамика взаимодействия государства с гражданским обществом в эпоху социальных сетей	332
Сейдуш М.Т. Мемлекеттік меншікті басқарудың Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері бар шетелдік тәжірибелері	339
Сейтакова Б.М. Социальная направленность деятельности органов внутренних дел как условие эффективной реализации сервисной модели полиции	344
Сейтжан А.А. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы терминологиялық үйлестірудің халықаралық тәжірибесі	350
Ситников П.В. Современные тенденции государственного управления в системе правоохранительных органов: проблемные вопросы и пути реализации	354
Скаков А. Б. Коррупция – угроза государственности и национальной безопасности Казахстана	363
Төлеген М.Ә. Азаматтық қоғам институттарының мемлекеттік органдармен өзара қызметі	370
Турсынқұлова Д.А. Роль институтов гражданского общества в процессе гармонизации и аутентификации нормативных правовых актов уголовно-правовой сферы: теоретико-правовой анализ	374
Уалихан А.Д. Прокурордың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуының құқықтық негіздерін Қазақстан мен Ресей мемлекеттерінің заңдары мен талдамалы әдіспен зерттеу	382
Ягмусова А.Ф. Анализ действующего законодательства в сфере социальных гарантий и выплат работникам, занятым на вредных и (или) опасных условиях труда в Республике Казахстан	388

Қуришбаев Ахылбек Кажигулович

ҚР Ұлттық ғылым академиясының Президенті, басқарма төрағасы

Құрметті конференцияның қатысушылары! Қадірлі қонақтар!

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы атынан сіздерді «Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының заманауи мәселелері» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

Бұл конференция - мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін қалыптастыру, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру және тұрақты дамудың халықаралық стандарттарына сай ашық, әділетті қоғам құру жолындағы өзекті мәселелерді талқылауға арналған маңызды ғылыми алаң.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы да бүгінгі таңда қоғамның өзекті сұраныстары мен қажеттіліктеріне жауап беретін ғылымның жаңа форматын қалыптастыру бағытында жүйелі жұмыстар жүргізуде. Атап айтқанда, Академия өңірлік және салалық форсайт-сессиялар өткізіп, еліміздің әр аймағындағы ғылыми-әлеуметтік проблемаларды, азаматтардың қажеттіліктерін және ғылыми әлеуетті дамытудың басым бағыттарын анықтауда.

Сонымен қатар, ҚР ҰҒА қоғамдық ғылымдарды, оның ішінде құқық, мемлекеттік басқару, әлеуметтану және саясаттану салаларын дамытуға, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары арасындағы диалогты нығайтуға ерекше көңіл бөліп келеді. Бұл - ғылыми сараптаманың сапасын арттырып, заң шығармашылығы мен басқару шешімдерінің тиімділігін көтеруге мүмкіндік береді.

Осы бағыттағы ізденістер Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының жұмысының маңызды бөлігіне айналып отыр. Академия құрамындағы Білім және қоғамдық даму ғылымдары бөлімшесі еліміздің жетекші ғалымдарын біріктіре отырып, қоғамдағы өзекті мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеп, ұлттық деңгейде тиімді шешу жолдарын ұсынуға белсенді атсалысуда.

Атап айтқанда, ҚР ҰҒА ғылыми-сараптамалық жұмыстары шеңберінде қоғам дамуының заманауи үрдістеріне талдау жасалып, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Ұлттық Құрылтай мен басқа да мемлекеттік органдарға нақты ғылыми ұсыныстар әзірленуде. Азаматтық қоғамның рөлін арттыру, әлеуметтік әділеттілік, құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайту, халықпен кері байланыс механизмдерін жетілдіру - Академия жұмысының басым бағыттарының бірі.

Сондықтан бүгінгі конференция аясында көтерілетін идеялар мен ұсыныстар Қазақстанның құқықтық және демократиялық дамуына, мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етуге, қоғам мен мемлекет арасындағы сенімді нығайтуға бағытталатынына сенімдімін.

Баршаңызға жемісті жұмыс, мазмұнды пікір алмасу және ел дамуына үлес қосатын тың ғылыми идеялар тілеймін!

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы атынан сіздерді «Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының заманауи мәселелері» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

Бұл конференция - азаматтық қоғамды дамыту, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру, қоғам мен билік арасындағы сенімді нығайту, заң шығармашылығы мен мемлекеттік шешімдер қабылдау үдерісіне азаматтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету бағытындағы ғылыми пікір алмасудың аса өзекті алаңы.

Бүгінгі конференция барысында айтылатын пікірлер мен ғылыми ұсыныстар Қазақстан қоғамының орнықты дамуына, мемлекеттік басқару мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылын жаңа сапалық деңгейге көтеруге септігін тигізеді деп сенемін.

Баршаңызға жемісті жұмыс, сәтті идеялар мен ғылыми табыстар тілеймін!

Аубакирова Индира Ураловна

доктор юридических наук, профессор, директор РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

Уважаемые коллеги!

Современное государственное развитие невозможно без полноценного функционирования гражданского общества. Его институты становятся важным элементом демократии, правового государства и конституционализма. Особенно актуально это в контексте политических и конституционных реформ, происходящих в Республике Казахстан в последние годы.

I. Теоретико-правовая природа гражданского общества

Понятие гражданского общества уходит корнями в философско-правовую мысль Нового времени. Георг Вильгельм Фридрих Гегель в «Философии права» определял гражданское общество как «среду реализации частных интересов, которая, тем не менее, служит всеобщему благу». Современная юридическая доктрина рассматривает гражданское общество как совокупность негосударственных объединений, структур и форм общественной самореализации, действующих в правовом поле.

По мнению И.А. Ильина, *«гражданское общество - это самоорганизация нравственно ответственных людей, признающих право и готовых его защищать». Таким образом, институт гражданского общества - это не только социальное, но и конституционно значимое явление, обеспечивающее взаимодействие личности и государства.

II. Гражданское общество в контексте казахстанских реформ

Последние годы ознаменованы значимыми шагами Республики Казахстан в направлении усиления роли гражданского общества и политической модернизации. Центральное место в этом процессе занимают реформы, инициированные Президентом страны Касым-Жомартом Токаевым.

1. Электронные петиции: цифровое измерение демократии

Внедрение платформы электронных петиций E-Otinish.kz стало важным шагом в развитии механизмов прямой демократии. Согласно действующему законодательству, петиции, получившие поддержку определенного числа граждан, подлежат обязательному рассмотрению уполномоченными органами. Это - реальный канал влияния общества на принятие решений.

2. Национальный курултай: новая форма общественного диалога

Создание Национального курултая как института диалога и консолидации стало логическим продолжением курса на «слышащее государство». В его состав вошли представители науки, культуры, бизнеса, молодежных и этнокультурных организаций. В ходе первого заседания Касым-Жомарт Токаев подчеркнул:

«Национальный курултай призван стать мощной площадкой для обмена мнениями, формирования национального консенсуса и поддержки общественных инициатив».

3. Политическая либерализация: реформирование партийной системы

Среди ключевых шагов - упрощение регистрации политических партий. В 2022 году законодательный порог был снижен с 20 тысяч до 5 тысяч членов, что расширило политическое представительство и повысило конкуренцию. Это - прямое расширение поля для гражданского активизма в легитимной форме.

4. Общественный контроль и роль предпринимателей

Укрепляется роль Общественных советов, действующих при органах государственной власти. Они становятся инструментом публичного контроля за реализацией государственных решений. Одновременно усиливается влияние бизнес-ассоциаций и предпринимателей, особенно в процессе подготовки нормативных правовых актов.

Президент Токаев в своем Послании 2023 года особо подчеркнул:

«Необходимо создать условия для широкого участия граждан в управлении страной. Активизм и инициативность людей должны быть не только поддержаны, но и институционализированы».

Таким образом, формируется инфраструктура гражданского участия, встроенная в конституционно-правовую модель государства.

III. Вызовы на пути становления гражданского общества

Несмотря на положительную динамику, существуют и определенные вызовы:

- сохраняется тенденция к формализации общественных структур;
- уровень правовой культуры и гражданской активности населения всё ещё недостаточен;
- требуется правовая и институциональная защита независимых общественных инициатив.

Ключевая задача - обеспечить не только правовое оформление институтов гражданского общества, но и их реальную эффективность и вовлечённость в процессы государственного управления.

Құрметті конференция қатысушылары! Қадірлі қонақтар!

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы атынан сіздерді «Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының заманауи мәселелері» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

Бұл конференция - мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді тетіктерін қалыптастыру, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыру және тұрақты дамудың халықаралық стандарттарына сай ашық, әділетті қоғам құру жолындағы өзекті мәселелерді талқылауға арналған маңызды ғылыми алаң.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы да бүгінгі таңда қоғамның өзекті сұраныстары мен қажеттіліктеріне жауап беретін ғылымның жаңа форматын қалыптастыру бағытында жүйелі жұмыстар жүргізуде. Атап айтқанда, Академия өңірлік және салалық форсайт-сессиялар өткізіп, еліміздің әр

аймағындағы ғылыми-әлеуметтік проблемаларды, азаматтардың қажеттіліктерін және ғылыми әлеуетті дамытудың басым бағыттарын анықтауда.

Сонымен қатар, ҚР ҰҒА қоғамдық ғылымдарды, оның ішінде құқық, мемлекеттік басқару, әлеуметтану және саясаттану салаларын дамытуға, мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары арасындағы диалогты нығайтуға ерекше көңіл бөліп келеді. Бұл - ғылыми сараптаманың сапасын арттырып, заң шығармашылығы мен басқару шешімдерінің тиімділігін көтеруге мүмкіндік береді.

Осы бағыттағы ізденістер Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының жұмысының маңызды бөлігіне айналып отыр. Академия құрамындағы Білім және қоғамдық даму ғылымдары бөлімшесі еліміздің жетекші ғалымдарын біріктіре отырып, қоғамдағы өзекті мәселелерді ғылыми тұрғыдан зерттеп, ұлттық деңгейде тиімді шешу жолдарын ұсынуға белсенді атсалысуда.

Атап айтқанда, ҚР ҰҒА ғылыми-сараптамалық жұмыстары шеңберінде қоғам дамуының заманауи үрдістеріне талдау жасалып, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Ұлттық Құрылтай мен басқа да мемлекеттік органдарға нақты ғылыми ұсыныстар әзірленуде. Азаматтық қоғамның рөлін арттыру, әлеуметтік әділеттілік, құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайту, халықпен кері байланыс механизмдерін жетілдіру - Академия жұмысының басым бағыттарының бірі.

Сондықтан бүгінгі конференция аясында көтерілетін идеялар мен ұсыныстар Қазақстанның құқықтық және демократиялық дамуына, мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен есептілігін қамтамасыз етуге, қоғам мен мемлекет арасындағы сенімді нығайтуға бағытталатынына сенімдімін.

Баршаңызға жемісті жұмыс, мазмұнды пікір алмасу және ел дамуына үлес қосатын тың ғылыми идеялар тілеймін!

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясы атынан сіздерді «Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының заманауи мәселелері» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның ашылуымен шын жүректен құттықтаймын!

Бұл конференция - азаматтық қоғамды дамыту, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру, қоғам мен билік арасындағы сенімді нығайту, заң шығармашылығы мен мемлекеттік шешімдер қабылдау үдерісіне азаматтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету бағытындағы ғылыми пікір алмасудың аса өзекті алаңы.

Бүгінгі конференция барысында айтылатын пікірлер мен ғылыми ұсыныстар Қазақстан қоғамының орнықты дамуына, мемлекеттік басқару мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылын жаңа сапалық деңгейге көтеруге септігін тигізеді деп сенемін.

Баршаңызға жемісті жұмыс, сәтті идеялар мен ғылыми табыстар тілеймін!

Абдрахманов Рахат Зауытбекович

*Заң ғылымдары магистрі, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі аға оқытушысы, Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.
e-mail: rakhat/abdrakhmanov@narhoz.rz*

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШІЛІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ КЕЗІНДЕ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ

Андатпа. Мақалада мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын іске асыру процесінде тәуекелдердің туындау сипаты зерттеледі, тәуекелдерді жіктеу тәсілдері талданады, тәуекелдердің әртүрлі түрлерінің мазмұны және МЖӘ жобасының тәуекелдерді басқару тетігі қарастырылады.

Түйін сөздер: *мемлекеттік-жекешелік әріптестік, тәуекелдер, тәуекелдерді жіктеу, тәуекелдерді басқару, тәуекелдерді бөлу, тәуекелдерді талдау.*

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Аннотация. В статье исследуется природа возникновения рисков в процессе реализации проектов государственно-частного партнерства, анализируются подходы к классификации рисков, рассматривается содержание различных видов рисков и механизм управления рисками проекта ГЧП.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, риски, классификация рисков, управление рисками, распределение рисков, анализ рисков.*

RISK MANAGEMENT IN THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS

Annotation. The article examines the nature of risks in the process of implementing public-private partnership projects, analyzes approaches to risk classification, examines the content of various types of risks and the risk management mechanism of a PPP project.

Key words: *public-private partnership, risks, risk classification, risk management, risk allocation, risk analysis.*

Мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының тиімді институттарын дамыту - тиімді экономикалық саясатты қалыптастырудың, инвестициялық саясатты арттырудың, елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың, сондай-ақ өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытудың маңызды шарттарының бірі.

Мемлекеттік - жекешелік әріптестік (МЖӘ) - бұл өзара тиімді шарттарда әлеуметтік маңызы бар міндеттерді шешу үшін мемлекет пен бизнестің (жеке сектордың) орта және ұзақ мерзімді өзара іс-қимылының үйлесімі. МЖӘ жеке компанияларға мемлекеттік сектор атынан мектептер мен ауруханалар сияқты мемлекеттік жобаларды салуға, иеленуге және пайдалануға мүмкіндік береді. МЖӘ келісімшарттары, әдетте, ұзақ мерзімді инвестициялар мен активтерді басқарудан туындайтын тиімділікке қол жеткізу үшін жеке агенттен активтің ұзақ

уақыт бойы, ең болмағанда оның пайдалы қызмет ету мерзімінің едәуір бөлігінде жұмыс істеуі үшін жауапкершілікті талап етеді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік маңызы бар проблемаларды шешуге бағытталған мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықтың маңызы артып келеді. Ең алдымен, МЖӘ-нің соңғы онжылдықтарда кең таралуының себептері әлеуметтік-экономикалық өмірдің күрделілігінде жатыр, бұл мемлекеттің әлеуметтік маңызды функцияларды орындаудағы міндетін қиындатады.

МЖӘ жүзеге асырудың маңызды кезеңі әріптестік тараптары арасында жобаларды дайындау мен іске асырумен қатар жүретін көптеген тәуекелдерді іс жүзінде бөлу болып табылады. Осыған байланысты оларды анықтау және бағалау, тәуекелдерді бөлу мәселелері бойынша келіссөздер процесінің параметрлерін белгілеу және оларды басқару жөніндегі шараларды әзірлеу қажеттілігі туындайды.

МЖӘ жобаларын жүзеге асыру мемлекет пен бизнестің өзара тиімді ынтымақтастығының алғышарттарын қалыптастыруға ықпал етеді, бірақ сонымен бірге тәуекелдерді тудырады, оларды қарастыру мен сипаттау ерекше өзектілікке ие болады.

Тәуекелдер кез келген басқа инфрақұрылымдық жобалар сияқты барлық МЖӘ жобаларына тән. Олар жоба шеңберінде қызмет көрсетуге және/немесе жобаның коммерциялық өміршеңдігіне тікелей әсер етуі мүмкін болашақ нәтижелердің белгісіздігінен туындайды. Осылайша, келісімшарт тараптары арасында тәуекелдерді бөлу және тәуекелдерді басқару МЖӘ жобасының негізінде жатыр. Бұл сонымен қатар МЖӘ жобасының бизнес-негіздемесін әзірлеу кезінде маңызды элемент болып табылады.

Тәуекел «МЖӘ жобасының, ең алдымен, жобаның пайдасы мен шығындарын болжау кезінде болжанған кірістер мен шығыстарға байланысты нақты көрсеткіштерінің өзгеруіне әкелетін оқиғаның орын алу мүмкіндігі» ретінде анықталады [1].

Тәуекел жағдайы оқиғаның кездейсоқ сипатымен, балама шешімдердің болуымен, нәтижелер мен күтілетін нәтижелердің ықтималдығын, шығындар ықтималдығын немесе қосымша пайда алу мүмкіндігімен сипатталады. Сонымен, венгриялық экономистер Т. Бачкай, Д. Мессен, Д. Минко тәуекел – бұл шешімді жүзеге асырудың зияны емес, оған жету үшін шешім қабылданған мақсаттан ауытқу мүмкіндігі деп санайды [2].

Әрбір МЖӘ жобасы жеке және өзіне тән ерекшеліктерге ие, бұл кез келген жобаға сәйкес келетін тәуекелдердің толық тізбесінің болмауын түсіндіреді.

Барлық тәуекелдер МЖӘ жобасын іске асыру барысына әсер етуі мүмкін елеулі ауқымды залалдарды алып жүруі мүмкін. Тәуекелдің әрбір түрін қарау тәуекелдің осы түрінің туындау себептері, тәуекелдік оқиғаның туындауының теріс салдарын анықтау, МЖӘ жобасын іске асыру кезінде туындауы мүмкін нақты тәуекелдерді азайту жөніндегі іс-шараларды айқындау тұрғысынан жүзеге асырылуға тиіс.

Барлық ықтимал тәуекелдерді жіктеу. Қазіргі тәжірибеде экономикалық әдебиеттердегі тәуекелдерді жіктеу туралы сұраққа нақты жауап жоқ әр түрлі авторлар тәуекелдерді жіктеудің әртүрлі нұсқаларын ұсынады. Кез келген классификация белгілі бір белгіге негізделгендіктен, бұл қасиет олардың барлық жиынтығынан ең көп тәуекелдерді есепке алуды қамтамасыз ету үшін осындай қасиеттерге ие болуы керек.

МЖӘ тәуекелдерінің егжей-тегжейлі сипаттамасын Дж. Демон жүзеге асырады, оның ішінде ол тізімдейді: саяси тәуекел, мерзімінде аяқталмау қаупі, құқықтық және реттеуші тәуекел, міндеттемелерді орындамау тәуекелі, операциялық тәуекел, қаржылық тәуекел, валюталық тәуекел, сұраныс тәуекелі, экологиялық және әлеуметтік тәуекелдер [3].

В.Г.Варнавский және оның қосалқы авторлары МЖӘ жобаларын жүзеге асыру кезінде тәуекелдердің төрт негізгі категориясын анықтайды: 1) саяси және құқықтық; 2) техникалық; 3) коммерциялық; 4) экономикалық, валюталық және қаржылық [4].

МЖӘ жобасын іске асыру барысында орын алуы мүмкін тәуекелдердің негізгі түрлеріне тоқталсам.

Құрылыс және техникалық тәуекелдер: жобалау кезіндегі қателіктер қаупі, объектінің берілген техникалық-экономикалық көрсеткіштерге сәйкес келмеу қаупі, құрылыс мерзімдерін сақтамау немесе оның аяқталмау тәуекелдері және т. б. Олардың пайда болуы, әдетте, жобалық шешімдердегі, сондай-ақ құрылыс жұмыстарының жоспарлары мен кестелеріндегі қателіктермен, инвестициялық әлеуеттің параметрлерін дұрыс бағаламаумен, ескірген техниканы, технологиялар мен материалдарды пайдаланумен, жеткіліксіз білікті мердігерлер мен жұмыс үшін тартумен, басқарудағы кемшіліктермен және т. б. байланысты.

Құрылыс тәуекелдері МЖӘ-нің ең қымбат тәуекелдерінің бірі ретінде сипатталады, өйткені аяқталмаған құрылыс нысандарының құны аз және экономикалық айналымда сұранысқа ие емес.

Олардың пайда болуы, әдетте, жобалық шешімдердегі, сондай-ақ құрылыс жұмыстарының жоспарлары мен кестелеріндегі қателіктермен, инвестициялық әлеуеттің параметрлерін дұрыс бағаламаумен, ескірген техниканы, технологиялар мен материалдарды пайдаланумен, жеткіліксіз білікті мердігерлер мен жұмыс үшін тартумен, басқарудағы кемшіліктермен және т. б. байланысты.

Жобалау және құрылыс тәуекелдері жеке әріптеске жүктелуі керек.

Құрылыс тәуекелдері МЖӘ-нің ең қымбат тәуекелдерінің бірі ретінде сипатталады, өйткені аяқталмаған құрылыс нысандарының құны аз және экономикалық айналымда сұранысқа ие емес.

Құрылыс тәуекелдерінің тағы бір ерекшелігі - олар уақытша. Нысанның құрылысы аяқталғаннан кейін және ол пайдалануға берілгеннен кейін құрылыс тәуекелдері жоғалады.

Нысанды пайдалану кезеңінде коммерциялық тәуекелдер туындайды. Олар МЖӘ жобасында көзделген өнімді өткізу көлемін, баға деңгейін және МЖӘ объектісін пайдалану сатысында операциялық кіріс пен пайда көлемінің азаюына әкеп соғатын басқа да факторларды айтарлықтай төмендету мүмкіндігін білдіреді.

МЖӘ шеңберіндегі қаржылық тәуекелдер - бұл жеке және мемлекеттік әріптес үшін қаржылық тұрақтылыққа, кірістілікке және инвестициялардың қайтарылуына әсер етуі мүмкін тәуекелдер. Бұл тәуекелдер жобаның барлық кезеңдерінде пайда болады: жоспарлаудан бастап пайдалануға дейін. Мысалы, егер өтемақы механизмі келісімшартта қарастырылмаған болса, инфляцияның өсуі операциялық және күрделі шығындарды арттыруы мүмкін. Пайыздық мөлшерлеменің өсуі қарыз капиталының құнын арттырып, жобаның кірістілігін төмендетуі мүмкін.

МЖӘ жобасын іске асырудың әртүрлі кезеңдерінде құқықтық проблемалар туындауы мүмкін. Құқықтық тәуекелдер, ең алдымен, заңнамадағы ықтимал өзгерістерге, оның ішінде салық тәуекелдеріне қатысты, бұл әріптес МЖӘ туралы келісімге қол қою кезінде сене алатын бастапқы шарттарды, сондай-ақ әріптестің өзінің жағдайын едәуір нашарлатады, оның ішінде оған жасасу сәтінде қолданыста болған нормативтік құқықтық актілермен салыстырғанда қосымша жүктейді келісімдер, міндеттер.

Құқықтық тәуекелдерді іске асуы бастапқыда көзделмеген міндеттемелердің туындауына әкелуі мүмкін.

Саяси тәуекелдер - бұл саяси жүйенің өзгеруіне, қоғамдағы саяси күштердің орналасуына, саяси тұрақсыздыққа байланысты мүліктік (қаржылық) шығындар ықтималдығы. Саяси тәуекелдерге мыналар жатады: мемлекеттік органның бастамасы бойынша келісімшартты тоқтата тұру немесе мерзімінен бұрын тоқтату, айыппұл салу, жобаны алып қою немесе иеліктен шығару. Сонымен қатар, жобаны сәтті жүзеге асыру жеке серіктестің қажетті аймақтық және жергілікті рұқсаттарды алу қабілетіне байланысты. Бұл мәселені шешу айтарлықтай кідірістер мен қосымша шығындарды тудыруы мүмкін. Қызмет көрсету кезінде жеке секторға көрсетілетін мемлекеттік қолдау деңгейін алдын ала ескеру қажет.

МЖӘ жобасындағы барлық тәуекелдерді болжау мүмкін емес. Алайда, МЖӘ жобасын іске асыру жөніндегі, оның ішінде МЖӘ тәуекелдеріне қатысты іс-қимылдардың басым бөлігі жоспарланып, жүйелі түрде ұйымдастырылуы тиіс.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларын іске асыру - күрделі міндет, оны шешу әрбір жобаның экономикалық орындылығын талдау арқылы бар тәуекелдерді барынша азайтуға, сондай-ақ олардың құрылымдылығының дұрыстығына және барлық мүдделі тараптардың үйлестірілген жұмысына байланысты болады.

Басқару реттеуші, реттеуші, жүйелеуші қызмет ретінде осы мақсатқа жауап береді және оған жетуді қамтамасыз етуге қабілетті.

МЖӘ жобаларындағы тәуекелдерді басқару мыналардан тұрады:

- тәуекелдерді анықтау;
- тәуекелдерді талдау және бағалау;
- келісім тараптары арасында тәуекелдерді бөлу;
- тәуекелдердің алдын алу және оларды азайту жөніндегі іс әрекеттер;
- мониторинг және бақылау.

МЖӘ жобасының тәуекелдерін анықтау - бұл жобаның мақсаттарына теріс әсер етуі мүмкін барлық ықтимал оқиғалар мен мән-жайларды анықтайтын тәуекелдерді басқарудың бірінші және негізгі кезеңі. Бұл кезеңде тәуекелдер тізлімі қалыптасады, ол кейінгі бағалау мен басқарудың негізі болады.

Тәуекелдерді басқару процесінің келесі кезеңінде тәуекелдердің пайда болу ықтималдығы мен олардың жобаға ықтимал әсер ету ауқымы бағаланады. Тәуекелдерді бағалау экономиканың кез келген саласында МЖӘ жобаларын іске асыру кезіндегі негізгі құралдардың бірі болып табылады. Тәуекелдерді талдау ресурстарды басқару тәуекелдерді бөлу және басқару тұрғысынан ұтымды жүйені қалыптастыру үшін қажет,

МЖӘ жобаларында тәуекелдерді бөлу бірқатар қағидаттар негізінде жүзеге асырылады. Олардың негізгісіне сәйкес, тәуекел оны басқара алатын жаққа жүктеледі. Бірақ тәуекелді белсенді басқаруға мүдделі тарап қабылдауы керек, ол үшін қажетті ресурстарға ие немесе ие болуы да маңызды.

Белгілі бір тәуекелді ең көп бақылайтын тарап тәуекелдің ықтималдығын азайтуға және егер бұл орын алса, оның салдарын бақылауға ең жақсы мүмкіндікке ие. Яғни, жеке әріптес жеңілдетуі мүмкін Тәуекелді, мысалы, жұмыс тиімділігі және т.б., жеке сектор көтеруі керек. Егер тәуекелдің қоғамдық мүддесі болса, мысалы, нақты қоғамдық талаптар, соның ішінде коммерциялық емес мақсаттар, ол мемлекеттік секторға жүктелуі керек.

Тәуекелдерді басқару жобаның бүкіл өмірлік циклі ішінде жүзеге асырылады және тәуекелдердің пайда болуын, сондай-ақ жобаға теріс әсерді азайтуды алдын ала отырып, оларды сәйкестендіру және мазмұндау міндеттерін шешуге арналған. Тәуекелге жауап берудің негізгі тәсілдері тәуекелден жалтару, тәуекелді азайту, қайта бөлу, тәуекелді қабылдау болып табылады.

МЖӘ жобасындағы тәуекелдер мониторингі жобаны табысты басқарудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Жоба барысында тәуекелдерді үнемі қадағалап отыру қажет. Бұл кезеңде келесі әрекеттер жүзеге асырылады:

- тәуекелдер тізімін үнемі қайта қарау.
- жобаны іске асыру барысында тәуекелдер деңгейінің өзгеруін бағалау.
- негізгі көрсеткіштерді бақылау үшін ақпараттық жүйелерді пайдалану.
- ағымдағы тәуекелдерді талқылау үшін мүдделі тараптармен кездесулер өткізу.

МЖӘ жобасындағы тәуекелдерді басқару процесі үлкен маңызға ие, өйткені ол ықтимал шығындарды бағалауға, оларды азайту үшін процедураларды жоспарлауға, сондай-ақ тәуекелдерді басқарудың экономикалық және әлеуметтік әсерін анықтауға мүмкіндік береді.

МЖӘ жобасындағы тәуекелдерді басқару-бұл жобаны іске асырудың сәттілігіне тікелей әсер ететін, оның орындалуын оңтайландыруға көмектесетін, жағымсыз салдардың алдын алатын және серіктестер арасындағы қарым-қатынасты жақсартатын процесс. Тәуекелдер, егер олар дұрыс басқарылмаса, қаржылық тұрақтылыққа да, қоғамдық мүдделерге де қауіп төндіруі мүмкін.

Сондықтан тәуекелдерді басқарудың сауатты және белсенді стратегиясы МЖӨ жобалары шеңберінде ұзақ мерзімді табысқа жетудің негізі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Государственно-частное партнерство: обучающие материалы для частного сектора / Европейская экономическая комиссия ООН. - Минск: изд-во «Четыре четверти», 2013. - С. 70-79.
2. Антонов Г.Д. Управление рисками организации: Учебное пособие / Г.Д. Антонов, О.П. Иванова, В.М. Тумин. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – 153 с.
3. Делмон Дж. 2010. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре: Практическое руководство для органов государственной власти. URL: www.ppiaf.org/ppiaf/sites/ppiaf.org/files/publication/Jeff%20Delmon_PPP_russian.pdf
4. Варнавский В.Г. Основы государственно-частного партнерства (теория, методология, практика): Учебник / В.Г. Варнавский, А.Г. Зельднер [и др.]. 2015- Москва.

Абишева Меруерт Нұрланқызы

ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1-курс докторанты
e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ӘУЕ КӨЛІГІМЕН ТАСЫМАЛДАУ КЕЗІНДЕ САҚТАНДЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада әуе көлігімен тасымалдау кезінде сақтандырудың ерекшеліктері талқыланады. Әуе тасымалы саласында сақтандыру жүйесінің негізгі принциптері, жолаушылардың құқықтарын қорғау, тасымалдаушылардың қаржылық жауапкершілігін жүзеге асыру мәселелері жан-жақты қарастырылған. Мақалада әуе көлігіндегі жолаушылар мен жүктердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қолданылатын сақтандыру механизмдері, оның құқықтық реттелуі, сондай-ақ халықаралық заңнамалық актілер мен стандарттардың әсері талданады. Сонымен қатар жолаушылар мен тасымалдаушылардың құқықтары мен міндеттерін қорғаудағы сақтандырудың маңызы және әуе көлігі саласында сақтандыруды жетілдіруге бағытталған жаңа технологиялар мен инновациялар ұсынылады. Бұл өз кезегінде әуе көлігі саласындағы сақтандыруды жетілдіруге, қауіпсіздік пен қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: *сақтандыру жағдайлары, әуе көлігі, тасымалдау шарты, ішкі әуе тасымалы, халықаралық әуе тасымалы, авиация қызметі, сақтандыру төлемдері.*

ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВАНИЯ ПРИ ВОЗДУШНЫХ ПЕРЕВОЗКАХ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности страхования при воздушных перевозках. Подробно обсуждаются основные принципы страховой системы в области воздушных перевозок, защита прав пассажиров и осуществление финансовой ответственности перевозчиков. Статья анализирует механизмы страхования, применяемые для обеспечения безопасности пассажиров и грузов в воздушном транспорте, их правовое регулирование, а также влияние международных

законодательных актов и стандартов. Кроме того, в статье рассматривается важность страхования для защиты прав и обязанностей пассажиров и перевозчиков, а также предлагаются новые технологии и инновации, направленные на совершенствование страхования в области воздушного транспорта. Это, в свою очередь, способствует улучшению системы страхования в авиационной отрасли, обеспечению безопасности и финансовой стабильности.

Ключевые слова: *страховые случаи, воздушный транспорт, договор перевозки, внутренние воздушные перевозки, международные воздушные перевозки, авиационные услуги, страховые выплаты.*

FEATURES OF INSURANCE IN AIR TRANSPORTATION

Annotation. This article discusses the features of insurance in air transportation. It thoroughly examines the fundamental principles of the insurance system in the field of air transportation, passenger rights protection, and the implementation of financial responsibility for carriers. The article analyzes the insurance mechanisms used to ensure the safety of passengers and cargo in air transport, their legal regulation, as well as the impact of international legislative acts and standards. Additionally, the article addresses the importance of insurance for protecting the rights and obligations of passengers and carriers, and proposes new technologies and innovations aimed at improving insurance in the field of air transportation. This, in turn, contributes to enhancing the insurance system in the aviation industry, ensuring safety and financial stability.

Key words: *insurance cases, air transport, transport contract, domestic air transportation, international air transportation, aviation services, insurance payments.*

Сақтандыру қызметі – бұл қаржылық тұрақтылықты және төлемқабілеттілікті қамтамасыз ету мақсатында қаржы нарығында пайда алу үшін қордың уақытша бос қаражаттарын пайдалану және дәстүрлі мәміле аясында сақтандыру оқиғаларының туындауы себебінен болған зияндарды қайтару жағдайында, заңды тұлға тарапынан кәсіпорындардың, ұйымдардың, азаматтардың салымдарын (сақтандыру сыйлықақылары) мәміле есебінен төлеу бойынша сақтандыру қорын құруға негізделген, кәсіпкерліктің ерекше түрін көрсететін сақтандыру қызметінің қатысушылары арасындағы ерекше тұйықталған қатынастар жиынтығы.

Сақтандыру сақтандыру жағдайлары туындаған кезде зиянның орнын толтыруға кеткен шығындарды қаржыландыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ ұзақ мерзімге инвестициялаудың бір көзі болып табылады.

Әуе көлігімен тасымалдау сақтандыруды қажет ететін салалардың бірі болып табылады. Сақтандыру тек жолаушылар мен жүктердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ғана емес, сондай-ақ тасымалдаушы компанияның қаржылық жауапкершілігін жүзеге асыру үшін де маңызды құрал болып табылады. Әуе тасымалдарына қатысты сақтандыру жүйесі жолаушылардың құқықтарын қорғап, жүктердің сақталуын қамтамасыз етеді, әрі халықаралық стандарттарға сәйкес жұмыс істейді. Бұл жүйе әуе көлігі саласының тиімділігін арттыруға және қауіп-қатерлерді басқаруға мүмкіндік береді.

Тасымалдау мен өзге де көлік шарттарының жалпы ережелері тікелей Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексімен (ҚРАК) анықталады, онда оларға 34 пен 35-тараулар (688-714-баптар) арналған. ҚРАК 688-бабына сәйкес: "Жүктерді, жолаушыларды және теңдеме жүкті тасу тасымалдау шартының негізінде жүргізіледі. Тасымалдаудың жалпы талаптары көлік туралы заң актілерімен, өзге де заң актілерімен және оларға сәйкес шығарылған ережелермен белгіленеді. Жүктерді, жолаушыларды және теңдеме жүкті көліктің жекелеген түрлерімен тасымалдау талаптары, егер осы Кодекспен, көлік туралы заң актілерімен, өзге де заң актілерімен және оларға сәйкес шығарылған ережелермен өзгеше белгіленбесе, тараптардың келісімімен белгіленеді" [1]. Алайда басқа да заңдық және нормативтік актілердің маңызы аса зор. Бұл тасымалдауды жүзеге асыру процесінде көлік қатынастарының барлық қатысушылары үшін міндетті болып табылатын қауіпсіздік бойынша және басқа да технологиялық сипаттары көп мөлшердегі арнайы талаптардың сақталуға тиістігімен байланысты. Бірақ, қазіргі таңда көлік кәсіпорындарының шаруашылық қызметіне, яғни олардың шарттық тәжірибесіне де, мемлекеттің араласпау торабы нақты бекітілген. Көлік қызметін мемлекеттік реттеудің шектері арнайы көлік заңнамасында көрсетілген.

Тасымалдау шарты - азаматтық құқықтағы ең маңызды шарттардың бірі, ол ұзақ уақыт бойы мердігерлік шартының жеке түрі ретінде қарастырылып келген болатын. Қазақстандық азаматтық құқықтың аумағында тасымалдау шартын дербес түрге бөліп қарастыру кеңестік мемлекеттің қалыптасу кезеңінде аяқталған ұзақ та қиын үрдістен өтті.

Кеңестік дәуірге дейінгі Ресей азаматтық заңнамасында тасымалдау шарты мердігерлік шарттың бір түрі ретінде қарастырылғанымен, азаматтық құқық ілімінде тасымалдау шартының дербестігі танылып, оны жан-жақты реттеу қажеттігі аталып өткен болатын. Мәселен, Г.Ф.Шершеневич азаматтық-құқықтық шарттарды жіктей отырып, қызмет көрсету туралы шарттардың қатарында тасымалдау шартын дербес көрсетеді және оған келесідей анықтама берген: "Тасымалдау шарты - бір тарапты, тасымалдаушыны, сыйақы үшін басқа тараптан, жөнелтушіден, қабылдап алынған заттарды құрлық жолымен немесе су жолымен, өзінің жылжымалы құралымен белгіленген жерге дейін жеткізуге және белгілі бір тұлғаға - қабылдап алушыға табыстауға міндеттейтін келісім" [2, 45 б.].

Тасымалдаушылар қызметтерін тұтынатындар үшін тасымалдаудың бірыңғай параметрлерін қамтамасыз ету де аса зор маңызға ие. Осы саладағы құқықтық реттеуді бір ізге келтіру үшін 21 қыркүйек 1994 жылы "Қазақстан Республикасындағы көлік туралы" Заңы қабылданды. Онда Қазақстан Республикасындағы көлік қызметімен байланысты жария сипаттағы қатынастарды реттейтін нормалармен қатар тікелей азаматтық-құқықтық қатынастарды реттейтін нормалар да бар. Аталған заңның 1-бабына сай, "Қазақстан Республикасының көлігі - Қазақстан Республикасының аумағында тіркелген теміржол, автомобиль, теңіз, ішкі су, әуе көлігі, қалалық рельстік көлік, сондай-ақ Қазақстан Республикасының аумағындағы магистральдық құбыр көлігі" жатады. Сонымен қатар, "тасымалдаушы - ақыға немесе жалданып жолаушыларды, багажды, жүктерді және почта жөнелтілімдерін тасымалдау

жөнінде қызметтер көрсететін және осыған белгіленген тәртіппен берілген тиісті рұқсаты бар, меншік құқығымен немесе өзге де заңды негіздерде көлік құралын иеленуші жеке немесе заңды тұлға" болып табылады [3].

Қазіргі таңда тасымалдаудың жекелеген түрлерін реттейтін заңдар қабылданып әрекет етуде. Оларға мыналар жатады: 1) Теміржол көлігі туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 8 желтоқсандағы №266 Заңы; 2) "Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы" 2010 жылғы 15 шілдедегі № 339-IV Заңы; 3) Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 17 қаңтардағы N 284 Заңы және т.б.

Әуе көлігі тасымалы - ең жас, ең қымбат және ең жылдам көлікпен тасымалдау. Келешегі аса зор болып табылатын бұл жүк тасымалы қазіргі кезде жылдам да қарқынды дамуда. Жүктерді жеткізудің бұл тәсілі өзгелеріне қарағанда ең жылдам болып табылады. Оның негізгі жетістіктері тасымал үдерісінің жылдамдығы, сондай-ақ жүктің қауіпсіздігі болып табылады. Әуе көлігі тасымалы - уақытты үнемдейтін аса қажеттілік. Теңіз көлігі тасымалын немесе тағы басқа тасымал түрлерін пайдаланып, сіз өнімді бір елден екіншісіне жеткізуге 1 айдан 5 айға дейінгі уақытты шығындауыңыз мүмкін. Ал әуе көлігімен жүк тасымалдауды пайдалансаңыз, оған бар-жоғы 2 сағаттан 10 сағатқа дейінгі уақыт жұмсалады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 690-бабында жолаушы тасымалдау шартының нормалары бекітілген. "Жолаушы тасымалдау шарты бойынша тасымалдаушы жолаушыны баратын мекеніне, ал жолаушы теңдеме жүкті тапсырған жағдайда теңдеме жүкті де апаратын мекенге жеткізуді және оны теңдеме жүкті алуға құқық берілген адамға беруге міндеттенеді; жолаушы жолына, ал теңдеме жүгін тапсырған кезде - теңдеме жүгін алып баруға ақы төлеуге міндеттенеді.

Жолаушы мен теңдеме жүкті тасымалдау шарты тиісінше жол жүру билетімен және теңдеме жүк түбіртегімен ресімделеді. Жол жүру билеті мен теңдеме жүк түбіртегінің нысаны көлік туралы заң актілерінде көзделген тәртіппен белгіленеді".

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 691-бабы: "Кеме жалдау (чартер) шарты бойынша бір тарап (кемемен жалданушы) басқа тарапқа (кеме жалдаушы) жолаушыларды, теңдеме жүкті және жүктерді тасымалдау үшін бір немесе бірнеше көлік құралын толық немесе оның сыйымдылығының бір бөлігін бір немесе бірнеше рейске ақы төлеттіріп беруге міндеттенеді. Кеме жалдау шартын жасасу тәртібі, сондай-ақ оның нысаны мен түрлері көлік туралы заң актілерімен белгіленеді" деп көрсетеді [1].

Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес: "Әуемен тасымалдау - жеке және заңды тұлғалардың әуе кемелерімен жолаушыларды, багажды, жүктерді және почта жөнелтілімдерін тасымалдау қызметі" болып табылады. "Жолаушы - экипаж құрамына кірмейтін және әуемен тасымалдау шартына сәйкес немесе өзге де заңды негіздерде әуе кемесімен тасымалданатын жеке адам" [4].

Әуе тасымалдарының екі түрі бар: ішкі және халықаралық. Олардың құқықтық реттеу жүйесі де ерекшеленеді. Ішкі әуе тасымалы - бұл кезде жөнелту пункті, межелі пункті және барлық қону пункттері Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан. Осылайша, ішкі тасымалдар ұлттық құқыққа бағынады. Халықаралық әуе тасымалы, егер басқа мемлекеттің аумағында қону пункті көзделсе, жөнелту пункті мен межелі пункті тиісінше екі мемлекеттің аумағында немесе бір мемлекеттің аумағында орналасқан тасымал болып табылады. Халықаралық әуе тасымалдары, әдетте, халықаралық келісімдермен (шарттармен), атап айтқанда, Варшава және Монреаль конвенцияларының шарттар жүйесімен реттеледі [5, 48 б.]. Сонымен бірге ішкі және халықаралық тасымалдауды жүзеге асыру үшін арнайы шарт жасау да жалпы негіз болып табылады.

Қазақстан Республикасы Халықаралық авиатасымалдарды реттейтін Монреаль конвенциясын ратификациялады. Бұдан басқа, оны қабылдау тасымалдаушыларға алдыңғы Варшава конвенциясын көздегендермен салыстырғанда анағұрлым қатаң талаптарды қолдануға әкеледі.

Атап айтқанда, Монреаль конвенциясы авиакомпаниялардың жолаушылар алдындағы жауапкершілігін арттырады. Бұл, мысалы, тасымалдаушылар клиенттерге рейстерді кешіктіргені үшін, сондай-ақ багаждың жоғалғаны немесе бүлінгені үшін төлеуге тиіс ірі сомалардан көрінеді. Сондай-ақ сақтандыру төлемдері де ұлғаюда.

Жолаушыны әуемен тасымалдау шартының мәні тасымалдаушының жолаушының кеңістігінде орын ауыстыру және оны межелі пунктке жеткізу жөніндегі қызметі болып табылады. Осы шарттың өзара сипаты оның екі тарапында - жолаушының және тасымалдаушының нақты құқықтары мен міндеттерінің пайда болуына себепші болады. Әуе тасымалы шарты бойынша жолаушының негізгі құқықтары бекітілген. Мәселен, Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңының 77-бабына сәйкес жолаушының құқықтары мен міндеттері көрсетілген. Жолаушының:

- жолаушылар тасымалы үшін ашық кез келген авиамаршрут бойынша билет алуға;

- алынған билетіне сәйкес орын алуға;

- белгіленген нормалар шегінде қол жүгі мен багажды өзімен бірге тегін алып өтуге;

- тасымалдаушының кінәсінен тасымалдауда үзіліс немесе кідіріс болған, әуе кемесінің кеш келуі салдарынан рейсті ұшырмай тастаған, тасымалдау маршруты өзгертілген кезде осы Заңда және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында көзделген қызметтерге;

- Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де құқықтарға ие болуға құқығы бар.

- Мүгедектер мен халықтың жүріп-тұруы шектеулі топтары арасынан шыққан жолаушылардың жеке пайдалануға арналған зеңбілдерді және мүгедектердің кресло-арбасын өздерімен жүк ретінде тегін алып жүруге қосымша құқығы бар.

Жолаушы міндеттері:

- әуе көлігінде Жолаушыларды, багажды және жүктерді тасымалдау қағидаларын сақтауға және әуе кемесінің ұшу қауіпсіздігіне қатер төндіретін іс-әрекеттерге жол бермеуге;

- авиация персоналының өз қызметтік міндеттерін орындауы кезінде кедергі жасамауға;

- Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өзге де міндеттерді орындауға міндетті [4].

Жолаушының негізгі міндеттерінің бірі оның әуе тасымалына ақы төлеу, ал онда тасымалдаушы белгілеген багажды тегін алып жүру нормасынан артық багаж болған жағдайда, сондай-ақ осы багажды алып жүруге ақы төлеу болып табылады. Бұл ретте жолаушы тасымалдаушы белгілеген тарифтер бойынша жолаушылар билетін сатып ала отырып, әуе тасымалына ақы төлейді. Багажды алып жүру төлемі жолаушыға багаж түбіртегінің берілуімен куәландырылады.

Қазіргі уақытта жолаушыны әуемен тасымалдау шартын жасау, сондай-ақ жолаушының әуемен тасымалдауды төлеу жөніндегі міндеттерін орындау көбінесе электронды билет, яғни әуе тасымалын рәсімдеудің автоматтандырылған ақпараттық жүйесі көмегімен электрондық түрде ресімделген тасымалдау құжатын сатып алу арқылы жүзеге асырылады [6, 22 б.].

Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңының 83-бабына сәйкес: "Тасымалдаушы, егер зиян еңсерілмейтін күштің салдарынан немесе жәбірленушінің ниетінен туындағанын дәлелдемесе, әуемен тасымалдау кезінде жолаушының өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиян үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылықта болады. Жолаушыны әуемен тасымалдау жолаушы әуе кемесінің бортына отырғызылған кезден бастап, әуе кемесінің ұшқанына немесе ұшпағанына қарамастан, жолаушы әуе кемесінің бортын тастап шыққан кезге дейінгі кезеңді қамтиды".

Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметін мемлекеттік реттеу міндеттері:

1. Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдаланушылардың оны қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз етуі, ұшуды адамдардың өмірі мен денсаулығына, қоршаған ортаға, мемлекет мүдделеріне қатер төндірмей орындау;

2. Әуе кеңістігін пайдалануға және ұшуды орындауға байланысты қызметті жүзеге асырудың жалпы принциптерін белгілеу;

3. Қазақстан Республикасы экономикасының және азаматтардың авиациялық қызметтерге қажеттіктерін қанағаттандыру болып табылады.

Біздің ойымызша Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі ұлттық ережелерді қабылдағаннан бұрын, халықаралық стандарттарға сәйкес келіп, халықаралық нормалар ратификациаланып, олар ұлттық заңнама нормаларында көрініс табуы қажет.

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының азаматтық авиациясының жағдайы едәуір дәрежеде жолаушылар мен жүктердің әуе тасымалдарын жүзеге асыру жөніндегі тасымалдаушылардың қызметін реттейтін заңнамалық базаны

уактылы және сапалы дамыту мен жетілдіруге байланысты екенін атап өтуге болады, ол сондай-ақ жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттар мен ережелерді ескеруі тиіс.

Ұлттық ережелер ішінде:

- "Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы" Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі Заңы.

"Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы" Заңы авиация мен Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдаланатын өзге де субъектілердің орны мен рөлін айқындайды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдаланушылар мен оның азаматтарының қызметіне байланысты қатынастарды реттейді.

Халықаралық шартта (келісімде) әуе кеңістігін пайдаланудың Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінен өзге ережелері көзделген жағдайларда, онда халықаралық шартта немесе Уағдаласушы мемлекеттердің әуе кеңістігін пайдалану туралы келісiмiнде көзделген ережелер қолданылады.

Халықаралық келісімдер мен Конвенциялар:

- Халықаралық Азаматтық авиация туралы Конвенция (Чикаго Конвенциясы).
- Халықаралық әуе тасымалдарына қатысты кейбір ережелерді біріздендіруге арналған Конвенция (Варшава конвенциясы).
- Халықаралық әуе қатынастары кезіндегі транзит туралы келісім.
- Әуе кемелеріне құқықтарды халықаралық тану туралы Конвенция.
- Әуе кемелерінің бортында жасалатын қылмыстар және басқа да кейбір актілер туралы Конвенция (Токиялық конвенция).
- Әуе кемелерін заңсыз басып алуға қарсы күрес туралы Конвенция (Гаага Конвенциясы).
- Азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілерге қарсы күрес туралы Конвенция (Монреаль конвенциясы) және т.б.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. // adilet.zan.kz/kaz/docs/ (жүгінген күн: 02.04.2025).
2. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права: По изд. 1908 г. - (Классика российской цивилистики). - Т.2. - М., 2003. - 209 с.
3. Қазақстан Республикасындағы көлік туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 21 қыркүйектегі N 156 Заңы. // adilet.zan.kz/kaz/docs/ (жүгінген күн: 02.04.2025).
4. Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі № 339-IV Заңы. // adilet.zan.kz/kaz/docs/ (жүгінген күн: 02.04.2025).
5. Остроумов, Н.Н. Правовой режим международных воздушных перевозок: монография. - М.: Статут, 2015. - 248 с.
6. Выгодянский, А.В. Права и обязанности сторон по договору воздушной перевозки пассажиров и грузов/Юрист. - 2016. - №21. - С.22-27.

Автономов Алексей Станиславович

доктор юридических наук, профессор, проректор по НИР и международным отношениям Московского университета им. А.С.Грибоедова г. Москва, Российская Федерация

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Данная статья посвящена основополагающим заложенным в раздел I конституционным положениям, толкуемым Конституционным Советом и Конституционным Судом, а также доктринально, юридически обеспечивающим функционирование гражданского общества в современном Казахстане. Предварительно исследуются обобщающе некоторые основные черты такого явления, как гражданское общество, обретающее конкретику в условиях, созданных конституционными нормами в Казахстане, в связи с взаимодействием общества и государства, рассматриваемым через призму понятия межсекторного взаимодействия, принципы которого приводятся.

Ключевые слова: *Конституция, гражданское общество, межсекторное взаимодействие.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ӨЗАРА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖАҒДАЙЫНДА АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМУЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Андатпа. Бұл мақала Конституциялық Кеңес пен Конституциялық Сотпен түсіндірілетін, сондай-ақ қазіргі Қазақстандағы азаматтық қоғамның жұмыс істеуін доктриналық және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз ететін I бөлімде баяндалған негізгі конституциялық ережелерге арналған. Қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылына байланысты Қазақстандағы конституциялық нормалармен жасалған жағдайларда ерекшелікке ие болатын азаматтық қоғам сияқты құбылыстың салааралық өзара іс-қимыл тұжырымдамасы призмасы арқылы қарастырылатын, қағидаттары берілген кейбір негізгі белгілеріне алдын ала жалпы зерттеу жүргізіледі.

Түйін сөздер: *Конституция, азаматтық қоғам, сектораралық өзара әрекеттестік.*

CONSTITUTIONAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF INTERACTION BETWEEN SOCIETY AND THE STATE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The present article is focused on the fundamental constitutional provisions, contained in the Title I, construed by the Constitutional Council and the Constitutional Court as well as doctrinally and aimed at promoting legally the civil society in contemporary Kazakhstan. There is a preliminary general study of certain features of such a phenomenon as civil society, which acquires a specific design in the conditions framed by the Constitutional rules in Kazakhstan in connection with the

interaction between society and the state explored through the concept of intersectoral interaction, the principles of which are enumerated.

Key words: *Constitution, civil society, intersectoral interaction*

Действующая Конституция Республики Казахстан (РК) в Преамбуле утверждает, что народ Казахстана сознаёт себя «миролюбивым гражданским обществом» [1] (на казахском языке «бейбітшіл азаматтық қоғам» [2]). М.Б.Касымбеков в научно-практическом комментарии к Конституции РК, изданном под эгидой Конституционного Совета РК, констатирует: «Как структурная часть Конституции преамбула имеет два основных признака: более общее содержание по сравнению с основным текстом Конституции; выполнение роли идеологического и учредительного основания для основного текста Конституции» [3]. Другими словами, упоминание в Преамбуле определённых основополагающих положений и понятий означает, что они красной нитью содержательно проходят через весь текст Конституции и должны учитываться для верного понимания тех или иных её статей. Вот и характеристика народа Казахстана как сознающего себя «миролюбивым гражданским обществом» важна для выяснения юридических основ существования и развития гражданского общества в Казахстане, заложенных в тех или иных конституционных нормах вне зависимости от того, содержится или нет словосочетание «гражданское общество» в тексте конкретной статьи. На роль, которую играет Конституция как в государстве, так и в обществе, обращает внимание К.К.Айтхожин: «Конституция как Основной закон не только государства, но и общества, призвана выполнять такую важную функцию, как интегративная функция, в целях обеспечения интеграции общества и формирования национальной идентичности» [4]. В силу этого важным представляется рассмотреть конституционные основы взаимодействия общества и государства, развития гражданского общества. Прежде чем перейти к исследованию конкретных статей Конституции РК, остановимся вкратце на понимании столь многогранного явления, как гражданское общество, для ясности последующего исследования конституционных положений.

Поскольку общество представляет собой конкретно-историческую форму совместной деятельности людей, в рамках гражданского общества осуществляется совместная деятельность, направленная на самоорганизацию групп людей в соответствии с их интересами, а также на регулирование отношений между ними без необходимости применения власти и в то же время на выработку позиций групп людей в отношениях с органами власти и государством в целом. Широко известно указание Г.В.Ф.Гегеля на то, что «одним принципом гражданского общества является конкретное лицо, которое есть для себя как *особенная* цель, как целостность потребностей и смешение природной необходимости и произвола, но особенное лицо как существенно *соотносящееся* с другой такой особенностью, так что каждое из них утверждает свою значимость и удовлетворяется только как *опосредованное* другой особенностью и вместе с тем как всецело опосредованное только формой *всеобщности*, другим принципом

гражданского общества» [5]. Как мы видим, Г.В.Ф.Гегель показывает, как происходит самореализация конкретного человека, имеющего определённые потребности, в гражданском обществе – через отношения с другими людьми (также конкретными и обладающими своими потребностями), и гражданское общество вследствие диалектического единства единичности и всеобщности создаёт условия существования частного как проявления всеобщности в конкретной единичности. Ещё более чётко первичность конкретного человека при его необходимой включённости в отношения с другими людьми в гражданском обществе проявляется в оригинальном тексте (на немецком языке) Г.В.Ф.Гегеля: “Die konkrete Person, welche sich als besondere Zweck ist, als ein Ganzes von Bedürfnissen und eine Vermischung von Naturnotwendigkeit und Willkür, ist das eine Prinzip der bürgerlichen Gesellschaft, - aber die besondere Person als wesentlich in Beziehung auf andere solche Besonderheit, so daß jede durch die andere und zugleich schlechthin nur als durch die Form der Allgemeinheit, das andere Prinzip, vermittelt sich geltend macht und befriedigt”[6]. Мы видим, что на первое место в своём высказывании о принципах гражданского общества Г.В.Ф.Гегель ставит не просто человека-индивидуума вообще, а конкретное лицо, т.е. личность во всём содержательном богатстве её деятельности, ибо такая личность способна осознать свои интересы и действовать, исходя из своих потребностей.

Вместе с тем Г.В.Ф.Гегель, наряду с интересом каждого отдельного индивидуума, который и руководствуется своим интересом как целью («Поскольку же эта цель опосредована всеобщим, которое тем самым *представляется* им *средством*, то она может быть ими достигнута только постольку, поскольку они сами определяют свои желания, воление и действие всеобщим образом и делают себя *звеном* этой *связующей* цепи»[7]; по-немецки – “Da dieser durch das Allgemeine vermittelt ist, das ihnen somit als Mittel erscheint, so kann er von ihnen nur erreicht werden, insofern sie selbst ihr Wissen, Wollen und Tun auf allgemeine Weise bestimmen, und sich zu einem Gliede der Kette dieses Zusammenhanges machen”[8], заметно, что в немецком тексте есть некоторые нюансы, по сравнению с приведенным переводом, но в данной статье не представляется возможным их разобрать), видит также интерес объективной идеи, который не осознаётся действующими лицами, но который, тем не менее, направлен на придание всеобщности во взаимодействиях в рамках гражданского общества («Интерес идеи, не присутствующий в сознании этих членов гражданского общества как таковых, состоит в *процессе*, назначение которого состоит в том, чтобы поднять их единичность и природность через естественную необходимость и через призыв потребностей до *формальной свободы* и *формальной всеобщности знания и воления*, чтобы *формировать субъективность* в её особенности»[9]; в оригинале на немецком языке – “Das Interesse der Idee hierin, das nicht im Bewußtsein dieser Mitglieder der bürgerlichen Gesellschaft als solcher liegt, ist der Prozeß, die Einzelheit und Natürlichkeit derselben durch die Naturnotwendigkeit ebenso als durch die Willkür der Bedürfnisse, zur formellen Freiheit und formellen Allgemeinheit des Wissens und Wollens zu erheben, die Subjektivität in ihrer Besonderheit zu bilden”[10]). Итак, Г.В.Ф.Гегелю требуется

деятельность не только конкретных личностей, но и вмешательство объективной идеи, имеющей собственную цель, отличную от целей конкретных лиц, для объяснения того, как из взаимодействия единичностей складывается всеобщность.

К.Марксу и Ф.Энгельсу не нужно было обращаться к интересу объективной идеи, чтобы выявить, каким образом в гражданском обществе появляется и формируется всеобщность, несмотря на особость индивидуальных интересов. Как они показали в «Немецкой идеологии», «вместе с разделением труда дано и противоречие между интересом отдельного индивида или отдельной семьи и общим интересом всех индивидов, находящихся в общении друг с другом; притом этот общий интерес существует не только в представлении как “всеобщее”, но прежде всего он существует в действительности в качестве взаимной зависимости индивидов, между которыми разделён труд»[11] (в оригинале: “[Ferner] ist mit der Teilung der Arbeit zugleich der Widerspruch zwischen dem Interesse des einzelnen Individuums oder der einzelnen Familie und dem gemeinschaftlichen Interesse aller Individuen, die miteinander verkehren, gegeben; und zwar existiert dies gemeinschaftliche Interesse nicht bloß in der Vorstellung, als »Allgemeines«, sondern zuerst in der Wirklichkeit als gegenseitige Abhängigkeit der Individuen, unter denen die Arbeit geteilt ist”[12]). Они видят в разделении труда одновременно и причину возникновения, и существования противоречия между единичным интересом, т.е. интересом отдельного человека или отдельной семьи, и общим для всех находящихся в общении лиц и семей, и условие наличия общего для тех же самых лиц и семей интереса вследствие необходимости их взаимодействия, поскольку вследствие разделения труда никто из них не в состоянии произвести и получить в одиночку всё необходимое для жизни. Итак, разделение труда ведёт к атомизации общества и к сохранению его единства, несмотря на его внутреннюю разделённость и на противоречия между его частями. В этом и состоит внутренняя диалектика феномена разделения труда, определяющая его движение.

В «Святом семействе» К.Маркс и Ф.Энгельс приходят к выводу: «Таким образом, *естественная необходимость, свойства человеческого существа*, в каком бы отчуждённом виде они ни выступали, *интерес*, – вот что сцепляет друг с другом членов гражданского общества»[13] (по-немецки: “Die *Naturnotwendigkeit* also, die *menschlichen Wesenseigenschaften*, so entfremdet sie auch erscheinen mögen, das *Interesse* halten den Mitglieder der bürgerlichen Gesellschaft zusammen...”[14]). Обратим внимание, что в оригинале на немецком языке используется глагол “erscheinen” в качестве предиката, сказуемого по отношению к «естественной необходимости (Naturnotwendigkeit)» и «свойствам человеческого существа (menschlichen Wesenseigenschaften)», и данный глагол может переводиться на русский язык и как «являться» (в русском переводе использовано слово «выступать»), и как «казаться». В зависимости от понимания читателя или в данном случае переводчика, какой смысл вкладывали авторы текста в процитированную фразу, возможны нюансы уяснения её содержания в целом. Кроме того, в оригинальном тексте имеется глагол “mögen”, который

может выражать пожелание или возможность, что переводчики в русском тексте, по-видимому, постарались передать условным наклоном глагола «выступать», добавив частицу «бы». И всё же представляется возможным вместо слов «в каком бы отчуждённом виде они ни выступали» поставить выражение «сколь отчуждёнными они ни могли бы казаться» или «насколько отчуждёнными они ни могли бы быть». С этим могут быть связаны смысловые тонкости высказывания К.Маркса и Ф.Энгельса.

Как бы то ни было, принимая во внимание сказанное выше, отметим, что для правовой обеспеченности гражданского общества в силу объективного существования неодинаковых интересов у взаимодействующих лиц и отдельно от них общего интереса и субъективного осознания таких интересов принципиальное значение имеет закрепление прав лиц для юридической защиты указанных интересов, формирование правовых гарантий законных частных и общих интересов, создание и поддержание соответствующей юридической инфраструктуры. Исходя из этого, рассмотрим Раздел I «Общие положения» Конституции Республики Казахстан.

Нормативный текст Конституции РК (пункт 1 статьи 1) открывается словами: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [15]. Дана характеристика государства и одновременно с этим указывается, что «высшими ценностями» государства «являются человек, его жизнь, права и свободы», что не только аксиологически аттестует государство, но также и нацеливает государство на создание и поддержание условий для самостоятельности и активности людей в их взаимодействии между собой, с организациями и с государством. Собственно, все перечисленные в данном конституционном положении характеристики государства (демократическое, светское, правовое, социальное) связаны с реализацией тех или иных прав человека. А выше уже обращалось внимание на значимость обеспеченности прав человека для гражданского общества. С.Н.Сабикенов в комментарии к статье 1 Конституции РК отмечает, что «современное демократическое правовое государство, которое мы строим, предполагает развитие гражданского общества, в котором взаимодействуют различные общественные организации, политические партии, и никакая идеология не может устанавливаться в качестве официальной государственной идеологии» [16]. Действительно, структурирование гражданского общества происходит в форме создания и функционирования разнообразных объединений.

Пункт 1 статьи 1 Конституции РК устанавливает общие начала, детализация которых осуществляется в других статьях Конституции и законах РК. Общие же начала нуждаются в разъяснении и обосновании пределов применимости. Как указано в Постановлении Конституционного Совета Республики Казахстан № 18/2 от 21 декабря 2001 года «Об официальном толковании пункта 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан», «пункт 1 статьи 1 Конституции провозглашает, что "Республика Казахстан утверждает себя ...социальным государством...". Это общее положение Раздела I Конституции

означает, что Казахстан намерен развиваться как государство, которое берет на себя обязательство смягчать социальное неравенство путем создания условий для достойной жизни своим гражданам и свободного развития личности, адекватных возможностям государства» [17]. Нельзя не обратить внимания на то, что вне взаимодействия с обществом государство не в состоянии решать такие задачи, так как сам человек определяет, как понимается «достойная жизнь» и в каком направлении должно осуществляться «свободное развитие личности». Далее Конституционный Совет РК добавляет: «Утверждение Республикой себя социальным государством предполагает также развитие в казахстанском обществе социального партнерства и конструктивного оппонирования» [17]. Иными словами, признаётся необходимость принимать во внимание наличие совпадающих интересов, способствующих сотрудничеству («социальному партнёрству»), и несовпадающих интересов, порождающих «конструктивное оппонирование» и требующих поиска баланса различных интересов, развивая разнообразные формы взаимоотношений, что и делает государство социальным. И затем Конституционный Совет РК делает общий вывод: «Пункт 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан в части слов "Республика Казахстан утверждает себя... социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы" означает, что Республика Казахстан стремится к выполнению роли социального государства в соответствии с реальными возможностями государства. Казахстан признает и гарантирует права и свободы человека и гражданина в соответствии с Конституцией» [17]. Следовательно, согласно позиции Конституционного Совета РК, в деле признания и гарантированности прав и свобод человека и гражданина рамки устанавливаются Конституцией. И в этом плане представляется необходимым сделать некоторые уточнения. Например, Т.Ағдарбеков так определяет понятие субъективного права: «Субъективтік заң құқығы – құқық субъектігіне заң нормаларымен оның қызығушылығын қанағаттандыруға құқықтық қатынастағы мүмкіндік тәртібінің өлшемін белгілеуге берілген құқық және ол басқа субъектінің корреспонденттік міндетімен қамтамасыз етіліп, мемлекетпен кепілденген құқықтық қатынас» [18] (т.е. «Субъективное юридическое право – это право, предоставленное субъекту права, определять меру возможности удовлетворения своих интересов в правоотношении на основе правовых норм, гарантированное государством, обеспеченное соответствующей обязанностью другого субъекта»). Соглашаясь в общем с представленными в процитированном определении основными чертами субъективного права человека, представляется необходимым подчеркнуть, что при всей важности самостоятельного выбора субъектом права меры возможности удовлетворения своих интересов усмотрение такого субъекта права отнюдь не беспредельно и ограничено не только субъективными правами других лиц, но и, прежде всего, рамками, заранее установленными Конституцией и принятыми в соответствии с ней законами, и лишь внутри этих рамок субъект права наделён усмотрением выбора меры возможности удовлетворения своих интересов.

В том же, что касается фактического предела исполнения обязательств в качестве социального государства, Конституционный Совет РК в приведённом выше Постановлении 2001 года указывает на «реальные возможности государства». При этом возможности государства могут с течением времени увеличиться и, соответственно, могут расширяться упомянутые пределы. С.Н.Сабикенов, комментируя положение о демократическом, светском, правовом и социальном государстве, пишет: «Это конституционное положение ориентирует нас на долгосрочность развития государства, чтобы оно стало таковым, ему необходимо пройти длительный эволюционный путь развития» [19]. Таким образом, речь идёт о том, что провозглашённые характеристики в качестве фундамента деятельности государства сохраняются надолго, и вместе с тем их фактическое содержание способно обогащаться с течением времени. Вместе с тем Конституционный Суд Республики Казахстан в своём Нормативном Постановлении № 58-НП от 24 декабря 2024 года «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан абзацев второго, третьего и четвертого пункта 29 нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 29 ноября 2019 года № 6 "О применении судами законодательства при рассмотрении дел, связанных с взысканием алиментов"» напоминает о существовании других ограничителей прав человека: «Конституционное положение о признании прав и свобод человека абсолютными и неотчуждаемыми, определяющими содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов, подкрепляется нормой Конституции об осуществлении этих прав и свобод без нарушения прав и свобод других лиц, посягательства на конституционный строй и общественную нравственность» [20]. Наличие у каждого человека прав и свобод предполагает не только установление рамок, не допускающих нарушение прав и свобод любого другого человека, но и поиск и поддержание баланса обеспечиваемых этими правами и свободами интересов людей, взаимодействующих между собой в составе гражданского общества.

Пункт 2 статьи 1 Конституции РК в продолжение пункта 1 устанавливает: «Основопологающими принципами деятельности Республики являются: общественное согласие и политическая стабильность, экономическое развитие на благо всего народа, казахстанский патриотизм, решение наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами, включая голосование на республиканском референдуме или в Парламенте» [21]. Основопологающие принципы деятельности Республики количественно немногочисленны, но все – весьма ёмкие по своему содержанию. Претворение данных принципов в жизнь возможно только при тесном взаимодействии общественных и государственных институтов. В частности, общественное согласие складывается в обществе, и роль гражданского общества в этом деле переоценить нельзя, а для политической стабильности требуются и государственные, и общественные усилия. Экономическое развитие обеспечивается действиями и государственных и негосударственных акторов, а «благо всего народа» должно определяться посредством общественных механизмов. Патриотизм можно воспитать, но невозможно навязать, а

воспитание, хотя и может поддерживаться государством через обеспечение системы образования, в значительной степени зависит от семьи и общественных институтов. Да и система образования не замыкается исключительно на государство. Как замечают Е.К.Кубеев и Р.Р.Султанов, «эффективное функционирование демократического государства и построение гражданского общества немислимы без активной поддержки образовательной сферы. Образование представляет собой наиболее приемлемый и цивилизованный инструмент реализации интересов широких социальных слоев общества, непосредственных связей между гражданским обществом и правовым государством» [22]. Применение демократических методов решения вопросов государственной жизни связано как с готовностью к этому государства, так и с активностью общественности.

Пункт 2 статьи 1 Конституции РК перекликается с пунктом 2 статьи 3, которая гласит: «Народ осуществляет власть непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы, а также делегирует осуществление своей власти государственным органам» [23]. Если в статье 1 положение о демократических методах решения наиболее важных вопросов государственной жизни упомянуто в связи с характеристикой государства в целом, принципами его деятельности и провозглашением высшей ценности человека, его жизни, прав и свобод, то в статье 3 Конституции Казахстана об этом говорится в связи с народовластием. А пункт 1 статьи 3 Конституции РК указывает, что «Единственным источником государственной власти является народ» [24]. Как пишет Д.М.Баймаханова, «конституционная норма о народе как единственном источнике государственной власти предполагает, что составляющие его (народ) индивиды являются полноправными субъектами общественных отношений, в разных ситуациях могут заявить о себе и своих устремлениях, в состоянии отстаивать свои мнения, бороться за их реализацию» [25]. Права и свободы человека реализуются в ходе его деятельности, направленной на достижение потребностей, сформированных в соответствие с его интересами, сложившимися и структурированными в такой деятельности. Фактически, вновь проявляется значимость гражданского общества.

С одной стороны, гражданское общество строится на формировании, выявлении и структурировании интересов и трансляции этих интересов государству, с другой стороны, государство, взаимодействуя с обществом, для обеспечения устойчивости и эффективности должно принимать в расчёт сложившиеся интересы граждан. В.А.Малиновский привлекает внимание к следующему: «Идеей обеспечения интересов личности должны быть наполнены содержание, формы и методы реализации государственной власти, каждое решение и действие каждого государственного органа вне зависимости от принадлежности к ветвям государственной власти, каждая акция внутри страны и на внешнеполитической арене» [26]. Государство в своё время было порождено обществом, однако в результате институционального оформления государство приобрело определённую самостоятельность и способность воздействовать на процессы в обществе, а для этого необходимо, с одной стороны, понимать

существо происходящих процессов, их причины и следствия, с другой же стороны, необходимо выработать адекватные для решения стоящих перед государством задач методы и механизмы взаимодействия с обществом.

Непосредственно общественным объединениям (в том числе политическим партиям), в деятельности которых проявляется структурированность гражданского общества, посвящена статья 5 Конституции Казахстана. Пункт 1 указанной статьи предусматривает: «В Республике Казахстан признаются идеологическое и политическое многообразие. Не допускается создание в государственных органах организаций политических партий» [27]. К.К.Айтхожин и О.Ш.Жалаири поясняют, почему данное положение является одной из основ конституционного строя: «Развитие Республики Казахстан как динамичного, современного, сильного государства с высокими стандартами качества жизни возможно только на основе активизации человеческого потенциала, предприимчивости граждан, дальнейшего становления гражданского общества при условии духовной и политической свободы всех его членов» [28]. В пункте 1 статьи 5 Конституции РК ещё не говорится непосредственно об общественных объединениях, а устанавливаются некоторые принципиальные основы (опять же связанные со структурированностью гражданского общества) для их функционирования. Так, в Постановлении Конституционного Совета РК № 6 от 11 июля 2002 года «О проверке соответствия Конституции Республики Казахстан Закона "О политических партиях"» указано: «Право граждан Республики Казахстан на свободу объединения в политические партии, которое закрепляется в пункте 1 статьи 3 Закона "О политических партиях", вытекает из пункта 1 статьи 5 общих положений Конституции о том, что в Республике Казахстан признаются идеологическое и политическое многообразие» [29]. Как мы видим закреплённые в данном пункте статьи 5 Конституции РК принципиальные основы функционирования общественных объединений, в том числе политических партий, носят отнюдь не абстрактный характер, а наполнены конкретным содержанием, имеющим юридические последствия.

Пункт 2 статьи 5 уже обращается к регулированию самих общественных объединений: «Общественные объединения равны перед законом. Не допускается незаконное вмешательство государства в дела общественных объединений и общественных объединений в дела государства, возложение на общественные объединения функций государственных органов» [30]. Таким образом, закрепляется равноправие общественных объединений и в то же время чёткое отграничение общественных институтов от государственных органов.

Пункт 3 статьи 5 Конституции РК вводит ограничения деятельности общественных объединений: «Запрещаются создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание не предусмотренных законодательством военизированных формирований» [31]. Данный перечень недопустимости создания и деятельности таких общественных

объединений в целом соответствует международным многосторонним договорам, участником которых является Республика Казахстан [32], в частности статьям 19 (свобода мнений) и 22 (свобода ассоциации) [33] Международного пакта о гражданских и политических правах.

Дополнительные ограничения для политических партий и профессиональных союзов закреплены пунктом 4 рассматриваемой статьи: «В Республике не допускается деятельность политических партий и профессиональных союзов других государств, партий на религиозной основе, а также финансирование политических партий и профессиональных союзов иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями» [34]. Конституционный Совет РК в своём Постановлении № 4/2 от 7 июня 2000 года «Об официальном толковании пункта 4 статьи 5 Конституции Республики Казахстан» уточнил понимание финансирования: «Норму пункта 4 статьи 5 Конституции Республики Казахстан в части, гласящей "не допускается ... финансирование политических партий и профессиональных союзов иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями", следует понимать как правовой запрет на получение политическими партиями и профессиональными союзами денежных и иных материальных средств» [35]. Под другими материальными средствами понимаются оборудование, автотранспорт, средства связи, имущественные права, средства печати и т.д. Такие ограничения связаны с особой ролью, которую играют в политике партии и профессиональные союзы, и нацелены на недопущение зависимости от иностранных государств и организаций.

Деятельности иностранных религиозных организаций в Казахстане посвящён пункт 5 статьи 5: «Деятельность иностранных религиозных объединений на территории Республики, а также назначение иностранными религиозными центрами руководителей религиозных объединений в Республике осуществляются по согласованию с соответствующими государственными органами Республики» [36]. Религиозные организации играют существенную роль в воспитании, привитии ценностей, формировании мировоззрения верующих, а, значит, влияет на их гражданскую позицию и их деятельность в гражданском обществе, что не может не привлекать внимания государства, так как привнесённые извне взгляды и ценности могут не соответствовать устоявшимся в казахстанском обществе взглядам и ценностям (включая патриотизм, закреплённый в качестве принципа деятельности Республике в пункте 2 статьи 1 Конституции РК), вступать с ними в противоречие и тем самым подрывать политическую стабильность и общественное согласие.

Статья 6 Конституции Казахстана регулирует наиболее важные аспекты отношений собственности (признание и защита равным образом государственной и частной собственности, служение общему благу, принадлежность земли, её недр, воды, растительного и животного мира и других природных ресурсов народу, от имени которого выступает государство, возможность нахождения земли в частной собственности на условиях, установленных законом [37]).

Обеспечение и защита собственности, создаёт реальные условия для свободной экономической деятельности, а такой деятельностью занимается не только государство, но и люди и создаваемые ими юридические лица, и тем самым данная статья определяет одну из важнейших конституционных основ взаимодействия общества и государства.

Естественно, положениями Раздела I «Общие положения» не исчерпываются конституционные основы развития гражданского общества в Казахстане, однако в небольшой по объёму работе невозможно исследовать все статьи Конституции, а многие из них посвящены заявленной проблематике. Остановиться только на статьях, входящих в «Общие положения» позволяет то обстоятельство, что данному разделу придаётся особое значение, согласно позиции Конституционного Совета РК, высказанной в его Постановлении № 20/2 от 29 октября 1999 года «О представлении председателя Сарыаркинского районного суда города Астаны о признании неконституционной статьи 36 Закона Республики Казахстан "О нормативных правовых актах"»: «Соотношение и взаимосвязь различных конституционных норм зависит от структуры Конституции Республики. Конституция изложена таким образом, что в разделе I "Общие положения" закреплены основы конституционного строя, основные конституционные принципы организации деятельности Республики и другие основополагающие установления... Нормы данного раздела обладают приоритетом по отношению к другим конституционным нормам... Это основополагающий принцип не только для конституционных норм, но и для всей системы действующего права Республики» [38]. Данная позиция подтверждена, в частности, в Постановлении Конституционного Совета РК № 4/2 от 7 июня 2000 года «Об официальном толковании пункта 4 статьи 5 Конституции Республики Казахстан» «...Следует исходить из идеи и духа Конституции, в структуре которой нормы раздела I "Общие положения", носят всеохватный характер действия, так как закрепляют основополагающие принципы и устои государственности Казахстана, распространяющиеся на нормы других разделов Конституции»[39]. Ввиду особой значимости конституционных положений, входящих в Раздел I «Общие положения», и небольшого объёма настоящей работы представляется возможным ограничиться этим разделом при рассмотрении конституционных основ развития гражданского общества, понимая неисчерпанность данной темы.

Человеческая деятельность может структурироваться по разнообразным основаниям (например, может выделить теоретическую деятельность и практическую деятельность). В совместной деятельности людей на основе выделения особенностей характера групп общественных отношений, в которых проявляется такая деятельность, можно установить определённые её виды, именуемые секторами общества (выше уже говорилось, что общество есть конкретно-историческая форма совместной деятельности людей, следовательно, можно говорить о секторах деятельности).

Чаще всего выделяют три сектора человеческой деятельности, которые обычно именуют следующим образом – публично-властный, коммерческий,

некоммерческий, – но выделяют ещё и четвёртый сектор – семейный (некоторые из секторов можно было именовать иначе, о чём сказано ниже). Первые три сектора составляют главным образом публичную активность человека, поэтому, видимо, о них говорят в первую очередь, тем не менее, представляется, что о семейном секторе не следует забывать, поскольку без него деятельность человека была бы неполной.

Публично-властный сектор представлен государством в лице его органов, а также актами непосредственной демократии граждан (участие в выборах, референдумах и т.п.). В составе публично-властного сектора решаются в основном вопросы управления общими делами народа, а также населения административно-территориальных единиц.

Деятельность в составе коммерческого сектора направлена в первую очередь на производство и обмен товаров и услуг, на создание материальной базы для человеческой деятельности во всех других секторах. Данный сектор можно было бы именовать производственно-торговым или предпринимательским, а лучше всего, на мой взгляд, для него подходит название хозяйственного сектора, хотя в литературе устоялся термин «коммерческий».

Семейный сектор обеспечивает удовлетворение индивидуально-личностных потребностей человека, его воспроизводство, начальный процесс социализации.

Традиционно особенности некоммерческого сектора стараются определить через отсутствие у него тех или иных признаков: негосударственный, некоммерческий, несемейный. По-видимому, для того, чтобы уйти от характеристик, данных через отрицание, его называют иногда просто третьим сектором [40] без указания присущих ему атрибутов. Однако важно обратить внимание как раз на то, что присуще данному сектору. Ведь именно в составе этого сектора осуществляется самоорганизация людей для самостоятельного преодоления общих проблем, обеспечения своих интересов. Ввиду этого рассматриваемому сектору принадлежит ключевая роль в развитии общественности, в формировании гражданского общества, однако следует подчеркнуть, что гражданское общество вовсе не сводится к совокупности неправительственных некоммерческих организаций. При этом деятельность в рамках данного сектора не нацелена на извлечение прибыли, а полученные средства (в том числе и в результате хозяйственной деятельности, при этом на роль некоммерческих организаций в хозяйственной жизни России издавна указывает И.Н.Гаврилова [41]) должны направляться на материальное обеспечение решения стоящих перед соответствующими организациями задач; иными словами данный сектор функционирует по принципу добровольческой деятельности, а именно такой деятельности, осуществлять которую лицо не обязано, но осуществляет по собственному почину без расчёта на материальную выгоду лично для себя. Поэтому, на мой взгляд, правильное было бы называть такой сектор добровольческим.

Влияние друг на друга различных сторон человеческой деятельности, в том числе и через контакты различных институтов, сформировавшихся в ходе такой

деятельности, представляет собой межсекторное взаимодействие. Вообще-то даже один и тот же человек может быть задействован в различных секторах деятельности (например, он работает на предприятии, участвует в профессиональном союзе, является семейным человеком, ходит на выборы), и в каждом из секторов ему присущи те или иные роли, хотя чаще всего человек связан не более, чем с двумя секторами, причём один из них семейный. Тем не менее, непреодолимой стены между секторами нет, поскольку все они относятся как виды к человеческой деятельности как роду. Благодаря межсекторному взаимодействию происходит воссоединение единой по существу деятельности человека через кооперацию людей, занимающихся различными видами такой деятельности, что снижает уровень отчуждения.

Межсекторное взаимодействие должно строиться на некоторых принципах, которые могут обеспечить ему устойчивость, эффективность, динамизм.

Во-первых, одним из таких принципов служит законность: установление законодательно закреплённых (конечно же, соответствующих Конституции) условий и правил, что создаёт условия для недопущения субъективизма, позволяет участникам межсекторного взаимодействия опираться на чёткие представления о процедурах, правах и обязанностях, взаимной ответственности сторон и т.д.

Во-вторых, к таким принципам относится обеспечение равного доступа к межсекторному взаимодействию представителям всех секторов человеческой деятельности.

В-третьих, принципом межсекторного взаимодействия является многообразие его форм и технологий вследствие содержательного богатства человеческой деятельности.

В-четвёртых, добровольность выступает ещё одним принципом межсекторного взаимодействия, а это предполагает выстраивание взаимодействия на основе внутреннего убеждения каждого из участников в нужности и полезности такого взаимодействия, что зависит от степени зрелости институтов каждого из секторов.

В-пятых, не менее других значим принцип открытости, предусматривающий общедоступность информации о том, каковы условия и формы межсекторного взаимодействия, кто и с кем взаимодействует, какие задачи решаются и т.п.

Итак, в Конституции Республики Казахстан заложены нормативные основы развития гражданского общества, причём изменения, происходящие в жизни страны, влекут за собой корректировку конституционных положений, в том числе и тех, которые относятся к гражданскому обществу, к взаимодействию общества и государства.

Список использованной литературы

1. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 07.04.2025).
2. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (доступ 07.04.2025).

3. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Алматы: Раритет, 2015, с. 15.
4. Айтхожин К.К. Реализация Конституции Республики Казахстан: социально-психологические аспекты // Актуальные проблемы государства и права в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции. / Отв. ред. Г.А.Алибаева. Алматы: Университет Кунаева, 2023, с. 99.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: Издательство «Мысль», 1990, с. 227-228.
6. Hegel G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. Leipzig: Verlag von Felix Meiner, 1911, S. 154
7. Гегель Г.В.Ф. Указ. соч., с. 231.
8. Hegel G.W.F. Op. cit., S. 157.
9. Гегель Г.В.Ф. Указ. соч., с. 231.
10. Hegel G.W.F. Op. cit., S. 157.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 3, с. 31
12. Marx K., Engels F. Werke. Band 3. Berlin: Dietz Verlag, 1958, S. 33.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 2, с. 134.
14. Marx K., Engels F. Werke. Band 2. Berlin: Dietz Verlag, 1957, S. 112.
15. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 10.04.2025).
16. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Алматы: Раритет, 2015, с. 18.
17. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S010000018_#z0 (доступ 12.04.2025).
18. Ағдарбеков Т. Мемлекет және құқық теориясының негізгі мәселелері. Оқу құралы. Алматы: Нұр-пресс, 2008, б. 14.
19. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Алматы: Раритет, 2015, с. 18.
20. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000058#z0> (доступ 13.04.2025).
21. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 12.04.2025).
22. Кубеев Е.К., Султанов Р.Р. Конституционное право на образование в Республике Казахстан. Алматы: Білім, 2007, с. 252.
23. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 13.04.2025).
24. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 13.04.2025).
25. Баймаханова Д.М. Проблемы прав человека в системе конституционализма в Республике Казахстан. Алматы: Издательская компания «Раритет», 2010, с. 95.
26. Малиновский В.А. ЛИДЕР: президентская власть в Казахстане на рубеже эпох. Астана: ТОО «Издательство «Норма-К»», 2012, с. 35.
27. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 13.04.2025).
28. Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. Алматы: Раритет, 2015, с. 47.
29. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S020000006_ (доступ 14.04.2025).
30. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 13.04.2025).
31. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 13.04.2025).
32. Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года № 91 «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091_ (доступ 14.04.2025).
33. Основные международные договоры по правам человека. Нью-Йорк и Женева: Организация Объединённых Наций, 2006, с. 35-36, 36-37. См. также в электронном формате: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (доступ 14.04.2025).

34. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 14.04.2025).
35. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S000000004_#z0 (доступ 14.04.2025).
36. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 14.04.2025).
37. https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (доступ 14.04.2025).
38. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S990000020_#z0 (доступ 14.04.2025).
39. https://adilet.zan.kz/rus/docs/S000000004_#z0 (доступ 14.04.2025).
40. Признание третьего сектора Казахстана. Сборник статей тематический. Алматы: МБФ «Интерлигал Казахстан», 1995.
41. Признание третьего сектора Казахстана. Сборник статей тематический. Алматы: МБФ «Интерлигал Казахстан», 1995.

Адилгазы Серикхан

PhD, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі қауымдастырылған профессоры, Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ АУТЕНТИФИКАЦИЯСЫ МЕН ГАРМОНИЗАЦИЯСЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТИСІ

Андатпа. Қазіргі қоғам жағдайында құқық тәртібі мен құқықтық тұрақтылық мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Бұл процестің негізгі элементі қоғамдық мүдделер мен азаматтардың құқықтарын қорғауға бағытталған қылмыстық-құқықтық жүйенің тиімді жұмыс істеуі болып саналады. ҚР «Қоғамдық бақылау туралы» заңы, 2023 жылғы 2 қазандағы заңына сәйкес заңдылық пен әділеттіліктің сақталуын қамтамасыз ететүдің бір жолы ретінде қоғамдық бақылау механизмі болып саналады. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы – бұл заңдардың нақты мазмұнын, олардың қоғам тарапынан құқықтық нормаларды дұрыс түсіндіру мен түсінуін қамтамасыз ету процесі. Бұл үдеріс қылмыстық заңнама нормаларын қабылдау кезінде олардың анық, әділ және дұрыс түсіндірілуін қамтамасыз етуге көмектеседі. Қылмыстық-құқықтық нормалардың гармонизациясы - бұл әртүрлі құқықтық жүйелер арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз ету, яғни халықаралық құқық, ұлттық құқық және аймақтық құқықтық нормалар арасында алшақтықтардың болмауын қамтамасыз ету мақсатында іске асырылады. Гармонизация қылмыстық құқық нормаларының бір-бірімен сәйкестендірілетін және өзара үйлесімді болуын талап етеді, бұл халықаралық құқықтың принциптерін ескеріп, ұлттық заңнаманы жетілдіруге мүмкіндік береді. Бұл мақаланың мақсаты қылмыстық-құқықтық нормалардың түпнұсқалығын растаудың теориялық және практикалық аспектілерін талдау, сонымен қатар осы процеске нормативтік құқықтық актілердің қоғамдық бақылаудың әсерін қарастыру болып саналады.

Ғылыми мақала ІРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру

жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: қоғамдық бақылау, құқық, құқықтық нормаларды аутентификациясы мен гармонизациясы.

МЕХАНИЗМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ АУТЕНТИЧНОСТИ И ГАРМОНИЗАЦИИ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ НОРМ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Аннотация. В современных условиях особое внимание уделяется вопросам правопорядка и правовой стабильности. Основным элементом этого процесса считается эффективное функционирование уголовно-правовой системы, направленное на защиту общественных интересов и прав граждан. В соответствии с Законом РК «О общественном контроле» от 2 октября 2023 года, механизм общественного контроля рассматривается как один из способов обеспечения законности и справедливости. Аутентификация уголовно-правовых норм - это процесс, обеспечивающий точное содержание законов, их правильное толкование и понимание обществом. Этот процесс способствует ясному, справедливому и корректному толкованию норм уголовного законодательства при их принятии. Гармонизация уголовно-правовых норм представляет собой обеспечение согласованности между различными правовыми системами, то есть устранение расхождений между нормами международного, национального и регионального права. Гармонизация требует соответствия и взаимной согласованности норм уголовного права, что позволяет совершенствовать национальное законодательство с учетом принципов международного права. Цель данной статьи - проанализировать теоретические и практические аспекты подтверждения подлинности уголовно-правовых норм, а также рассмотреть влияние общественного контроля на данный процесс через призму нормативно-правовых актов.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта по программно-целевому финансированию ИРН BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: общественный контроль, право, аутентификация и гармонизация правовых норм.

MECHANISMS OF PUBLIC OVERSIGHT AND THEIR IMPORTANCE FOR ENSURING THE AUTHENTICITY AND HARMONIZATION OF CRIMINAL LAW NORMS: A COMPARATIVE LEGAL PERSPECTIVE

Abstract. In the modern context, particular attention is paid to issues of legal order and legal stability. An essential element of this process is the effective functioning of

the criminal law system, aimed at protecting public interests and citizens' rights. According to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Public Oversight" dated October 2, 2023, the mechanism of public oversight is considered one of the ways to ensure legality and justice. The authentication of criminal law norms is a process that ensures the accurate content of laws, their correct interpretation, and public understanding. This process contributes to the clear, fair, and accurate interpretation of criminal law norms during their adoption. The harmonization of criminal law norms involves ensuring consistency between different legal systems, that is, eliminating discrepancies between the norms of international, national, and regional law. Harmonization requires conformity and mutual coherence of criminal law norms, which allows for the improvement of national legislation in line with the principles of international law. The purpose of this article is to analyze the theoretical and practical aspects of confirming the authenticity of criminal law norms, as well as to examine the impact of public oversight on this process through the prism of normative legal acts.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *public oversight, law, authentication and harmonization of legal norms.*

Қоғамдық бақылау нормативтік құқықтық актіге аутентификация мен гармонизациясы процесінде өзекті рөл атқарады, өйткені нормативтік құқықтық актілердің арқылы қылмыстық-құқықтық нормаларды нақтылау мен егжей-тегжейлі көрсету іске асырылады, оларды қолдану тетіктері белгіленеді. Бұл заңдар мен үкіметтің нормативтік актілері, Конституциялық соттың шешімдері және басқа да нормативтік құжаттар болуы мүмкін. Қылмыстық құқықтағы қоғамдық бақылау-бұл қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданудағы заңдылық пен әділеттілікті бақылауға, тексеруге және бағалауға бағытталған әрекеттер мен тетіктердің жиынтығы. Қоғамдық бақылаудың негізгі мақсаты-қылмыстық нормалардың түпнұсқалығын (аутентификациясы мен гармонизациясын) қамтамасыз ету және оларды құқықтың жалпы принциптерімен және қоғамның қажеттіліктерімен үйлестіру. Қылмыстық-құқықтық нормаларды гармонизациялауда ұлттық қылмыстық нормаларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, сондай-ақ оларды халықаралық аренадағы құқықтық жүйелердің біркелкілігін қамтамасыз ететін талаптар мен принциптерге бейімдеу процесі. Құқықтық қатынастардың жаһандануы, мемлекеттер арасындағы қарқынды өзара іс-қимыл және халықаралық ұйымдар мен одақтар (мысалы, Еуропалық Одақ, ЕАЭО) құру сияқты интеграциялық процестер жағдайында қылмыстық заңнаманы үйлестіру құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етудің және адам құқықтарын қорғаудың өзекті құралына айналуға. Қылмыстық-құқықтық нормаларды гармонизациялау процесі

жай ғана нормаларды сәйкестендірумен ғана шектелмейді, сонымен қатар заңнамалық өзгерістерге де, олардың іс жүзінде қолданылуына да қатысты бірқатар күрделі процедураларды қамтиды. Құқықтық нормаларды гармонизациялаудың өзектілығы құқықтық жүйелерді үйлестіруді жақсартуда, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықтағы құқықтық кедергілерді жоюда және сот төрелігінің жоғары стандарттарын қамтамасыз етуде маңызы зор. Осы мақаланың мақсаты қылмыстық-құқықтық нормаларды аутентификациялау тұжырымдамасын қарау, осы процеске әсер ететін факторларды анықтау, сондай-ақ әртүрлі құқықтық жүйелердегі нормаларды аутентификациялау мен гармонизациялау ерекшеліктерін талдау болып саналады.

Қоғамдық бақылау бірнеше негізгі функцияларды орындайды: Қылмыстық заңдар мен азаматтардың құқықтарын қолдану процесінде олардың сақталуын бақылаудан тұратын қадағалау функциясы; деректерді жинау мен өңдеуді, қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормалардың тиімділігін талдауды, оларды жақсарту бойынша мәселелер мен ұсыныстарды анықтауды қамтитын аналитикалық функция; қоғамның құқықтық мәдениетін арттыруға және азаматтардың қылмыстық құқықпен байланысты шешімдер қабылдау процесіне қатысуына бағытталған ағартушылық функциясын орындайды. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы қылмыстық-құқықтық нормаларды жарамды, құқықтық нормаларға сәйкес деп танудың және оларды заңды түрде заңдастырудың өзекті процесі болып саналады. Бұл ұғым қылмыстық нормаларды қабылдау тәртібін ғана емес, сонымен бірге оларды түсіндіру мен сот тәжірибесінде қолдануды да қамтиды. Бұл тақырыпты зерделеудің өзектілігі қылмыстық жүйедегі құқықтық айқындық пен әділеттілікті қамтамасыз етудің өзектілығымен, сондай-ақ ұлттық қылмыстық нормаларды халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігімен анықталады. Құқықтық нормалардың жаһандануы және халықаралық шарттар мен келісімдер арқылы мемлекеттер арасындағы тығыз өзара байланыс жағдайында қылмыстық құқық нормаларының түпнұсқалығын тексеру ерекше мәнге ие болады.

Қылмыстық-құқықтық нормаларды аутентификациялау мәселесінің өзектілігі олардың құқықтық қоғамның қазіргі талаптарына сәйкестігі қажеттілігімен, сондай-ақ олардың қылмыс пен жазаға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеудегі рөлімен байланысты. Аутентификация норманы жарамды және белгілі бір стандарттарға сәйкес деп тану процесі ретінде қылмыстық құқықты қалыптастыру мен дамытуда шешуші рөл атқарады. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясын зерттеу кезінде назар аударуды қажет ететін бірнеше аспектілер бар, соның ішінде олардың заңдылығы, халықаралық стандарттарға сәйкестігі және әлеуметтік және саяси өзгерістерге төзімділігі. Қоғамдық бақылау-бұл қоғамның заң шығарушы және атқарушы органдарының қызметін бақылауға және бағалауға бағытталған әрекеттер жиынтығы. Қоғамдық бақылау заңдарды қабылдау және іске асыру кезінде қоғамдық мүдделерді қорғауға мүмкіндік береді. Бұл механизм құқықтық жүйеге жүйелі өзгерістер мен инновациялар енгізуге мүмкіндік береді, сондай-ақ заңдар мен нормалардың аутентификациясы мен үйлестірілуіне ықпал етеді.

Қоғамдық бақылаудың негізгі функциялары: ақпараттық функция қоғам мүшелеріне құқықтық ақпарат беру және олардың құқықтық білімдерін арттыру болып саналады; инспекцияның қызметі мемлекеттік органдар мен заң шығарушы органдардың қызметін бақылау, сондай-ақ заңдардың орындалуын тексеру; қорғаушының қызметі-азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету болып саналады. Сонымен қатар, болжамдық функция заңнамалық өзгерістер мен реформаларды болжау, сондай-ақ олардың тиімділігі мен нәтижелерін болжау арқылыда қылмыстық-құқықтық нормаларына қоғамдық бақылау функциясын атақара алады.

Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы құқықтық тәртіптің тұрақтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз ететін бірнеше өзекті функцияларға ие: Аутентификация қылмыстық-құқықтық нормалардың белгіленген рәсімдер шеңберінде қабылдануын қамтамасыз етеді, бұл құқықтық тәртіптің тұрақтылығына ықпал етеді. Сонымен қатар, нормалар шынайы деп танылған кезде, олар азаматтар мен әділет органдарында белгілі бір құқықтық сенімділікті тудырады, бұл заңды белгісіздікті азайтуға ықпал етеді. Қоғамдық бақылауда қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы оларды заңды, әділ және қолданыстағы құқықтық тәртіпке сәйкес деп тану процесін білдіреді. Бұл оларды ресми қабылдау процедурасын да, оларды түсіндіру және сот практикасында қолдану процесін де қамтиды. Құқықтық контексте аутентификация қоғам мен әділет органдарының қылмыстық-құқықтық нормалардың қажетті құқықтық күшке ие екендігіне және Конституция мен адам құқықтарының халықаралық стандарттарына сәйкес болуы қажет. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы келесі аспектілерді қамтиды: нормаларды конституциялық заңнаманың негізгі ережелеріне сәйкес заңды деп тану; ұлттық қылмыстық құқықтағы терминдер қолдану мағанасы халықаралық шарттар мен келісімдерді стандарттарға сәйкес келуі керек.

Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы кез келген құқықтық жүйеде құқықтық реттеудің құрамдас бөлігі болып саналады. Бұл нормаларды жарамды және құқықтық және халықаралық стандарттарға сәйкес деп тану процесі. Бұл процесте Конституция, Қылмыстық кодекс, халықаралық шарттар мен сот шешімдері сияқты нормативтік құқықтық актілер басты рөл атқарады. Сонымен қатар, ғалымдардың еңбектері мен қылмыстық құқық саласындағы теориялық әзірлемелер аутентификация мәселелерін анықтауға ғана емес, сонымен қатар оларды шешу жолдарын ұсынуға көмектеседі. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы құқықтық айқындық пен тұрақтылықты, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауды қамтамасыз ете отырып, жалпы құқық жүйесіне әсер етеді. Ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестіру, құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру және қоғамдағы құқықтық мәдениет деңгейін көтеру бойынша жұмысты жалғастыру өзекті. Қылмыстық-құқықтық нормаларды үйлестіруді әртүрлі құқықтық жүйелердің қылмыстық нормаларын сәйкессіздіктерді, қайшылықтар мен қайшылықтарды жою, сондай-ақ мемлекеттер арасындағы тиімдірек өзара іс-қимылды қамтамасыз ету мақсатында үйлестіру және

сәйкестендіру процесі ретінде анықтауға болады. Бұл үдеріс тек құқықтық мәселе ғана емес, сонымен бірге саяси, әлеуметтік және мәдени мәселе болып саналады, өйткені ұлттық қылмыстық заңдарды халықаралық стандарттарға, соның ішінде Біріккен Ұлттар Ұйымы, Еуропа Кеңесі, Еуропалық Одақ және Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция және т.б. сияқты халықаралық конвенциялар мен келісімдерге сәйкес келтіру өзекті.

Қазақстан өз тәелсіздігін алғаннан кейін отандық заңгер ғалымдар қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясының әртүрлі аспектілерін зерттеуге деген қызушылығы артып келеді десек болады. Қылмыстық құқық саласындағы мемлекеттік тілдегі құқықтық терминдердің бір ізділігінің жоқтылығы құқықтық мәселе болып саналады, ол қылмыстық құқық контекстінде құқықтық заңдылық пен құқықтық сенімділік мәселелерін әсер етеді. Сондай-ақ қылмыстық құқық нормаларының аутентификациясын түсінуде қылмыстық құқықты халықаралық стандарттармен және адам құқықтарымен үйлестіру мәселелерін зерттеген құқықтанушы ғалымдардың еңбектері өзекті рөл атқарды. Бұл жұмыстар аутентификацияны құқықтық реттеудің ішкі процесі ретінде ғана емес, сонымен қатар кеңірек халықаралық контексттің бөлігі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. «Ашық НҚА» порталы – бұл нормативтік-құқықтық актілердің жобаларын мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарда мақұлдау сәтіне дейін оларды талқылау алаңы ретінде құрылған "Ашық үкімет" жобасы компоненттерінің бірі. «Ашық НҚА» порталы қылмыстық нормаларды түсіндіру және құқықтық айқындық мәселелерін зерттеуге арналған жұмыстарға ерекше назар аудару қажет. «Ашық НҚА» порталы сот тәжірибесінде қылмыстық нормаларды түсіндіру мен қолдану олардың түпнұсқалығын растауға қалай әсер ететіндігі туралы мәселені зерттейді[2].

Шет елдерде қылмыстық-құқықтық нормаларды өзгертуге және жетілдіруге белсенді азаматтық топтар шынайы әсер ете алады. Мысал ретінде Германияны келтіруге болады, мұнда тәуелсіз бақылаушылардың белсенді жүйесі жұмыс істейді, оның ішінде мемлекеттік органдар ғана емес, сонымен қатар қылмыстық сот ісін жүргізуде заңдылықтың сақталуын бақылайтын қоғамдық ұйымдар да бар. Полиция мен азаматтық қоғам институттарының қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі өзара іс-қимылы олардың ең өзекті қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруды қамтамасыз ететін бірлескен үйлестірілген қызметінің жүйесі ретінде айқындалады[3].

Қоғамдық бақылауды жаһандық халықаралық құқық қорғау ұйымдары да жүзеге асырады. 20 ғасырдан бастап дүние жүзінде көптеген құқық қорғау ұйымдары пайда болды; Олардың ерекше қарқынды өсуі 20-шы ғасырдың екінші жартысында, қазіргі уақытта жұмыс істеп тұрған осы бейіндегі ірі Үкіметтік емес ұйымдардың көпшілігі (Freedom House, Amnesty International, Адам құқықтары жөніндегі халықаралық Хельсинки федерациясы және т.б.) құрылған кезде болды. Жетекші адам құқықтары жөніндегі ұйымдардың бірі - Human Rights Watch (HRW) – штаб-пәтері Америка Құрама Штаттарында орналасқан халықаралық үкіметтік емес ұйым Human Rights Watch, оның қызметі адам құқықтарының

бұзылуын анықтауға, тергеуге, құжаттандыруға және дәйекті түрде күресуге бағытталған. Хьюман Райтс Вотчтың жеке қызметі – адам құқықтары мәселелері бойынша талдау материалдарын жариялау. Жыл сайын ұйым әлемдегі адам құқықтарының жай-күйі туралы жүзден астам әртүрлі есептерді жариялайды. Солардың ішіндегі ең ауқымдысы – «Қорытындыларды қатаң түрде зерттеуге, фактілерді кеңінен ашуға және билік басындағыларға құқықтарды құрметтеу және әділеттілікті қамтамасыз ету үшін қысым көрсетуге бағытталған Дүниежүзілік есеп. Human Rights Watch, көптеген адам құқықтарын қорғау ұйымдары сияқты, жаһандық проблемаларды шешуге орасан зор үлес қосуда. Осы үкіметтік емес ұйымдардың қызметі арқасында адам құқықтарын қорғау саласындағы әмбебап құрылымдар мен бостандық нормаларының проблемалары пайда болды [4].

Қоғамдық ұйымдар қылмыстық жазалау шараларының қолданылуына жүйелі түрде мониторинг жүргізіп, мемлекеттік органдарға өз ұсыныстарын береді. Құқық қорғау қызметімен айналысатын қазақстандық қоғамдық ұйымдардың ішінде мыналарды бөліп көрсетуге болады: Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросы (АҚМЗСЖҚХБ), "Әділ сөз" сөз бостандығын қорғау халықаралық қоры және т.б.

Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросы бір неше орталықтан тұрады: құқық қорғау орталығы, ақпараттық-мониторинг орталығы, білім беру орталығы және еріктілер орталығы. Сонымен қатар бюроның заңгерлері жұмыс істейтін Адам құқықтарын қорғау орталығы адам құқықтары саласындағы ұлттық заңнаманы талдайды және осындай көмекке мұқтаж азаматтарға (негізінен табысы төмен топтардың өкілдері мен басқада әлеуметтік топтар) тегін заңгерлік кеңес береді. Құқық қорғау орталығының құрамына заң факультетінің студенттерінен құралған волонтерлік орталық және олардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы туралы өтініштері бар азаматтарды қабылдайтын қоғамдық қабылдау бөлімі кіреді. Ақпараттық-мониторинг орталығы елімізде адам құқықтарының сақталуын қадағалап, бұл туралы қазақстандық және шетелдік БАҚ, интернетте ақпарат таратады. Білім беру орталығы – оның қызметіне Бюро қызметкерлерінің қатысуымен түрлі тренингтер мен семинарлар, білім беру бағдарламаларын өткізу, адам құқықтары бойынша дәрістер оқу және әдістемелік материалдарды тарату кіреді. Волонтерлер орталығы – азаматтарға құқықтық мәселелер бойынша тегін кеңес береді, жыл сайынғы Адам құқықтары мектептерін өткізуге жауапты [5].

«Әділ сөз» сөз бостандығын қорғау халықаралық қорының жалпы мақсаты – еліміздің күнделікті өмірінде еркін, объективті және прогрессивті журналистиканы орнықтыру арқылы ашық азаматтық қоғам құру. «Әділ сөз» сөз бостандығын қорғау халықаралық қоры қызметінің негізгі бағыттары келесі бағыттар бойынша іске асырылады: Қазақстандағы сөз бостандығының бұзылуына жүйелі мониторинг жүргізу; даулы мәтіндерге лингвистикалық сараптама; журналистерге арналған оқу құралдарын дайындау және басып шығару; журналистер мен БАҚ-қа құқықтық көмек көрсету; заң шығару қызметі

(қор бірқатар заң жобаларын дайындады және кемінде 25 заң жобасына құқықтық талдау жүргізді); «Журналистерді және БАҚ-ты құқықтық қорғау», «БАҚ қызметінің этикалық нормалары мен құқықтық негіздері», «БАҚ басылымдарының лингвистикалық қауіпсіздігі» тақырыптарында оқыту семинарларын өткізген[6].

Сот билігі мен жұртшылықтың өзара іс-қимылының нысандары халықаралық-құқықтық актілерде бастау алған сот билігінің ашықтығы принципін жүзеге асыруда көрініс табады. Мысалы, 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы адамның кінәсін «өзін қорғауға қажетті барлық кепілдіктерге ие болған ашық сот талқылауы» нәтижесінде ғана тану мүмкіндігін анықтайды. Осыған ұқсас ережелер 1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-і, ол әркімнің ашық сот талқылауына құқығын қамтамасыз етеді, бірқатар ерекшеліктерді белгілейді, сондай-ақ қылмыстық немесе азаматтық іс бойынша кез келген сот шешімі жария болуы керек екенін белгілейді. Сот жүйесінің ашықтығы мен жариялылығы қағидасының негіздері Қазақстан Республикасының заңнамасында да кездеседі. Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтардың мемлекеттік істерді басқаруға қатысу құқығын бекітеді және сот ісін жүргізу негіздерінің бірі ретінде сот процесінің ашықтығын анықтайды. Сот жүйесінің ашықтығы жалпы сот жүйесі туралы, жекелеген соттар мен судьялар, соттың өзін-өзі басқару органдары және биліктің сот тармағын құруға қатысатын органдар туралы ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін білдіреді. Бұған сондай-ақ соттар мен судьялардың құқықтық жағдайы (мысалы, судьяның құқықтары мен міндеттері, сотқа тарту тәртібі), нақты судья туралы ақпарат (мүліктік жағдайы, тәртіптік жауапкершілікке тарту фактілері және т. С. Сот төрелігін жүзеге асыруға азаматтарды тартудың жоғарыда аталған және басқа да нысандарын тиімді жүзеге асырудың алғы шарты сот жүйесіне тиісті, объективті және бейтарап бақылауды қамтамасыз етуге қабілетті дамыған азаматтық қоғамды қалыптастыру болып саналады. Соттар қызметіне белсенді жұртшылықтың қатысуының артуы «гиперплюрализмге» әкелуі мүмкін, онда топтардың мүдделері қоғамдық мүдделерден басым болады, осыған байланысты сот төрелігін жүзеге асыруға азаматтық қоғам институттарының қатысуы өз шегіне ие болуы керек. Осыған байланысты соттарға қоғамдық бақылаудың шекарасын белгілеудің маңызы зор. Сот билігін шектен тыс қоғамдық бақылауға бейімділік сот қызметіне араласуға немесе тіпті сот билігінің тәуелсіздігі принципінің бұзылуына әкеп соғады. Тиісінше, сот жүйесіндегі қоғамдық бақылау тиімді және әділ сот жүйесін құруға серпін бере алады. Алайда мұндай бақылаудың мәнін соттардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі қызметіне шектен тыс араласуға жол бермей, өзара іс-қимыл мен қарым-қатынастың тұрақты және тиімді әдістерін орнату арқылы билік пен қоғамның өзара іс-қимылы ретінде қарастырған жөн [7].

Қортындылай келе қазіргі заманғы құқықтық жүйенің дамуындағы басты басымдықтардың бірі - құқықтық нормалардың тиімділігін, нақтылығын және әділеттілігін қамтамасыз ету. Бұл тұрғыда қоғамдық бақылау институтының рөлі ерекше. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы мен

гармонизациясы – құқықтық жүйенің сапасын, адам құқықтарын қорғау тетіктерінің тиімділігін арттыру жолындағы маңызды кезеңдер. Қоғамдық бақылау қылмыстық-құқықтық нормаларды аутентификациялау мен гармонизациялау процесінің ашықтығы мен заңдылығын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі ретінде қалыптасқан. Бұл бақылау нысандары заң жобаларын сараптаудан бастап, оларды сот практикасында қолдануға дейінгі барлық сатыда іске асуы тиіс. Қылмыстық-құқықтық нормалардың аутентификациясы-олардың нақтылығын, құқықтық табиғатын айқындап, ұлттық заңнамада қабылданған нормалардың заңдылығын бекітетін теориялық-практикалық үдеріс. Бұл процеске ғылыми қауымдастықтың, құқық қорғау институттарының және қоғамдық ұйымдардың қатысуы заңдардың сапасын арттырады. Қылмыстық-құқықтық нормалардың гармонизациясы халықаралық стандарттарға сәйкес келуді, құқықтық сәйкестілікті және өзара түсіністікті қамтамасыз етудің маңызды факторы ретінде танылады. Бұл процесс Қазақстанның құқықтық жүйесін Еуропалық құқық, БҰҰ және өзге де халықаралық ұйымдардың талаптарымен үйлестіруге бағытталған болуы керек.

Қазақстанда қоғамдық бақылаудың институционалдық негізі қалыптасып келе жатқанымен, оны қылмыстық құқық саласында нақты қолдану тәжірибесі жеткіліксіз. Бұл мәселе қоғамдық бақылау механизмдерін құқықтық реттеумен, олардың дербестігімен және құқықтық салмағымен тікелей байланысты. Салыстырмалы-құқықтық талдау көрсеткендей, Германия, Франция және т.б. елдерде қоғамдық бақылаудың тиімді жүйелері құқықтық нормаларды қабылдау және қолдану сапасына оң әсерін тигізуде. Бұл тәжірибені Қазақстанда бейімдеп енгізу – өзекті міндеттердің бірі.

Ұсыныстар. Қоғамдық бақылау туралы заңнамалық негіздерді күшейту қажет. Қылмыстық құқық саласындағы қоғамдық бақылау тетіктерін нақтылайтын арнайы құқықтық нормаларды бекіту ұсынылады. Қылмыстық заңнамаларды әзірлеу кезеңінде қоғамдық талқылау мен сараптама өткізу міндетті болуы тиіс. Бұл процестерге Human Rights Watch (HRW), құқық қорғаушылар, академиялық орта және қарапайым азаматтар белсенді түрде қатыса алатындай жағдай жасалуы керек.

Сот практикасын ашық ету және құқықтық түсіндірулерге қоғамдық сараптама жүргізу тәжірибесін енгізу қажет. Бұл құқықтық сенімділікті арттырады және құқықтық нормалардың әлеуметтік әсерін нақтылауға мүмкіндік береді. Цифрлық қоғамдық бақылау платформаларын дамыту ұсынылады. Қоғам мүшелерінің қылмыстық заңнаманың мазмұнына қатысты пікір білдіруіне, ұсыныс жасауына, және сараптама ұсынуына мүмкіндік беретін ашық ақпараттық жүйелер қажет.

Халықаралық құқық қорғау ұйымдарының тәжірибесін пайдалану маңызды. Human Rights Watch, Amnesty International секілді ұйымдардың бақылау, талдау және жария ету әдістерін бейімдеу арқылы отандық тәжірибені байыту қажет. Құқықтық терминологияны стандарттау - қылмыстық құқықтағы аутентификация мен құқықтық түсінікті жақсарту үшін аса қажет. Мемлекеттік тілдегі құқықтық анықтамалар мен терминдерді біріздендіру жұмыстары кешіктірілмей жүргізілуі

тиіс. Заңнамалық реформа үдерістеріне болжау және алдын ала бағалау механизмдерін енгізу керек. Қоғамдық бақылау аясында ұсыныстар мен сын-пікірлер заң жобаларына өзгеріс енгізудің негізі болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.ҚР «Қоғамдық бақылау туралы» заңы, 2023 жылғы 2 қазандағы заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000030>
- 2.Қазақстан Республикасы Әділет министрінің м.а. 2021 жылғы 30 қыркүйектегі Ашық нормативтік құқықтық актілердің интернет-порталында заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобаларын орналастыру және жария талқылау қағидаларын бекіту туралы № 849 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100024634>
- 3.Боева М. А., Сергунова А. С. Механизм осуществления общественного контроля за деятельностью полиции // Виктимология. 2018. №4 (18). С. 78-82.
- 4.Наумов А. О. Роль глобальных правозащитных нпо в мировой политике (на примере деятельности организации «ХЬЮМАН РАЙТС ВОТЧ») // Международные отношения. 2021. №1. С. 47-59
- 5.Казахстанское международное бюро по правам человека и соблюдению законности // <https://bureau.kz/>
- 6.Международный Фонд защиты свободы слова «Әділ сөз» // <https://adilsoz.kz/about/>
- 7.Бобомурод А.В. Судебная власть и общественность: основы взаимодействия на условиях прозрачности, открытости и гласности // Право и государство: теория и практика. 2023. № 5(221). С. 42-45

Adalihan Nazena

1-st year PhD Student of the Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. 15999447952@163.com

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN THE MEDIA SPACE IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION: A STUDY OF LEGAL AND ETHICAL ISSUES IN THE APPLICATION OF AI TECHNOLOGIES

Abstract. This paper explores the legal and ethical challenges posed by the rapid integration of artificial intelligence (AI) technologies into media systems amid ongoing digital transformation. It focuses on the emerging role of civil society in AI governance, highlighting how public actors are becoming increasingly involved in shaping the oversight of intelligent systems. From news collection and content creation to audience targeting and public opinion monitoring, AI is transforming media production workflows and raising complex regulatory and ethical questions.

Through a comparative analysis of AI strategies in countries such as the United States, the United Kingdom, Japan, and China-using literature review, case studies, and cross-national comparison-this study identifies three key areas of risk: data privacy as an ethical concern, algorithmic bias contributing to legal inequalities, and declining information trust due to deepfake technologies.

The findings suggest that civil society plays a growing role in AI oversight by promoting algorithmic transparency, launching public audit tools, advancing digital

literacy, and fostering multi-stakeholder governance. Ultimately, the paper argues that true digital sovereignty and technological justice can only be achieved through inclusive, transparent, and accountable governance frameworks.

Keywords: *Artificial Intelligence, Media Ethics, AI Governance, Civil Society*

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕДИА КЕҢІСТІКТЕГІ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ РӨЛІ: ИИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЭТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУ

Андатпа. Бұл мақала цифрлық трансформация үдерісі аясында бұқаралық ақпарат құралдары жүйесіне жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының жедел енуінен туындаған құқықтық және этикалық мәселелерді зерттеуге арналған. Зерттеу ЖИ басқаруындағы азаматтық қоғамның рөлінің артуына ерекше назар аударады, сондай-ақ қоғамдық акторлардың интеллектуалды жүйелерді қадағалау мен реттеу процесіне қалай белсенді араласатынын сипаттайды. Жаналықтарды жинау мен контент жасау, аудиторияны нысаналы бағыттау және қоғамдық пікірді мониторингтеу сияқты медиа саласының түрлі кезеңдерінде қолданылатын ЖИ технологиялары жұмыс үдерістерін түбегейлі өзгертуде және күрделі нормативтік-этикалық сұрақтарды алға шығаруда.

АҚШ, Ұлыбритания, Жапония және Қытай секілді жетекші елдердің ЖИ стратегияларын әдебиеттерге шолу, нақты елдердегі тәжірибелерді зерттеу және салыстырмалы талдау әдістері арқылы салыстыра отырып, бұл зерттеу қазіргі медиадағы ЖИ қолдануға байланысты үш негізгі тәуекел аймағын анықтайды: дербес деректер құпиялылығы - этикалық мәселе ретінде; алгоритмдік кемсітушілік - заңдық теңсіздіктерге әкелетін фактор ретінде; және deepfake технологияларының таралуынан туындайтын ақпаратқа деген сенімнің төмендеуі.

Зерттеу нәтижелері азаматтық қоғамның ЖИ басқаруындағы ықпалының күшейіп келе жатқанын көрсетеді: алгоритмдік ашықтықты қолдау, қоғамдық аудит құралдарын дамыту, цифрлық сауаттылықты арттыру және көпжақты басқару платформаларын құру арқылы. Авторлардың пайымынша, шынайы цифрлық егемендік пен технологиялық әділеттілікке тек инклюзивті, ашық әрі жауапты басқару жүйесі арқылы қол жеткізуге болады.

Түйін сөздер: *Жасанды интеллект, медиа этикасы, ЖИ басқаруы, азаматтық қоғам.*

РОЛЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАВОВЫХ И ЭТИЧЕСКИХ ВОПРОСОВ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИИ

Анотация. Данная статья посвящена анализу правовых и этических вызовов, возникающих в связи с стремительной интеграцией технологий искусственного интеллекта (ИИ) в медиасистемы в условиях продолжающейся цифровой трансформации. Особое внимание уделяется растущей роли гражданского общества в управлении ИИ и тому, как общественные акторы

постепенно вовлекаются в процессы регулирования интеллектуальных систем. На всех этапах медиапроизводства - от сбора новостей и создания контента до таргетирования аудитории и мониторинга общественного мнения - ИИ радикально трансформирует рабочие процессы, одновременно порождая сложные регуляторные и этические вопросы.

На основе сравнительного анализа стратегий развития ИИ в таких странах, как США, Великобритания, Япония и Китай, с использованием методов анализа литературы, кейс-стади и межстранового сопоставления, в исследовании выделяются три ключевые области риска: защита персональных данных как этическая проблема, алгоритмическая предвзятость как источник правового неравенства, а также снижение доверия к информации на фоне распространения технологий дипфейков.

Полученные результаты свидетельствуют о возрастающей роли гражданского общества в системе надзора за ИИ: через продвижение прозрачности алгоритмов, запуск общественных инструментов аудита, повышение цифровой грамотности и развитие многосекторного управления. В заключение авторы утверждают, что подлинный цифровой суверенитет и технологическая справедливость могут быть достигнуты лишь при условии инклюзивного, прозрачного и подотчётного подхода к управлению интеллектуальными системами.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, медиаэтика, управление ИИ, гражданское общество*

I. Introduction

The rapid advancement of artificial intelligence technologies is transforming nearly every aspect of human society. According to the McKinsey Global Institute's 2023 report, global investment in AI technologies reached \$142.3 billion, with the media sector accounting for 5.6% of that total. Within the media industry[1], AI is being widely applied across various stages of content production and dissemination-ranging from news gathering and automated writing to personalized content recommendations and public opinion monitoring-significantly enhancing the efficiency of news creation and distribution.

However, this technological integration also raises profound legal and ethical concerns. For instance, GDPR enforcement data shows that in 2022, the media industry was fined €3.997 billion for AI-related data misuse [2]. Research by AlgorithmWatch reveals significant gender bias in news recommendation algorithms, noting that female politicians appear 37% less frequently than their male counterparts in algorithmically curated coverage [3]. Furthermore, a research team at the University of Cambridge found that AI-generated fake news spreads six times faster than manually crafted disinformation. These developments suggest that existing media regulatory systems and ethical frameworks are facing unprecedented strain [4].

In response to these challenges, civil society organizations such as the Algorithmic Justice League have taken on an increasingly important role. By advocating for algorithmic transparency, they have successfully pushed legislative bodies in 17

countries to adopt algorithm accountability standards, positioning civil society as a critical force in promoting a more regulated, transparent, and democratic AI future[5].

II. The Current State of AI Applications in Media and the Legal-Ethical Challenges

AI technologies have become deeply embedded throughout the entire media production pipeline. In the news production phase, automated writing programs like Heliograf by The Washington Post can generate sports articles within just 12 seconds, while the Associated Press's Wordsmith platform produces over 3,000 earnings reports annually with an accuracy rate of 99.8%. Yet this high-efficiency output raises intellectual property concerns. An instance that reflects this would be China's 2019 Tencent Dreamwriter case, where the court ruled that AI-generated content could be covered by the Copyright Law. In another setting, the case of Thaler, based on the US law in 2022, highlights the fact that inventors cannot be listed as an invention by AI. The legislation, therefore, lags behind the technological progress.

Personalized recommendation algorithms in the content distribution phase optimize content delivery by analyzing an average of 157 behavioral data points per user. An example of this is TikTok's user interest profiles, where TikTok evaluates factors like likes, shares, comments, and watch time. The latter, watch time, is even considered a proxy for user's attraction to the content. Meanwhile, Netflix has a similar approach, incorporating many variables into personalization of recommendations for users, which include not just viewing history but also collaborative filtering models and individualized visual preference analysis based on thumbnail selection.

As far as public opinion monitoring is concerned, AI has exponentially increased the processing of vast amounts of data and the provision of real-time alerts. Through methods such as natural language processing (NLP), sentiment analysis, clustering, and multilingual recognition, AI systems are able to quickly go through social media, news sites, forums, and comment sections, detecting new trends, shifts in public mood, and various risk signals. Online tools developed by companies like Brandwatch are popular among media and communication sectors globally, with clients ranging from Unilever, Huawei, and Bank of America to many others.

III. An Examination of Three Principal Legal and Ethical Issues

1. Data Privacy Violation

The application of AI tools to media publishing has sparked increasing data privacy concern when using AI-powered recommendation systems and content distribution models that often depend extensively on large-scale user data. Typically, when powering personalized platforms, AI systems will collect user-sensitive information like behavioral patterns, geolocation, and search history without users' explicit informed consent, constituting "undercover surveillance" adding data mining approaches.

The Cambridge Analytica incident (2018), where the popular social media product Meta (previously Facebook) was caught collecting data from 87 million people via third-party applications toward targeting political ads at them, received a \$5 billion penalty from the U.S. Federal Trade Commission (FTC), which was the biggest lifting of penalty thus far due to privacy breaches [6]. According to the GDPR Enforcement Tracker, during 2022, EU-based fines due to data leakage amounted to more than €2.7 billion, amounting to various major cases against mostly media platforms collecting user data illegally.

Moreover, in a study released in 2022, the UK-based regulatory body, the Information Commissioner’s Office (ICO), revealed that roughly 63% of recommendation systems did not sufficiently inform users that their behavior was being monitored [7].

2. Algorithm Injustice

AI systems are usually trained with historical data, escalating possible societal biases against gender, ethnicity, income levels, etc., which could, therefore, be reinforced into algorithmic logic, causing unfair outputs to be generated. In a media context, this would continue evil inclinations toward “biased content promotion” or “filter bubble” effects.

Take Amazon, for instance; previously, the company had trialed an AI-backed recruitment tool that consistently discriminated against female applicants partly because the training database comprised about a decade’s worth of male candidates in the tech industry, as the result of which the project was killed as Amazon did not wish to face any gender discrimination exposures. Similarly, an investigation by ProPublica revealed that the COMPAS algorithm-used in U.S. criminal justice systems-routinely overestimated the recidivism risk of Black defendants[8]. This same logic, when embedded in media recommendation algorithms, could perpetuate systemic inequality in information access.

3. Deepfakes and the Crisis of Information Authenticity

Recent advances in deep learning and generative adversarial networks (GANs) have given rise to deepfake technologies capable of producing hyper-realistic fake audio and video content. In the context of news and public discourse, this trend has sparked widespread concern. AI-generated disinformation, often indistinguishable from authentic material, poses significant threats by misleading the public, inciting panic, and potentially destabilizing democratic processes.

One striking example occurred during the 2022 Russia-Ukraine war, when a deepfake video appeared online showing Ukrainian President Volodymyr Zelensky “urging troops to lay down their arms.” Though quickly debunked, the video amassed millions of views in a short time. Similarly, during the 2023 regional elections in India, manipulated footage of political candidates was circulated via platforms like WhatsApp and Facebook, severely distorting public understanding.

A research team at the University of Cambridge found that AI-generated fake news spreads six times faster on social media than manually crafted content, with a 70% higher share rate. Microsoft’s 2023 Threat Intelligence report further noted that more than 30,000 deepfake videos were detected on major platforms in the first half of the year alone, with 40% deemed intentionally misleading[9]. These figures highlight the urgent need for updated verification and fact-checking mechanisms to safeguard information integrity in the AI era.

IV. Key Roles and Practical Engagement of the Civil Society in AI Governance

With AI's extending involvement in the media sphere and other crucial sectors, an array of legal and ethical concerns that government- and business-driven governance frameworks take a long time to address comes to the limelight. Following this evolution,

civil society organizations (CSOs), with the "third force" in public life concept, became one of the vital actors in favor of transparent, participative, and democratic governance of AI systems.

1. For Algorithmic Transparency and Auditing

Promote Civil Society Organizations Leverage Transparency While AI's Integration with Media Content Distribution and Recommendation Has Rendered Traditional, Government- and Enterprise-Centered Approaches Ineffective Algorithmic transparency maintains the people's right to information and guarantees rigorous competition. The main lead was taken by civil society groups from different countries. They push for open algorithm frameworks as well as independent auditing systems. The Netherlands did this by inaugurating an open database of algorithms, taking a first-cut solution in 2022, and requiring all government ministries to disclose algorithm types, decision logic, and risks. In the same way, AlgorithmWatch, an NGO founded in Germany, conducts algorithmic impact assessments and itself has reviewed both Google News and other platforms, like Google News, disclosing different results to different audiences. Its Automating Society report annually classifies and ranks algorithm transparency efforts in EU member states.

Regarding regulatory oversight, the pending European Commission's draft Artificial Intelligence Act establishes that only third-party conformity assessments can be done for high-risk AI systems, with a requirement for interpretability of their decision-making logic, training data, and outputs. Hence, the act provides a well-structured legal avenue for global AI governance.

2. Advancing Digital Literacy Education

Public Awareness and Digital Wisdom Will Also Serve as Key Pillars to Navigate AI with Responsibility Regarding the framework of responsible AI governance, public enlightenment and digital competency are the core foundations; difficult issues like privacy-masking black-box algorithms, filter bubbles, and deep fakes prompt civil society to turn to education as a tactical entry point. A widely recognized occurrence is the launch of "Elements of AI", an online course created by the Finnish government and Reaktor, which has engaged over 1 million participants across Europe since its inception. The European Commission has since promoted it as a model for boosting digital literacy.

On the grassroots level, organizations like the Mozilla Foundation have developed public education tools such as the "Data Detox Kit," which helps users understand and control data tracking and algorithmic influence-particularly in social media use and news consumption. In China, top universities like Tsinghua University have introduced AI ethics and governance courses, fostering interdisciplinary talent with a sense of public responsibility [10].

3. Building Multi-Stakeholder Governance Platforms

Given the increasing complexity of AI systems, neither top-down government regulation nor corporate self-regulation alone can fully address the spectrum of public concerns. Civil society groups have initiated collaborative governance platforms and cross-sector alliances that bring together academia, industry, policymakers, and advocacy organizations. For example, the AI Alliance launched by the European

Commission includes more than 6,000 institutions—ranging from government bodies to universities and NGOs—working collectively to shape AI ethics and policy standards through open consultation and knowledge exchange.

At the global level, the OECD AI Policy Observatory includes civil society working groups that ensure diverse stakeholder input from consumer rights organizations, human rights defenders, and environmental groups [11]. In China, mechanisms for multi-stakeholder participation are also taking shape. The New Generation AI Governance Professional Committee, composed of legal experts, technologists, and communication scholars, has contributed public feedback on regulations such as the “Provisions on the Management of Algorithmic Recommendation Services,” exemplifying a move toward more collaborative governance.

V. Pathways Toward Digital Sovereignty and Technological Justice

As artificial intelligence becomes increasingly embedded in national governance, social discourse, and individual decision-making, a central challenge for global governance is how to advance innovation while ensuring that technology serves the public good. This inquiry holds particular relevance in the media landscape, where AI not only redefines content creation and dissemination but also reconfigures forms of discursive authority, shaping notions of public truth and reality. Therefore, the quest for digital sovereignty and technological justice demands the construction of governance initiatives that flow through the entire lifecycle of AI applications—predicated on public input, ethical foresight, and robust accountability.

To begin, sustainable ethical impact assessments should be integrated into the initial design and development phases of AI systems to mitigate algorithmic biases and structural inequalities at the outset. The European Union’s Artificial Intelligence Act, for example, requires external impact assessments and mandates explainable outputs for high-risk applications—examples of preemptive ethical checks that could similarly be adopted in the media sector.

Finally, in the operational phase, mechanisms for inclusive oversight by users, media institutions, and civil society groups must be designed to ensure that end-users, too, have appropriate levers to hold applied AI accountable.

Most fundamentally, the public must be institutionally empowered to become active participants in AI governance—not users agreeing to an end-user licensing agreement after a human has inserted a few boxes, but proactive stakeholders with a voice in the design of technology policies and laws. Civil society—acting as both a voice and a conscience—is essential both in pushing for the policies crucial to making AI accountable and in mobilizing citizens to participate in necessary technology deliberation. Only by transcending a passive “technology-centered” paradigm to embody a more dynamic “human-centered” approach to governance can we hope to achieve meaningful digital sovereignty and technological justice at a scalable and global level.

VI. Conclusion

As the new media ecosystem rapidly implements artificial intelligence at an unprecedented scale, transforming and distorting production, transmission, and consumption as well as public consciousness and the structure of society, a slow motion

revolution is shaking the foundations of legal relationships. Although AI promises a radical expansion of production efficiency and transmission speed, it brings with it also the specter of structural legal and ethical risks: Gaps between algorithmic and systemic governance intensify data privacy violations and algorithmic discrimination and deepen an ecosystem rife with deep fakes, threatening media regulation and the public.

At such a perilous juncture, civil society's active role as institutional mediator in driving agenda, policy, and law is critical. Whether in campaign for algorithmic transparency, digital literacy, or collaboration across stakeholders, a growing number of interventions in new and scalable form enables and accelerates new pathways forward, now within reach.

The lesson, learned, however, is far more telling: The future of AI will be forged not merely by applications of technological power, but by government responses to civil society calls for governance that reflects societal norms of accountability in action.

As such, the promise of AI governance lies not solely in improving the technical "safety" of AI systems, but in addressing dynamic questions of accountability and social legitimacy. By building architecture rooted in the premise of governance as meaningful collaboration and embedding public interest at every step of the design and deployment cycle, we can ensure that AI technology remains aligned with principles of equity, justice, and the common good.

References

1. McKinsey Global Institute. (2023). *The economic potential of generative AI: The next productivity frontier*. <https://www.mckinsey.com/mgi/overview>
2. GDPR Enforcement Tracker. (2023). *Overview of fines and penalties under the GDPR*. <https://www.enforcementtracker.com/>
3. AlgorithmWatch. (2022). *Automating Society Report 2022*. <https://algorithmwatch.org/en/project/automating-society/>
4. Cambridge University Centre for the Future of Intelligence. (2023). *Ethics of AI-generated content in the age of disinformation*. <https://www.cfi.cam.ac.uk/>
5. European Commission. (2021). *Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*.
6. «2018 Tech Trends For Journalism and Media» [R], Future Today Institute, <https://futuretodayinstitute.com/>, 2017.10
7. Information Commissioner's Office (ICO). (2022). *Advertising technology: the ICO's investigation and outcomes*. <https://ico.org.uk/>
8. ProPublica. (2016). *Machine Bias: There's software used across the country to predict future criminals. And it's biased against Blacks*. <https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing>
9. Microsoft Threat Intelligence. (2023). *Defending against deepfakes: Trends and detection*. <https://www.microsoft.com/en-us/security/blog/>
10. Mozilla Foundation. (n.d.). *Data Detox Kit*. <https://datadetoxkit.org/>
11. OECD AI Policy Observatory. (2023). *OECD.AI: Artificial Intelligence Policy Observatory*. <https://oecd.ai/>
12. National Science and Technology Council. (2016). *The National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan*. Networking and Information Technology Research and Development Subcommittee.

13. World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology (COMEST). (2017). *Report of COMEST on Robotics Ethics*. UNESCO.

14. Liu, M. (2018). *Legal and ethical issues and countermeasures of artificial intelligence in journalism*. *Young Journalist*, (2), 98–99. <https://doi.org/10.15997/j.cnki.qnjz.2018.06.051>

Айтхожин Кабдулсамих Кошекевич

доктор юридических наук, профессор Университета Кунаева;

Тен Руслан Владимирович

магистр юридических наук, ст. преподаватель Университета Кунаева

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ С ГОСУДАРСТВОМ И ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. Формирующееся в Казахстане местное самоуправление посредством взаимодействия с органами государства и институтами гражданского общества составляет важную часть механизма управления государственными и общественными делами. Местное самоуправление, признаваемое и гарантируемое государством, соединяя в единое целое интересы государства и общества, обладает всеми возможностями для многообразия форм самоорганизации граждан и их полнокровного взаимодействия с органами государства и институтами гражданского общества. Процессы развития местного самоуправления должны проводиться в органическом единстве с общим государственным строительством и в полной мере соответствовать сущностному содержанию политической модернизации общества в целях построения Нового и Справедливого Казахстана.

Ключевые слова: *государство, государственные органы, гражданское общество, местное самоуправление, местное государственное управление, местное сообщество.*

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТПЕН ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

Анатпа. Қазақстанда қалыптасып келе жатқан жергілікті өзін-өзі басқару мемлекет органдарымен және азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл арқылы мемлекеттік және қоғамдық істерді басқару тетігінің маңызды бөлігін құрайды. Мемлекет пен қоғамның мүдделерін біртұтас тұтастыққа біріктіре отырып, мемлекет мойындайтын және кепілдік беретін жергілікті өзін-өзі басқару азаматтардың өзін-өзі ұйымдастыруының алуан түрлілігі және олардың мемлекет органдарымен және азаматтық қоғам институттарымен толыққанды өзара іс-қимылы үшін барлық мүмкіндіктерге ие. Жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту процестері жалпы мемлекеттік құрылыспен органикалық бірлікте жүргізілуі және Жаңа және Әділ Қазақстанды құру мақсатында қоғамды саяси жаңғыртудың маңызды мазмұнына толық сәйкес келуі тиіс.

Түйін сөздер: мемлекет, мемлекеттік органдар, азаматтық қоғам, Жергілікті өзін-өзі басқару, жергілікті мемлекеттік басқару, жергілікті қоғамдастық.

INTERACTION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES WITH THE STATE AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Annotation. Local self-government, which is being formed in Kazakhstan through interaction with state bodies and civil society institutions, is an important part of the mechanism for managing state and public affairs. Local self-government, recognized and guaranteed by the state, combining the interests of the state and society into a single whole, has all the possibilities for a variety of forms of self-organization of citizens and their full-blooded interaction with state bodies and institutions of civil society. The processes of development of local self-government should be carried out in organic unity with the general state-building and fully correspond to the essential content of the political modernization of society in order to build a New and Fair Kazakhstan.

Keywords: *government, government agencies, civil society, local government, local government, local community.*

Формирование и развитие местного самоуправления в Казахстане, как показывает отечественная общественно-политическая действительность, определяется соотношением политических и социальных сил в обществе, складывающихся в современных условиях его функционирования. В этой связи социально-политический смысл местного самоуправления состоит в том, что оно представляет собой объективное явление современного общества, как одна из основных форм его самоорганизации на локальном уровне.

Более того, местное самоуправление, как отмечают исследователи, было «одной из первых форм самоорганизации общества задолго до образования государства. ... государства выросли из самоуправляемых сообществ путем их объединения и преобразований. ... Из этого следует очевидный вывод: эволюция примитивных форм территориального самоуправления в результате усложнения общественных отношений объективно должна привести к образованию государств, в которых властные институты уравновешены общественными» [1, с.55].

Современный мировой опыт наглядно показывает, что местное самоуправление играет стабилизирующую роль в развитии государства, решая проблемы жизнеобеспечения общества на низовом уровне, предупреждая и снижая социально-политическое напряжение в обществе, как фактор, укрепляющий взаимодействие государства и институтов гражданского общества. Необходимо также отметить, что в период государственных и социальных кризисов именно местное самоуправление, составляя основу демократического обустройства государства, брало на себя вопросы жизнеобеспечения на локальном уровне жизнедеятельности общества, тем самым способствуя сохранению и усилению государства.

Местному самоуправлению, как общественно-государственному институту, принадлежит особое место в системе управления государственными и общественными делами, определяемое, в первую очередь, тем, что оно обеспечивает оптимальную децентрализацию системы управления публичными делами, делая ее наиболее приближенной к обеспечению интересов населения на местах с учетом исторических и иных местных традиций. Демократическая направленность местного самоуправления, как политико-правового института, проявляется и в том, что оно призвано окончательно снять политическое отчуждение государства от гражданского общества, к сожалению, в полной мере наблюдавшееся нами в годы авторитарного правления Назарбаева.

В настоящее время формирующееся в Казахстане местное самоуправление посредством взаимодействия с органами государства и институтами гражданского общества составляет важную часть механизма управления государственными и общественными делами, позволяющего сочетать общегосударственные, региональные и локальные интересы на основе приоритета прав и свобод личности, определяющих смысл и содержание как органов власти, так органов местного самоуправления.

В этой связи роль и значение местного самоуправления состоит в том, что оно является связующим звеном между государством и гражданским обществом, основным предназначением которого является обеспечение конституционного права граждан на местное самоуправление, их индивидуальных и коллективных прав, свобод и законных интересов, как основных субъектов местного сообщества.

Соответственно важной задачей «Слышащего государства» является всемерное развитие местной демократии, формирование действенной и оптимальной системы местного самоуправления, как необходимого условия обретения Казахстаном сущностных качеств демократической и правовой государственности. Ведь именно местное самоуправление не только скрепляет суверенную целостность государства, но и наиболее приближено к гражданам, занимаясь решением насущных задач местного значения, и прямо заинтересовано в строительстве Справедливого Казахстана, способного обеспечить необходимые современные стандарты жизнедеятельности местных сообществ.

При этом важно, что местное самоуправление, как социальный институт на самом локальном уровне, обладает уникальными возможностями для многообразия форм самоорганизации граждан, как членов местных сообществ, и активного взаимодействия с различными институтами гражданского общества (политическими партиями, общественными объединениями, средствами массовой информации, религиозными организациями и др.).

Вместе с тем в Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 г., утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 г., справедливо отмечается недооцененность местного самоуправления, как важнейшего института публичной власти: *«Имея высокий потенциал в решении вопросов социально-экономического развития регионов, развитие местного самоуправления на сегодня остается недооцененным. В этой*

связи одной из ключевых задач развития государственности в Казахстане является вовлечение граждан в процесс принятия решений по вопросам местного значения» [2].

Местное самоуправление также обладает возможностями интегрирующего фактора, объединяя граждан в границах коммунальных образований, предоставляя равные возможности для решения общих коммунальных проблем, независимо от политико-правового и социального статуса членов местных сообществ, их национальной, расовой, родовой принадлежности. Тем самым местное самоуправление, как связующее звено в системе публичного управления, строящееся не по этническому или конфессиональному признаку, может в полной мере способствовать предотвращению социальных, этнических и религиозных конфликтов.

Реально складывающееся местное самоуправление, как один из ключевых институтов гражданского общества, может в полной мере способствовать формированию гражданской политической культуры и нового типа активной, инициативной личности, приверженной идеалам и ценностям демократии, на основе широкого и доверительного диалога между органами власти и гражданским обществом. *«С момента выдвигения мной концепции «слушающего государства» прошло чуть более пяти лет, - отмечается в этой связи в Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». - За этот срок удалось изменить культуру взаимодействия между обществом и властными структурами. Появилось достаточное количество действенных механизмов выражения мнений и различных диалоговых площадок. Нормой стало прямое общение государственных служащих с гражданами. Можно сказать, что данная концепция сформировала новую модель поведения госслужащих – проактивную и открытую, а значит, более ответственную и эффективную. Однако, чтобы обеспечить дальнейшее развитие диалога между государством и обществом, всем нам нужно быть добросовестными, объективными, действовать исключительно в рамках закона, отвечать за свои слова и поступки» [3].*

Между тем в Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 г. с тревогой отмечалась низкая гражданская активность населения в решении вопросов местного самоуправления, невысокий уровень доверия населения к депутатам маслихатов, их деятельности, недостаточная эффективность взаимодействия местных исполнительных органов с населением в связи с низкой активностью граждан, несмотря на наличие законодательной основы, а также отсутствие на местном уровне проактивного реагирования государственными органами на широко обсуждаемые в социальных сетях общественно значимые вопросы [2].

Как видно, на практике мы наблюдаем сохраняющееся реальное отчуждение народа от публичной власти, проявление гражданской пассивности и политической апатии населения, ярко выраженное отторжение граждан от участия в управлении государственными и общественными делами.

Вместе с тем Законом Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении» установлены нормы, являющиеся основой для эффективного взаимодействия органов местного государственного управления и органов местного самоуправления. Например, согласно положениям ст.39-3 данного Закона, сход местного сообщества проводится по мере необходимости по наиболее важным вопросам местного значения: внесение предложений маслихатам районов (городов областного значения), акимам районов (городов областного значения), городов районного значения, сел, поселков, сельских округов, органам местного самоуправления по вопросам местного значения; заслушивание и обсуждение отчетов акимов по вопросам осуществления ими функций местного самоуправления; заслушивание и обсуждение отчетов маслихата о проделанной работе маслихата района (города областного значения), деятельности его постоянных комиссий; согласование решений аппарата акима города районного значения, села, поселка, сельского округа по управлению коммунальной собственностью города районного значения, села, поселка, сельского округа и др. [4].

Для повышения эффективности взаимодействия органов местного государственного управления и органов местного самоуправления важны также решения собраний местного сообщества, которые проводятся по текущим вопросам местного значения (заслушивания и обсуждения отчета о результатах проведенного мониторинга исполнения бюджета города районного значения, села, поселка, сельского округа; согласования отчуждения коммунального имущества города районного значения, села, поселка, сельского округа; обсуждения актуальных вопросов местного сообщества, проектов нормативных правовых актов, касающихся прав, свобод и обязанностей граждан и др.) [4].

Взаимодействие местного самоуправления и органов государства должно строиться, прежде всего, на принципе субсидиарности, установленном п.3 ст.4 Европейской хартии о местном самоуправлении, согласно которому: *«Осуществление государственных полномочий, как правило, должно преимущественно возлагаться на органы власти, наиболее близкие к гражданам. Предоставление каких-либо из этих полномочий иному органу власти должно производиться с учетом объема и природы поставленной задачи, а также требований эффективности и экономии»* [5].

В соответствии с принципом субсидиарности, всё, что возможно решить местным сообществам на местах, не должно передаваться ими на вышестоящий уровень публичной власти. При этом ответственность органов местного самоуправления должна определяться с учетом социальных, экономических, финансовых и иных возможностей местных сообществ. Дело в том, что не все местные сообщества одного и того же уровня из-за различного неравенства условий могут в равной мере решать собственные проблемы, поэтому в соответствии с принципом субсидиарности, местные сообщества могут быть защищены посредством создания органами государственного управления механизмов экономического и финансового перераспределения ресурсов.

При делегировании органами государственного управления полномочий, предоставляемых органам местного самоуправления, они должны быть, как правило, полными и исключительными, и *«местные органы самоуправления, - как требуют нормы п.5 ст.4 Европейской хартии о местном самоуправлении, - должны, насколько это возможно, обладать свободой приспособлять их осуществление к местным условиям»* [5]. В этой связи п.6 ст.4 Европейской хартии о местном самоуправлении также установлено, что в *«процессе планирования и принятия любых решений, непосредственно касающихся органов местного самоуправления, необходимо консультироваться с этими органами, насколько это возможно, делая это заблаговременно и в соответствующей форме»* [5].

Важными для полнокровного взаимодействия органов государства и местного самоуправления являются и положения ст.8 Европейской хартии о местном самоуправлении, согласно которым, любой административный контроль над органами местного самоуправления может осуществляться только в формах и в случаях, предусмотренных конституцией или законом, и должен быть предназначен лишь для обеспечения соблюдения законности и конституционных принципов, а также для контроля вышестоящих органов власти за надлежащим выполнением органами местного самоуправления делегированных им полномочий. При этом *«административный контроль над органами местного самоуправления должен осуществляться таким образом, чтобы степень вмешательства контролирующего органа была соразмерна значимости интересов, которые это вмешательство имеет в виду защитить»* [5].

Органам местного государственного управления не следует опасаться расширения круга полномочий органов местного самоуправления, они не могут быть беспредельными, т.к. объекты их приложения (территория, население и др.) имеют свои пределы. При этом самостоятельность и независимость органов местного самоуправления от государства условна в связи с тем, что граждане и территория, на которой они проживают, неотделимы от государства. Более того, все дела местного значения хотя и решаются самостоятельно местными сообществами, но все местные дела должны решаться в русле государственной политики, сочетая интересы данного региона, данного населенного пункта с интересами государства.

Разграничение полномочий, сферы ответственности, круга решаемых задач между органами государственного управления и местного самоуправления – это в значительной мере компромисс, достигаемый во имя устранения противоречий между делами, общими для государства, и делами местного значения. Государственные органы (Президент, Парламент, Правительство, министерства и др.) определяют лишь общую политику, вырабатывают стратегические задачи, общие ориентиры местного государственного управления, оставляя за местными органами самоуправления самостоятельное решение ими текущих вопросов местного значения.

В будущем Законе «О местном самоуправлении» представляется необходимым установление системы правовых мер, направленных на защиту

прав местного самоуправления, так и на предупреждение нарушений правомочий органов местного самоуправления и местных сообществ. В этой связи необходимо отметить право местного самоуправления на судебную защиту, обращения в суды, как независимого от какого-либо влияния государственного органа, решающего споры о нарушенном праве. При этом с исками в суд о признании недействительными актов или действий, нарушающих права местного самоуправления вправе обращаться не только органы и должностные лица местного самоуправления, но и члены местных сообществ. Органы местного самоуправления местного самоуправления вправе обращаться в суд и за защитой прав граждан, членов местных сообществ.

Правовая защита местного самоуправления должна гарантироваться деятельностью всех государственных органов, в пределах своих полномочий обеспечивающих защиту прав местного самоуправления, а также учет их интересов при реализации политики государства в различных сферах жизнедеятельности административно-территориальных единиц, что практически невозможно без тесного взаимодействия органов местного самоуправления с государственными органами.

Гарантией правовой защиты местного самоуправления является и обязательность для исполнения решений, принятых путем прямого волеизъявления членов местного сообщества, решений органов местного самоуправления, расположенными на территории местного самоуправления предприятиями, учреждениями, организациями независимо от их организационно-правовых форм. В этой связи в Законе «О местном самоуправлении» необходимо предусмотреть ответственность в соответствии с действующим законодательством за неисполнение или ненадлежащее исполнение решений, принятых путем прямого волеизъявления членов местного сообщества, а также решений органов местного самоуправления.

В целях организации постоянного взаимодействия органов местного самоуправления с органами местного государственного управления представляется важным *принятие Правительством Республики Казахстан постановления «О мерах по организации взаимодействия органов исполнительной власти и органов местного самоуправления»*. Такое взаимодействие должно предусматривать не только меры по правовой защите местного самоуправления, но и повышению качества правовых актов органов местного самоуправления по вопросам местного значения.

В целях полнокровного решения проблем введения местного самоуправления представляется целесообразным учреждение *Совета по местному самоуправлению при Президенте Республики Казахстан, как консультативно-совещательного органа*. К основным задачам данного Совета необходимо будет отнести подготовку для Главы государства рекомендаций по осуществлению государственной политики в области местного самоуправления, разработку Государственной концепции по вопросам введения местного самоуправления в Казахстане, необходимой правовой базы для подготовки принятия Закона «О местном самоуправлении в Республике Казахстан» и др.

Таким образом, местное самоуправление, признаваемое и гарантируемое государством, соединяя в единое целое интересы государства и общества, обладает всеми возможностями для многообразия форм самоорганизации граждан и их полнокровного взаимодействия с органами государства и институтами гражданского общества. Процессы формирования и развития местного самоуправления должны проводиться в органическом единстве с общим государственным строительством и в полной мере соответствовать сущностному содержанию политической модернизации, проводимой в нашей стране в целях построения Нового и Справедливого Казахстана.

Список использованной литературы

1. Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 272 с.
2. Концепция развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 г. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 г. №639 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». (Дата обращения: 17.03.25).
3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://akorda.kz/>. (Дата обращения: 18.03.25).
4. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 г. №148 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет». (Дата обращения: 18.03.25).
5. Европейская хартия местного самоуправления // [https://dpi.kg/upload/file/European Charter_LSG_RUS.pdf](https://dpi.kg/upload/file/European_Charter_LSG_RUS.pdf) (Дата обращения: 18.03.25).

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №AP23489679).

Акбаралиева Мухайё Караматулло кизи

преподаватель кафедры Уголовное право, криминология и противодействие коррупции, Ташкентского государственного юридического университета

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ПОХИЩЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. Статья раскрывает субъективную сторону похищения человека: форму вины, факультативные признаки. Изучаются мнения различных авторов по поводу субъективной стороны похищения человека, в статье присутствует полемика. Также в статье раскрывается субъект похищения человека, анализируются признаки субъекта: понятие физического лица, понятие вменяемости и возраста уголовной ответственности.

Ключевые слова: *субъективная сторона, факультативные признаки, цель, мотив, эмоциональное состояние, субъект, физическое лицо, вменяемость, возраст уголовной ответственности.*

АДАМДЫ ҰРЛАУДЫҢ СУБЪЕКТИВТІ БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа. Бап адам ұрлаудың субъективті жағын: кінә түрін, факультативтік белгілерін ашады. Адам ұрлаудың субъективті жағына қатысты әртүрлі авторлардың пікірлері зерделенеді, мақалада пікірталас бар. Сондай-ақ бапта адамды ұрлау субъектісі ашылады, субъектінің белгілері талданады: жеке тұлға ұғымы, есі дұрыс және қылмыстық жауаптылық жасы ұғымы.

Түйін сөздер: *субъективті жағы, факультативті белгілері, мақсаты, мотиві, эмоционалды жағдайы, субъектісі, жеке тұлғасы, ақыл-есі, қылмыстық жауапкершілік жасы.*

SUBJECTIVE SIGNS OF KIDNAPPING

Abstract. The article reveals the subjective side of kidnapping: the form of guilt, facultative signs. Various authors' opinions on the subjective side of kidnapping are being studied, and the article presents a polemic. The article also reveals the subject of kidnapping, analyzes the characteristics of the subject: the concept of a natural person, the concept of insanity, and the age of criminal responsibility.

Keywords: *subjective side, facultative features, purpose, motive, emotional state, subject, individual, mental capacity, age of criminal responsibility.*

При раскрытии каждого преступления важен его юридический анализ. Юридический анализ деяния – это уголовно-правовая характеристика, совокупность объективных и субъективных признаков преступления. В свою очередь, в объективные признаки входят объект и объективная сторона. В субъективные признаки – субъект и субъективная сторона.

Субъективная сторона похищения характеризуется умышленной формой вины. Вина - это психическое отношение виновного к совершаемому им деянию. При похищении человека намерение практически во всех случаях заранее предусмотрено. Таким образом, между мыслью об похищении и моментом совершения этого действия существует разрыв. В течение этого времени человек может разработать подробный план похищения: выбрать место похищения, подходящее время, изучить личность жертвы, найти сообщников и так далее. Преднамеренный умысел всегда указывает на более высокую социальную опасность. Помимо преднамеренного, существует также и внезапное намерение.

При совершении похищения намерение по степени конкретизации может быть только конкретизировано (определено), что предполагает строгую связь волевого момента с определенными последствиями и обстоятельствами. Другими словами, человек предвидит развитие ситуации по определенному сценарию [1, 119].

Факультативными признаками субъективной стороны являются цель, мотив и эмоциональное состояние. Цель - идеальный результат при расследовании преступления. Мотив - это внутренние мотивы преступника, которые привели к его решению совершить общественно опасное деяние. Эмоциональное состояние — это психическое состояние человека, в отношении которого он совершает общественно опасное деяние. По мнению некоторых авторов, цель является обязательной особенностью в похищении.

Так, А.В. Иванчин указывает следующее: «Субъективная сторона преступления в смысле закона характеризуется целью содержания похищенного лица (не указанной в диспозиции). Исходя из этого, состав похищения не прослеживается в действиях преступников, перемещавших потерпевшего не с намерением его последующего задержания, а с целью совершения против него другого преступления (убийство, изнасилование, грабеж, разбой и т.д.)» [2, 416].

Согласно статье 17 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, субъектом похищения может быть физическое, вменяемое лицо, достигшее 14 лет.

Под физическими лицами понимаются граждане Республики Узбекистан, граждане других государств, а также лица без гражданства. Вменяемость - это способность субъекта осознавать общественно опасный характер своих действий и направлять их. Исходя из этих слов, здравый смысл состоит из сознания и воли. В теории уголовного права это называется интеллектуальными и волевыми моментами. Следует отметить, что при выборе возраста уголовного преследования законодатель учитывает уровень психофизиологической зрелости человека, то есть интеллектуальный момент - способность осознавать значимость своих действий и волевой момент - способность направлять свои действия.

Общий возраст уголовной ответственности установлен в 16 лет. Но в некоторых случаях, как и в случае с похищением человека, возраст уголовной ответственности снижен до 14 лет. Это связано с тем, что социальная опасность таких действий для четырнадцатилетнего ребенка уже очевидна из-за его психического развития. Указание на четырнадцатилетний возраст для похищения указывает на повышенную общественную опасность данного деяния. Некоторые авторы не согласны с этим возрастом. Так, по мнению Н.Е. Мартыненко, объективная сторона такого преступления, как похищение человека, состоит из трех обязательных действий: захвата потерпевшего, перемещения его, а затем удержания. Чтобы поймать и удержать жертву, нужно обладать определенной физической силой, что недостаточно для людей в возрасте от четырнадцати до пятнадцати лет [3, 62].

По нашему мнению, выбор законодателем такого возраста уголовной ответственности за похищение человека является правильным, поскольку совершение такого деяния свидетельствует о развитии и зрелости личности. Если говорить о физической силе, то она у всех разная. Четырнадцатилетний человек может безопасно похитить маленького ребенка, а также понимать смысл своих действий, что он похищает человека.

Список использованной литературы

1. Ушакова Е. В. Феномен похищения человека в контексте юридической науки и правоприменительной практики: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2017. – 119 с.
2. Уголовное право Российской Федерации. Краткий курс: учебник / науч. ред. Е. В. Благов. - Москва: Проспект, 2019. – С. 416.
3. Мартыненко Н.Э. Похищение человека: уголовно - правовые и криминологические аспекты: Дисс... канд. юрид. наук. - М., 1994. – 203 с.

Алибаева Гульнар Айтчановна

доктор юридических наук, профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

Айтхожин Кабдулсамих Кошекевич

доктор юридических наук, профессор Университета Кунаева

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ, КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ В МЕХАНИЗМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В условиях строительства Нового Казахстана представляется необходимым разработка концептуальных проблем теории и практики местного самоуправления, как объективно назревшей государственной и социальной потребности в установлении местного самоуправления, как важнейшего составного элемента механизма публичной власти на местном уровне и самостоятельного института гражданского общества. В целом место местного самоуправления в жизнедеятельности общества, имеющего государственно-правовую природу, определяется его общественно-государственным содержанием, делающим институт местного самоуправления, как формы самоорганизации народа на местном уровне, центральным звеном в механизме взаимодействия государства и гражданского общества. Дальнейшее совершенствование правового регулирования местного самоуправления, являясь объективно назревшей потребностью, требует скорейшего принятия Парламентом Республики Казахстан Закона «О местном самоуправлении».

Ключевые слова: *государство, гражданское общество, публичная власть, политика, государственное управление, местное самоуправление, местное сообщество.*

МЕМЛЕКЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ ТЕТІГІНДЕГІ ОРТАЛЫҚ ИНСТИТУТ РЕТІНДЕ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ

Андатпа. Жаңа Қазақстанның құрылысы жағдайында жергілікті өзін-өзі басқару теориясы мен практикасының тұжырымдамалық проблемаларын жергілікті деңгейде қоғамдық билік тетігінің және азаматтық қоғамның дербес институтының аса маңызды құрамдас элементі ретінде жергілікті өзін-өзі басқаруды орнатудағы объективті жетілмеген мемлекеттік және әлеуметтік қажеттілік ретінде әзірлеу қажет болып көрінеді. Тұтастай алғанда, мемлекеттік-құқықтық сипатқа ие қоғамның өміріндегі жергілікті өзін-өзі басқарудың орны оның жергілікті өзін-өзі басқару институтын жергілікті деңгейде халықтың өзін-өзі ұйымдастыруының нысаны ретінде, мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимыл тетігінің орталық буыны ететін қоғамдық-мемлекеттік мазмұнымен анықталады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру объективті түрде кешіктірілген қажеттілік бола отырып, Қазақстан Республикасы Парламентінің «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы» заңды тезірек қабылдауын талап етеді.

Түйін сөздер: мемлекет, азаматтық қоғам, қоғамдық билік, саясат, мемлекеттік басқару, жергілікті өзін-өзі басқару, жергілікті қоғамдастық.

LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A CENTRAL INSTITUTION IN THE MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Annotation. In the context of the construction of a New Kazakhstan, it seems necessary to develop conceptual problems of the theory and practice of local self-government, as an objectively urgent state and social need for the establishment of local self-government, as an essential component of the mechanism of public authority at the local level and an independent institution of civil society. In general, the place of local self-government in the life of a society of a state-legal nature is determined by its socio-governmental content, which makes the institution of local self-government, as a form of self-organization of the people at the local level, a central link in the mechanism of interaction between the state and civil society. Further improvement of the legal regulation of local self-government, being an objectively urgent need, requires the speedy adoption by the Parliament of the Republic of Kazakhstan of the Law «On Local Self-Government».

Keywords: *state, civil society, public authority, politics, public administration, local government, local community.*

В связи с необходимостью принятия Закона Республики Казахстан «О местном самоуправлении» на основе норм Европейской хартии местного самоуправления, как фундаментального международного документа, имеющего особое значение для демократического обустройства государства, [1, 2] и множеством нерешенных актуальных вопросов местного самоуправления представляется необходимым разработка концептуальных проблем теории и практики местного самоуправления, как объективно назревшей государственной и социальной потребности в установлении местного самоуправления, как важнейшего составного элемента механизма публичной власти на местном уровне и самостоятельного института гражданского общества.

Актуальность формирования в Казахстане системы местного самоуправления очевидна в связи с тем, что полнокровное местное самоуправление составляет одну из основ демократического обустройства государства и его гарантией, способствуя функционированию сильного государства и играя стабилизирующую роль в его развитии, являясь фактором, предупреждающим и снимающим социальное напряжение в обществе на локальном уровне. Организация местного самоуправления, как важнейшая политическая задача государства, основанная на прочных демократических традициях, способствует также укреплению территориальной целостности государства посредством активного участия населения в развитии политико-правовых, экономических и социально-духовных основ жизнедеятельности общества.

Создание теоретических основ коммунального (муниципального) строительства и законодательных основ введения местного самоуправления, как формы публичной власти народа, должно проводиться в органическом единстве с государственным строительством, в полной мере соответствуя процессам политической модернизации Нового и Справедливого Казахстана. Все это требует разработки новых подходов к проблемам формирования и развития местного самоуправления в стране, как самостоятельному виду публичной власти народа, осуществляемому на местном уровне и призванному снять политическое отчуждение государства от общества. Соответственно, государственная власть и местное самоуправление, как публичная власть народа на местном уровне, являются формами единой государственной (публичной) власти народа, народовласти.

В целом место и роль местного самоуправления в жизнедеятельности государства и общества, имеющего государственно-правовую природу, определяются его общественно-государственным содержанием, делающим институт местного самоуправления, как формы самоорганизации народа на местном уровне, центральным звеном в механизме взаимодействия государства и гражданского общества. Такая роль местного самоуправления объясняется его сложной политико-правовой природой, как пограничного явления между государством и обществом, соединяющего их между собой в силу сочленения властных полномочий и общественных форм на низовом, локальном уровне управления государственными и общественными делами.

В этой связи, прежде всего, важно обратить на решающую роль государства в формировании и развитии местного самоуправления в Казахстане, т.к. разработка и принятие Закона о местном самоуправлении может осуществляться в таких основных формах деятельности государственных органов, как:

- установление государственной политики в области введения местного самоуправления и основных принципов его организации и деятельности;
- государственно-правовое регулирование местного самоуправления, как самоорганизации населения на местном уровне;
- определение государственной поддержки местного самоуправления, т.к. сращивание общегосударственных интересов с решением местных дел на деле многократно усиливает потенциал местных сообществ;
- установление государственных гарантий местного самоуправления, как важнейшей опоры демократического обустройства государства;
- закрепление правовых основ государственной защиты местного самоуправления;
- осуществление государственного контроля за исполнением законодательства о местном самоуправлении;
- установление государственно-правовой ответственности органов государства и органов местного самоуправления.

Все эти основные формы деятельности органов государства по вопросам формирования и развития местного самоуправления, имея самостоятельное значение, образуют в совокупности целостную систему руководящих, исходных

начал, в соответствии с которыми строятся организация и функционирование местного самоуправления, как важнейшего элемента общественно-государственного механизма, собственными средствами и методами решающего вопросы местного значения и обеспечивающего участие народа не только в коммунальном, но и в государственном строительстве в целом.

Соответственно, государственные органы и местное самоуправление обязаны работать вместе, взаимодействовать друг с другом, координировать усилия при решении общих задач на основе обратной связи. Все это говорит о том, что и органы государства, и местное самоуправление, как публичный институт на локальном уровне, призваны к выполнению общей, единой задачи: *обеспечению общего блага народа, его цивилизованного, достойного благосостояния*. В этой связи важно отметить, что и политико-правовой опыт местного самоуправления в Великобритании также показывает, что центральное и местное правительства по своей государственной природе нацелены на выполнение общей задачи: обеспечить благосостояние общества [3, с.6].

При этом представляется целесообразным исходить из того, что местное самоуправление, как государственно-общественное явление, является не только сферой самостоятельности решения населением вопросов местного значения, но и особым уровнем публичной власти на локальном уровне, организационные формы осуществления которой определяются местными сообществами на основе законодательства о местном самоуправлении. Поэтому ни в коей мере нельзя противопоставлять местное самоуправление государству, и более того, современная тенденция сращивания дел на уровне местного самоуправления с общегосударственными интересами многократно усиливает его политико-правовую природу, как особой формы публичной власти народа на локальном уровне.

В этой связи местное самоуправление, как показывает отечественный и мировой опыт демократических государств, представляет собой целостную систему общественных отношений, связанных с территориальной самоорганизацией населения, самостоятельно решающего вопросы местного значения, а также вопросы устройства и функционирования местной публичной власти. Так, пп.9) ст.1 Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 г. №148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» установлено: *«местное самоуправление - деятельность, осуществляемая населением непосредственно, а также через маслихаты и другие органы местного самоуправления, направленная на самостоятельное решение вопросов местного значения под свою ответственность, в порядке, определяемом настоящим Законом, иными нормативными правовыми актами»* [4].

«Под местным самоуправлением, - гласит также п.1 ст.3 Европейской хартии о местном самоуправлении, - понимается право и реальная способность органов местного самоуправления регламентировать значительную часть государственных дел и управлять ею, действуя в рамках закона, под свою ответственность и в интересах местного населения» [2].

Важное значение для разработки законопроекта «О местном самоуправлении» имеют и нормы ст.1 Декларации о принципах местного самоуправления в государствах-участниках Содружества, принятой Межпарламентской Ассамблеей Содружества Независимых Государств 29 октября 1994 г., согласно которым: *«Под местным самоуправлением понимается система организации деятельности населения (местных территориальных сообществ) для самостоятельного и под свою ответственность решения вопросов местного значения в соответствии с законами государства. Территориальные сообщества имеют право решать все вопросы местного значения через избираемые ими органы местного самоуправления либо непосредственно. Эти права гарантируются конституциями и действующим законодательством»* [5].

Местное самоуправление, как и государство, по своей природе представляя социальный институт, в широком понимании является объективным явлением жизни современного общества, одной из основных форм его самоорганизации. Все это выдвигает задачу поиска и определения основных параметров соотношения государства и местного самоуправления, их взаимодействия в процессе функционирования современного общества на основе их органической взаимосвязи, обусловленной глубинными и объективными факторами.

Вследствие такой органической взаимосвязи с государством, местное самоуправление, как форма самоорганизации населения и публичной власти народа, имеет двойственную природу, т.к. содержит признаки государства и общественных институтов, являясь, по своей сути, общественно-государственным институтом, что свидетельствует о взаимосвязи, взаимозависимости и взаимопроникновении государственных и самоуправленческих начал в жизнедеятельности государственно-организованного общества. Поэтому вопрос о соотношении и взаимодействии местного самоуправления и государственной власти, как справедливо, на наш взгляд, отмечает российский исследователь Ковешников Е.М., является *«одним из кардинальных в теории и практике муниципального строительства и права»* [6, с.198].

В этой связи представляется необходимым при обстоятельном анализе соотношения местного самоуправления и государства выделить целый ряд их общих, органических признаков, как основных институтов социального развития современного общества: каждый из которых имеет территориальную организацию, общий источник публичной власти – народ, осуществляет публичную власть, сбор налогов и иных обязательных платежей, функции по обеспечению общественной безопасности и порядка, правовое регулирование и управление.

Необходимо также отметить, что местное самоуправление и государство, как конституционно-правовые институты, имеют общие политико-правовые, социально-экономические и духовные основы, которые выражаются в демократическом, правовом, светском характере казахстанского общества, гуманистической и социально-ориентированной политике государства,

направленной на благо всего народа, политическом и идеологическом многообразии и других ценностных скрепах жизнедеятельности гражданского общества и государства.

Для государства и местного самоуправления характерны и общие, руководящие принципы их организации и деятельности, в числе которых выделяются народовластие, выборность представительных органов, законность, разграничение предметов ведения и полномочий, оптимальное сочетание централизации и децентрализации, учет общественного мнения и др.

Необходимо также отметить, что местное самоуправление может играть важную роль в качестве посредника в реализации первостепенной функции государства по обеспечению прав и свобод человека и гражданина, т.к. соединяет в единое целое интересы общества, личности и государства. В этой связи сущность и смысл местного самоуправления состоит в том, чтобы на самом низовом уровне социальных отношений осуществлять гармонизацию прав и свобод личности с интересами государства и общества, отвечая интересам строительства демократического, правового и социального государства, высшими ценностями которого являются, согласно нормам п.1 ст.1 Конституции Республики Казахстан, *«человек, его жизнь, права и свободы»*.

В этой связи местное самоуправление, тесно взаимодействуя с органами государства и общественными объединениями и институтами, может способствовать преодолению сохраняющего патернализма, приучать граждан и их местные сообщества к социальной и правовой ответственности, формируя их активную политическую культуру и новый тип инициативной личности, всецело приверженной ценностям демократии и свободы.

При определении уровня правовых и территориальных основ местного самоуправления в Казахстане, как общественно-государственного феномена и формы реализации публичной власти народа, представляется необходимым учитывать следующие важнейшие факторы, гарантирующие его реальность и действенность в реализации внутренней политики государства, содействии конструктивному и плодотворному диалогу между государством и обществом:

- максимально возможное приближение органов местного самоуправления к населению в целях полнокровной вовлеченности местных сообществ в решение вопросов местного значения. При этом важно учитывать, что увеличение территории является фактором, снижающим степень осознания общих интересов, причастности к их осуществлению и действенности самоорганизации, которая представляет собой неотъемлемую часть самоуправления;

- доступность органов местного самоуправления населению в целях оперативного и своевременного решения проблем, возникающих в самоуправленческих поселениях;

- реальность решения вопросов местного значения посредством форм непосредственного волеизъявления местных сообществ (сходами и собраниями);

- прозрачность местного бюджета в целях непосредственного наблюдения и местными сообществами расходования бюджетных средств органами местного самоуправления;

- территории коммунальных образований должны определяться с учетом принципов максимально эффективного исполнения функций, реализуемых местным самоуправлением и формирования структур местного самоуправления на уровне, максимально приближенном к населению.

Таким образом, местное самоуправление, как особая самоорганизация и форма публичной власти народа на локальном уровне, представляет собой связующее звено между государством и обществом, основное предназначение которого заключается в вовлеченности населения в решение вопросов местного значения и обеспечении основных нужд и потребностей местных сообществ в целях их достойной жизни. Местное самоуправление является не только самостоятельным институтом гражданского общества, но и важнейшим элементом системы народовластия, особой формой его публичной власти, которая собственными средствами решает вопросы местного значения, обеспечивает участие населения в управлении государственными и общественными делами, реализует переданные ему государственные полномочия и осуществляет другие задачи, направленные на обеспечение достойной жизнедеятельности местных сообществ.

Решающая роль государства в формировании и развитии местного самоуправления раскрывается через его внутренние функции в области местного самоуправления, осуществляемые в формах установления политики в области местного самоуправления, его конституционного и государственно-правового регулирования, определения мер государственной поддержки, защиты и гарантий местного самоуправления, осуществления государственного контроля в области местного самоуправления и установления государственно-правовой ответственности органов местного самоуправления.

Дальнейшее совершенствование правового регулирования местного самоуправления, являясь объективно назревшей потребностью и ключевым стержнем для современного состояния развития казахстанского общества, требует скорейшего принятия Парламентом Республики Казахстан Закона «О местном самоуправлении», основанного на положениях Европейской хартии местного самоуправления. Вместе с тем принятие и практическая реализация Закона «О местном самоуправлении» представляются возможными после проведения фундаментальной конституционной реформы, связанной с принятием новой Конституции Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева от 16 марта 2022 г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Президент Республики Казахстан. Официальный сайт [электронный ресурс]. Режим доступа: [http:// akorda. kz/](http://akorda.kz/). (Дата обращения: 15.04.25).
2. Европейская хартия местного самоуправления // https://dpi.kg/upload/file/EuropeanCharter_LSG_RUS.pdf (Дата обращения: 15.01.25).
3. Клеман Н.М. Местные органы власти в структуре управления Великобритании: научно-аналитический обзор / Отв. ред. В. С. Ажаева. - М.: ИНИОН, 1993. - 34 с.

4. Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 г. №148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [электронный ресурс]. (Дата обращения: 15.04.25).

5. Декларация о принципах местного самоуправления в государствах-участниках Содружества. Принята Межпарламентской Ассамблеей Содружества Независимых Государств 29 октября 1994 г. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [электронный ресурс]. (Дата обращения: 15.04.25).

6. Ковешников Е.М. Государство и местное самоуправление в России: теоретико-правовые основы взаимодействия. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 272 с.

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №АР23489679).

Аманжолова Зарина Нұрбекқызы
Maqsut Narikbayev University, Astana, Қазақстан
e-mail: zarina.amanzholova1986@gmail.com

ТӨТЕНШЕ ЖАҒДАЙ КЕЗІНДЕ ҚҰҚЫҚТАР МЕН БОСТАНДЫҚТАРҒА БЕРІЛГЕН КЕПІЛДІКТЕРДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Аңдатпа. Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі мен «конституциялық кепілдікті», яғни адам құқықтары мен бостандықтары, конституциялық құрылыстың негіздерін, конституциялық қағидаларды қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық нормалар мен институттардың жиынтығын қамтитын адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін жүзеге асыру мәселесін COVID-19 пандемиясына қатысты енгізілген төтенше жағдай режимінің призмасынан зерттеу мақаланың өзектілігінің жоғары екендігін көрсетеді.

Мақала аясында әлеуметтік, экономикалық және саяси кепілдіктер қарастырылды. Нақтырақ айтатын болсақ, жұмыссыздық деңгейі, уақытша жұмыссыздықтың себептері, салық мәселесі, демократия саясаты, оның ішінде еркін сайлау (референдум) жүйесі, әлеуметтік көмек, қашықтықтан оқыту, тұрмыстық зорлық-зомбылық, туризм салаларының ковид пандемиясына қатысты енгізілген төтенше жағдай режимінің әсері отандық және халықаралық тәжірибе негізінде зерттеу жүргізілген болатын.

Түйін сөздер. *Төтенше жағдай режимі, жұмыссыздық, демократия, сайлау жүйесі, қашықтықтан оқыту, COVID-19 инфекциясы.*

РЕАЛИЗАЦИЯ ГАРАНТИЙ ПРАВ И СВОБОД В УСЛОВИЯХ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ

Аннотация. Актуальность статьи определяется необходимостью изучения реализации гарантий прав и свобод человека и гражданина, охватывающих правовой статус личности и «конституционные гарантии» - совокупность правовых норм и институтов, обеспечивающих защиту прав и свобод человека,

основ конституционного строя и конституционных принципов - через призму режима чрезвычайного положения, введённого в связи с пандемией COVID-19. В рамках статьи рассматриваются социальные, экономические и политические гарантии. В частности, анализируются уровень безработицы, причины временной потери занятости, налоговые вопросы, политика демократии, включая систему свободных выборов (референдумов), социальная помощь, дистанционное обучение, бытовое насилие, а также влияние чрезвычайного положения, введённого из-за пандемии COVID-19, на сферу туризма. Исследование проведено на основе отечественного и международного опыта.

Ключевые слова: *режим чрезвычайного положения, безработица, демократия, избирательная система, дистанционное обучение, инфекция COVID-19.*

IMPLEMENTATION OF GUARANTEES OF RIGHTS AND FREEDOMS DURING A STATE OF EMERGENCY

Abstract. The relevance of this article lies in examining the implementation of guarantees of human and civil rights and freedoms, which encompass the legal status of an individual and "constitutional guarantees"-a set of legal norms and institutions that ensure the protection of human rights and freedoms, the foundations of constitutional order, and constitutional principles-through the lens of the state of emergency introduced in response to the COVID-19 pandemic.

The article explores social, economic, and political guarantees. Specifically, it analyzes the unemployment rate, causes of temporary unemployment, taxation issues, democracy policies including the system of free elections (referendums), social assistance, distance learning, domestic violence, and the impact of the emergency regime introduced due to the COVID-19 pandemic on the tourism sector. The research is based on both national and international experiences.

Keywords: *state of emergency, unemployment, democracy, electoral system, distance learning, COVID-19 infection.*

Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері - бұл адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыруды, қорғауды қамтамасыз ететін конституциялық-құқықтық нормалардың, институттардың, құралдардың, тәсілдердің, тетіктер мен рәсімдердің жиынтығы. Осындай кепілдіктер әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық элементтерден тұрады. Бұл кепілдіктерден көретініміз, коронавирустық инфекцияға қатысты енгізілген төтенше жағдай режимі бұл кепілдіктерді жүзеге асыруда кедергі болды.

Экономикалық кепілдік

2020 жылы Қазақстанда COVID-19 пандемиясы еңбек нарығына өз әсерін тигізіп, елдегі жұмыссыздық деңгейі 2020 жылдың бірінші тоқсанындағы 4,8%-дан екінші тоқсанда 5%-ға дейін өсті, жұмыссыз адамдардың саны 2,6%-ға, яғни 454 мың адамға дейін өсті.

Төтенше жағдай режимі уақытында 2020 жылдың көктемінде шамамен 4,4 млн адам уақытша жұмыссыз қалды, оларға табысының жоғалуына байланысты Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан әлеуметтік төлемдер тағайындалған еді[1]. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы № 110 бұйрығының 13-тармағына сай әлеуметтік төлем төтенше жағдай уақытында өтініш берілгеннен кейін бір рет ең төменгі жалақы мөлшерінде тағайындалды, 2020 жылы бұл төлем 42 500 теңгені құрады[2]. Бұл орайда, адамдардың уақытша жұмыссыз қалуы келесі себептердің бірінен болды:

Біріншіден, ҚР Еңбек кодексіне сай төтенше жағдай уақытында енгізілген шектеу шараларына сай тараптардың келісімімен жұмыс беруші жұмыскерді: 1) жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысына; 2) әлеуметтік демалыстың ішінде жалақы сақталмайтын демалысқа шығарды. Алайда, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2020 жылғы 14 сәуірдегі № 01-1-4-04/246-И хатында бос тұрып қалу режимін енгізу ұсынылды[3]. Еңбек кодексінің 112-бабына сәйкес жұмыс берушіге және жұмыскерге байланысты емес себептер бойынша бос тұрып қалуға ақы төлеу жалақының ең төмен мөлшерінен кем болмайтын мөлшерде жүзеге асырылады, бұл 2020 жылғы есеппен 42 500 теңгені құрады[4]. Сәйкесінше, жұмыскер аталған негіздердің бірімен уақытша жұмыссыз болды.

Екіншіден, ҚР Еңбек кодексіне сай жұмыс беруші еңбек шартын біржақты тәртіппен бұзуға құқылы, егер келесі негіздердің бірі болса: (1) жұмыскерлер санының немесе штатының қысқаруы; (2) жұмыс берушінің экономикалық жай-күйінің нашарлауына әкеп соққан өндіріс көлемінің төмендеуі. Бұл негіздер дәлелді әрі заң талаптарына сай жүзеге асуы тиіс, өйткені жұмыскер сотқа жұмысқа қайта орналастыру туралы талаппен жүгінсе, сот заң талаптары бойынша барлық рәсімнің сақталуын тексеретіндігі анық.

Бұдан бөлек, ҚР Еңбек кодексіне сай жұмыс беруші жұмыскерге балама жұмыс жолдарын ұсынуға құқылы болды: 1) еңбек жағдайын өзгерту, яғни экономикалық жағдайлар өзгерген немесе жұмыс көлемі қысқарған кезде, жұмыс орындарын сақтау мақсатында жұмыс беруші жұмыскерге еңбек жағдайларын өзгертуді ұсынуға құқылы; 2) басқа жұмысқа уақытша ауыстыру; 3) қашықтықтан жұмысқа ауысу.

Жұмыс орындары сақталған жұмыскерлерді де, жұмыс берушілерді де қолдау мақсатында ҚР Үкіметі салықтар мен төлемдерге нөлдік мөлшерде «түзету коэффициентін» белгілейтін қаулы қабылдады[5]. Бұл дегеніміз, салықтар мен төлемдер есептеледі, бірақ іс жүзінде төленбейді, өйткені олардың мөлшерлемесі нөлге тең. Алайда, бұл коэффициент барлық тұлғаларға бірдей қолданылмады. Осы қаулының қосымшаларына назар аударатын болсақ, микро, шағын немесе орта кәсіпкерлік субъектілерінің және жеке практикамен айналысатын тұлғалар үшін 29 қызмет түрлері, ал ірі кәсіпкерлік субъектілерінің 10 қызмет түріне ғана қолданылды.

Сонымен қатар, бизнеске көмектесу үшін және экономиканы тұрақтандыру үшін басқа да шаралар қолданылды: біріншіден, орта және шағын бизнес

субъектілеріне берілген кредиттер бойынша негізгі борыш пен сыйақы төлемдерін тоқтата тұру тәртібін бекітті[6]; екіншіден, бірінші қажеттіліктегі азық-түлік тауарларының тізбесіне енгізілген тауарларды өткізу және импорттау кезінде 2020 жылғы 1 қазанға дейінгі кезеңге қоса алғанда 8% мөлшерінде ҚҚС мөлшерлемесі белгіленді[7]; үшіншіден, акцизделетін тауарларды өндірушілерді қоса алғанда, 2020 жылғы 31 желтоқсанға дейінгі кезеңге экспортталатын бензинге (авиациялықты қоспағанда) және дизель отынына ҚР-ға акциз төлеуден босатылды; төртіншіден, салықтар, әлеуметтік төлемдер бойынша берешекті қоса алғанда, салық және кедендік берешек бойынша мәжбүрлеп өндіріп алу жөніндегі шаралар 2020 жылғы 1 маусымға дейін тоқтатыла тұрды; бесіншіден, 2020 жылғы 31 желтоқсанды қоса алғанда кезеңге ірі сауда объектілері, сауда-ойын-сауық кешендері, кинотеатрлар, театрлар, көрмелер, дене шынықтыру-сауықтыру және спорт ғимараттары бойынша заңды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің мүлкіне салынатын салық ставкаларына; сондай-ақ ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің жер салығына және жеке тұлғалар мен жалпы режимінде жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер үшін жеке табыс салығына нөлдік түзету коэффициенті енгізілді[8]; бесіншіден, Ұлттық банк шағын және орта кәсіпкерлік субъектілеріне жеңілдікпен кредит беру бағдарламасын бекітті[9]. Осы тектес өзгерістер төтенше жағдай режимі уақытында әлеуметтік-экономикалық салада орын алды.

Саяси кепілдік

2020 жылғы коронавирус пандемиясы әлемдік аренада қалыптасқан демократия үшін бұрын-соңды болмаған сынақ болды, өйткені еркін және әділ сайлау арқылы үкіметті таңдау мен ауыстырудың саяси жүйесі; азаматтар ретінде адамдардың саясатқа және қоғамдық өмірге белсенді қатысуы; барлық азаматтардың адам құқықтарын қорғау сияқты элементтерден тұратын демократия төтенше жағдай режимінің әсерінен шектеулерге тап болды.

Пандемияның демократиялық сайлауға әсері, оның демократияға тигізетін қаупін көрсетті. Халықаралық құқық пен халықаралық-құқықтық стандарттарда мемлекеттерде демократиялық сайлау өткізуге кепілдік беретін маңызды ережелер көзделген. Мемлекеттер тұрақты мерзімді сайлау өткізуі керектігін бекіткен 1948 жылғы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы[10] немесе Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердегі демократиялық сайлаудың, сайлау құқықтары мен бостандықтарының стандарттары туралы конвенциясы[11].

Сайлау – бұл билікті бейбіт жолмен сайлау және саяси қақтығыстарды шешу механизмі. Демократиялық және әділ сайлау оның бәсекелестік пен ашықтық жағдайында ақылға қонымды кезеңділікпен өткізілуі қажет, өйткені бұл азаматтардың сайлау құқықтарына кепілдік береді, яғни азаматтар сайлаудан шеттетіліп, олардың еріктері бұрмаланбауы қажеттігін көрсетеді.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, пандемия уақытында конституциялық уақытына сәйкес сайлау өткізген, оны өткізуді кейінге шегерген мемлекеттер болды. 2020 жылғы сайлаудағы басты мәселелердің бірі дауыс беру күнін тағайындаған күннен басқа күнге ауыстыру болды. Коронавирустық пандемияға

байланысты кезекті сайлауды өткізудің қазіргі тарихында алғаш рет сайлауды (парламенттік, президенттік және жергілікті) немесе референдумдарды өткізу күні алдын-ала белгіленген бірқатар мемлекеттерде сайлауды өткізу күнін тұтастай ауыстыру туралы шешімдер қабылданған болатын.

Пандемия жағдайында дауыс беру күнін ауыстыру немесе қашықтықтан дауыс беру үшін конституциялық-құқықтық негіздер маңызды сәт болып табылады. Еуропа Одақ (бұдан әрі - ЕО) елдерін қарастыратын болсақ, Хорватия, Италия, Германия, Греция, Нидерланды, Польша, Литва, Словения, Испания және Венгрия Конституциясында парламенттің мерзімін ұзарту арқылы сайлауды кейінге қалдыруды немесе кейінге қалдыру мүмкіндігін қарастырады. Іс жүзінде Австрия, Франция және Испания жергілікті сайлауды кейінге қалдыру туралы шешім қабылдады; Чехия заң шығарушы органдарға сайлауды кейінге қалдырды[12].

ҚР Конституциясында және «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» конституциялық заң[13] нормаларынан отандық заңнаманың сайлау күнін басқа күнге ауыстыру мүмкіндігінің қарастырылмағандығын байқаймыз. Десе де, төтенше жағдай режимі уақытында шектелуге жатпайтын құқықтар мен бостандықтардың қатарында сайлау құқығының да жоқ екендігін ескеру қажет.

Осылайша, егер ол конституциялық маңызды мақсаттарда, алдын-ала жүзеге асырылса, кезекті сайлауды өткізудің ақылға қонымды кезеңділігінен ауытқуға әкеп соқтырмаса және сайланатын мемлекеттік органдар қызметінің үздіксіздігін бұзбаса, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, кезекті сайлау күнін заңмен өзгерту объективті түрде орын алуы мүмкін деп пайымдаймыз.

Ковид пандемия жағдайында тек 56 (елу алты) ел ғана ұлттық дауыс беруді өткізді және олардың көпшілігі арал мемлекеттері, халқы аз елдер немесе COVID-19 инфекциясы халық арасында аз таралған мемлекеттер, мысалы, Моңғолия, Оңтүстік Корея және Шри-Ланка. Бұл мемлекеттер сайлау өткізер алды, оған дайындық шараларын өткізген болатын: жеке қорғаныс құралдары, әлеуметтік қашықтық, ерекше шарттар, гигиена және санитария, желдету сияқты шараларға жүгінген еді[14]. Қазақстан аумағында төтенше жағдай режимі жарияланған уақытта сайлау өтпеді.

Тәжірибе көрсеткендей, COVID-19 пандемиясы кезінде мерзімінен бұрын дауыс беру, көп күндік дауыс беру, мобильді дауыс беру, сенімхат бойынша, арнайы сайлау учаскелерінде дауыс беру, электрондық дауыс беру, үй-жайдан тыс дауыс беру сияқты дауыс берудің басқа да арнайы тәсілдері қолданылды. Десе де, коронавирустық пандемия электронды дауыс беру жүйелерін дамытуға серпін бергені сөзсіз.

Әлеуметтік кепілдік

COVID-19 пандемиясына жауап ретінде мемлекеттер «локдаун», «карантин» секілді қатаң әлеуметтік оқшаулау шараларына жүгінді. Бұл саясат коронавирус ауруын төмендетудің ең тиімді құралы деген шешім болғанымен, ол әлеуметтік капиталды бұзды. Бүгінгі күні әлеуметтік саланы қарастыратын болсақ, пандемиядан кейін түйетін ой келесідей: вирусты өзі кез келген адам жұқтыруы мүмкін болса да, ол тудырған ұлттық және жаһандық дағдарыс тұрғын

үй тұрақсыздығына, азық-түлік тапшылығына, жұмыссыздыққа және пропорционалды емес басқа да қиындықтарға тап болғандарға әсер етті[15].

2020 жылы коронавирустық инфекция пандемиясы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылыққа қарсы тұрудың маңыздылығын қайта көрсетті. Пандемиямен күресу үшін қабылданған шаралар, мысалы, өзін-өзі оқшаулау режимін және физикалық қашықтықты сақтау ережелерін енгізу, тұрмыстық зорлық-зомбылық эпизодтарына байланысты сенім телефон қызметтеріне, құқық қорғау органдарына және басқа қызметтерге жүгінулердің өсуіне әкелді[16], мысалы, Аргентинада карантин енгізілгеннен кейін тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайлары бойынша шұғыл өтініштер саны 67% өсті, Кипр және Сингапур сенім телефондарында қоңыраулар санының сәйкесінше 30% және 33% өсуі тіркелді, Австралияда көмек қызметкерлерінің 40% көмекке жүгінудің артқанын хабарлады[17].

Әлеуметтік көмек дағдарыстың әлеуметтік-экономикалық әсерін азайту үшін COVID-19-ға қарсы әрекет етудің маңызды құрамдас бөлігі болды. 2020 жылдың желтоқсанында 193 елде 870 әлеуметтік көмек шаралары жүзеге асырылды, олардың жартысына жуығы ақша аударымдарынан тұрды. 2022 жылдың ақпанында бұл 223 елде жоспарланған немесе жүзеге асырылған 3856 әлеуметтік қорғау шараларын құрады[18].

COVID-19 пандемиясы бүкіл әлем бойынша туризмге әсер етті. Дүниежүзілік туристік ұйымның мәліметі бойынша халықаралық туризм 2020 жылдың бірінші тоқсанында 22% төмендеді, бұл 2020 жылдың бірінші тоқсанында наурыз айының соңына дейін 67 миллион халықаралық турист қысқарды, жоғалған экспортта шамамен 80 миллиард доллар шығын болды[19]. Бүкіл әлем бойынша ең қатаң карантиндік шектеулер енгізілген 2020 жылдың II тоқсанда, толық локдаунға дейін, интуристердің әлемдік ағыны бірден 18,4 есеге қысқарды, ал осы кезеңде ҚР-да - 16,7 есеге қысқарды[20].

Дүние жүзіндегі үкіметтердің көпшілігі вирустың таралуын шектеу мақсатында барлық деңгейдегі мектептерді жауып тастады. Бұл формальды білім беру секторына әсер етті, өйткені 143 ел жалпыұлттық мектептерді жабуды енгізді. Бұл дүние жүзінде мектепке дейінгі, бастауыш, кіші және жоғары орта және жоғары оқу орындарында тіркелген 1 184 126 508 (67,6%) оқушыға әсер етті[21].

Бұл онлайн оқытудың өз қиындарының бар екендігін көрсетеді. Бұл қиындық тек ғаламтор желілерінің жұмысына ғана байланысты емес, яғни ғаламтор желілерінің әлсіздігі, қаржы тұрғысынан ғаламторға қол жетімділік мәселесі және онлайн режимдегі оқу материалдарының аздығы, онлайн сайттардың жұмыстарының тұрақсыздығы, студенттердегі электрондық құрылғылардың болмауы, электр қуатының тапшылығы сияқты мәселелер де қиындық туғызары анық. Оқу жүйесінің онлайн режимге өтуінің де өз жақсы тұстары бар, мысалы, бүкіл әлем бойынша семинарлар мен конференциялар онлайн форматқа көшкендіктен, бұл студенттердің алыс қашықтыққа бармай-ақ қатысуын жеңіл әрі мүмкін етеді. Бұдан бөлек, оқу орындарындағы әкімшілік

қызметпен айналыстан қызметкерлер үшін жүктеменің төмендеуі, психикалық және академиялық күйзеліспен келетін жиналыстардың азаюына алып келді[22].

Демек, коронавирус инфекциясы білім беру саласындағы цифрлық трансформацияны жеделдеткен болатын, десе де қашықтықтағы онлайн оқу режимінің артықшылықтарын толығымен қолдануға не оқушылар, не мұғалімдер дайын болмады. Бұл ата-аналар үшін балаларының сабақтарын қадағалауда қиындықтар туындатты. Алайда, алдағы уақытта қашықтықтан оқыту білім алушылар үшін көптеген мүмкіндіктер беретіні сөзсіз. Білім беру технологиялары білім аулшыларға өз білімдері үшін жауапкершілік арттырады, ал бұл біртіндеп қалыптасып келе жатқан білім беру қызметінің жаңа нормасы.

Қорытындылай келе айтарымыз, коронавирустық инфекцияның өршуі адамдардың күнделікті өмірінде айтарлықтай өзгерістерге алып келгені анық. Десе де, кейбір сала бұл өзгерістерге тез бейімделсе, басқаларына бұл процесс қиынға соқты. Мақала аясында көтерілген мәселелер пандемияның аяқталуынан кейін де цифрландыру кезеңіне енетіндігін көрсетеді.

Список использованной литературы

1. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37369069&pos=6;292#pos=6;292
2. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020174>
3. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32855509
4. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
5. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000224>
6. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35143595&pos=4;-106#pos=4;-106
7. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020299>
8. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000224>
9. <https://www.nationalbank.kz/kz/news/1gotnoe-kreditovanie-malogo-i-srednego-predprinimatelstva>
10. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
11. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000260_
12. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)018-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)018-rus)
13. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_
14. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0020872820949614>
15. <file:///C:/Users/Админ/Desktop/9789240027275-rus.pdf>
16. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Policy-brief-COVID-19-and-violence-against-women-and-girls-ru.pdf>
17. https://oro.open.ac.uk/89602/1/Roelen%20and%20Carter%20%282022%29%20Social_Assistance_in_Response_to_Covid-19_Reaching_the_Furthest_Behind_First%20%5BIrish%20Aid%5D.pdf
18. https://oro.open.ac.uk/89602/1/Roelen%20and%20Carter%20%282022%29%20Social_Assistance_in_Response_to_Covid-19_Reaching_the_Furthest_Behind_First%20%5BIrish%20Aid%5D.pdf
19. https://oro.open.ac.uk/89602/1/Roelen%20and%20Carter%20%282022%29%20Social_Assistance_in_Response_to_Covid-19_Reaching_the_Furthest_Behind_First%20%5BIrish%20Aid%5D.pdf
20. https://oro.open.ac.uk/89602/1/Roelen%20and%20Carter%20%282022%29%20Social_Assistance_in_Response_to_Covid-19_Reaching_the_Furthest_Behind_First%20%5BIrish%20Aid%5D.pdf
21. https://oro.open.ac.uk/89602/1/Roelen%20and%20Carter%20%282022%29%20Social_Assistance_in_Response_to_Covid-19_Reaching_the_Furthest_Behind_First%20%5BIrish%20Aid%5D.pdf
22. <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>
23. <https://inbusiness.kz/ru/last/kak-pandemiya-povilyala-na-turizm>
24. <https://webarchive.unesco.org/web/20220629024039/https://en.unesco.org/covid19/education-response/>
25. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00368504211019854#body-ref-bibr35-00368504211019854>

Амиров Нурлан Кузембаевич

кандидат юридических наук, PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: nurlan.amirov@narхоз.kz

СООТНОШЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО И ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация. С развитием демократических идей и гражданского общества общественный контроль стал играть важную роль в сфере государственного управления. В Казахстане был принят закон об общественном контроле. Придание законодательной основы общественному контролю дало импульс его развитию. Во многих регионах страны активизировались гражданские инициативы. В настоящее время очень актуальны вопросы повышения роли общественного контроля, соотношения общественного и государственного контроля, перспектив развития общественного контроля.

Ключевые слова: *общественный контроль, государственный контроль, законность, государственное управление*

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАҚЫЛАУДЫҢ АРА-ҚАТЫНАСЫ

Аңдатпа. Демократиялық идеялар мен азаматтық қоғамның дамуымен қоғамдық бақылау мемлекеттік басқару саласында маңызды рөл атқара бастады. Қазақстанда қоғамдық бақылау туралы заң қабылданды. Қоғамдық бақылауға заңнамалық негіз қалау оның дамуына серпін берді. Елдің көптеген аймақтарында азаматтық бастамалар күшейе түсті. Қазіргі уақытта қоғамдық бақылаудың рөлін арттыру, қоғамдық және мемлекеттік бақылаудың арақатынасы, қоғамдық бақылауды дамыту мәселелері өзекті болып тұр.

Түйін сөздер: *қоғамдық бақылау, мемлекеттік бақылау, заңдылық, мемлекеттік басқару*

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC AND STATE CONTROL

Abstract. With the development of democratic ideas and civil society, public control has begun to play an important role in public administration. Kazakhstan has adopted a law on public control. Giving a legislative basis to public control gave an impetus to its development. Civic initiatives have intensified in many regions of the country. Currently, the issues of increasing the role of public control, the relationship between public and state control, and the prospects for the development of public control are very relevant.

Keywords: *public control, state control, legality, public administration*

Контроль существует в любом государстве и обществе. Контроль представляет собой важную функцию в сфере государственного управления. Контрольная функция непременный атрибут всех типов государства существовавших в истории. Контроль обеспечивает надлежащее ведение дел общества и государства. Эффективный контроль обеспечивает стабильное

выполнение других государственных задач и функций. Контроль представляет собой достаточно сложное и многогранное явление. Ее можно характеризовать как одну из важнейших функций государства. Контроль - это неотъемлемая часть любой социально-экономической системы, обеспечивающая стабильность и развитие общества. В рамках современного государства контроль играет важную роль в поддержании порядка, соблюдении законов и защите интересов граждан. Контроль как важный атрибут сопровождает деятельность любого государства в процессе его развития. Контроль можно воспринимать как форму государственной деятельности. Контроль распространяется практически на все сферы деятельности государства и многие сферы жизни общества.

На современном этапе развития государств контроль можно разделить на два важнейших вида: государственный и общественный. Эти виды контроля могут взаимодействовать между собой, дополнять друг друга и даже противоречить друг другу. Государственный контроль исходит от государства. Он тесно связан с задачами и функциями государства. Он представляет собой деятельность государственных органов и организаций, направленную на обеспечение законности и правопорядка на территории государства. Это может быть контроль за соблюдением законодательства, контроль в сфере экономической деятельности, за обеспечением правопорядка, контроль за деятельностью органов власти.

Государственному контролю свойственны ряд признаков. Государственный контроль осуществляется только государственными органами, такими как прокуратура, полиция, налоговые службы и другие. Эти органы действуют в рамках закона и их полномочия строго ограничены. Их задача - обеспечение законности в механизме государства и различных сферах жизни общества. «Законность обязательна для всех органов государственной власти. Ее обеспечение предполагает деятельность соответствующих государственных органов, должностных лиц и применение ими способов контроля и надзора за законностью» [1, 207]. В зависимости от органов осуществляющих государственный контроль и надзор можно выделить президентский контроль, парламентский контроль, контроль представительных органов, правительственный контроль, ведомственный и межведомственный контроль. Государственный контроль всегда имеет правовую базу. Вопросы, связанные с государственным контролем, регулируются Конституцией, законами, подзаконными нормативными правовыми актами. В 2023 г. В Казахстане был принят закон «Об общественном контроле» [2].

Уполномоченные государственные органы, осуществляющие контрольные функции, имеют право применять различные санкции, меры административного воздействия для обеспечения соблюдения правовых норм. К сожалению, общественный контроль не наделен такими возможностями. Для повышения эффективности общественного контроля возможно следует рассмотреть законодательное наделение общественного контроля различными правовыми инструментами привлечения чиновников, государственные и частные структуры к ответственности. В настоящее время субъекты общественного контроля по

поводу выявленных нарушений обращаются в суд, прокуратуры или другие государственные органы.

Что касается общественного контроля то ее природа не менее интересная. Общественный контроль - это контроль, осуществляемый гражданами, неправительственными общественными организациями, независимыми средствами массовой информации и другими институтами гражданского общества. Он направлен на обеспечение прозрачности и подотчетности действий как государственных органов, так и негосударственных субъектов. Общественный контроль имеет длинную историю. «Первой страной в мире, начавшей утверждать принцип информационной доступности государственных органов для граждан, стала Швеция, принявшая в 1766 году закон «О свободе изданий». В 1951 г. парламент Финляндии одобрил закон «О гласности официальных документов» [3]. Как мы видим, зарубежом общественный контроль часто связывают со свободой информации, независимыми СМИ, с правом доступа граждан к информации. Следует сказать, что в ряде западных стран вообще не употребляют термин «общественный контроль» и даже нет законов об общественном контроле. При этом у них существуют действенные механизмы и институты общественного контроля, которые удерживают правительство в рамках закона. Отсутствие специального закона говорит о том, что общественный контроль не должен быть слишком зарегулирован. Наличие закона об общественном контроле будет устанавливать его границы, формы, порядок проведения и многое другое. А это в свою очередь может снизить эффективность общественного контроля. Поэтому закон об общественном контроле должен предусматривать самые широкие права всех граждан и неправительственных организаций по контролю за государственными органами, а также обязанность государственных органов и служащих не создавать препятствий общественному контролю.

Общественный контроль можно понимать в узком и широком значении. Например, «общественный контроль в США и западноевропейских странах представляет достаточно широкий набор инструментов, который строится, прежде всего, вокруг принципов прозрачности государственной власти и участия общества в ее работе. Они обеспечиваются путем принятия государством специальных нормативных актов о раскрытии информации, контроля со стороны граждан, некоммерческих организаций, советов, комитетов при государственных органах. Также существенную роль играют волонтерские движения, общественные инициативы, голосования, обсуждения, петиции, экспертизы, журналистские расследования» [4]. Если исходить из такого широкого понимания значения общественного контроля, то следует отметить наличие в Казахстане многих законодательных и иных нормативных актов, а также инициатив граждан и институтов гражданского общества. В РК действуют законы «О доступе к информации», «О масс-медиа» и другие правовые акты. Граждане инициируют петиции по острым социальным вопросам. Мнение общества, выраженное в социальных сетях, оказывают огромное влияние на публичное управление. Большую активность проявляют неправительственные организации. Граждане

участвуют в составлении проектов нормативно-правовых актов (открытые НПА), составлении бюджета (открытый бюджет). Граждане имеют законодательно закрепленное право доступа к информации.

Общественный контроль характеризуется тем, что осуществляется по инициативе субъектов, представляющих гражданское общество. Общественному контролю свойственны децентрализованность, неформальный характер, отсутствие связи с государством, контролирование деятельности государственных организаций. Общественный контроль не связан с властными органами, не наделен государственно-властными полномочиями и осуществляется на уровне институтов гражданского общества, неправительственными организациями, различными объединениями и ассоциациями, местным населением, другими группами и отдельными гражданами.

Общественному контролю свойственны неформальный, внеплановый и инициативный характер. Структуры для осуществления общественного контроля создаются на основе инициативы граждан, без вмешательства государственных органов, что способствует их объективности и развития демократического принципа участия граждан в управлении делами государства. Ст. 33 Конституции РК предусматривает, что «граждане Республики Казахстан имеют право участвовать в управлении делами государства непосредственно и через своих представителей, обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления» [5].

Общественный контроль представляет собой внесистемный контроль. Его основная задача в обеспечении прозрачности и открытости сферы государственного управления. Важной задачей общественного контроля является мониторинг деятельности власти, борьба с коррупцией и другими нарушениями, обеспечение открытости государственного управления.

На современном этапе развития государств существование этих двух видов контроля вполне объективно. Государственный контроль не является достаточно высокоэффективным. Если бы государственный контроль был бы очень эффективен, то у общества отпала бы необходимость в осуществлении общественного контроля. Общественный и государственный контроль имеют несколько общих черт. Общественный и государственный контроль направлены на достижение практически одной цели, имеют одну направленность. Они осуществляются в интересах общества, направлены на обеспечение законности, правопорядка и соблюдения прав граждан. Оба типа контроля могут влиять на процесс принятия решений, улучшать работу государственных органов, повышать эффективность государственного управления.

В качестве различия между общественным и государственным контролем можно назвать следующее. Государственный контроль осуществляется государственными органами, он более формализован. Общественный контроль осуществляется любыми инициативными гражданами, группами граждан,

общественными организациями и СМИ. Общественный контроль неформальный, он более гибкий, оперативный и носит разрозненный характер.

Государственные органы могут применять различные формы принуждения и санкции. Общественные структуры не имеют таких полномочий и их воздействие ограничивается общественным мнением, протестами или обращениями в суд. Государственный контроль охватывает все сферы жизни общества. Общественный контроль часто фокусируется на ограниченных вопросах, например, на мониторинге деятельности органов государственной власти и управления, защите прав конкретных групп населения. Общественный контроль может быть ситуационным, носит внеплановый характер, является реакцией общества на резонансные сообщения о нарушениях в государственной сфере.

Государственный и общественный контроль не являются взаимно исключаемыми видами контроля. Они должны дополнять друг друга для обеспечения эффективного функционирования общества и государства. Когда государственные органы недостаточно эффективно контролируют соблюдение экологических норм, общественные организации могут взять на себя инициативу по мониторингу и охране окружающей среды. Общественный контроль может служить важным инструментом для повышения качества государственного управления, выявления коррупционных схем, коррупции в структурах власти и улучшения подотчетности. А.А. Плотников пишет, что «осуществление общественного контроля является плодотворным не только для граждан, поскольку он пресекает произвол в государственных и муниципальных органах, улучшает качество их работы, но и для самих государственных и муниципальных органов, деятельность которых в результате этого становится более эффективной» [6, 109]. Общественный контроль не означает только одну критику государственного управления. Это форма участия граждан (народа) как источника государственной власти в осуществлении этой самой государственной власти. Это проявление демократии. Это воля народа как носителя верховной власти, это проявление народного суверенитета. Общественный контроль помогает принимать правильные решения в области государственного управления. При этом общественный контроль должен подразумевать ответственное отношение граждан и неправительственных организаций к государственному и конституционному строю.

В последние десятилетия с началом развития демократических идей на постсоветском пространстве стали очень актуальными вопросы, касающиеся роли общественного контроля, его соотношения с государственным контролем. Ученых, экспертов и общественно-политических деятелей волнуют вопросы перспектив развития общественного контроля, параметров его правового регламентирования. Тут мы можем встретить различные, даже очень полярные точки зрения. А.А. Тишаква считает, что «члены российской теоретико-правовой науки, по большому счету, еще не пришли к единому пониманию, как соотносятся категории «государственный контроль» и «общественный контроль», и какова сущность контроля в условиях меняющихся политико-правовых реалий» [7, 273].

Действительно необходимо разграничение границ государственного и общественного контроля, зон их ответственности. Общественный контроль должен иметь правовые инструменты привлечения к ответственности чиновников и государственных органов. Следует отметить, что зона ответственности общественного контроля более широкая и включает себя контроль гражданского общества над институтами государства и должностными лицами. С этой точки зрения государственный и общественный контроль не должны рассматриваться как одно целое или две составные части контроля.

Вот тут мы сталкиваемся и с другими мнениями. А.А. Спиридонов выдвигает новый принцип: «принцип органичного системного единства государственного контроля (надзора) и общественного контроля» [8, 49]. Такой подход представляется очень интересным. В условиях современной России как огромного государства, сталкивающего со многими вызовами, только объединение усилий государства и гражданского общества в области контроля может дать положительные результаты. Государственный и общественный контроль имеют одну цель. Это цель – содействие с помощью контрольных механизмов обеспечению государственного управления во благо народа. Но при построении современного демократического государства нельзя отклоняться от сущности, назначения и природы общественного контроля. Общественный контроль все же имеет другое предназначение чем государственный контроль. Как пишет М. Федотов «различие в понимании порождает конфликт, который усиливается в ситуациях, когда государство пытается скрыть те или иные факты или аспекты назревшей проблемы, а гражданское общество, напротив, пытается перебрать все, ... чтобы получить доступ к интересующей его информации» [9]. Общественный контроль позволяет обществу оценивать качество управления делами государства. Общественный контроль не позволяет государству совершать попирает на права граждан, совершать посягательства на сферу жизни гражданского общества.

Заключение

Таким образом, соотношение общественного и государственного контроля можно рассматривать как взаимодействие двух систем, где каждая выполняет свою важную роль. Государственный контроль необходим для обеспечения законности и порядка, тогда как общественный контроль помогает повысить прозрачность власти и способствует укреплению демократии. Важно, чтобы эти два вида контроля не противоречили друг другу. Необходимо, чтобы работали в тандеме для обеспечения стабильного и справедливого функционирования общества.

Общественный контроль имеет несколько другую цель и правовую природу, чем государственный контроль. Это участие народа в управлении делами государства, контроль народа в сфере управления делами государства. Задача органов государства не препятствовать осуществлению народом своих суверенных прав. В Европейском Союзе Лиссабонским договором закреплён принцип демократии участия, означающий, «что граждане Европейского Союза вправе участвовать в работе любых бюрократических органов Европейского

Союза, чья деятельность для них должна быть максимально прозрачной, открытой и дружелюбной» [10, 6]. В казахстанском законодательстве следовало бы закрепить подобный принцип, означающий право населения участвовать в работе любых органов публичной администрации, присутствовать на их заседаниях. С учетом того, что не все желающие присутствовать могут поместиться, это могло бы быть открытые заседания как офлайн, так и онлайн формата.

Список использованной литературы

1. Таранов А.А. Административное право Республики Казахстан. академический курс. Алматы. - ТОО «Баспа». - 2000. - 256 с.
2. Закон Республики Казахстан от 2 октября 2023 г. «Об общественном контроле» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000030>
3. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
4. Плотников А.А. Соотношение государственного и общественного контроля в условиях формирования гражданского общества // Философия права. - 2013. - №1 (56). - С. 105-109.
5. Тишакова А.А. Соотношение государственного и общественного контроля в условиях формирования гражданского общества // Вестник науки. - 2024. - №7 (76). - С. 273-276.
6. Спиридонов А.А. Системное единство государственного контроля (надзора) и общественного контроля как конституционно-правовой принцип // Lex Russica. - 2022. - № 6 (187). - С. 48-58.
7. Федотов М. Общественный контроль – чувствительная зона современного государства // https://www.civisbook.ru/files/File/Fedotov_57part1.pdf
8. Чешин А.В., Гончаров В.В., Малиновский О.Н., Петренко Е.Г. Европейское законодательство об общественном контроле: проблемы и перспективы развития // Международное право. - 2025. - №1. - С. 1-12.
9. Как у них: общественный контроль в зарубежных странах. // <https://www.pnp.ru/in-world/2014/03/19/kak-u-nikh-obshhestvennyy-kontrol-vzarubezhnykh-stranakh.html>
10. Филимонов А. Общественный контроль: перспективы законодательного закрепления // <https://www.garant.ru/article/544004/>

Анаркулова Эльвира Суйеркуловна

*доктор юридических наук, профессор кафедры Юридического института
Кыргызского национального университета им. Жусупа Баласагына
E-mail: elka_anar@mail.ru*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ НОТАРИАТА С ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ОРГАНАМИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы взаимодействия института нотариата с некоторыми государственными органами Кыргызской Республики. Также исследованы некоторые особенности института нотариата, изучены вопросы внедрения единой информационной системы электронного нотариата на территории Кыргызской Республики. Более детальнее рассмотрены

вопросы взаимодействия института нотариата с Министерством юстиции Кыргызской Республики, с органами налоговой службы при Министерстве финансов Кыргызской Республики и органами Государственной службы финансовой разведки при Министерстве финансов Кыргызской Республики.

Ключевые слова: *нотариат, нотариальная деятельность, нотариус, частный нотариус, государственный нотариус, министерство юстиции Кыргызской Республики, Нотариальная палата Кыргызской Республики, электронный нотариат, Единая информационная система нотариата.*

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НОТАРИАТТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРМЕН ӨЗАРА ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа. Бұл мақалада нотариаттық мекеме мен Қырғыз Республикасының кейбір мемлекеттік органдары арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ нотариаттық мекеменің кейбір ерекшеліктері зерттеліп, Қырғыз Республикасының аумағында электронды нотариаттардың бірыңғай ақпараттық жүйесін енгізу мәселелері қарастырылды. Нотариаттық мекеме мен Қырғыз Республикасының Әділет министрлігі, Қырғыз Республикасы Қаржы министрлігіне қарасты салық қызметі органдары және Қырғыз Республикасы Қаржы министрлігі жанындағы Мемлекеттік қаржылық барлау қызметі органдары арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері толығырақ қарастырылады.

Түйін сөздер: *нотариус, нотариаттық іс-әрекет, нотариус, жеке нотариус, мемлекеттік нотариус, Қырғыз Республикасының Әділет министрлігі, Қырғыз Республикасының Нотариат палатасы, электрондық нотариус, Нотариустардың бірыңғай ақпараттық жүйесі.*

WAYS TO IMPROVE THE INTERACTION OF NOTARIES WITH STATE AUTHORITIES IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract. This article examines the issues of interaction between the notary institution and some state bodies of the Kyrgyz Republic. Some features of the notary institution were also studied, and issues of implementing a unified information system of electronic notaries in the territory of the Kyrgyz Republic were examined. The issues of interaction between the notary institution and the Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic, the tax service bodies under the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic and the bodies of the State Financial Intelligence Service under the Ministry of Finance of the Kyrgyz Republic are examined in more detail.

Key words: *notary, notarial activity, notary, private notary, state notary, Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic, Notary Chamber of the Kyrgyz Republic, electronic notary, Unified Information System of Notaries.*

Внедрение за время суверенитета в экономическую систему Кыргызской Республики рыночного механизма и отношений, создание института частной собственности, возрастание объема товарооборота, как и рост объемов приобретения и отчуждения собственности, различного рода имущества – все это,

как показывает практика, способствовало усилению в обществе роли нотариата, популярность и значимость которого стабильно растет.

На сегодняшний день роль нотариата в Кыргызстане настолько велика, что одной из безусловно важных задач, стоящих перед государством, является оптимизация системы нотариальной деятельности. Существует необходимость в нормативно-правовом определении роли нотариата, который, будучи частью правовой системы, придает дополнительную устойчивость и правовую безопасность отношений в гражданском обороте, повышает качество защиты прав и законных интересов граждан и организаций. Одной из важных задач, стоящих перед современной национальной моделью нотариата в Кыргызской Республике, состоит в том, чтобы обеспечивать доступность всего комплекса нотариальных услуг на всей территории страны, включая самые отдаленные и малодоступные. Именно в этом направлении, как нам представляется, должны действовать органы государственной власти в настоящее время и в обозримой перспективе, что в свою очередь детерминирует развитие теоретической мысли, определяет постановку и характер решения наиболее острых проблем нотариата на основе конституционных норм, принципов и идей функционирования государства, с учетом международной практики и опыта развития института нотариата [1, с.5-6].

Эффективно действующий нотариат является одним из важных инструментов внесудебных гражданских юрисдикций, в рамках приданных ему законодательством полномочий, и занимает особое место в правовой системе государства.

За период приобретения независимости Кыргызской Республики нотариат претерпел изменения не только в количественном, но и в качественном отношении. Среди них: создание единого нотариального сообщества, обязательное повышение квалификации нотариусов, создание нотариальных бюро, внедрение единой информационной системы электронного нотариата, совершенствование электронного взаимодействия нотариального сообщества, более качественное обслуживание граждан и многое другое.

Последние годы характеризуются возросшим интересом со стороны теоретиков и практиков к дальнейшему реформированию нотариата. Уверенность в неизбежности изменений возрастает с появлением каждого нового акта, посвященного данному процессу, так, в частности, был принят новый Закон КР «О нотариате» от 9 марта 2023 года № 54 и ряд других подзаконных актов: «Инструкция о порядке совершения нотариальных действий нотариусами Кыргызской Республики», «Инструкция по ведению делопроизводства нотариусами Кыргызской Республики», «Порядок дистанционного совершения нотариальных действий, не связанных с отчуждением имущества», «Порядок использования электронных документов при совершении нотариальных действий», «Порядок ведения реестра помощников частных нотариусов», «Порядок ведения Единой электронной базы нотариальных документов», «Положение о ведомственном нотариальном архиве», «Положение о единой информационной системе нотариата» и др..

В современном мире происходит интенсивный процесс глобализации и бурный рост информационных средств и технологий, что, серьезно изменяя внешние условия и существенным образом влияя на общественные отношения, ставит перед нотариатом и нотариальной деятельностью совершенно новые задачи публично-правового регулирования.

Законодатели в нашей стране, как и система нотариата в целом, настойчиво стремятся в своей деятельности придать больше притягательности для граждан нотариальной формы сделок, и прежде всего это касается вопросов безопасности и обеспечения гарантий их интересов и прав.

В Кыргызской Республике создана и эффективно действует Единая информационная система нотариата, которая, будучи частью единой государственной информационной системы, в соответствии с законодательством предназначена для комплексной автоматизации процессов сбора, обработки сведений о нотариальной деятельности и обеспечения всех видов информационного взаимодействия (обмена). В качестве ее оператора выступает Министерство юстиции КР.

Белорусский опыт интересен тем, что в качестве собственника сформированной в Белоруссии Единой электронной системы выступает Белорусская нотариальная палата, а на Министерство юстиции РБ возложено лишь определение порядка внесения данных в электронную систему.

29 августа 2019 года Постановлением Правительства КР за №434 был утвержден «Порядок ведения Единой электронной базы нотариальных документов», в соответствии с которым Министерство юстиции КР стало оператором ИС «Электронный нотариат», который должен обеспечивать непрерывную, круглосуточную работу данной информационной системы, возможность введения в нее соответствующей информации, данных как нотариусами, так и работниками Министерства юстиции КР, принимать меры, направленные на обеспечение доступа к системе в случаях, которые предусмотрены Законом о нотариате, и многие другие меры.

Согласно законодательству Кыргызской Республики Министерство юстиции КР является уполномоченным государственным органом в области контроля за нотариальной деятельностью. В частности, Министерство юстиции осуществляет государственную политику в системе нотариата, осуществляет контроль за соблюдением законодательства о нотариате нотариусами и Нотариальной палатой, оказывает методическую помощь и разрабатывает меры, направленные на совершенствование правоприменительной практики, проводит анализ, мониторинг и обобщение правоприменительной практики законодательства о нотариате и осуществляет иные функции [2, ст. 25].

Министерство юстиции КР очень тесно взаимодействует с органами нотариата и Нотариальной палатой КР. Лицензии на осуществление частной нотариальной деятельности выдается органами юстиции, которые по территориальной сфере действия бывают:

- универсальные лицензии на осуществление частной нотариальной деятельности на всей территории Кыргызской Республики;

- локализованные лицензии на осуществление частной нотариальной деятельности на определенной территории Кыргызской Республики [2, ст.14].

Лицензия выдается в первый раз на 5 лет, далее продлевается без сдачи квалификационного экзамена на последующие 10 лет и после до достижения частными нотариусами предельного возраста. Проверка профессиональной деятельности нотариуса проводится один раз в 5 лет Министерством юстиции КР. Первая проверка деятельности нотариуса, впервые приступившего к осуществлению нотариальной деятельности, должна быть проведена через год после назначения на должность государственного нотариуса или получения лицензии частным нотариусом. При этом, порядок проверки деятельности нотариусов определяется Министерством юстиции. Также отметим, что приостановление, прекращение действия лицензии и отзыв лицензии также производятся решением Министерства юстиции КР.

Интересен опыт Республики Казахстан, где за нотариусами, работающими в государственных нотариальных конторах, контроль осуществляют органы юстиции, а за нотариусами, занимающимися частной практикой - нотариальные палаты [3, с.92]. При этом, органы юстиции не могут обратиться в суд с ходатайством о лишении нотариуса права заниматься нотариальной деятельностью.

В соответствии с установленным порядком Нотариальная палата КР должна оказывать помощь, содействие Министерству юстиции КР в надзоре за профессиональной деятельностью частных нотариусов, находиться во взаимодействии с ним по вопросам, касающимся нотариальной деятельности. В данной связи уместно обратиться к опыту России, где контроль за профессиональной деятельностью нотариусов осуществляется Министерством юстиции РФ совместно с нотариальными палатами, при этом в соответствии с российским законодательством проводить проверки деятельности частных нотариусов правомочно также Правление Федеральной нотариальной палаты.

Нотариальная палата Республики Казахстан – помимо того, что она должна обеспечивать соблюдение частными нотариусами республиканского законодательства о нотариате, а также профессиональных и этических норм – обязана организовать деятельность, направленную на то, чтобы частные нотариусы соблюдали требования законодательства РК о противодействии легализации (отмыванию) доходов, которые были получены противозаконным путем. Кроме того, она должна рассматривать обращения физических и юридических лиц, касающиеся нотариальной деятельности.

В соответствии с законодательством Кыргызской Республики Нотариальная палата КР не вправе подвергать проверке профессиональную деятельность частных нотариусов, что, учитывая зарубежный опыт, неоправданно и нецелесообразно. Поэтому предлагается предоставить Нотариальной палате Кыргызской Республики право проверять профессиональную деятельность частных нотариусов самостоятельно, без привлечения представителей Министерства юстиции КР.

Одним из видов контроля в отношении нотариусов является налоговый контроль. Проверка соблюдения нотариусами законодательства о налогах и сборах предпринимается налоговыми органами в соответствии с установленным законом порядком и сроками.

Налогообложение доходов частных нотариусов имеет ряд принципиальных отличий от налогообложения других категорий налогоплательщиков, предопределивших особый статус нотариуса как лица, осуществляющего нотариальную деятельность от имени государства, то есть юридическую деятельность, не являющуюся предпринимательством и не преследующую цели извлечения прибыли.

Контроль за соблюдением нотариусами налогового законодательства осуществляют налоговые органы в порядке и сроки, предусмотренные законодательством Кыргызской Республики. Нотариусы обязаны представлять должностным лицам, уполномоченным проводить проверки, сведения и документы о расчетах с физическими и юридическими лицами. При обнаружении признаков преступления материалы проверки направляются в соответствующий правоохранительный орган. При таких случаях Министерством юстиции применяются меры воздействия на нотариуса исходя из результатов расследования и/или судебного рассмотрения уголовного дела.

В рамках совершенствования автоматизированной информационной системы “Электронный нотариат”, данная система интегрирована с Государственной налоговой службой при Министерстве финансов Кыргызской Республики. Данная интеграция дает возможность органам налоговой службы контролировать доходную часть нотариусов в онлайн-формате. Взысканные суммы государственной пошлины за совершение нотариальных действий, также суммы за услуги правового и технического характера наглядно видны в системе “Электронного нотариата”.

Все большую актуальность и очень тесную связь органы нотариата имеют с органами Государственной службы финансовой разведки при Министерстве финансов Кыргызской Республики (далее ГСФР). Одной из обязанностей нотариуса является исполнение требований законодательства Кыргызской Республики в сфере противодействия финансированию террористической деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов. Согласно ст.4 Закона Кыргызской Республики “О противодействии финансированию преступной деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов” от 6 августа 2018 года № 87, финансовые учреждения и нефинансовые категории лиц относятся к субъектам, осуществляющим меры по противодействию финансированию преступной деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов. При этом ч.2 ст.5 данного закона определяет, что государственные и частные нотариусы относятся к нефинансовым категориям лиц. Соответственно, при совершении нотариальных действий нотариусы обязаны принимать меры по противодействию финансированию преступной деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов. Нотариусы также обязаны применять программу внутреннего контроля, в том числе корпоративные

(групповые) программы внутреннего контроля, позволяющие эффективно исполнять нормы законодательства Кыргызской Республики в сфере противодействия финансированию преступной деятельности и легализации (отмыванию) преступных доходов, обязаны представлять в орган финансовой разведки сообщение об операциях (сделках) с физическими или юридическими лицами из высокорискованных стран (физические или юридические лица, зарегистрированные или действующие в высокорискованных странах), сообщать о подозрительных сделках и др. В рамках АИС “Электронный нотариат” существует интеграция я органами ГСФР, который дает доступ нотариусам на предмет проверки субъектов в Санкционном перечне, который включает в себя Сводный санкционный перечень Кыргызской Республики и Сводный санкционный перечень Совета Безопасности ООН. Отметим, что данная интеграция является новшеством в системе электронного нотариата.

Судебный контроль за совершением нотариальных действий является, пожалуй, основной формой контроля. Как отказ в совершении нотариального действия, так и неправильное совершение нотариального действия по существу могут быть обжалованы в судебном порядке. Закон не делает каких-либо исключений для отдельных нотариальных действий: все они обжалуются, что обусловлено правоохранительной природой функции нотариуса. В действиях нотариуса нет ни административного принуждения, ни государственно-властных управленческих полномочий, хотя он и является должностным лицом. Поэтому контроль суда за деятельностью нотариата сопоставим с надзорной функцией суда второй инстанции в гражданском судопроизводстве. Он должен обеспечить исправление нотариальных ошибок.

Контроль за исполнением специального законодательства, в частности, законодательства о труде, законодательства о пожарной безопасности и др., осуществляют соответствующие компетентные органы в порядке, урегулированном специальным законодательством.

Для формирования единообразного подхода к мероприятиям контрольно-надзорного характера, представляется целесообразным внести изменения в п.1 ст.32 Закон о нотариате, и изложить ее в следующей редакции: «Контроль за исполнением профессиональных обязанностей государственными и частными нотариусами осуществляют уполномоченный орган исполнительной власти, его территориальные органы, а также Нотариальная палата КР. Контроль за соблюдением налогового законодательства осуществляют налоговые органы в порядке и сроки, предусмотренные законодательством».

В целом, на основе проведенного исследования, можно прийти к выводу о том, что в применении законодательства, контроль за исполнением нотариусами профессиональных обязанностей является одним из самых уязвимых мест действующего законодательства. Законом не определяются формы и методы такого контроля, поэтому он нуждается в детализации и в дальнейшем совершенствовании.

Принимая во внимание изложенное, представляется необходимой разработка и реализация комплекса мер по дальнейшему развитию в Кыргызской

Республики института нотариата, исходя из необходимости завершения законодательного, организационного, кадрового становления единого нотариата как одного из способов обеспечения и охраны имущественных прав и законных интересов участников гражданского оборота.

Всесторонний комплексный анализ понятия, сущности, административно-правовой природы нотариата необходим для выработки направлений модернизации законодательства, регулирующего нотариальную деятельность с учетом современных тенденций развития общества и государства; совершенствования административных методов регулирования правоотношений в сфере нотариата, в частности, алгоритмов государственного контроля за исполнением нотариусами профессиональных обязанностей и нотариального делопроизводства, правовых основ электронного нотариата.

Список использованной литературы

- 1.Бурибаев Е.А. Теоретические проблемы конституционного- правового регулирования нотариальной деятельности и нотариата (на материалах Республики Казахстан и постсоветских государств) // Дис.. док. юрид. наук. – Алматы. - 2010. – С.5-6
- 2.Закон Кыргызской Республики «О нотариате» [Электронный ресурс] от 9 марта 2023 года № 54
- 3.<https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=276256> [Электронный ресурс].

Anyanova Ekaterina Sergeevna

*Candidate of Legal Sciences, LL.M, Dr.iur (University of Hamburg, Germany) legal adviser of the Limited Liability Company «BALTTORG»
<https://orcid.org/0000-0003-4478-5324>*

EVOLUTION OF THE ECO-TERRORISM AT SEA IN INTERNATIONAL LAW

Abstract. The term ‘eco-terrorism’ has been commonly applied to terrorist acts in the name of environmental protection. The specific legal regulation of eco-terrorism is absent. The question arises how to prosecute criminal incidents arisen during the activity of environmentalists.

Keywords: *crimes at sea; piracy; international eco-terrorism at sea; eco-activists; law of the sea.*

ЭВОЛЮЦИЯ ЭКО-ТЕРРОРИЗМА НА МОРЕ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация. Термин ‘эко-терроризм’ по общему правилу применяется к террористическим актам в целях защиты окружающей среды. Специальное правовое регулирование эко-терроризма отсутствует.

Возникает вопрос, как осуществлять уголовное преследование инцидентов, возникших в ходе деятельности экологических активистов.

Ключевые слова: *преступления на море; пиратство; международный экотерроризм на море; эко-активисты; морское право.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ТЕҢІЗДЕГІ ЭКОТЕРРОРИЗМНІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аңдатпа. «Экотерроризм» термині әдетте қоршаған ортаны қорғау мақсатында жасалған лаңкестік әрекеттерге қолданылады. Экотерроризмді арнайы құқықтық реттеу жоқ.

Табиғат қорғау белсенділерінің қызметі барысында туындайтын оқиғаларды қалай жауапқа тарту керек деген сұрақ туындайды.

Түйін сөздер: *теңіздегі қылмыстар; қарақшылық; теңіздегі халықаралық экологиялық терроризм; экологиялық белсенділер; теңіз құқығы.*

Introduction

The actions of radical environmentalists are often called terrorism (eco-terrorism). The terrorism label is also applied to discredit the actions of environmentalists within the public sphere.

The purpose of this paper is to explore the threat of eco-terrorism at sea for the international community.

2 Concept of eco-terrorism at sea

The term “eco-terrorism” first appeared in February 1983 in article written by Ron Arnold [3, 30] titled “Eco-Terrorism” [7, 4, 16] in the Reason Magazine. Since then the term eco-terrorism is widely applied also as a label.

The most likely scenarios of maritime ecological terrorist acts are the cutting of the fishing nets, the sinking of ships involved in whaling and drift net fishing, sabotage of the pipeline system or deep-water facilities pumping machinery. Mineral and petroleum infrastructures could become target [2]. The maritime ecological terrorist attacks which already took place had the scenario of a blockade of ships, preventing the waste from being dumped at sea (as for example in 1983 Greenpeace members stormed the Gem with grappling hooks and chaining themselves to dumping platforms, in 1980 Greenpeace blockade of ships carrying Bayer AG waste) [4, 9]. Activists chained themselves to the anchor of the tanker (in 1985 during Greenpeace protests against the dumping of chemical waste (titanium dioxide) at the North Sea from Bayer in Antwerp and NL Chemicals in Gent in the Antwerp harbor); boarded the vessel and smashed expensive radio and navigation equipment (in 1985) [4, 9].

In 2018 Greenpeace activists unfurled banners on the ship loaded with palm oil heading to Europe. The captain has detained the climbers in one of the cargo ship’s cabins [4, 7].

During the protests of Greenpeace in 2024 against a bunker vessel Zircon operating as a floating gas station and fuelling the shadow fleet in open seas off the Swedish island, but the activists were not detained.

Activities of eco-terrorists are often labelled as eco-terrorism by the mass media and the public, but not every time such an offence is recognised by the judiciary as an offence of ecological terrorism. The response of justice system to eco-activists at sea is

different: their actions have been characterized either as piracy or justified by the right to peaceful protest and expression of opinions. In some cases, it was prescribed in the judgement for eco-terrorists to maintain safe distance.

In early 1980, for example, a British high court order forbade the Greenpeace Rainbow Warrior from interfering with the unloading of nuclear fuel to be reprocessed from the Pacific Fisher [4, 9].

In the case *Nauru Ocean Resources Inc (NORI) v. Stichting Greenpeace Council and Stichting Phoenix*, 2023 the protests were justified by Arts. 10 and 11 of the European Convention on Human Rights and Greenpeace's right to take action and make its opinion known to the public (however, the presence of the activists does not have to be tolerated in the private property).

Action by Greenpeace in August of 1982 was referred by the United Kingdom Atomic Energy Authority (UKAEA) in the court as "an act of modern piracy" [4, 10]. The court recognized Greenpeace's right to carry out protests only at the dump site, otherwise a fine of £2,000 would be levied for each day. However, after the court's judgement Greenpeace activists continued their protests and were arrested.

The famous example of eco-activists is Sea Shepherd. Sea Shepherd set the mines which damaged Spanish whalers in 1979 in Corcobian Bay, Spain and Portugal [4, 8-9]. During the 2007 two Sea Shepherd volunteers boarded a Japanese whaling vessel and were detained for three days. Japan and other pro-whaling countries have strongly denounced the actions of Sea Shepherd, labeling its "acts of piracy" and "eco-terrorism" under the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) and the regulations of the International Whaling Commission (IWC).

3 Eco-terrorism at sea under international law

Specific regulations for eco-terrorism are absent [5, 296-299].

The activity of environmental activists is often acknowledged as piracy (Arts. 100-110 UNCLOS).

The eco-terrorists' activity could be justified by UN General Assembly (GA) Resolution 37/7 World Charter for Nature. Its sections 21 (c) and 21 (e) declare that state, to the extent they are able, other public authorities, international organizations, individuals, groups and corporations shall implement the applicable international legal provisions for the conservation of nature and the protection of the environment and safeguard and conserve nature in areas beyond national jurisdiction.

Sea Shepherd, for example, operated under this mandate of the World Charter and defends its actions under the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) [6, 101], 1973.

The Rome Convention on the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation of 1988 (Rome Convention; SUA) prosecutes acts of violence at sea.

The Sea Shepherd Conservation Society is often considered as an eco-terrorist organization, since it used methods of violence: have sunk whaling ships and a drift netter, rammed and blockaded vessels [6, 100]. In the case *Institute of Cetacean Research (ICR), a Japanese research foundation v. Sea Shepherd Conservation Society* the court ruled that there was a violation of the SUA Convention (the decision of 25

February 2013 by the United States Court of Appeal for the Ninth Circuit in the Sea Shepherd Conservation Society et al. v. The ICR et al. Reversing the decision of 19 March 2012 by the District Court for the Western District of Washington).

This case demonstrated that the activity of environmental group could contravene the SUA Convention.

4 Eco-terrorism: a case study

4.1 Protests against dumping in the sea

In the decision of 19 December 1986, the Belgian Court of Cassation in *Castle John and Nederlandse Stichting Sirius v. NV Mabeco and NV Parfin* considered Greenpeace activists as pirates under Art. 101 of UNCLOS, Art. 15 of the 1958 Geneva Convention on the high seas [4, 12] because their motivation was the achievement of Greenpeace goals.

This case demonstrated that maritime environmental activists' behavior may qualify as piracy under international law [1, 1514].

4.2 The NGO Sea Shepherd

Sea Shepherd organization was labelled as a terrorist organization, pirate, environmental activist.

In January 2008 two Sea Shepherd crewmembers boarded one of the Japanese whaling vessels at sea to deliver a letter asking the vessel to end the whale hunt. They were transferred to Australian authorities, but charges were not filed [1, 1508]. Since Sea Shepherd volunteers boarded a Japanese whaling vessel without permission on the high seas, Japan applied UNCLOS and claimed Sea Shepherd volunteers committed acts of piracy.

In 2014–2015 the Sea Shepherd NGO chased on the high seas the illegal, unreported and unregulated (IUU) fishing vessel *Thunder*. The activity of the marine environmental organization Sea Shepherds was considered as a piracy by the court in terms of the UNCLOS (Art. 101) by the decision of 25 February 2013 by the United States Court of Appeal for the Ninth Circuit in the *Sea Shepherd Conservation Society et al. v. The ICR et al.* Reversing the decision of 19 March 2012 by the District Court for the Western District of Washington.

In July 2024 Paul Franklin Watson, the founder and a former head of Sea Shepherd was arrested by the Danish police in Nuuk, Greenland on a request for extradition of Japan of the 30th of July 2024, he was released some months later.

This case demonstrated that the activity of eco-activists still is considered to have clear and present danger.

4.3 The Arctic Sunrise case

The question at issue is whether the detention is admissible in such situations, for example, as Greenpeace Arctic activists' protests at Russian offshore oil-drilling platform in 2013. The crew members were detained and initially charged with piracy under Russian law. The charges had later been revised to hooliganism, and the proceedings against them discontinued under an amnesty.

In 2023 the European Court of Human Rights (ECHR) in the *Bryan and Others v. Russia* case (the Arctic Sunrise case) considered the Greenpeace's actions were not

illegal, as they were protected under the freedom of speech. The Government of the Netherlands and the applicants received money compensation.

This case demonstrated that the detention of the protesting environmentalists remains a highly disputable issue.

4.4 Friedrich and Others v. Poland

One of the protests in frames of the international campaign, launched by Greenpeace entitled the “European Energy Transition Project” was held in the Gdańsk North seaport on 6 September 2019, the applicants and their vessels were immobilised, and two applicants were taken ashore and arrested.

In the case of Friedrich and Others v. Poland, 2024, the ECHR held that slogans, banners, blocking of a ship do not constitute a crime, the participants of such protests are not allowed to be deprived of liberty. The applicants were awarded the money compensation.

5 Jurisdiction of the international courts

At present there is no established international tribunal with jurisdiction to try and punish eco-activists at sea, so any prosecution would have to take place in local courts [1, 1515].

There is potential for enhancing the role of the international court in relation to combating crime at sea. Since such protests are international, international court is an optimal model for conducting international criminal trials on individual crimes of international eco-terrorism at sea (of concern to the international community).

7 Conclusions

The issue of eco-terrorism at sea became transnational, since such crimes are also committed at open sea as well as in foreign state’s territory.

References

1. Caprari, A.M. (2010) ‘Lovable Pirates - The Legal Implications of the Battle between Environmentalists and Whalers in the Southern Ocean Note’, Connecticut Law Review, Vol. 42 No. 5, pp.1494-1526.
2. Chalecki, E.L. (2024) ‘Environmental Terrorism Twenty Years On’, Global Environmental Politics, Vol. 24 No. 1, pp. 1–9, DOI: https://doi.org/10.1162/glep_a_00728.
3. Gallagher, Z. (2023) ‘Will the Real Eco-Terrorists Please Stand Up?’, Hastings Environmental Law Journal, Vol. 29 no. 1, pp.27-46.
4. Menefee, S.P. (1993) ‘The Case of the Castle John, or Greenbeard the Pirate?: environmentalism, piracy and the development of international law’, California Western International Law Journal, Vol. 24 No. 1, pp.1-16.
5. Rahandy, R.P., Pulung, W.H.H., Muhammad, D.R., Grandson, T.S. and Haniff, A. (2023) ‘Legal consideration towards eco-terrorism as a new form of the environmental law crime and torts’, Diponegoro Law Review, Vol. 08 No.02, pp.287-300.
6. Roeschke, J.E. (2009) ‘Eco-Terrorism and Piracy on the High Seas: Japanese Whaling and the Rights of Private Groups to Enforce International Conservation Law in Neutral Waters’, Villanova Environmental Law Journal, Vol. 20 Issue 1, pp.99-137.
7. Sumner, D.T. and Weidman, L.M. (2013) ‘Eco-terrorism or Eco-tage: An Argument for the Proper Frame’, ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment, Vol. 20, Issue 3, pp.1-22, DOI:10.1093/isle/ist086.

Атаханова Салтанат Карибаевна

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультеті
«Азаматтық құқық, азаматтық іс жүргізу және еңбек құқығы» кафедрасының
қауымдасқан профессоры, з.ғ.к.*

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ НОРМА ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТКЕ ҚАТЫСУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: ҮЙЛЕСІМДІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада «азаматтық қоғам» ұғымының түсінігі, оның Қазақстан Республикасында құқықтық тұрғыдан реттелуінің және қызмет етуінің заңнамалық базасы баяндалады. Азаматтық қоғам институттарының қатарына жататын субъектілер, олардың мемлекет ішінде қоғамдық бақылауды жүзеге асырудың көзі ретінде функциялары келтіріледі. Аталған субъектілер норма шығармашылық қызметке, оның ішінде қылмыстық құқық саласындағы заң жобаларын талқылап, қабылдауда атқаратын белсенді рөлдері айқындалады.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: *азаматтық қоғам, азаматтық қоғам институттары, норма шығармашылық қызмет, қоғамдық бақылау, «Ашық НҚА (ашық нормативтік-құқықтық актілер)» Интернет-порталы, тәуелсіз БАҚ, «Салтанат заңы», краудсорсинг.*

ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ УЧАСТИЯ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В НОРМОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО ПРАВА: ВОПРОСЫ КООРДИНАЦИИ

Аннотация. В данной статье излагается понятие «гражданское общество», законодательная база его правового регулирования и функционирования в Республике Казахстан. Приводятся субъекты, относящиеся к числу институтов гражданского общества, их функции как источника осуществления общественного контроля внутри государства. Определяются активные роли, которые данные субъекты играют в нормотворческой деятельности, в том числе при обсуждении и принятии законопроектов в сфере уголовного права.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта по программно-целевому финансированию ИРН BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики

Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *гражданское общество, институты гражданского общества, нормотворческая деятельность, общественный контроль, Интернет-портал «Открытые НПА (Открытые нормативно - правовые акты)», независимые СМИ, «закон Салтанат», краудсорсинг.*

LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF THE PARTICIPATION OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN NORMATIVE ACTIVITIES IN THE FIELD OF CRIMINAL LAW: COORDINATION ISSUES

Abstract. This article describes the concept of «civil society», the legislative framework for its legal regulation and functioning in the Republic of Kazakhstan. The subjects belonging to the institutions of civil society, their functions as a source of public control within the state are given. The active roles that these subjects play in standard-setting activities, including in the discussion and adoption of draft laws in the field of criminal law, are determined.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024–2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *civil society, civil society institutions, rule-making, public control, Internet portal «Open NPAs (Open normative legal acts)», independent media, «Saltanat's law», crowdsourcing*

Азаматтық қоғам мәселесі көптеген ғасырлар бойы адамзатты толғандырған іргелі ғылыми мәселелердің бірі. Ол мемлекеттің қалыптасуымен және қоғам қызметінің мемлекеттік және мемлекеттік емес салаларына бөлінуімен пайда болды. Содан бері билік пен қоғам арасындағы қарым-қатынас мәселесі көпшіліктің назарында болып, көбінесе көптеген әлеуметтік қақтығыстардың, наразылықтар мен саяси төңкерістердің себебіне айналды. Ал қазір бұл проблема әлемнің көптеген елдерінде болып жатқан жаһандық өзгерістердің негізінде жатыр және әлемдік қоғамдастықтың даму перспективаларын айқындайтын болады.

«Азаматтық қоғам» ұғымы алғаш рет XVII ғасырдың аяғында Еуропада қоғамдық-саяси лексикада қолданысқа енді. Бұл тек билеушілердің еркіне тәуелді емес, сондай-ақ мемлекет өміріне әсер ете алатын азаматтар қауымдастығы деп түсінілді. [1]

Құқықтық мемлекеттің ажырамас бөлігі болып табылатын ең маңызды белгілерінің бірі азаматтық қоғам саналады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», -

делінген. [2] Демек, мемлекетіміздің демократиялық және құқықтық болуының айқын дәлелі қоғамымыздың азаматтық болуында.

Азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл мемлекеттік қолдау құралдарын жетілдіру, азаматтық сектордың тұрақтылығы үшін жағдайлар жасау арқылы жүзеге асырылады. Азаматтық қоғам, кез-келген институт сияқты, ең алдымен оның қызметін қамтамасыз ету үшін заңнамалық реттеуді талап етеді. Осы жылдар ішінде азаматтық қоғам саласында мемлекет негізгі заңдарды қабылдады - бұл «Қоғамдық бірлестіктер туралы», «Саяси партиялар туралы», «Кәсіптік одақтар туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы», «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, стратегиялық әріптестікті іске асыруға арналған мемлекеттік тапсырыс, үкіметтік емес ұйымдарға арналған гранттар және сыйлықақылар туралы», «Қоғамдық кеңестер туралы», «Қазақстан Республикасында бейбіт жиналыстарды ұйымдастыру және өткізу тәртібі туралы» және т.б. заңдармен құқықтық тұрғыдан реттеледі. Елдегі азаматтық қоғамның қалыптасуы «ҚР-да азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасында» көрініс тапты. Ол азаматтық қоғам институттарын дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған заңнамалық және өзге де құқықтық актілерді жетілдіру, одан әрі әзірлеу және қабылдау үшін негіз болды.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанның азаматтық қоғамы тұрақтылық пен институционалдық дәстүрлерді сақтауда мемлекеттің сенімді серіктесі ретінде бірнеше ұйымдардан үлкен институтқа дейінгі жолдан өтті. Азаматтық қоғамды қалыптастыру - Елбасы Н.Ә.Назарбаев қойған және Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев үнемі дамытып келе жатқан мемлекеттік саясаттың маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі. Заңнамада «азаматтық қоғам» сынды құқықтық категорияға анықтама нақты берілмеген. Дегенмен, «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2020 жылғы 27 тамыздағы Жарлығында: «Азаматтық қоғамды адамгершілік, әлеуметтік-экономикалық, отбасылық қатынастар мен институттардың жиынтығы ретінде айқындауға болады, жеке қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін бірлестіктерді, қауымдастықтарды, одақтарды еркін және ерікті түрде құратын индивидтер мен топтардың мүдделері солардың көмегімен қанағаттандырылады», - делінген. [3] Демек, азаматтық қоғам кез-келген мемлекеттің табысты дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Аталған тұжырымдамаға сәйкес, азаматтық қоғамды дамыту 2 кезеңде жүзеге асырылатын болады: 2020-2025 жылдар аралығында – бірінші кезең, 2026-2030 жылдар аралығында – екінші кезең.

«Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» ҚР Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі Жарлығына сәйкес, «Азаматтық қоғам институттарына саяси партиялар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, сондай-ақ қоғам үшін қызметтер көрсетудің кең ауқымы мен қызметтің әрқилы түрлерін іске

асыратын және мемлекеттік емес қорлар, коммерциялық емес мекемелер, заңды тұлғалардың одақтары (қауымдастықтары) және басқа ұйымдар түрінде құрылған үкіметтік емес ұйымдар жатады». [4]

Қазақстанда қазіргі заманғы азаматтық қоғамның негізгі элементтеріне мыналар жатады:

- ✓ саяси партиялар;
- ✓ қоғамдық бірлестіктер, қауымдастықтар, қорлар;
- ✓ діни бірлестіктер;
- ✓ тәуелсіз БАҚ;
- ✓ кәсіптік одақтар;
- ✓ кәсіптік қауымдастықтар (кәсіпкерлер, аудиторлар, адвокаттар, түрлі мамандықтағы дәрігерлер және т.б.);

- ✓ шығармашылық, спорттық және өзге де бірлестіктер;
- ✓ ПИК (пәтер иелерінің кооперативтері);
- ✓ жергілікті өзін-өзі басқару органдары.

Осылайша, Қазақстанда де-юре және де-факто азаматтық қоғам институттары бар.

Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің басты белгісі мен негізі - адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету негізінде олардың құқықтық теңдігін заңнамалық тұрғыдан бекіту болып табылады. Ал азаматтық қоғамның жетілуінің көрсеткіші - мемлекет тарапынан адам мен азаматтың құқықтарын іске асыру және кепілдік беру дәрежесінде. Ендеше, азаматтық қоғамның еліміздің заңнамалық базасын қалыптастыруда және оның ішінде қылмыстық құқық саласындағы норма шығармашылық қызметке қатысуда белсенді рөл атқаруы құқықтық мемлекет болуымыздың көрінісі.

Азаматтық сектордың сандық өсуіне келетін болсақ, ол шамамен 90-шы жылдардың екінші жартысында басталды, ал бүгінгі күнге дейін елімізде ресми түрде тіркелген және әртүрлі қызмет бейіндегі 23 мың коммерциялық емес ұйым, 18 конфессияны білдіретін 3,6 мыңнан астам діни бірлестік, әртүрлі меншік нысанындағы 6,5 мыңнан астам БАҚ жұмыс істейді.[5] Олар әлеуметтік мәселелерді шешуде, халықтың осал топтарын қолдауда және азаматтық бастамаларды дамытуда маңызды рөл атқарады.

ҚР Конституциясының 61-бабында заң шығару бастамасы еліміздің Президентіне, Парламентке, Үкіметке тиесілі екендігі және тек қана Мәжілісте жүзеге асырылатындығы баяндалған. Дегенмен де, норма шығармашылық қызметке жанама түрде қатысып, осы процеске ықпал ете алатын субъектілердің бірі – азаматтық қоғам институттары.

Қоғамдық бақылау - бұл жеке тұлғалар, қоғамдық ұйымдар бейнесіндегі қоғамда заң немесе қандай да бір маңызды мәселе бойынша шешімдерді қабылдау кезеңінде де, іске асыру кезеңінде де, алынған нәтижелерді бағалау кезінде де билікті бақылауға мүмкіндік беретін механизм.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамдық бақылау тетігін дамыту мәселесі өте өзекті болып табылады. Қоғамдық бақылау жүйесін қалыптастыру процесі жүріп жатыр, қоғамдық бақылау тетіктерін

бекітетін нормативтік құқықтық базаны қалыптастыру әрекеттері жасалуда. Мәселен, 2023 жылдың 2 қазанында елімізді «Қоғамдық бақылау туралы» Заң қабылданған болатын. Ол дегеніміз, субъектілер, яғни оның ішінде діни бірлестіктерді қоспағанда азаматтық қоғам институттары ел ішінде болып жатқан өзгерістерге, мемлекеттік органдардың қызметіне талқылау, сараптама жасау немесе мониторинг жүргізу арқылы бақылау жасай алады.

Мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылының негізгі нысандарына:

- ✓ мемлекеттік құрылымдардың қызметін қоғамдық бақылау;
- ✓ Қазақстан заңнамасының сақталуына қоғамдық сараптама;
- ✓ азаматтардың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге, стратегиялық маңызды шешімдерді әзірлеуге қатысуы;
- ✓ мамандандырылған кеңесші, консультативтік, үйлестіру және сараптама органдарын құру,-жатады.

Ендеше, азаматтық қоғам субъектілерінің норма шығармашылық қызметке, оның ішінде қылмыстық құқық саласындағы заңдарды қабылдауға және өзгерістер мен толықтырулар енгізуіге қатысуын қарастырайық.

Біріншіден, краудсорсинг жұртшылықтың саяси жобаларды іске асыруға қатысудың және мемлекеттік порталда норма шығаруды жүзеге асырудың тәсілі ретінде талданады. Мысалы, 2015 жылдың өзінде «Ұлт жоспары - 100 нақты қадам» бағдарламасы «Ашық үкіметті» енгізуді, сондай-ақ азаматтардың мемлекеттік шешімдер қабылдау процесіне қатысу мүмкіндігін кеңейтуді көздеген болатын. Бұдан басқа, ҚР-ның 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының «Сыбайлас жемқорлықсыз құқықтық мемлекет» төртінші реформасы шеңберінде негізгі міндеттердің бірі заңнаманың және құқық қолданудың сапасын, тұрақтылығын арттыру болып табылады.

Жалпы алғанда, краудсорсинг –бұл халықтың көзқарастарын біріктіретін, мәселелерді шешу үшін қоғамдастықтың қатысуы мен жұмылуының үлгісі.

Бүгінгі таңда Қазақстанда краудсорсингтің бір түрі ретінде «Ашық нормативтік құқықтық актілер» (Ашық НҚА) Интернет-порталы жұмыс істейді, ол «Ашық үкімет» шеңберінде жұмыс істейді. [6]

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, қазіргі таңда «Ашық НҚА» Интернет-порталында 433-ке жуық нормативтік-құқықтық актілер талқыланып, оның бүкіл әрекет ету кезінде қоғамдық талқылаудың нәтижесінде 312 мыңға жуық пікір қалдырылған.

Екіншіден, азаматтық қоғам институттары тек қана портал арқылы заңдардың жобасын талқылап қана қоймай, сонымен қатар еліміздің дертіне айналған өзекті мәселелердің бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастырудың маңызды элементі саналады. Олар осылайша қатыса алады:

- ✓ әртүрлі көзқарастары бар қоғамның әртүрлі әлеуметтік-мәдени және кәсіби топтарының мүдделерін білдіретін саяси партиялар: сайлаушылар сайлауға қатыса отырып, мемлекеттік биліктің заң шығарушы (өкілді) органдарын сайлауда белгілі бір партияға дауыс бере отырып, атқарушы биліктің саяси

бағытын жанама түрде бақылайды, сондай-ақ үміттері ақталмаған саяси партияларға сенуден бас тартады;

- ✓ кәсіптік одақтар: еңбек ұжымдары өз мүдделерін қорғай алады;
- ✓ мемлекеттік органдарда қоғам мүдделерін қорғау және төтеп беру үшін құрылатын коммерциялық емес сипаттағы қоғамдық ұйымдар мен бірлестіктер;
- ✓ мемлекеттік органдар мен жергілікті басқару органдарының қызметіне қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын қоғамдық кеңестер;
- ✓ сайлауды өткізу барысын және қолданыстағы сайлау заңнамасының сақталуын бақылауды жүзеге асыруға қатысатын сайлаудағы байқаушылар.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін азаматтық қоғам институттарын дамыту және сол арқылы олардың мемлекеттік органдарға ықпалын күшейту қажет. Қоғамдық ұйымдар мемлекеттік құрылымдардың қызметін ашық ететін, мемлекеттік басқарудың көптеген процестеріне, соның ішінде заң шығару процесіне, бюджеттік және сайлау процестеріне қоғамдық қатысуды көздейтін заңдарға өзгерістер енгізе алады.

Мысалы, ҚР Үкіметінің 2007 жылғы 14 наурыздағы Қаулысымен құрылған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бөлігінде қолданыстағы заңнаманы жетілдіру мәселелері жөніндегі ведомствоаралық комиссияны оған сараптамалық үкіметтік емес орта өкілдерін қосу бөлігінде кеңейтуге болады. Қазіргі уақытта Комиссия құрамына мемлекеттік органдардың өкілдері, қылмыстық құқық саласындағы ғалымдар, Қазақ гуманитарлық-заң университетінің профессорлары, сондай-ақ «Аманат» партиясының және «Атамекен Одағы» Қазақстан ҰКП өкілдері кіреді. [7]

Үшіншіден, елімізде құрылған әр түрлі коммерциялық емес ұйымдар, құқық қорғаушылар және белсенділер, тәуелсіз БАҚ да норма шығармашылық қызметке жанама түрде қатысып, ықпал етуде. Олардың бірнешеуін атап өтейік:

1. АҚМЗСЖҚХБ – Адам құқықтары мен заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстан халықаралық бюросы. Бұл бюро 1993 жылы құрылды және содан бері Қазақстандағы ең ірі құқық қорғау ұйымдарының біріне айналды. Бүкіл ел бойынша 10 аймақтық филиалы бар бюро азаматтық және саяси құқықтарды қорғаумен айналысады және мониторинг (деректер жинау, талдау және ақпарат тарату), білім беру бағдарламалары мен адвокатура арқылы демократиялық дамуға, заңның үстемдігіне және азаматтық қоғам құруға ықпал етеді. Мәселен, өздерінің ресми сайтында олар тек қана заң жобаларын талқылап қана қоймай, сонымен бірге «Знай свои права!» бөлімін ашып, оның ішінде зорлық-зомбылық орын алғанда қандай шараларды орындау қажеттігін, қандай әрекеттерді жасамау қажеттігін көрсеткен;

2. Белсенділер мен құқық қорғаушылар бірнеше жылдар бойы ұрып-соғу үшін және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы заң қабылдануы жолында күресіп, мәселеге назар аударуға тырысты. Соңғы нүкте Салтанат Нүкенованың қатыгездікпен өлтірілуін қарастырған аты шулы сот процесі болды. Бұл жерден азаматтық қоғам институттарының қылмыстық құқық саласында белсенді болуының екі көрінісі бар: сот процесінің ашық түрде өтіп, әлеуметтік желіде еріктілердің және БАҚ-

ның жұмысы, азаматтардың наразылық білдіріп, осы іске бей-жай қарамай, петиция жасаулары және түрлі қоғамдық қорлардың қызметі.

2017 жылға дейін Қазақстанда ұрып-соғу және «денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру» қылмыс қатарына жатты. Бірақ кейін бұл қылмыс құрамдары декриминализацияға ұшырап, тиісті баптар Қылмыстық кодекстен Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекске ауыстырылды. «Зорлау» сынды қылмыс құрамы жекеше айыптау ісіне жатып, тараптардың келісуімен татуласу арқылы шешілетін еді.

Аталған мәселенің ушығып, шарықтау шегіне жетуінің тағы бір дәлелі статистикалық мәліметтер бола алады: 2024 жылы төрт айдың ішінде ғана полицияға зорлық-зомбылық туралы 28 мың өтініш келіп түсті. [8]

Ендігі енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіргені үшін 200 АЕК-ке дейін айыппұл, не 200 сағатқа дейін қоғамдық жұмыстар, не 50 тәулікке дейін қамауға алуға жазаланатын болады. Ал ауырлататын мән-жағдайда 2 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасына тартылатын болады. [9] «Зорлау» қылмысы бойынша медиация арқылы келісім жасасып, істің шешілуіне жол берілмейтін болды.

Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтірген адам шартты түрде босатылмайды. Бұдан былай қылмыскер 3 жылдан 8 жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Дәл осындай шешім денсаулыққа қасақана орташа зиян келтіргені үшін қабылданды. Бұл үшін 2 жылдан 3 жылға дейін бас бостандығынан айыру қарастырылған.

Тәуелсіз БАҚ-ның норма шығармашылық қызметке қатысуының да маңызы бар: олар мемлекет ішінде болып жатқан оқиғалар туралы қоғамдық пікірді қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі және халық үшін ақпарат көзі болып табылады. Мысалы, «Салтанат заңын» қабылдау мақсатында петиция жасалып, оған 150 мыңға жуық адам қол қойды. Сондай-ақ, бұл шаралармен шектелмей, ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевқа хат жазған болатын. Араға 4 күн салып Президенттің өзі де қол қойды.

Қоғам арасында белсенді Дина Тансаридің өзі топтық зорлаудың құрбаны бола отырып, «НеМолчи.kz» қоғамдық қорының негізін қалаған болатын. Ол қудалауға, жыныстық қатынасқа және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа тап болған әйелдерді қолдайды. Тансаридің айтуынша, 7 жыл ішінде еріктілер 35 мыңнан астам зардап шеккендерге көмектесіп, 240 қылмыстық істі сот үкіміне дейін жеткізді. [8]

3. Балалардың құқықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға үшін ҚР Қылмыстық кодексіне бірқатар өзгерістер енгізілді. Ол да қалың көпшіліктің белсенді болып, аталған мәселені қоғам арасында қызу талқылауының көмегімен жоғары билік органдарына жеткізілді.

Мысалы, 14 жасқа дейінгі жас баланы өлтіргені үшін өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған. Бұрын бұл қылмыс үшін 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған болатын. Өмір бойы қылмыскер педофилия үшін де отырады. Сондай-ақ, құжатқа жаңа 313-1-бап енгізіледі –өзін-өзі өлтіруді насихаттау. Басқаша айтқанда, өз-өзіне қол жұмсауға

шақыру туралы ақпаратты кез келген нысанда қасақана таратқан азаматқа 200 АЕК айыппұл салынады. Максималды жаза - 3 жылдан 5 жылға дейін бас бостандығынан айыру. [9]

Қорытындылай келе, азаматтық қоғамның маңыздылығы сонда, ол мемлекеттік билік пен азаматтар арасындағы байланыстырушы көпір саналады. Азаматтық қоғам институттарын нығайту Қазақстанды демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітуі туралы конституциялық ережелерді іске асырудың маңызды шарты болып табылады деп нақты айтуға болады.

Саясаттағы, экономикадағы, әлеуметтік және құқықтық саладағы реформалардың жетістіктері көбінесе мемлекеттік органдардың азаматтық қоғам институттарымен тиімді өзара іс-қимылына байланысты. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетке тән құндылықтар иерархиясы адамдардың мінез-құлқын бағыттап, реттеп қана қоймай, сонымен бірге қоғамдық өмірді ұйымдастыруға көмектеседі. Пікірді, стереотиптерді өзгертуді, жаңа принциптерді, сөз және жиналыс бостандығын, ой мен ақпарат бостандығын насихаттауды қоғамдық бірлестіктердің көшбасшылары басты міндет деп санайды. Сананың өзгеруінде және 90-шы жылдардағы мемлекеттің ішінде жаңа кезеңнің қарсаңында көптеген функциялар мен міндеттерді өз мойнына алған азаматтық қоғам болды. Қазақстанның азаматтық қоғамының өкілдері-ел халқының ең белсенді бөлігі. Олар жедел, икемді, өмір бойы білім қорын жиып, қазіргі заманның көптеген әлеуметтік мәселелерін шеше алады. Қоғамдық ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдар гуманитарлық, әлеуметтік, құқықтық және экологиялық, т.б. салалардағы мәселелерді шешуде басым құрамдас бөліктердің бірі, зияткерлік ұлтты дамытудағы және болашаққа серпілістегі бірқатар басқа бағыттар болып табылады.

Халық болмаса мемлекеттің де болмайтындығы анық, себебі теориялық та, практикалық та тұрғыдан алып қарасақ халық - мемлекеттің негізі. Ал азаматтық қоғам институттары өз кезегінде халықтың қалауын және қоғамда болып жатқан мәселелердің ықтимал шешімін жоғары мемлекеттік билік органдарына жеткізетін халықтың үні.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Современное гражданское общество Казахстана. Учебное пособие/ Ильясова Г.Т., Масатова Б.Б. – Астана: Академия политического менеджмента партии «Нұр Отан», 2018. – 65 с.;
2. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Конституциясы; https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
3. «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Президентінің 2020 жылғы 27 тамыздағы № 390 Жарлығы; <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000390>
4. «Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамытудың 2006-2011 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы» ҚР Президентінің 2006 жылғы 25 шілдедегі N 154 Жарлығы; https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U060000154_#z0
5. <https://qmonitor.kz/society/4291> ;

6. Мухаметкалиева Е.М., Бастаубаева А.Ж. «Вовлечение общественности в нормотворческую деятельность Казахстана посредством использования краудсорсинга»;
7. И.А. Касимова «Роль институтов гражданского общества в противодействии коррупции»;
8. <https://kosa.media/2024/07/kak-poyavilsya-zakon-saltanat/> ;
9. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Әкімжанов Талғат Құрманұлы

Құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Тұран университеті Жоғары заң мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің еңбек сіңірген қызметкері, Қазақстан Республикасы Білім беру ісінің құрметті қызметкері. (Алматы, Қазақстан Республикасы) E-mail: akimzhanovtk@mail.ru

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫСУ МЕНЕН ҚЫЛМЫСТЫҚҚА ҚАРСЫ ЖАҢА ЖОЛДАРЫ ІЗДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігіне нақты қауіп ретінде қазіргі заманғы қылмыс тенденцияларының криминологиялық талдауын көрсетуге арналған. Автор қылмысқа қарсы күрестегі негізгі олқылықтарды анықтап, оларды талдап, қылмыспен күресудің жаңа тәсілдеріне көзқарасын тұжырымдаған.

Құқық қорғау органдарымен бірлесіп қылмысқа қарсы күрес мәселелеріне қоғамның қатысуын кеңейтуге ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: қылмыс, қылмыстың себептері, ұлттық қауіпсіздікке қатер төндіруі; қылмыспен күрес.

О НЕОБХОДИМОСТИ ПОИСКА НОВЫХ ПУТЕЙ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ С УЧАСТИЕМ ОБЩЕСТВЕННОСТИ

Аннотация. Статья посвящена освещению криминологического анализа современных тенденций преступности как реальной угрозе национальной безопасности Республики Казахстан. Автором выделены основные упущения в вопросах борьбы с преступностью, сделан их анализ и сформулировано свое видение новых подходов противодействия преступности. Особый акцент сделан на расширении участия общественности в вопросах противодействия преступности совместно с правоохранительными органами.

Ключевые слова: преступность, причины преступности, угрозы национальной безопасности; противодействие преступности.

ABOUT THE NECESSITY TO FIND NEW WAYS TO COUNTER CRIME AT THE CURRENT STAGE WITH PUBLIC PARTICIPATION

Abstract. The article is devoted to highlighting the criminological analysis of modern crime trends as a real threat to the national security of the Republic of

Kazakhstan. The author has identified the main omissions in the fight against crime, analyzed them and formulated his vision of new approaches to combating crime. Particular emphasis is placed on expanding public participation in issues of combating crime together with law enforcement agencies.

Key words: *crime, causes of crime, threats to national security; combating crime.*

За более чем 30-летний период суверенного развития Казахстана проблеме противодействия преступности уделяется со стороны государства достаточно внимания. Имеется правовая основа противодействия преступности, достаточно мобильная правоохранительная система, и самое главное – сформировано у большей части населения негативное отношение к криминальным проявлениям в обществе.

Причем чем совершеннее становятся формы и методы преступной деятельности, тем активнее наблюдается деятельность правоохранительных органов.

Вместе с тем, как свидетельствует правоприменительная практика, ощутимого превосходства в данном противоборстве указанных сторон, по объективным и субъективным причинам, достичь в полном объеме пока не представляется возможным.

В современной концепции противодействия преступности должна быть предложена идея, позволяющая повысить эффективность и качество правоприменительной деятельности правоохранительных органов в решении вопросов борьбы с преступностью в Казахстане с участием представителей гражданского общества, на основе строжайшего соблюдения норм Конституции Республики Казахстан [1] реализации положений Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. [2]

Остановимся на некоторых проблемах в сфере противодействия преступности, которые нуждаются, на наш взгляд, в первоочередном исследовании и осмыслении.

Первое. Создание научного обеспечения противодействия преступности.

При определении дальнейшей стратегии противодействия преступности, в основу различных инноваций должна быть положена информация о количественных и качественных характеристиках преступности за последний период времени (5-10 лет) и соответственно сделан прогноз на перспективу. При этом следует также учитывать все происходящие в обществе социальные, политические, экономические процессы, как внутри страны, так и за ее пределами, которые могут повлиять на качественные и количественные показатели преступности.

Преступность являясь негативным, социальным, изменчивым уголовно-правовым явлением, которая сопровождает человечество практически с момента его возникновения всегда нуждалась и нуждается в особом повышенном внимании со стороны общества.

По справедливому замечанию В.Е.Эминова социальный характер преступности определяется тем, что это первичный и, по всей видимости, ее важнейший признак, определяющий все остальные. Он определяет социальное происхождение преступности, ее зависимость от общества, которое его продуцирует и влияет на ее количественные и качественные характеристики [3, с.30].

Поэтому без опоры на гражданское общество, на его институты решить проблему противодействия преступности только силами правоохранительных органов практически невозможно.

Не секрет, что представители гражданского общества не только совершают уголовные правонарушения и оказываются на скамье подсудимых, но и успешно работают в правоохранительных органах, защищая других представителей гражданского общества от преступных посягательств.

Об этой взаимосвязи нередко забывают не только правонарушители и преступники, но и сами представители правоохранительных органов.

И задача современного общества состоит именно в консолидации усилий правоохранительных органов и институтов гражданского общества в борьбе с преступностью.

Для эффективного противодействия преступности следует на концептуальном уровне определить, что из себя представляет она, то есть современная преступность и каким образом следует воздействовать на совершаемые преступления, а также на лиц, которые совершают данные преступления.

Как бороться с социальными последствиями самой преступности, а также последствиями исполнения наказаний. Следует рассмотреть и эффективность принимаемых законов, а также процесс правоприменения и многое другое.

Например, интересную мысль по этому поводу высказала ведущий советский – российский ученый криминолог А.И.Долгова на XI Российском Конгрессе уголовного права в Москве. Так А.И.Долговой было отмечено, что пагубно сказывается на противостоянии преступности и обеспечении национальной безопасности:

- сворачивание в России в новом веке криминологической, а также социально-правовой научно-исследовательской деятельности в государственных учреждениях;

- исключение криминологии из числа обязательных для преподавания будущим юристам дисциплин;

- нарастание числа учебников, учебных пособий и других публикаций авторов, не имеющих фундаментальной подготовки, навыков и опыта криминологических исследований, делающих акцент на общих, нередко узкосубъективных рассуждениях о преступности и миропорядке. [4, с. 360]

Такое же предложение ранее высказывал и казахстанский ученый Е.О.Алауханов, что в Казахстане пока нет научно-исследовательской организации по вопросам изучения причин и условий, способствующих совершению

преступлений. Хотя в России и в ряде зарубежных стран данные учреждения плодотворно действуют и дают положительные результаты. [5, с. 72-73]

Например, в настоящее время в Российской Федерации в структуре МВД РФ успешно функционирует Всероссийский научно-исследовательский институт МВД РФ (бывший Всесоюзный научно-исследовательский институт МВД СССР), в котором автору статьи посчастливилось вместе с коллегами из Казахстана обучаться в очной адъюнктуре, в период бывшего СССР и увидеть какой вклад вносит данное учреждение в дело противодействия преступности.

Как видим не эффективное правоприменение без научного сопровождения проблемы противодействия преступности может намного отодвинуть продвижение в данном вопросе правоохранительной системы государства.

Для разрешения проблемы научного обеспечения процесса противодействия преступности нами предлагается по опыту бывшего СССР создать в структуре МВД РК на правах самостоятельного комитета или департамента Научно-исследовательский институт МВД РК, а в структуре областных департаментов полиции, уголовно-исполнительной системы, а также департаментах полиции и уголовно-исполнительной системы городов Астаны, Алматы, Шымкента создать структурные подразделения НИИ МВД РК - криминологические центры, которые занимались бы изучением и анализом происходящей криминальной ситуации, личности преступника и обеспечивали бы научное сопровождение процесса борьбы с преступностью и исполнения наказаний на местах.

Результаты деятельности указанных научных подразделений послужат толчком во внедрении инноваций в вопросы борьбы с преступностью и, вместе с тем, будут обеспечивать развитие новых идей стратегии развития уголовной политики Республики Казахстан.

Второе. Необходимость расширения сферы противодействия преступности. Поскольку общество и преступность всегда существовали вместе и тесно взаимосвязаны, то будет правильным рассматривать процесс борьбы с преступностью не только как воздействие на преступность, как негативную составную общества, но и на само общество, которое и порождает эту преступность.

Так, Г.А.Аванесов отмечал, что преступность порождена условиями общественной жизни, но она и сама часть этих условий [6, с.18].

Наша правоохранительная система свое внимание сконцентрировала лишь на той части населения, которая совершает уголовные правонарушения (преступления, уголовные проступки. А основная часть представителей общества, законопослушных граждан, остается вне поля зрения. Например, если при численности населения Казахстана 19 миллионов человек ежегодно регистрируется примерно 320-350 тысяч преступлений, то доля совершенных преступлений, а также лиц их совершивших составляет всего 1,9 % от всего населения.

Хотя, видимой границы, разделяющей законопослушное население и лиц совершивших или склонных к совершению преступлений в природе, как правило, не существует. Любой законопослушный гражданин может оказаться на скамье подсудимых, и любой осужденный может вернуться к нормальной, без криминала жизни.

Процесс борьбы с преступностью должен предполагать более широкие и масштабные мероприятия, реализация которых способствовала бы не только устранению конкретных причин и условий преступности, но и включала бы в себя воздействие и на здоровую, законопослушную часть общества, чтобы ее представители как можно меньше переходили в противоположный лагерь.

Третье. Минимизация вовлечения граждан в сферу уголовной юстиции.

Как нам представляется, задача государства состоит в том, чтобы, с одной стороны обеспечить неотвратимость наказания за совершенное преступление, а с другой стороны сделать данное наказание наиболее справедливым и эффективным, максимально уменьшив социальные последствия, как для самого осужденного, так и для государства, в целом. При этом, не превращая осужденного в изгоя и вечного врага правосудия.

Кроме этого, увеличение индекса тюремного населения сказывается не только на имидже страны, но и имеет прямое отношение к национальной безопасности государства, так как способствует криминализации новых членов общества, проникновению субкультуры в общественные отношения и подрывает устои общества и общественной безопасности, а также разлагает мораль и нравственность законопослушных граждан.

Например, по данным Комитета уголовно-исполнительной системы МВД РК за период суверенного развития нашей страны, то есть с 1991 по 2025 годы через исправительные учреждения прошло свыше миллиона семисот тысяч человек.

В настоящее время положение вовлеченности населения в систему уголовной юстиции значительно изменилось в лучшую сторону.

Однако, тенденция роста численности «тюремного населения», а значит и роста вовлеченности граждан в сферу уголовной юстиции в Республике Казахстан, сохраняется.

Как нам представляется, одной из причин такого положения является состояние уголовного законодательства Республики Казахстан и в частности виды и размер санкций, предусмотренных в статьях Особенной части УК Республики Казахстан. Так имеет место преобладания такого вида наказания как лишение свободы, которое по мнению ученых и практиков не эффективно и постепенно изживает себя.

Поэтому для реализации мер по минимизации вовлечения граждан в сферу уголовной юстиции, следует продолжить практику максимального исключения из санкций статей Особенной части УК РК такого вида наказания как лишение свободы, имеющего социальные, экономические и правовые негативные последствий и замены его на альтернативные виды наказаний, не связанные с изоляцией от общества.

Четвертое. Усиление профилактической направленности процесса борьбы с преступностью.

В Казахстане созданы необходимые предпосылки для укрепления данной сферы деятельности, основы которой заложены в Конституции Республики Казахстан и принятых на ее базе новых законов.

Так, впервые в истории нашей страны был принят Закон Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года «О профилактике правонарушений» [7] .

Были приняты в 2014 году Уголовно-процессуальный, Уголовный, Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан и Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан, которые вступили в действие 1 января 2015 года.

Более того, в своем Послании народу Казахстана 2 сентября 2024 года Президент РК К-Ж.К.Токаев отметил, что в настоящее время разрабатывается проект нового Закона "О профилактике правонарушений". Его реализация потребует консолидации усилий госаппарата и общества. Только в этом случае можно изменить ситуацию, обеспечить верховенство закона и безопасность граждан. [8]

Как видим, государством предпринимаются реальные шаги по гуманизации и демократизации судебно-правовой системы, которые являются важнейшими составляющими проводимых реформ в Казахстане.

В целях активизации впервые принятого в истории нашей страны Закона Республики Казахстан от 29 апреля 2010 года «О профилактике правонарушений»[7] было бы целесообразным, принять на правительственном уровне Программу (План) по реализации Закона РК «О профилактике правонарушений» с конкретными мероприятиями, которые должны быть обеспечены организационно и финансово со стороны государства, как на республиканском, так и на местном уровне.

Следовало бы обязать все органы, указанные в Законе к неукоснительному исполнению всех его требований с истребованием ежегодных отчетов о его реализации.

Использовать возможности Законов РК «О профилактике правонарушений» [6] и «О национальной безопасности Республики Казахстан». [7, с. 50] для объединения усилий всех органов и общественности по формированию новой идеологии в обществе в сфере противодействия преступности.

Разъяснить всему обществу, что противодействие преступности это задача всего общества, а не только правоохранительных органов.

Кроме этого, следовало бы предусмотреть создание во всех структурных единицах РК (Область, город, село, район) должности заместителей акимов по профилактике правонарушений, создать дворцы-дома демократии, где могли бы официально собираться партии, объединения активных граждан общества, для выражения своих идей и взглядов, с обязательным участием руководителей регионов, а также правоохранительных органов для оперативного реагирования на вносимые предложения, и т.д.

Для координации вопросов профилактики правонарушений создать в структуре МВД РК по опыту бывшего МВД СССР, департаменты профилактической службы со структурными подразделениями на уровне городских и районных подразделений ОВД.

Это позволит значительно оживить данное направление работы и повысить эффективность пробационного контроля за осужденными лицами.

Как справедливо отмечают российские ученые П.В.Агапова, Г.Н.Антонов-Романовский, В.К.Артеменков, что вековая история развития преступности неразрывно связана с проблемой ее предупреждения. Если на первых порах человеческое общество не знало других средств ее преодоления, кроме самых жестоких расправ с преступниками, то по мере развития общественных отношений, формирования юридических познаний сущности социальных процессов, их преломления в индивидуальном восприятии общество все чаще стало обращаться к реальным возможностям и средствам предупреждения как отдельных видов преступности, так и отдельных посягательств. [9, с. 37]

Пятое. Следует на государственном уровне пересмотреть участие правоохранительных органов и представителей гражданского общества в решении вопросов противодействия преступности с позиции обеспечения национальной безопасности страны.

Так, Законом Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» к основным угрозам национальной безопасности, наряду с другими, отнесены снижение уровня законности и правопорядка, в том числе рост преступности, включая организованные ее формы, сращивание государственных органов с криминальными структурами, террористическими и экстремистскими организациями, покровительство должностных лиц незаконному обороту капитала, коррупция, незаконный оборот оружия и наркотических средств, способствующих снижению степени защищенности национальных интересов. [10, с.58]

То есть, у нас есть все правовые основания рассматривать процесс борьбы с преступностью как деятельность по обеспечению национальной безопасности Республики Казахстан.

Предлагаемый нами подход противодействия преступности с позиций обеспечения национальной безопасности дает следующие преимущества.

Во-первых, изменится в обществе в целом само отношение к борьбе с преступностью. Повысится значимость в глазах граждан процесса противодействия преступности. Он будет рассматриваться не как обыденное явление, связанное с борьбой с конкретными видами преступлений и преступниками, а как процесс, направленный на обеспечение национальной безопасности всего государства.

Во-вторых, при таком рассмотрении процесса противодействия преступности значительно повысится роль правоохранительных органов, призванных не только выполнять в пределах своих функций и полномочий борьбу с преступностью, но и обеспечивать наряду со специальными органами Республики Казахстан защиту национальной безопасности государства.

В-третьих, отдельные граждане, различные органы и учреждения, считающие не обязательным свое участие в процессе борьбы с преступностью по различным причинам, просто не будут иметь морального права не участвовать в процессе обеспечения национальной безопасности государства, в котором они живут.

Шестое. Следует продолжить работу по дальнейшему совершенствованию действующего уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства РК.

С учетом вышеперечисленных обстоятельств можно констатировать, что предложенный подход к переосмыслению отдельных правовых и организационных аспектов противодействия преступности с участием общественности будет способствовать решению многих задач, стоящих перед правоохранительными органами и в первую очередь органами внутренних дел, поможет совершенствовать их деятельность и повысить эффективность противодействия преступности на современном этапе.

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2024, 48 с.
2. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
3. Криминология: учебник /отв. Ред . В.Е.Эминов.- Москва: Проспект, 2024.-368 с.
4. Обеспечение национальной безопасности – приоритетное направление уголовно-правовой, криминологической и уголовно-исполнительной политики: материалы XI Российского Конгресса уголовного права, посвященного памяти доктора юридических наук, профессора Владимира Сергеевича Комиссарова, состоявшегося 31 мая-1 июня 2018 года.-М.: Юрлитинформ, 2018. – 752 с.
5. Алауханов Е.О. Криминология. Учебник: Общая и Особенная части.- Алматы: Жеті жарғы, 2008. - 664 с.
6. Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения: монография, М, ЮНИТИ-ДАНА, 2010.- 79 с.
7. О профилактике правонарушений: Закон Республики Казахстан. Алматы: ЮРИСТ, 2012.-12с.
8. Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм: Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2024 года // «Казахстанская правда». - 2024. -3 сентября.
9. Теоретические основы предупреждения преступности на современном этапе развития российского общества: монография / П.В.Агапов, Г.В.Антонов-Романовский, В.К.Артеменков [и др.]; под общ. Ред. Р.В.Журбина; Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации.- Москва: Проспект, 2018. -656 с.
10. Правоохранительные органы: Сборник законодательных актов. – Алматы: Юрист, 2019. -256 с.

Байжомартова Карлыгаш Асылжомартовна

заң ғылымдарының кандидаты, PhD, Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің қауымдастырылған профессоры, Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРҒА ЖҮГІНУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы азаматтардың мемлекеттік органдарға өтініш жасау институтының эволюциясы

қарастырылады. Азаматтардың өтініштерін құқықтық реттеудің негізгі даму кезеңдері талданады. Мемлекеттік органдардың ашықтығы мен айқындығын арттыруға, сондай-ақ азаматтардың өтініш жасау құқығын іске асырудың құқықтық кепілдіктерін күшейтуге бағытталған заңнамалық өзгерістерге ерекше назар аударылады. Өтініш жасау институтының халық пен мемлекет арасындағы өзара іс-қимылдың маңызды тетігі әрі азаматтық бақылау құралы ретіндегі маңызы атап өтіледі. Сонымен бірге азаматтардың өтініштері қазіргі жағдайда мемлекеттік басқаруда талдау мен пайдалануға зор әлеуеті бар үлкен деректердің (Big Data) элементі ретінде қарастырылуы мүмкін ауқымды ақпарат массивтерін қалыптастырады. Зерттеу ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын АР23489796 «Үлкен деректердің (Big Data) құқықтық режимін регламенттеу мәселелері: отандық және халықаралық тәжірибе» жобасын іске асыру аясында жүргізілді. Бұл азаматтардың өтініш жасау институтын дәстүрлі құқықтық қырынан ғана емес, сонымен қатар ұлттық және халықаралық деңгейде үлкен деректердің құқықтық режимін реттеудің жаңа тәсілдерін қалыптастыру тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: *Азамат, мемлекеттік орган, адам құқықтары, лауазымды тұлғалар, Парламент.*

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ОБРАЩЕНИЯ ГРАЖДАН В ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОРГАНЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье рассматривается эволюция института обращения граждан в государственные органы Республики Казахстан. Анализируются ключевые этапы развития правового регулирования обращений граждан. Особое внимание уделено законодательным изменениям, направленным на повышение открытости и прозрачности деятельности государственных органов, а также усилению правовых гарантий реализации права граждан на обращение. Подчеркивается значение института обращения как важного механизма взаимодействия населения с государством и инструмента гражданского контроля. Вместе с тем обращения граждан образуют значительные массивы информации, которые в современных условиях могут рассматриваться как элемент больших данных (Big Data), обладающих высоким потенциалом для анализа и использования в государственном управлении. Исследование выполнено в рамках реализации проекта ИРН АР23489796 «Проблемы регламентации правового режима больших данных (Big Data): отечественный и международный опыт», что позволяет рассматривать институт обращений не только в традиционно-правовом аспекте, но и сквозь призму формирования новых подходов к регулированию правового режима больших данных на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова. *Гражданин, государственный орган, права человека, должностные лица, Парламент.*

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF CITIZENS' APPEALS TO STATE AUTHORITIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. The article examines the evolution of the institution of citizens' petitions to state bodies of the Republic of Kazakhstan. The key stages in the

development of legal regulation of citizens' appeals are analyzed. Special attention is paid to legislative changes aimed at increasing the openness and transparency of state bodies, as well as strengthening legal guarantees for the realization of the right of citizens to petition. The significance of the petition institution is emphasized as an important mechanism of interaction between the population and the state, as well as a tool of civic oversight. At the same time, citizens' petitions generate large volumes of information, which in modern conditions can be regarded as an element of Big Data with high potential for analysis and application in public administration. The study was carried out within the framework of the project IRN AP23489796 "Problems of Regulation of the Legal Regime of Big Data: Domestic and International Experience," funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan. This makes it possible to consider the institution of petitions not only in its traditional legal dimension but also through the lens of developing new approaches to regulating the legal regime of Big Data at the national and international levels.

Keywords: *Citizen, state body, human rights, officials, Parliament.*

Алғашында азаматтардың мемлекеттік органдарға жүгіну институты конституциялық деңгейде 1977 ж. КСРО Конституциясымен бекітілген болатын, осы уақытқа дейін бұл ереже өзге заң актілерімен қарастырылған болатын. Азаматтардың ұсыныстары, өтініштері және шағымдары КСРО Жоғарғы Кеңес Төралқасының Жарғысымен регламенттелді. Бұл Жарғы барлық мемлекеттік және қоғамдық органдарды азаматтардың ұсыныстармен, өтініштермен және шағымдармен жазбаша және ауызша нысандарда жүгіну құқығын жүзеге асыруға қажетті шарттарды қамтамасыз етуге міндеттеді. Жарғы тиісті мемлекеттік органдар және лауазымды тұлғалармен қарастырудың міндетті тәртібін реттеді. Жарғыға сәйкес, мемлекеттік органдар және лауазымды тұлғалар оларға жауаптар беріп және тиісті шаралар қабылдауға міндетті болды. Сондай-ақ, азаматтардың ұсыныстарын, өтініштерін және шағымдарын нақты мерзімдерде қарастыруды көздеді.

Азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы қатынастар демократиялық сипат алуы тиіс. Бұл мемлекет пен қоғамды саяси демократияландырудың міндетте шарты болып табылады. Осындай қатынастардағы міндетті бөлім – мемлекеттік органдардың азаматтардың жолдауларымен жұмысы, ал бұл олардың саяси өмірге қатысу нысандарының бірі болып табылады. Мысалға, 2024 жылдың 12 айында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы адам құқықтары бойынша Комиссия кеңесі 6,5 мыңнан астам өтініш алды, бұл 2023 жылғы көрсеткіштен 11% - ға артық. Өтініштер құрылымында сотқа дейінгі тергеу органдарының әрекеттеріне немесе әрекетсіздігіне, сотталғандардың құқықтарының бұзылуына және сот актілерімен келіспеушілікке шағымдар көш бастап тұр. Өтініштерді қарау шеңберінде ағымдағы жылы өтініш берушілердің құқықтарын қалпына келтіру туралы 85 өтініш және 307 ұсыным жолданды. Нәтижесінде 94 лауазымды тұлға тәртіптік жауапкершілікке, 5 – і әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Уәкілетті өкілдердің

көмегімен 4 қылмыстық іс тіркелді [1]. "2024 жыл біздің институт үшін қоғаммен, мемлекеттік органдармен және халықаралық қоғамдастықпен күшейтілген диалог жылы болды. Біз Адам құқықтары жөніндегі уәкілге деген сенім артып келе жатқанын көреміз және бұл біз үшін жоғары баға ғана емес, сонымен бірге үлкен жауапкершілік. Адам құқықтарының бұзылуының әрбір жағдайы жедел әрекет етуді және жүйелі тәсілді қажет ететін сынақ болып табылады. Біздің кеңсе-бұл маңызды реформаларды насихаттайтын және азаматтардың мүдделерін қорғайтын қоғам мен мемлекет арасындағы көпір"[2].

Азаматтардың мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жеке және ұжымдық жүгіну құқығы сайып келгенде өз үндеулерін жолдау арқылы олар мемлекеттік, қоғамдық және жергілікті өмір мәселелерін шешуге қатысуына алып келеді. О.Е. Кутафин айтуы бойынша: «Қазір азаматтардың ұжымдық жолдаулары ерекше маңызға ие болып келеді. Митингтер, ереуілдер үстінде немесе қолдар жинау арқылы петициялық жолмен қабылданғандар мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға саяси қысым құралы ретінде қолданылуы мүмкін» [3].

Жолдаулар жеке және қоғамдық бірлестіктер, қозғалыстар, қорлар, одақтар арқылы, сондай-ақ Әкімшілік және Үкімет, Президент аппараты, Парламент қабылдаулары арқылы топтық, ұжымдық, болуы мүмкін. Бұдан бөлек азаматтар жолдаулары, әсіресе ұжымдық жолдаулар қазіргі таңда ерекше маңызға ие. Себебі митингтер, шерулер немесе қол жинаулар арқылы петициялық жолмен қабылданғандар мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғаларға саяси қысым құралы ретінде қолданылуы мүмкін. Осындай жағдайларда азаматтар жолдауларында лоббизм белгілері пайда болады.

Заңнамада органдар мен лауазымды тұлғалар өз құзыреттері шегінде азаматтардың жолдауларын қабылдау, оларды заңмен белгіленген тәртіп пен мерзімдерде қарастыру, сондай-ақ оларға дәлелді себептер беру міндеті қарастырылуы маңызды.

Азамат жолдауы – бұл жазбаша немесе ауызша нысандарда берілген ұсыныс, өтініш, сұраным немесе шағым. Ұжымдық жолдау – екі немесе одан да көп азаматтар, сондай-ақ митинг немесе жиналыстарда қабылданған және сол митинг немесе жиналыстар ұйымдастырушыларымен қол қойылған жолдаулары.

Бұл ретте, лауазымды тұлғалар ретінде (азаматтар жолдаулары мәнмәтінінде) тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілдіктері бойынша билік өкілдігі қызметтерін атқаратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, ұйымдарда және аталған органдар, ұйымдар және бірлестіктер құрылымдық бөлімшелерінде әкімшілік-шаруашылық, ұжымдық-өкімдік қызметтерді атқаратын тұлғалар танылуы қажет. Азаматтардың мемлекеттік билік органдарына жүгіну конституциялық құқығы, осылайша мемлекет істерін басқаруға қатысу азамат пен мемлекет арасындағы өзара қатынас қағидаларының бірі болып табылады.

Халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаларын, оның ішінде адам құқықтарын қорғау мәселелерінде нормалар мен қағидаларды тану Қазақстан аумағында тұратын шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ тұлғалар Қазақстан

Республикасы азаматтарымен қатар мемлекеттік билік органдарына және өзге құзыретті органдарға жүгіну құқығын пайдалануға қажетті ережелерді анықтайды.

Қазақстанда азаматтардың мемлекеттік органдарға және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүгіну конституциялық құқығын жүзеге асырумен байланысты қатынастар лоббизм құраушылардың бірі ретінде қазіргі таңда ерекше маңызға ие. Бұл жаңа мемлекеттік институттар пайда болу және өзгеру, жаңа меншік нысандарының пайда болуы, заңнамаға белгісіз шаруашылық қызмет субъектілерінің пайда болуы, жаңа қазақстандық мемлекеттілік және ұлтаралық қатынастардың құрылуы жағдайларында ерекше маңызды. Дәл қазір ел азаматтары өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау тетіктерінің жетілдірілуіне, биліктің өзге тармақтарының өкілдерімен өзара қатынастар жаңа жүйесінің құрылуына мұқтаж. Осыған байланысты азаматтар жолдаулары азаматтық лоббизмнің маңызды нысаны болып табылады.

Азаматтар жолдауларын Парламент қабылдауына жібереді. Өз қызметінде Қабылдау бөлімшесі Қазақстан Республикасы Конституциясын басшылыққа алады. Осы тұста Қабылдау бөлімшесінің қызметшілері лоббисттік қызметтерді орындай алмайды, себебі Қабылдау бөлімшесі ережесіне сәйкес өз қызмет дәрежесін саяси партиялар, өзге де қоғамдық, оның ішінде діни, бірлестіктер мүдделерінде пайдалануға құқығы жоқ. Қабылдау бөлімшесінің негізгі міндеттері болып мыналар табылады: азаматтар жолдауларын ведомстволық бағыныстылығы бойынша тіркеу және есепке алу, азаматтар жолдаулары мазмұны мен сипатын талдау, ақпараттық-талдамалық құжаттарды дайындау, мұрағаттық анықтамалық жұмыстарды жүргізу, Қабылдау бөлімшесінің ерекше мұқтаж келушілерінің материалдық көмек алуына ықпал ету.

Біздің көзқарасымыз бойынша Қабылдау бөлімшесінің жұмысы тиісті өлшемдермен бағалануы тиіс. Оның жұмысының тиімділігі мен сапасының негізгі өлшемдері болуы мүмкін: жоодауларда қойылған сұрақтарды уақытылы немесе толық қарастырмауына байланысты азаматтардың негізді шағымдардың және наразылықтардың болмауы, жалпы депутаттар үшін шығарылатын ақпараттық-талдамалық құжаттардың шынайылығы және уақытылығы, сондай-ақ азаматтар жолдауларының нәтижелілігі.

Қабылдау бөлімшесінің өзге құрылымдық бөлімшелермен өзара әрекеттесуіне келсек, Қабылдау бөлімшесіне толық жүктелген міндеттер мен функцияларды өз бетінше орындау мүмкін емес. Сондықтан Қабылдау бөлімшесі белгіленген тәртіпте ақпараттық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету қызметі, құқықтық мәселелері бойынша тиісті құрылымдық бөлімшелерімен, азаматтардың Қабылдау бөлімшесінен жіберілген жолдауларын қарастыру нәтижелері бойынша қабылданған шаралар туралы мәліметтер алу мәселелері бойынша сыртқы органдармен өзара әрекеттесуі арқылы қарастырылған өкілеттіктерін жүзеге асырады.

Қабылдау бөлімшесінің тиімді және жедел жұмысы үшін Қабылдау бөлімшесінің жұмысына партиялық және фракциялық құштарлығы әсер етпеуі үшін оның жұмысының дұрыс ұйымдасуы және белгілі бір дербестігі аса маңызға

ие. Қабылдау бөлімшесінің қызметінде, өзге құрылымдық бөлімшелеріндегі секілді оның басшылығы маңызды рөл ойнайды. Қабылдау бөлімшесін қызметке тағайындалған басшы басқарады. Ол Қабылдау бөлімшесінің қызметіне жалпы жетекшілік етеді, Қабылдау бөлімшесінің қызметінің бағыттары бойынша міндеттерді тиісті орындау және оның нәтижелеріне жауап береді, Қабылдау бөлімшесінің өзге құрылымдық бөлімшелерімен әрекеттесуін қамтамасыз етеді.

2024 жылдың 1 наурызынан бастап Парламенттің қоғамдық қабылдау бөлмесі аясында халық қалаулыларымен онлайн форматта сөйлесуге мүмкіндік туды. Жазылуды Мәжіліс сайтындағы "Қоғамдық қабылдау" бөлімінде жүзеге асыруға болады.

Келіп түскен ұсыныстар, өтініштер және шағымдар мазмұны олардық басым бөлігінің елдегі қиын экономикалық жағдаймен, әлеуметтік саладағы шиеленісушілікпен, құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мәселелерінің шешілмеуімен байланысын көрсетеді.

2024 жылы азаматтардан құқық қорғау қызметі және құқықтық тәртіп мәселелері бойынша көп үндеулер келіп түсті. Елде құқықтық тәртіп пен заңдылықты күшейту мәселелері азаматтардың көптеген жолдауларында орын алды. Осы тақырыпта негізгілері болып ішкі істер органдары мен прокуратура жұмысына, азаматтық істер бойынша сот шешімдерінің орындалмауына, қылмыстық істердің қозғалуына негізсіз бас тарту және қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тарту бойынша шағымдар мен өтініштер, жолдаулар табылды. Жолдаулардың басым бөлігі азаматтық және қылмыстық істер бойынша шешімдерді қайта қарау туралы өтінімдерді қамтыды.

Босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың тұрғылықты мекен жайға және тіркелуге құқықтарының бұзылуымен байланысты өтініштер саны көп болды. Қылмыстық кодексті және өзге нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру бойынша ұсыныстарды қамтыған хаттар аз болмады. Тиісті заңнама дайындау және құқықтық тәртіпті қорғауға қатысуға халықты тарту, қылмыстардың алдын алу бойынша жұмыстарды күшейту қажеттілігі көрсетілді. Жолдауларда Парламент палаталары заңи қызметі туралы азаматтармен ақпараттық қамтамасыз ету мәселелері, халықтың маңызды мәселелерін шешудегі сайлағандардың қатысуы мен ұстанымдары туралы, сондай-ақ баспасөз және электронды бұқаралық ақпарат құралдарының жұмыстары туралы мәселелер жиі көтерілді. Бұқаралық ақпарат құралдарына және олармен жүргізілетін ақпараттық саясатқа қатысты көптеген наразылықтар білдірілді.

Қабылдау бөлімшесіне жүгіну арқылы авторлар толық әрі жан-жақты ақпараттық қамтамасыз ету мақсатында бұқаралық ақпарат құралдары қызметін, әсіресе электронды БАҚ қызметін реттеу бойынша шаралар қабылдауды талап етті. Олар зұлымдық пен зомбылықты үгіттейтін шетелдік фильмдерді көрсетуді заңдық тұрғады шектеуді талап етті. Жарнама үшін телевизияда арнайы уақыт бөлу, жарнама мәліметтерін қатаң түрде рецензиялау туралы мәселені шешуді ұсынды.

Қазақстан Республикасындағы азаматтардың мемлекеттік органдарға жүгіну институты құқықтық мемлекеттің қалыптасу және демократиялық

институттарды нығайту кезендерін көрсете отырып, айтарлықтай даму жолынан өтті. Тәуелсіздік алған сәттен бастап осы уақытқа дейін елде азаматтардың айналысқа конституциялық құқығын іске асыруды қамтамасыз ететін құқықтық база дәйекті түрде қалыптасты. Өзара іс-қимылдың электрондық нысандарын енгізу, мамандандырылған платформалар құру және мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын арттыру мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді нығайту жолындағы маңызды қадамдар болды.

Бүгінгі таңда азаматтардың өтініштері жеке адамның құқықтары мен мүдделерін қорғау құралы ғана емес, сонымен бірге мемлекетке өзекті мәселелерге жедел әрекет етуге мүмкіндік беретін кері байланыстың маңызды құралы болып табылады. Азаматтардың мемлекеттік органдарға жүгіну институтын одан әрі дамыту азаматтық қатысуды нығайтуға, мемлекеттік басқаруды жетілдіруге және адамға бағытталған тиімді билік жүйесін құруға ықпал ететін болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Отчет о деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2024 г. // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman/press/news/details/911466?lang=ru>
2. Как работает институт уполномоченного по правам человека в Казахстане // <https://sozmedia.kz/58990/>
3. Куцафин О.Е. Государственное право Российской Федерации - М., 2015 - С. 74.

Бейсенбаева Гаухар Нұрланқызы

Магистрант 2-курса Университета Кунаева, Республика Казахстан, город

Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Научный руководитель: доктор юридических наук, профессор

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ СОВОКУПНОСТИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Проблема совершения совокупности уголовных правонарушений - требует пристального внимания со стороны законодателя, правоохранительных органов и научного сообщества. Однако в настоящее время по-прежнему остается неразрешенным множество вопросов, связанных с понятием совокупности уголовных правонарушений и ее разновидностей, отграничением совокупности уголовных правонарушений от других форм множественности уголовных правонарушений и от единичных уголовных правонарушений, которые обусловлены несовершенством уголовного законодательства, неоднозначным его толкованием в теории уголовного права и правоприменительной деятельности. Все это способствует снижению эффективности противодействия криминальной деятельности лиц, совершающих совокупность уголовных правонарушений, а значит, требует совершенствования уголовно-правовых норм об ответственности за совокупность уголовных

правонарушений с учетом научных разработок и потребностей правоприменительной практики.

Изложенное свидетельствует о том, что проблема борьбы с совершением лицами совокупности уголовных правонарушений стоит довольно остро и требует глубокого всестороннего изучения.

Ключевые слова: *уголовное правонарушение, множественность, неоднократность, совокупность, рецидив, назначение наказания.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ЖИЫНТЫҒЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Аңдатпа. Қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасау проблемасы - заң шығарушының, құқық қорғау органдарының және ғылыми қоғамдастықтың мұқият назарын талап етеді. Алайда, қазіргі уақытта қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы және оның түрлері ұғымына, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінің басқа нысандарынан және қылмыстық заңнаманың жетілмегендігіне, оны қылмыстық құқық теориясы мен құқық қолдану қызметінде екіұшты түсіндіруге байланысты жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажыратуға байланысты көптеген мәселелер әлі де шешілмеген. Мұның бәрі қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасайтын адамдардың қылмыстық іс-әрекетіне қарсы іс-қимылдың тиімділігін төмендетуге ықпал етеді, демек, ғылыми эзірлемелер мен құқық қолдану практикасының қажеттіліктерін ескере отырып, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы үшін жауапкершілік туралы қылмыстық-құқықтық нормаларды жетілдіруді талап етеді.

Жоғарыда айтылғандар адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығын жасауымен күресу проблемасы өте өткір екенін және терең жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді.

Түйін сөздер: *қылмыстық құқық бұзушылық, көптік, қайталану, жиынтық, рецидив, жаза тағайындау.*

THE CONCEPT AND TYPES OF A SET OF CRIMINAL OFFENSES

Annotation. The problem of committing a set of criminal offenses requires close attention from the legislator, law enforcement agencies and the scientific community. However, at present, there are still many unresolved issues related to the concept of the totality of criminal offenses and its varieties, the differentiation of the totality of criminal offenses from other forms of multiplicity of criminal offenses and from single criminal offenses, which are caused by the imperfection of criminal legislation, its ambiguous interpretation in the theory of criminal law and law enforcement. All this contributes to reducing the effectiveness of countering the criminal activity of persons committing a set of criminal offenses, which means that it requires improving criminal law norms on liability for a set of criminal offenses, taking into account scientific developments and the needs of law enforcement practice.

The above indicates that the problem of combating the commission by persons of a set of criminal offenses is quite acute and requires in-depth comprehensive study.

Keywords: *criminal offense, multiplicity, repetition, totality, recediv, sentencing.*

Одним из видов множественности уголовных правонарушений является совокупность уголовных правонарушений. Согласно статье 13 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Совокупностью уголовных правонарушений признается совершение двух или более деяний, предусмотренных различными статьями или частями статьи настоящего Кодекса, ни за одно из которых лицо не было осуждено или не было освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом. При совокупности уголовных правонарушений лицо несет уголовную ответственность за каждое совершенное деяние по соответствующей статье или части статьи настоящего Кодекса, если признаки этих деяний не охватываются нормой одной статьи или части статьи настоящего Кодекса, предусматривающей более строгое наказание» [1].

Иными словами, при совокупности совершенных виновным общественно опасных деяний имеются признаки двух или более составов уголовных правонарушений. Деяния, совершенные виновным, должны подпадать при этом под признаки уголовных правонарушений, предусмотренных различными статьями Особенной части УК либо различными частями или пунктами одной и той же статьи. Совокупность уголовных правонарушений будет и в случаях совершения лицом однородных действий, из которых одни квалифицируются как оконченное преступление, а другие – как приготовление, покушение или соучастие в преступлении.

Совокупность уголовных правонарушений имеет место лишь в тех случаях, если ни за одно из входящих в нее деяний лицо не было осуждено. В противном случае это будет уже не совокупность, а неоднократность или рецидив уголовных правонарушений. На практике весьма распространены случаи, когда в поведении субъекта можно усмотреть сразу несколько видов множественности: неоднократность и совокупность уголовных правонарушений, совокупность и рецидив уголовных правонарушений. Юридические последствия для каждого из видов множественности уголовных правонарушений наступают самостоятельно. Кроме того, необходимо, чтобы по уголовным правонарушениям, входящим в совокупность, как уже говорилось выше, не истекли сроки давности привлечения к уголовной ответственности, не имело ранее место освобождение за какое-либо из этих уголовных правонарушений от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом.

Различают два вида совокупности уголовных правонарушений: идеальную и реальную. Согласно Нормативному постановлению Верховного Суда Республики Казахстан от 25 декабря 2006 года N 11 О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений «При применении уголовного закона необходимо учитывать, что совокупность уголовных правонарушений подразделяется на реальную и идеальную. Реальная совокупность уголовных правонарушений образуется совершением одним лицом двух и более уголовно-наказуемых деяний, каждое из которых содержит определенный состав уголовного правонарушения, предусмотренный разными статьями (частями статьи) Особенной части УК. При идеальной совокупности одно деяние виновного содержит признаки не менее двух разных составов

уголовных правонарушений, предусмотренных двумя и более статьями или частями статьи УК, и все содеянное в целом не охватывается полностью ни одной из этих норм уголовного закона» [2].

Идеальная совокупность имеет место в тех случаях, когда виновный одним деянием совершает сразу два или более преступления, квалифицируемых по различным статьям (или частям, пунктам одной статьи) уголовного закона. Этот вид совокупности преступлений прямо предусмотрен частью второй статьи 13 УК РК. Идеальная совокупность может образовываться как действием, так и бездействием. Для наличия идеальной совокупности не имеет значения носит ли совершенное виновным деяние разовый характер или развивается на протяжении более или менее длительного промежутка времени [3, 174 с.].

Классическим примером идеальной совокупности является поджог дома с целью убийства находящегося в доме человека. Здесь одним действием совершается сразу два преступления: умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества (часть вторая статьи 202 УК РК) и убийство (статья 99 УК РК). Определяющим является наличие или отсутствие у виновного умысла на причинение смерти находящемуся в доме лицу. Если умысел на убийство отсутствовал, то содеянное при наличии соответствующих обстоятельств квалифицируется как одно преступление: умышленное уничтожение или повреждение чужого имущества, повлекшее по неосторожности смерть человека (часть третья статьи 202 УК РК).

Под реальной совокупностью уголовных правонарушений понимается совершение лицом разными деяниями нескольких уголовных правонарушений, подпадающих под различные статьи (части или пункты одной статьи) уголовного закона.

Например, лицо совершает вначале кражу, а потом разбойное нападение.

«В целях обеспечения правильной квалификации входящих в совокупность деяний в каждом конкретном случае следует тщательно исследовать все обстоятельства дела, выявлять последовательность совершения уголовных правонарушений, мотивы, цели, форму вины, а также анализировать и сопоставлять диспозиции каждой из норм уголовного закона и определять, охватываются ли признаки одного деяния, ответственность за которое предусмотрена одной статьей УК, диспозицией другой статьи, предусматривающей ответственность за совершение другого, входящего в совокупность уголовного правонарушения. При этом под признаками уголовного правонарушения надлежит понимать такие признаки, которые образуют его состав: объект, объективную сторону, субъект, субъективную сторону».

Реальная совокупность отличается от идеальной наличием разрыва во времени между совершенными лицом преступлениями. Причем этот разрыв может быть и небольшим. Одно уголовное правонарушение может буквально следовать за другим.

Деление совокупности уголовных правонарушений на идеальную и реальную имеет не только теоретическое, но и важное практическое значение.

Во-первых, наличие реальной совокупности, как правило, свидетельствует о большей общественной опасности лица, совершившего преступления, а это может влечь применение судом более суровой меры наказания, так как при реальной совокупности совершение первого преступления может быть признано отягчающим обстоятельством при назначении наказания за второе преступление.

Во-вторых, по-разному исчисляется срок давности привлечения к уголовной ответственности при идеальной и реальной совокупности.

В-третьих, реальная совокупность может образовывать квалифицирующий признак неоднократности в случаях, предусмотренных законом. При идеальной совокупности это исключено [4, 5 с.].

При совокупности уголовных правонарушений суд, назначив наказание (основное и дополнительное) за каждое правонарушение отдельно, определяет окончательное наказание путем поглощения менее строгого наказания более строгим или путем полного или частичного сложения назначенных наказаний.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя только уголовные проступки, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим либо путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательный размер наказания в виде штрафа не может превышать четыреста месячных расчетных показателей, а окончательный срок наказания в виде привлечения к общественным работам или ареста – четыреста часов или пятьдесят суток соответственно.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя только уголовные проступки, преступления небольшой тяжести и средней тяжести, то окончательно наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя тяжкое или особо тяжкое преступление, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим или путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательное наказание в виде лишения свободы не может превышать двадцать лет.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя хотя бы одно особо тяжкое преступление, за совершение которого УКРК предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до двадцати лет, то окончательное наказание назначается путем частичного или полного сложения наказаний. При этом окончательное наказание в виде лишения свободы не может превышать двадцать пять лет.

Если совокупность уголовных правонарушений включает в себя хотя бы одно особо тяжкое преступление, за совершение которого УКРК предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до двадцати лет, а также уголовный проступок, за совершение которого назначен штраф, то окончательное наказание назначается путем поглощения менее строгого наказания более строгим [5, 27 с.].

Если за преступление, входящее в совокупность, назначается пожизненное лишение свободы, то окончательное наказание назначается в виде пожизненного лишения свободы.

К основному наказанию, назначенному по совокупности уголовных правонарушений, могут быть присоединены дополнительные наказания, назначенные за правонарушения, образующие совокупность. Окончательное дополнительное наказание при частичном или полном сложении не может превышать максимальный срок или размер, установленный для данного вида наказания Общей частью УКРК.

Совокупность преступлений следует отличать от конкуренции норм, когда одно уголовное правонарушение, одновременно охватывается несколькими статьями Особенной части УК. При конкуренции норм в отличие от совокупности совершается одно уголовное правонарушение и суду необходимо из нескольких статей УК избрать одну, по которой следует квалифицировать содеянное.

При конкуренции общей и специальной норм должна применяться специальная норма. В части третьей статьи 13 УКРК говорится, что «Если одно и то же деяние подпадает под признаки общей и специальной норм соответствующих статей настоящего Кодекса, совокупность уголовных правонарушений отсутствует и уголовная ответственность наступает по статье Особенной части настоящего Кодекса, содержащей специальную норму» [1]. Так, убийство судьи, совершенное с целью воспрепятствования его законной деятельности, должно квалифицироваться по статье 409 УК РК, предусматривающей ответственность за посягательство на жизнь лица, осуществляющего правосудие или предварительное расследование, а не по пункту «2» части второй статьи 99 УК РК, которым предусмотрена ответственность за убийство лица в связи с осуществлением им служебной деятельности, поскольку первая норма является специальной по отношению ко второй.

Если конкурируют между собой специальные нормы, то приоритет должен отдаваться в пользу наиболее специальной независимо от того, какое в ней предусмотрено наказание. При конкуренции норм, содержащих квалифицированный и особо квалифицированный составы, применяться должна норма, содержащая особо квалифицированный состав преступления. Так, кража, совершенная неоднократно организованной группой, не должна квалифицироваться по совокупности части второй статьи 188 УКРК, предусматривающей в качестве квалифицирующего признака неоднократность, и части третьей этой же статьи, предусматривающей в качестве особо квалифицирующего признака совершение преступления организованной группой. Действия виновного в таком случае квалифицируются только по части третьей данной статьи, содержащей более квалифицированный состав, хотя формулировка обвинения должна содержать все квалифицирующие признаки, образующие как квалифицированный, так и особо квалифицированный составы.

В случае конкуренции двух привилегированных составов (со смягчающими обстоятельствами), приоритет отдается наиболее привилегированному. Например, действия лица, в состоянии аффекта превысившего пределы необходимой обороны и убившего в связи с этим нападавшего, подпадают под действие сразу двух статей УК: 101 и 102.

Применяться должна статья 102 УК РК, поскольку ее санкция предусматривает более мягкое наказание.

Конкуренция норм, содержащих квалифицированный и привилегированный составы, разрешается в пользу нормы, содержащей привилегированный состав.

Отсутствует совокупность преступлений и в случаях конкуренции части и целого (когда одно преступное деяние выступает в качестве обязательного признака другого преступления).

Типичным примером может служить разбой (статья 192 УКРК), одним из обязательных признаков которого является применение при нападении насилия, опасного для жизни или здоровья потерпевшего. Если в процессе разбойного нападения виновный причиняет потерпевшему вред здоровью, то квалификации его действий по совокупности статей УК, предусматривающих ответственность за причинение такого вреда, не требуется. Здесь применяется норма, наиболее полно дающая юридическую оценку всего содеянного, то есть статья 192 УКРК.

Если же деяние, являющееся способом совершения другого преступления, не является обязательным, предусмотренным законом признаком состава последнего, то такое деяние следует признать самостоятельным преступлением и все содеянное квалифицируется по совокупности соответствующих статей Особенной части УК.

Совокупность уголовных правонарушений следует рассматривать не только в уголовно-правовом, но и в криминологическом аспекте. При этом эти два аспекта исследования взаимосвязаны и взаимозависимы друг от друга. Уголовно-правовое изучение позволяет совершенствовать процесс квалификации и назначения наказания за совершение совокупности уголовных правонарушений, но в то же время выступает одним из способов ее предупреждения. Криминологическое изучение совершения лицами совокупности уголовных правонарушений выступает основой для оценки эффективности существующих и разработки новых уголовно-правовых мер борьбы с указанным явлением. Только комплексное междисциплинарное изучение института совокупности уголовных правонарушений может стать основой для эффективного противодействия со стороны государства совершению лицами нескольких уголовных правонарушений и, в частности, должно способствовать недопущению совершения лицами совокупности уголовных правонарушений.

Предупреждение совокупной преступности должно заключаться в реализации комплекса мер общесоциального и специально-криминологического характера, среди которых наиболее значимыми являются: установление обязательного статистического учета показателей совокупной преступности; совершенствование уголовного законодательства; обязательное создание оперативно-следственных групп для изучения уголовных дел о нераскрытых уголовных правонарушениях с целью выявления признаков совершения одним лицом нескольких уголовных правонарушений; постановка на профилактический учет лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении уголовных правонарушений, как потенциально способных на совершение совокупности уголовных правонарушений; установление при расследовании дела

обстоятельств, способствующих совершению совокупности уголовных правонарушений, а не только каждого уголовного правонарушения в отдельности.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
2. О квалификации неоднократности и совокупности уголовных правонарушений Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 25 декабря 2006 года N 11.// https://adilet.zan.kz/rus/docs/P06000011S_ (дата обращения 01.03.2025 г.)
3. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. - М., МГУ. - 1984. – 374 с.
4. Жинкина Е.Ю. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров: автореф. Дис... канд. юрид. наук. Краснодар, 2002. - 28 с.
5. Козлов А.В. Ответственность за совокупность преступлений: дис... канд. юрид. наук. М., 2006. - 163 с.

Вяткин Николай Александрович

*Институт права Уфимского университета науки и технологий
van-88888@yandex.ru*

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СФЕРЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. Автор рассматривает перспективные направления развития взаимодействия государства и общества в сфере национальной безопасности, где в числе наиболее актуальных обозначает проблемы экономики, экологии, киберпреступности и безопасности дорожного движения; предлагает механизмы такого взаимодействия.

Ключевые слова: *власть, государство, общество, взаимодействие, национальная безопасность, экономика, экология, киберпреступность, безопасность дорожного движения.*

ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ҚЫЗМЕТКЕРЛІКТІ ДАМУ ТУРАСЫНДАҒЫ БОЛАШАҚ БАҒЫТТАР

Аңдатпа. Автор мемлекет пен қоғамның ұлттық қауіпсіздік саласындағы өзара іс-қимылын дамытудың перспективалық бағыттарын қарастырады, онда неғұрлым өзекті болып экономика, экология, киберқылмыс және жол қозғалысы қауіпсіздігі проблемаларын белгілейді; осындай өзара іс-қимыл тетіктерін ұсынады.

Түйін сөздер: *билік, мемлекет, қоғам, өзара іс-қимыл, ұлттық қауіпсіздік, экономика, экология, киберқылмыс, жол қозғалысы қауіпсіздігі.*

PROMISING DIRECTIONS OF DEVELOPMENT INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY

Abstract. The author considers perspective directions of development of interaction between the state and society in the sphere of national security, where among the most urgent ones he identifies the problems of economy, ecology, cybercrime and road safety; offers mechanisms of such interaction.

Keywords: *power, state, society, interaction, national security, economy, ecology, cybercrime, road safety.*

Исходя из идеализированного представления о государстве как центральном элементе политической системы, призванным в тесном взаимодействии с институтами гражданского общества вырабатывать компромиссные решения актуальных задач и проблем на основе диалога между всеми социальными группами, обеспечение благоприятных условий такого многостороннего, полноценного диалога является залогом успешного развития государства.

Представляется, что ключевыми темами диалога между государством и обществом должны быть вопросы национальной безопасности, учитывая ее многоаспектность, множество факторов прямого и косвенного влияния на ее укрепление. К приоритетным из числа прямых отнесем состояние экономики, экологии, общественной безопасности, на примере которых рассмотрим перспективы развития взаимодействия.

Анализ состояния **экономики** на основе открытых источников позволяет утверждать, что основным сдерживающим ее развитие является фактор коррупции, которая проявляется в искусственном создании административных барьеров для реализации предпринимательской инициативы, преодоление которых требует значительных временных и финансовых ресурсов, отвлекая их от созидательного, социально полезного процесса организации производства товаров и услуг. К числу административных барьеров отнесем:

- прямой необоснованный отказ органов власти в предоставлении необходимых ресурсов (земли, разрешения на строительство, лицензии, согласования, необходимых мер государственной поддержки),

- необоснованное затягивание в предоставлении таких ресурсов (в целях провокации предложения чиновнику необоснованного вознаграждения),

- наличие пробелов и противоречий нормативного регулирования какой-либо из сфер предпринимательства (наряду с осознанием его чиновником и намеренным бездействием по его устранению – например, посредством законодательной инициативы),

- непоследовательная, противоречивая практика рассмотрения судами дел о спорах между предпринимателями и государством, подрывающая основы стабильности гражданского оборота – защиту права собственности,

- столь же противоречивая следственная и судебная практика по делам о правонарушениях и преступлениях в сфере экономики, чрезмерно репрессивный

характер как мер наказания, так и мер процессуального принуждения на этапе предварительного расследования.

В своей совокупности перечисленные административные барьеры существенно ухудшают инвестиционный климат, нейтрализуя и дискредитируя декларируемые руководством страны стремления к развитию экономики, соответствующие поручения органам власти.

Известно, что успешному решению проблемы на практике должно предшествовать ее осознание и признание. Инструментом для этого способна стать открытая, прозрачная информационная площадка, отражающая этапы прохождения предпринимательской инициативы, регистрация которой на таком ресурсе одновременно защитит авторство. Размещение инвестором краткой информации о взаимодействии с органами власти на этапе получения разрешений, согласований, лицензирования и пр. позволит оценить персональную эффективность каждого задействованного чиновника, а общий срез – дать объективную оценку механизмам взаимодействия бизнеса и государства, административным процедурам в контексте вклада в развитие экономики, уровня координации органов власти и управления, реальной эффективности руководителей от муниципалитета до региона.

Аналогичным образом успешному решению **экологических** проблем, актуальных для всех без исключения государств и регионов, должно предшествовать уяснение масштабов загрязнения окружающей среды и их признание посредством включения в повестку диалога между государством и общественностью. Изучение, анализ и обобщение информации из открытых источников позволяет утверждать, что данные официальной статистики о распространенности фактов уголовно-наказуемого загрязнения природы существенно разнятся в сторону занижения их количества как на уровне регионов, государств, так и мировом [1,76]. Инструментом, создающим основу взаимодействия государства и гражданского общества в сфере противодействия экологическим преступлениям, может стать «Интерактивная карта загрязнения природы» – проект учебной лаборатории Института права Уфимского университета науки и технологий, осуществляемый инициативными студентами – будущими правоведами совместно с представителями технических вузов. Эта цифровая информационная площадка предполагает оперативное размещение на ней сведений (описания, фото-видеофиксации) об обнаруженном любым активным гражданином загрязнении природы (разливе нефтепродуктов, незаконной свалке ТБО и т.д.) с обозначением его локации на интерактивной карте. Ее целью является обеспечение достоверности и наглядности информации, характеризующей реальный уровень законности в сфере экологии; эффективности деятельности органов государственного экологического контроля, надзора, правоохраны по степени оперативности, адекватности их реагирования на такого рода сигналы. Обеспечивая прозрачность, этот инструмент также открывает перспективы объективной оценки эффективности конкретных чиновников органов власти и управления.

К числу наиболее актуальных проблем **общественной безопасности**, решение которых возможно лишь при должном уровне взаимодействия власти и общества, стоит отнести экспансию киберпреступности и неприемлемый уровень травматизма участников дорожного движения [2].

Убежден, что решение проблемы противодействия киберхищениям, совершаемым дистанционно с применением информационно-телекоммуникационных технологий, возможно лишь путем комплексной оценки угрозы, включая механизмы воздействия кибермошенников на жертву преступления. Представляется, что недооценка потенциала преступного дистанционного психологического манипулирования препятствует выработке адекватных мер противодействия в целом, и в частности – мер профилактики, демонстрирующих сегодня свою полную несостоятельность на фоне динамики роста масштабов киберхищений. В таких условиях наряду с разъяснительной работой необходимо широкое обсуждение проблемы с участием специалистов, в том числе в сфере психологии, в целях поиска альтернативных решений для защиты потенциальных потерпевших. Одним из возможных вариантов может стать реформа законодательства, нацеленная на:

- адекватную оценку степени киберугрозы в уголовном законе,
- повышение степени гражданской сознательности и уровня ответственности банковской сферы,
- предоставление необходимых полномочий оперативным службам [3,115].

Анализ статистических данных показывает, что травматизм и смертность в сфере дорожного движения обусловлены главным образом тремя факторами: превышением скоростного режима, выездом на встречную полосу и пересечением перекрестков на запрещающий сигнал светофора [4; 5,5]. Парадокс заключается в отсутствии адекватной критики подобных явлений среди населения [6,259]. Во многом это объясняется низким уровнем культуры вождения, отчасти – низким уровнем правосознания [7,45; 8,18; 9,180]. Очевидно, что перечисленные условия в силу длительного периода существования и масштабного характера требуют совместного поиска средств устранения с участием всех институтов гражданского общества. Полагаю, что наряду с необходимыми мерами профилактики уместно усиление мер контроля, применение которых в ряде стран показало свою эффективность не только в снижении травматизма, но и в формировании иного, существенно более высокого уровня культуры вождения. Так, систематическое и долгосрочное (более года) применение автоматических комплексов фиксации нарушений правил дорожного движения значительно дисциплинировало водителей и повысило уровень их внимательности, аккуратности вождения и на участках, не оборудованных такими комплексами [10,260]. В условиях дефицита бюджетных средств перспективным представляется масштабирование практики установления комплексов фиксации в рамках концессионных соглашений, устранив административные барьеры и оптимизировав их условия посредством широкого исследования и обсуждения с участием институтов гражданского общества. В частности, следует рассмотреть возможность многостороннего концессионного соглашения с приоритетным участием в них жителей

микрорайонов, на территории которых требуется и планируется установка комплексов. Это позволит распределить затраты по их установке среди лиц, наиболее заинтересованных в повышении уровня безопасности на конкретных участках дорожного движения, в существенно меньшей степени – получении дохода от штрафов. Между тем, полученные концессионерами в результате функционирования комплексов средства уместно расходовать на общественные нужды микрорайона (озеленение, повышение комфортности мест общего пользования и т.д.), предусмотрев это в условиях соглашения.

Представляется, что создание обозначенных и подобных им механизмов взаимодействия органов власти и институтов гражданского общества не потребует дополнительной нагрузки на бюджет, а лишь организационных ресурсов в рамках реализации своих полномочий представителями власти. Прогнозируемое же в результате повышение уровня правосознания населения и общественной безопасности, улучшение инвестиционного климата – способны укрепить как экономику, так и степень национальной безопасности, авторитет представителей власти и государства в целом, способствовать его позитивному развитию.

Список использованной литературы

1. Вяткин, А. Н. Актуальные вопросы расследования преступлений в сфере экологии: междисциплинарный подход / А. Н. Вяткин // Международный вестник криминалистики. – 2023. – № 4(88). – С. 75-84. – EDN STZHSM.
2. МВД России: статистика и аналитика. Официальный сайт [Электронный ресурс] <https://мвд.рф/dejatelnost>.
3. Вяткин, А. Н. К вопросу о необходимости оптимизации уголовно-правовых средств противодействия киберпреступлениям / А. Н. Вяткин // Высокотехнологичное право: точка бифуркации: Материалы V Международной научно-практической конференции. В 3-х частях, Москва - Красноярск, 15–16 февраля 2024 года. – Москва: Национальный исследовательский университет "Московский институт электронной техники", 2024. – С. 108-117. – EDN NJYBMS.
4. Госавтоинспекция МВД России. Официальный сайт [Электронный ресурс] <http://gibdd.ru/>.
5. Бродский, А. В. Анализ факторов, вызывающих ДТП на автомобильных дорогах общего пользования и предложение мер по их снижению / А. В. Бродский // Техника и технологии строительства. – 2023. – № 1(33). – С. 4-8. – EDN RBANUK.
6. Горюшинский, В. С. Основные факторы и причины, влияющие на динамику аварийности на автомобильном транспорте / В. С. Горюшинский, И. Е. Черникова, И. С. Милосердова // Современные научные исследования и разработки. – 2018. – № 12(29). – С. 258-261. – EDN YYLIL.
7. Лобанова, Ю. И. Специфика динамики стиля вождения у водителей с высоким и низким уровнем надежности деятельности / Ю. И. Лобанова // Человек и транспорт: психология, образование, эргономика: Материалы Национальной с международным участием научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 02 ноября 2023 года. – Санкт-Петербург: Петербургский государственный университет путей сообщения Императора Александра I, 2024. – С. 44-53. – EDN ZFUAOQ.
8. Дорожно-транспортный травматизм в Кыргызской Республике / Б. С. Анаркулов, Н. А. Атакулов, Э. К. Кабылбеков, А. А. Иманалиев // Евразийский журнал здравоохранения. – 2024. – № 4. – С. 18-24. – DOI 10.54890/1694-8882-2024-4-18. – EDN EZBLKX.

9. Степанов, И. В. Повышение уровня культуры водителей, как основной фактор обеспечения безопасности дорожного движения / И. В. Степанов, А. В. Никишкин, В. В. Степановских // Мир политики и социологии. – 2019. – № 8. – С. 179-183. – EDN XSYGAW.
10. Верзилин, С. В. Состояние и перспективы развития региональной системы безопасности дорожного движения с применением средств автоматической фиксации административных правонарушений / С. В. Верзилин // Вестник Воронежского института МВД России. – 2019. – № 4. – С. 257-264. – EDN DSIWJM.

Досжанова Айтолқын Бұғыбайқызы

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы құқық қорғау
органдары академиясының 2 курс докторанты,
(электрондық пошта: aitok82@mail.ru)*

ТҰЛҒАНЫ ЦИФРЛЫҚ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛАУ – ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕМЛЕКЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АСПЕКТИЛЕРІ РЕТІНДЕ

Андатпа. Мақалада тұлғаны цифрлық идентификациялау азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қалыптастырудың маңызды құралы ретінде жан-жақты талданады. Цифрлық идентификация мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуді жеңілдететін, дербес деректерді қорғауды қамтамасыз ететін, сондай-ақ билік органдарының ашықтығы мен есептілігін арттыратын құқықтық және технологиялық механизм ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасында цифрлық идентификацияны құқықтық реттеу, цифрлық платформаларды бақылауда азаматтық қоғам институттарының рөлі, халықаралық тәжірибе және биометрия, блокчейн, жасанды интеллект сияқты жаңа технологиялар аясындағы даму келешегі зерделенеді. Цифрлық құқықтарды сақтау, азаматтық қатысуды арттыру және қоғамдық бақылауды институционализациялау мақсатында теңгерімді мемлекеттік саясат қалыптастыру қажеттігі негізделеді. Сонымен қатар, жаңа технологияларды енгізуге қатысты азаматтық қоғам өкілдерінің көзқарастары, олардың алаңдаушылығы, үміттері мен әділеттілік пен ашықтықты қамтамасыз етуге бағытталған ұсыныстары қарастырылады. Мақалада азаматтық қоғамның цифрлық құқықтар саласындағы күн тәртібін қалыптастыруы және оның қатысуы этикалық әрі құқықтық тұрғыда теңгерілген цифрлық экожүйелерді дамытуға қалай ықпал ететіні көрсетілген. Зерттеу нәтижелері цифрлық идентификациялау механизмдерін жетілдіру және қоғамдық институттардың бұл процестерге қатысуын кеңейту бойынша ұсыныстармен аяқталады. Кестелер мен сызбалар цифрлық идентификацияға қатысушы субъектілердің ұйымдық құрылымын және халықаралық модельдердің салыстырмалы талдауын бейнелейді. Ашық қоғам талаптарына құқықтық және ұйымдастырушылық бейімделу, сенімділікті сақтау және азаматтардың цифрлық сауаттылығын дамыту қажеттілігіне баса назар аударылады.

Түйін сөздер: цифрлық идентификация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, мемлекеттік басқару, азаматтық қоғам, құқықтық аспектілер, биометрия, дербес деректерді қорғау, цифрлық құқықтар, цифрлық сенім.

ЦИФРОВАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ - КАК ПРАВОВЫЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация. В статье всесторонне рассматривается цифровая идентификация личности как важный инструмент формирования эффективного взаимодействия между гражданским обществом и государством. Цифровая идентификация анализируется в качестве правового и технологического механизма, упрощающего доступ к государственным услугам, обеспечивающего защиту персональных данных, а также способствующего повышению прозрачности и подотчетности органов власти. Исследуется правовое регулирование цифровой идентификации в Республике Казахстан, роль институтов гражданского общества в контроле за цифровыми платформами, международный опыт, а также перспективы развития в контексте новых технологий, таких как биометрия, блокчейн и искусственный интеллект. Особое внимание уделяется взглядам представителей гражданского общества на внедрение новых технологий, их обеспокоенности, ожиданиям и предложениям, направленным на обеспечение справедливости и прозрачности. Обосновывается необходимость формирования сбалансированной государственной политики, направленной на соблюдение цифровых прав, расширение гражданского участия и институционализацию общественного контроля. Показано, как формирование гражданским обществом повестки в сфере цифровых прав и его участие в данных процессах способствует развитию этически и юридически сбалансированных цифровых экосистем. Результаты исследования завершаются предложениями по совершенствованию механизмов цифровой идентификации и расширению участия общественных институтов в этих процессах. Таблицы и схемы иллюстрируют организационную структуру субъектов цифровой идентификации и сравнительный анализ международных моделей. Особое внимание уделяется необходимости правовой и организационной адаптации к требованиям открытого общества, укреплению доверия и повышению цифровой грамотности граждан.

Ключевые слова: *цифровая идентификация, информационно-коммуникационные технологии, государственное управление, гражданское общество, правовые аспекты, биометрия, защита персональных данных, цифровые права, цифровое доверие.*

DIGITAL IDENTIFICATION OF PERSONALITY - AS LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of digital identification of individuals as a key instrument for fostering effective interaction between civil

society and the state. Digital identification is examined as a legal and technological mechanism that facilitates access to public services, ensures the protection of personal data, and enhances the transparency and accountability of public authorities. Particular attention is paid to the legal regulation of digital identification in the Republic of Kazakhstan, the role of civil society institutions in overseeing digital platforms, international best practices, and the prospects for development in the context of emerging technologies such as biometrics, blockchain, and artificial intelligence. The study explores the perspectives of civil society representatives on the introduction of new technologies, including their concerns, expectations, and proposals aimed at promoting fairness and transparency. The need for a balanced state policy focused on safeguarding digital rights, expanding civic engagement, and institutionalizing public oversight is substantiated. The article demonstrates how civil society's involvement in shaping the digital rights agenda contributes to the development of ethically and legally balanced digital ecosystems. The findings of the study culminate in a set of recommendations aimed at improving digital identification mechanisms and enhancing the participation of public institutions in these processes. Tables and diagrams illustrate the organizational structure of stakeholders involved in digital identification and present a comparative analysis of international models. Special emphasis is placed on the necessity of legal and institutional adaptation to the demands of an open society, the cultivation of public trust, and the advancement of citizens' digital literacy.

Keywords: *digital identification, information and communication technologies, public administration, civil society, legal aspects, biometrics, personal data protection, digital rights, digital trust.*

Кіріспе. Қазіргі заманғы цифрлық технологиялардың дамуы мемлекет пен азаматтардың өзара әрекеттесуінің трансформациясына айтарлықтай ықпал етуде. Бұл өзара іс-қимылды қамтамасыз ететін негізгі құралдардың бірі – тұлғаны цифрлық идентификациялау болып табылады. Ол мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуді жеңілдету, қоғамдық басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыру, сондай-ақ мемлекет пен қоғам арасындағы сенімді нығайту тетігі ретінде қарастырылады [1, 12].

Тақырыптың өзектілігі бір жағынан тұлғаны сенімді аутентификациялауды, екінші жағынан азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық механизмді әзірлеу қажеттілігімен айқындалады. Цифрлық қоғамда мемлекеттік сектордың цифрлануы жағдайында цифрлық идентификация жүйелерін әзірлеу, енгізу және мониторингтеу үдерісіне азаматтық қоғам институттарының қатысуы ерекше маңызға ие [2, 47].

Сонымен қатар, азаматтардың өз пікірін ескеру де маңызды, ол цифрлық сауаттылық деңгейінен бастап, билік институттарына деген сенім дәрежесіне дейін әртүрлі факторлардың ықпалымен қалыптасады. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, азаматтық қоғам дербес деректердің құпиялылығы, қауіпсіздігі, сондай-ақ сезімтал ақпаратқа рұқсатсыз қол жеткізу мәселелері жөнінде алаңдаушылық танытып отыр [4, 20]. Бұл алаңдаушылықтар цифрлық сенім

деңгейіне тікелей әсер етеді, ал сенімсіздік толыққанды цифрландыруды жүзеге асыруға кедергі келтіреді.

Бүгінде азаматтық қоғам тек алаңдаушылық білдіріп қана қоймай, нақты шешім жолдарын да ұсынады: қоғамдық тыңдауларға қатысу, цифрлық платформаларды әзірлеу кезінде тәуелсіз бақылау кеңестерін құру, цифрлық бастамаларды құқықтық мониторингтен өткізу [5]. Осылайша, цифрлық идентификация тек технологиялық қана емес, сонымен қатар әлеуметтанулық, мәдени және саяси-құқықтық үдеріс ретінде қалыптасуда.

Мақаланың мақсаты – тұлғаны цифрлық идентификациялаудың құқықтық және ұйымдастырушылық аспектілерін зерттеу және азаматтық қоғамның бұл үдерістерге қатысу тетіктерін анықтау. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер айқындалды: цифрлық идентификацияның теориялық-құқықтық негізін талдау; ұлттық және халықаралық құқықтық нормаларды қарастыру; цифрлық ортада азаматтардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз етудегі ҰЕҰ-ның рөлін анықтау; қоғамның цифрлық шешімдерге қатысты әлеуметтік және құқықтық күтулерін зерттеу.

Мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуі контекстінде тұлғаны цифрлық идентификациялау феноменін кешенді зерттеу үшін көпдеңгейлі әдіснамалық база қолданылды, ол жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістерді қамтыды.

Зерттеу дереккөздері:

- ҚР нормативтік-құқықтық актілері және халықаралық құжаттар (БҰҰ, ЕО, Еуропа Кеңесі);
- ғылыми еңбектер, ҰЕҰ зерттеулері, талдамалық есептер;
- сауалнамалар мен цифрлық бастамалардың мониторинг нәтижелері;
- цифрлық платформалар мен жобалар (eGov, Ashyq, Smart Astana және т.б.).

Интердисциплинарлық тәсілді қолдану тек құқықтық қана емес, сонымен қатар цифрлық идентификацияның әлеуметтік, этикалық және технологиялық аспектілерін де ескеруге мүмкіндік береді.

Жеке тұлғаны цифрлық сәйкестендірудің теориялық-құқықтық негіздері

Жеке тұлғаны цифрлық сәйкестендіру – бұл азаматтың тұлғасын цифрлық технологияларды пайдалану арқылы анықтау үдерісі, оған биометриялық және басқа да жеке деректерді пайдалану кіреді. Бұл деректер мемлекеттік және жеке электрондық қызметтерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Құқықтық ғылымда цифрлық сәйкестендіру ақпараттық қоғам жағдайында адамның құқықтық мәртебесінің бір бөлігі ретінде жиі қарастырылады [3, 34].

Теориялық-құқықтық тұрғыда цифрлық сәйкестендіру – адамның цифрлық ортадағы құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің құралы. Бір жағынан, бұл ақпарат алуға, мемлекеттік қызметтерге қол жеткізуге, электрондық сайлауларға қатысуға және цифрлық өзара іс-қимылдың басқа да нысандарына құқықты іске асыруға мүмкіндік береді. Екінші жағынан, тиісті құқықтық реттеу

болмаған жағдайда жеке өмірге қол сұқпау, жеке деректерді қорғау, таңдау еркіндігі мен жеке тұлғаның өзін-өзі анықтау құқығы бұзылуы мүмкін.

Мемлекет цифрлық трансформацияны жүзеге асыра отырып, цифрлық басқару тиімділігі мен адам құқықтарын қорғау арасында теңгерімді қамтамасыз етуі қажет. Осыған байланысты цифрлық сәйкестендіру айқын құқықтық анықтаманы, қауіпсіздік, ашықтық және есеп берушілік стандарттарын бекітуді талап етеді. Приваттылық презумпциясы, деректерді барынша аз жинау, еріктілік және кемсітпеу қағидаттары цифрлық сәйкестендіру жүйелерінің негізінде жатуы тиіс.

Сондай-ақ, цифрлық сәйкестендіру тек мемлекеттік функциямен шектелмейтінін ескеру қажет. Жеке сектор мен азаматтық қоғам институттары – платформалар әзірлеушілер, байқаушылар немесе құқық қорғаушылар ретінде бұл процеске белсенді қатысуда. Бұл барлық мүдделі тараптардың мүдделерін ескеретін нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу мен саларалық диалогты қажет етеді.

Азаматтық қоғам институттарының құқықтық және ұйымдастыру аспектілері

Цифрландыру тек мемлекеттік басқару механизмдерін өзгертіп қана қоймай, сонымен қатар бұл процестерге қоғамдық бақылауды күшейту қажеттілігін туындатады. Азаматтық қоғам институттары – үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ), қоғамдық бірлестіктер, құқық қорғаушы бастамалар – жеке тұлғаны сәйкестендіру саласында цифрлық шешімдердің заңды болуы үшін маңызды рөл атқарады.

Азаматтық қоғамның қатысу нысандарын келесідей бөліп қарастыру:

Қатысу нысандары	Мазмұны ретінде	Мысалдар ретінде
Қоғамдық тыңдаулар	Заң жобалары мен цифрлық бастамаларды азаматтардың қатысуымен талқылау	Қазақстандағы eGov енгізу туралы талқылаулар
Кеңесшіл кеңестер (консультативные советы)	Мемлекеттік органдарда ҰЕҰ өкілдерінен тұратын консультативтік органдар құру	Жеке деректерді қорғау агенттігі жанындағы кеңес
Цифрлық платформаларды мониторинг	Цифрлық қызметтерді тәуелсіз аудит жүргізу және талдау	eGov Mobile мобильді қосымшасын бақылау
Құқық қорғаушылық қызмет (правозащитная деятельность)	Есептер дайындау, сот процестеріне қатысу, пайдаланушылардың құқықтарын қорғау	Қазақстанның Адам құқықтары бюросы жұмысы

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде ҰЕҰ-ның цифрлық бастамаларды бақылауға қатысуына негіз бар. Қазақстан Республикасы Конституцияның азаматтардың пікірін еркін білдіру және мемлекеттің істерін басқаруға қатысу құқығын қамтамасыз етуге қатысты нормалары.

Дегенмен, тәжірибеде азаматтық қоғамның қатысуы бірқатар шектеулерге ұшырайды:

- Цифрлық жобаларда ҮЕҰ пікірін міндетті түрде ескеруге арналған механизмдердің болмауы;
- Алгоритмдер мен шешімдердің жеткіліксіз ашықтығы;
- Цифрлық платформалар туралы техникалық ақпаратқа қол жеткізудің шектеулі болуы.

Мемлекет пен азаматтық қоғамның цифрлық сәйкестендіру саласындағы өзара әрекеттесуінің практикалық аспектілері

Қазақстанда цифрландыру eGov, Smart City, ЦОН Online, Ashyq және басқа да жобалар аясында айтарлықтай дамыды. Бұл платформалар цифрлық инфрақұрылымның ажырамас бөлігіне айналды, алайда олардың қоғамдағы қабылдануы әлі де болса әр түрлі. Тәжірибе көрсеткендей, табысты цифрлық трансформация тек қоғамды пайдаланушылар ретінде ғана емес, шешім қабылдау процесіне толыққанды серіктес ретінде қатыстыруды талап етеді.

Қазақстандағы өзара әрекеттесу мысалдарын былайша бөліп қарастырсақ:

Жоба/Платформа	Азаматтық қоғамның қатысу нысандары	Мәселелер/Күтілетін нәтижелер
eGov.kz	Қоғамдық талқылаулар, ЦОН арқылы кері байланыс	Функциялардың шектеулілігі, деректердің қолжетімділігі мен қауіпсіздігі жөніндегі шағымдар
Face ID eGovMobile	ҮЕҰ өтініштері, биометрия және жеке өмірге қатысты алаңдаушылықтар	Биометриялық деректерді сақтау және жою бойынша нақты кепілдіктердің болмауы
Ashyq (COVID кезеңінде)	Құқық қорғаушылардың шағымдары, мәлімдемелері	Қозғалыс еркіндігіне құқықтың бұзылуы, заңды бағалаудың жетіспеушілігі
Smart City (Нұр-Сұлтан)	Қоғамдық тыңдаулар, IT-активистердің қатысуы	Бет-әлпетті тану механизмдерінің жеткіліксіз ашықтығы

Цифрлық кері байланыс арналары және азаматтық бақылау

«Open Government» жүйесі, оның ішінде «Ашық НПА», «Ашық бюджеттер» және электронды петиция платформалары, азаматтардың цифрлық саясатқа мониторинг жүргізу және ықпал ету мүмкіндіктерін қалыптастырады. Алайда, көптеген азаматтар келесі мәселелермен бетпе-бет келеді:

- Цифрлық мәселелер бойынша құқықтық сауатсыздық;
- Интерфейстердің күрделілігі;
- Шешім қабылдау процесіне кері байланыстың әлсіз интеграциялануы.

Өзара әрекеттесу схемасы

Мемлекет пен азаматтық қоғамның цифрлық сәйкестендіру аясындағы өзара әрекеттесу схемасы төменде келтірілген:

Қатысушылар	Рөлі	Платформалар мен құралдар	Әрекеттесу түрлері
Мемлекеттік органдар (МИОР, ЦОН, ИМ және т.б.)	Сервистік және реттеуші функциялар; мәліметтерді басқару	eGov, Smart City, ИМ базалары және т.б.	Мәліметтер беру, жүйелерді өкімшілендіру, цифрлық инфрақұрылыммен қамтамасыз ету
Цифрлық платформалар	Ақпараттық делдал, қызмет көрсетуші	eGov порталы, мобильді қосымшалар	Қызмет көрсету, деректерді өңдеу және сақтау
Азаматтар (пайдаланушылар)	Қызмет алушылар, кері байланыс берушілер	Мобильді қосымшалар, веб-порталдар	Петициялар, өтініштер, деректерді енгізу
Азаматтық қоғам институттары (ҰЕҰ, белсенділер)	Қоғамдық бақылау және адвокация	БАҚ, әлеуметтік желілер, ашық дереккөздер	Мониторинг, талдау, ұсыныстар, қоғамдық тыңдаулар

Осылайша, тиімді өзара әрекеттесу мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы байланыс арналарын институционализациялау және азаматтардың пікірін цифрлық реформалардың барлық кезеңдерінде ескеруге деген саяси ерік-жігерге негізделген жағдайда мүмкін болады.

Халықаралық тәжірибе

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, цифрлық сәйкестендіру тиімді мемлекеттік басқарудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Эстония, Финляндия және Оңтүстік Корея сияқты кейбір елдер цифрлық сәйкестендіру жүйелерін сәтті енгізді. Эстония цифрлық сәйкестендіру саласында әлемдік жетекшілердің бірі болып табылады, азаматтарға цифрлық қолтаңба қолдану, мемлекеттік қызметтерге қол жеткізу және блокчейн негізіндегі шешімдерді пайдалану мүмкіндіктерін ұсынады. Финляндия мен Оңтүстік Корея да қоғамдық қызметтердің сапасын жақсарту үшін цифрлық сәйкестендіруді белсенді түрде пайдаланады.

Қорытынды Қазақстанда модельдерді қолдану мүмкіндігі

Цифрлық инфрақұрылымы дамыған елдерде қолданылатын цифрлық сәйкестендіру модельдері Қазақстан жағдайында бейімделуі мүмкін. Дегенмен, ұлттық заңнамалық және инфрақұрылымдық ерекшеліктерді, сондай-ақ азаматтардың үміттері мен талаптарын ескеру өте маңызды.

Биометрия, блокчейн және жасанды интеллект сияқты технологиялардың дамуы цифрлық сәйкестендіру тиімділігін арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер ашуда. Бұл технологияларды енгізу үшін құқықтық негізді одан әрі дамыту маңызды, себебі азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету қажет.

Құқықтық дамудың перспективалары

Цифрлық құқықтар қорғауды күшейту мақсатында заңнаманы жетілдіру қажет. Бұл жаңа заңдардың қабылдануын, түзетулер енгізуді және қоғамдық қатысудың механизмдерін нығайтуды қамтиды.

Цифрлық сәйкестендіру – қазіргі заманғы мемлекеттік басқару мен азаматтармен өзара әрекеттесудің негізгі элементі. Алайда, осы механизмдерді

сәтті жүзеге асыру үшін құқықтық, технологиялық және әлеуметтік аспектілерді ескеру, сондай-ақ азаматтық қоғамның цифрландыру процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз ету қажет. Болашақтағы ең маңызды бағыттар азаматтардың цифрлық сауаттылығын арттыру, цифрлық платформаларға қоғамдық мониторинг жүйелерін енгізу, жеке деректерді қорғау және қоғамдық бақылау механизмдерін дамыту, жеке деректерді қорғау және оларды рұқсатсыз пайдаланудың алдын алу шараларын күшейту және халық арасында цифрлық сауаттылықты арттыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дайырбеков Р. Т. Биометрическая идентификация в Казахстане: правовые особенности обработки биометрических данных граждан // Труды ВШЭ. - 2020. - № 2. - С. 1–15.
2. Цифровой профиль гражданина: перспективы внедрения систем удалённой идентификации // Журнал цифровых технологий. - 2021. - № 3. - С. 45–60.
3. Демкин В. О. Цифровая личность и цифровой образ человека: характеристика и место понятий в системе смежных категорий // RUDN Journal of Law. - 2024. - Т. 28, № 3. - С. 512–527. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-lichnost-i-tsifrovoy-obraz> (дата обращения: 10.04.2025).
4. Сидоров С. С. Идентичность и идентификация личности в условиях цифровизации // Социальные науки и современность. - 2024. - № 4. - С. 17–28. - Режим доступа: <https://sns-journal.ru> (дата обращения: 10.04.2025).
5. О документах, удостоверяющих личность: Закон РК от 29.01.2013 г. № 73-V. Информационно-правовая система «Әділет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000073> (дата обращения: 10.04.2025).

Жатқанбаева Айжан Ержановна

доктор юридических наук, профессор,

Судья Конституционного Суда Республики Казахстан,

РОЛЬ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА В ОПТИМИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В докладе рассмотрены основные направления информационной политики Конституционного Суда во взаимодействии с институтами гражданского общества. На реальных примерах представлены стремления органа конституционного контроля к разъяснительной работе и формированию социальной активности населения.

Ключевые слова: Конституционный Суд, институты гражданского общества, информационная политика.

МЕМЛЕКЕТТІҢ ОРҒАНДАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІН ОҢТАЙЛАНДЫРУДАҒЫ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ СОТТЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа. баяндамада азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылда Конституциялық Соттың ақпараттық саясатының негізгі бағыттары қаралды.

Нақты мысалдарда конституциялық бақылау органының түсіндіру жұмыстарына және халықтың әлеуметтік белсенділігін қалыптастыруға ұмтылыстары келтірілген.

Түйін сөздер: *Конституциялық Сот, Азаматтық қоғам институттары, ақпараттық саясат.*

THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COURT IN OPTIMIZING THE INTERACTION BETWEEN STATE BODIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Abstract. The report examines the main directions of the information policy of the Constitutional Court in cooperation with civil society institutions. The aspirations of the constitutional control body for explanatory work and the formation of social activity of the population are presented on real examples.

Keywords: *Constitutional Court, civil society institutions, information policy.*

Исторически сложившаяся общественно-политическая обстановка требует решения важнейших государственных задач совместно с институтами гражданского общества.

Президент Республики К.К. Токаев неоднократно подчеркивая значение диалога общества и государства, так в Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» отмечено: «Консолидации усилий госаппарата и общества. Только в этом случае можно изменить ситуацию, обеспечить верховенство закона и безопасность граждан. Во всех обществах, в нашем в том числе, существуют запросы на такие базовые категории, как справедливость и безопасность. Полноценное удовлетворение этих основных потребностей является надежным показателем эффективности государства» [1].

Консолидация таких усилий возможно только при наличии определенного уровня доверия, который достигается только посредством диалога.

Конституция страны заложила основы диалоговой коммуникации между гражданином, обществом и государством через нормы, закрепляющие правовой статус человека и гражданина. Особенно это выражено через информационные права, а также посредством закрепления обязанности государства обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и законные интересы документами, решениями и источниками информации [2].

Эти обуславливают и стимулируют открытость государственных органов, которая проявляется, главным образом, через его информационную политику на которую влияют ряд факторов и, главным образом, его цели и задачи.

Отмечено, что «задачами государственной информационной политики выступают освещение и разъяснение государственных инициатив, обеспечение стабильности, а также пропагандистские задачи. От реализации информационной политики зависит результативность проводимых государственных программ и других инициатив, мир и согласие в обществе, имидж государственных органов в целом. При этом за эффективность информационной политики отвечает не только

профильное министерство, но и каждый государственный орган» [3]. Соответственно Конституционный Суд также осуществляет планомерную работу по разъяснению своей деятельности.

Возрожденный Конституционный Суд Республики Казахстан, призванный обеспечить верховенство Конституции страны на всей ее территории с первых же дней своей работы проводит политику открытости, включающую обучающий элемент, прозрачность конституционного производства, информирование широкой общественности о принятых постановлениях и их разъяснение.

В Послании Конституционного Суда за 2024 года «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» заявлено о том, что орган нацелен на дальнейшее обеспечение информационной прозрачности и доступности своей работы, а понимание обществом, органами государственной власти и гражданами значения соблюдения и исполнения конституционных норм и принципов служит гарантией конституционной законности и устойчивости развития общества [4]. Таким образом, выделены два основных направления информационной политики Конституционного Суда: информирование и обучение.

Аппаратом Конституционного Суда проводится активная разъяснительная работа по повышению правовой осведомленности граждан об условиях обращения в Конституционный Суд, организованы консультационные услуги в Центре приема граждан, проводятся обучающие семинары для профессионального юридического сообщества в том числе и в онлайн формате. Судьи активно задействованы в выездных лекциях и на встречах с общественностью и международным сообществом.

Информирование осуществляется посредством официального сайта и социальных сетей на которых постоянно актуализируется информация о работе Конституционного Суда и принятых им нормативных постановлениях.

Международное юридическое и экспертное сообщество информируется о принятых постановлениях путем размещения их в базе данных CODICES Европейской комиссии за демократию через право Совета Европы (Венецианской комиссии). Со странами-участниками Венецианской комиссии проводится активная переписка и обмен опытом.

Особо следует подчеркнуть и то, что на страницах соцсетей размещаются сведения и о не принятых к конституционному производству обращениях с указанием причин отказа. Таким образом разъясняются положения о критериях допустимости и иных оснований для отказа. Следует отметить, что страницы и каналы Конституционного Суда очень популярны в том числе и среди профессионального юридического сообщества.

Следует отметить и тот факт, что на страницах соцсетей размещаются краткие «выжимки» из принятых постановлений, содержащие ключевые позиции Конституционного Суда. Это способствует правильному пониманию содержания нормативных постановлений в том числе и для лиц, не имеющих достаточных юридических знаний, но проявляющих соответствующий интерес.

Практика показывает, что информирование о принятых к производству обращениях и обжалуемых в них нормативных правовых актах приводит к тому, что уполномоченные органы, чьи акты обжалованы, стремятся привести их в соответствие в Конституцией не дожидаясь заседаний Конституционного Суда. Так, Конституционным Судом было прекращено конституционное производство по обращениям в связи с утратой силы в полном объеме нормативного постановления Верховного Суда РК от 6 октября 2017 года «О некоторых вопросах применения судами законодательства при решении трудовых споров», по исключению абзаца восьмого пункта 3 нормативного постановления Верховного Суда от 28 ноября 2024 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан по гражданскому и гражданскому процессуальному праву». Такая же ситуация сложилась с Министерством по инвестициям и развитию РК, который отменил часть вторую пункта 44 Правил перевозок пассажиров, багажа, грузобагажа и почтовых отправок железнодорожным транспортом, утвержденных приказом от 30 апреля 2015 года.

Таким образом, Конституционный Суд оказал проактивное влияние на приведение действующего законодательства в соответствие с Основным законом.

Рассмотрение обращений Конституционным Судом производится на его заседаниях, на которые приглашаются участники. К таковым Конституционный закон «О Конституционном Суде Республики Казахстан» относит как лица и органы, по обращениям которых возбуждено конституционное производство, так и государственные органы, и должностные лица, конституционность актов которых проверяется (статья 41) [5].

На заседании заслушиваются объяснения и выступления участников конституционного производства и других приглашенных лиц, таким образом образуется диалоговая площадка, позволяющая сторонам-оппонентам высказать и выслушать позиции, делиться мнениями, выдвигать претензии, добавляя или уменьшая объем оснований обращения.

Такая ситуация, когда стороны лицом к лицу ведут конкретный диалог при наличии третьей стороны, позволяет сторонам объективно осмыслить суть проблемы, проанализировать ситуацию сторонним взглядом. Поэтому позиции Конституционного Суда по этим делам воспринимаются сторонами спокойно и взвешено, что отражается на последствиях итоговых решений органа конституционного контроля.

Конституционное производство построено таким образом, что на его заседание приглашаются также иные лица, мнения которых способствуют всестороннему, полному и объективному рассмотрению обращений. Зачастую в качестве таких лиц приглашаются представители общественных организаций, призванных защищать интересы таких лиц, к которым относятся субъекты обращений. Для общественных организаций участие в конституционном производстве является хорошей возможностью обратить внимание государственных органов на обсуждаемые проблемы, озвучить и доказать свои позиции, акцентировать на имеющихся правовых проблемах, по их мнению,

ущемляющих права граждан и общества. В своих выступлениях представители общественных организаций оперируют статистикой, примерами практической деятельности, вносят предложения по исправлению ситуации и пр., что позволяет суду получить точку зрения не только правоприменителя, но и лиц, в отношении которых нормы применяются и оценить результаты такого применения.

Так, на заседаниях Конституционного Суда присутствовали представители таких общественных организаций как Палата налоговых консультантов Республики Казахстан, Республиканского общественного объединения «Союз судей Республики Казахстан», Республиканской коллегии адвокатов, Республиканской палаты частных судебных исполнителей, Республиканской нотариальной палаты, Общественного фонда «АНА ҰЙ», Общества защиты прав отцов, Совета по налоговой методологии Национальной палаты предпринимателей «Атамекен», Общественного объединения «Казахстанское международное бюро по правам человека и соблюдению законности» и других.

Участие представителей общественных объединений в конституционном производстве фактически стало еще одной из форм взаимодействия государства и общества в разработке и совершенствовании действующего законодательства страны. Такой диалог становится эффективной практикой, так как расширяется свобода выражения мнения и создаются возможности для участия граждан в процессе принятия государственных решений. Тогда как для самого гражданина его обращение в орган конституционного контроля стало не только дополнительным средством защиты им своих прав, но и наглядным проявлением его гражданской активности в процессе укрепления конституционной легитимности законов.

Не менее важным направлением деятельности Конституционного Суда, который также напрямую отражается на его информационной политике стала работа с научной общественностью страны.

Научно консультативный Совет при Конституционном Суде действует в целях оказания научно-консультативного содействия Конституционному Суду Республики Казахстан в осуществлении возложенных на него полномочий. В его состав входят известные ученые-юристы из различных сфер юридической науки, которые привлекаются также в качестве экспертов и дают научно обоснованных предложения и рекомендации по вопросам, находящимся в производстве Конституционного Суда.

Вместе с тем, заседания НКС проходят с приглашением представителей государственных органов, таких как Парламент, Верховный Суд, Генеральная Прокуратура, Министерство юстиции и других, что также позволяет образовать диалоговую площадку по обмену взглядами по современным проблемам конституционализма и обеспечению законности в стране.

Следует отметить и тот факт, что деятельность Конституционного Суда существенно оживила научный интерес к нормотворческой и правоприменительной практике с позиции ее конституционности. Серьезному научному анализу отечественных и зарубежных ученых сейчас подвергаются уже вынесенные постановления Конституционного Суда и выраженные в них

позиции. Все это стимулирует общественный интерес. Поэтому судьи и аппарат активно участвует в крупных научных мероприятиях, проводят лекции и научные семинары, пропагандируя и разъясняя свои позиции.

Конституционный Суд Казахстана является активным участником Венецианской комиссии (Европейской комиссии за демократию через право) на заседании которого обсуждаются актуальные вопросы конституционного права. На базе данного органа происходит активный обмен материалами, данными, позициями. Органами конституционного контроля стран-участников комиссии запрашиваются постановления нашего Суда по различным вопросам и таким образом происходит обмен опытом, что важно для международного имиджа.

Конституционный Суд инициировал Национальный план мероприятий "Ата Заң – тәуелсіздік тірегі", посвященный 30-летию Конституции Республики Казахстан, который создает платформу для обсуждения актуальных вопросов действующего законодательства и его применения, обеспечения конституционного контроля и защиты граждан.

Таким образом, информационная политика Конституционного Суда разносторонняя и продолжает свое формирование и развитие. Конституционный Суд создает все возможные усилия для того, чтобы преемственность и стабильность конституционно-правового развития сохранялись через консолидацию усилий и конструктивное партнерство граждан, институтов гражданского общества и государственных органов на пути устойчивого развития Республики Казахстан, а верховенство Конституции продолжало оставаться фундаментальной основой нашего государства и ориентировано на законодательное и практическое обеспечение достоинства, свободы и справедливости для всех.

Список использованной литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_links
3. Тастенов А. Особенности государственной информационной политики Республики Казахстан // <https://isca.kz/ru/analytics-ru/737>
4. Послание Конституционного Суда Республики Казахстан «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» (оглашено на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан 21 июня 2024 года) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000002>
5. Конституционный закон от 5 ноября 2022 года «О Конституционном Суде Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>

Жанбырбаева Ардактыгул Нуржауовна

PhD, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі профессоры, Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы.

e-mail: ardak.zhanbyrbaeva@narхоз.kz

Кузембекова Роза Абдымұталиповна

Экономика ғылымдарының магистрі, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі аға оқытушысы, Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы. e-mail: roza.kuzembekova@narхоз.kz

ТҰРАҚТЫ ДАМУ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ БЕРУ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН БАСҚАРУ

Аңдатпа. Мақалада құқықтық, әлеуметтік-экономикалық және басқарушылық аспектілерге баса назар аударып, Ұлыбритания Мен Қазақстанның білім беру инфрақұрылымындағы тұрақты дамудың рөлі қарастырылады. Ұлыбританиядағы Climate Change Act 2008 және Қазақстандағы тиісті бағамаларды қоса алғанда, білім берудегі тұрақты тәжірибелерді реттейтін ағымдағы саясат пен нормативтік база талданады. Мақалада инфрақұрылымды дамыту деңгейіндегі айырмашылықтарды және қаржыландырудың қолжетімділігін ескере отырып, екі елдің де тұрақты білім беру ортасын қалыптастыру тәсілдеріне салыстырмалы талдау жүргізіледі. Сонымен қатар, білім беру секторында орнықты дамуды күшейту үшін қазақстандық жағдайларда табысты Британдық тәжірибелерді қолдану бойынша ұсынымдарды ұсынады.

Түйін сөздер: *орнықты даму, білім беру инфрақұрылымы, құқықтық реттеу, Ұлыбритания, Қазақстан, климаттық саясат, энергия тиімділігі.*

УПРАВЛЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ НА ОСНОВЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье рассматривается роль устойчивого развития в инфраструктуре образования Великобритании и Казахстана с акцентом на правовые, социально-экономические и управленческие аспекты. Анализируются действующая политика и нормативная база, регулирующие устойчивые практики в образовании, включая Закон об изменении климата 2008 года в Великобритании и соответствующие инициативы в Казахстане. В статье проводится сравнительный анализ подходов обеих стран к формированию устойчивой образовательной среды с учетом различий в уровне развития инфраструктуры и доступности финансирования. Кроме того, предлагаются рекомендации по применению успешного британского опыта в казахстанских условиях для усиления устойчивого развития в сфере образования.

Ключевые слова: *устойчивое развитие, образовательная инфраструктура, правовое регулирование, Великобритания, Казахстан, климатическая политика, энергоэффективность.*

MANAGING EDUCATIONAL INFRASTRUCTURE BASED ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article explores the role of sustainable development in the educational infrastructure of the United Kingdom and Kazakhstan, with a focus on legal,

socio-economic, and managerial aspects. It analyzes current policies and regulatory frameworks governing sustainable practices in education, including the UK's Climate Change Act 2008 and relevant initiatives in Kazakhstan. A comparative analysis is conducted of both countries' approaches to creating a sustainable educational environment, considering differences in infrastructure development and funding accessibility. The article also offers recommendations for applying successful British practices to the Kazakh context in order to strengthen sustainable development in the education sector.

Keywords: *sustainable development, educational infrastructure, legal regulation, United Kingdom, Kazakhstan, climate policy, energy efficiency.*

Жаһандық климаттың өзгеруі және тұрақты даму мәселелеріне назар аударудың артуы жағдайында білім беру мекемелері болашақ ұрпақты оқытуда ғана емес, сонымен қатар экологиялық тұрақты тәжірибелерді ілгерілетуде де шешуші рөл атқарады. Тұрақты даму қағидаттарын пайдалана отырып, білім беру инфрақұрылымын басқару бүкіл әлем елдері үшін басым міндеттердің біріне айналууда. Ұлыбритания мен Қазақстан экономикалық даму деңгейлеріндегі, климаттық жағдайлар мен құқықтық жүйелердегі елеулі айырмашылықтарға қарамастан, тұрақтылық қағидаттарын өздерінің білім беру жүйелеріне біріктіруге ұмтылууда [1].

Ұлыбритания тұрақты даму саясатын 2000-шы жылдардың ортасында көміртегі шығарындыларын азайту бойынша әлемдегі алғашқы заңдардың бірі - Climate Change Act (2008) қабылданған кезде белсенді түрде дамыта бастады. Осыдан кейін әртүрлі секторларда, соның ішінде білім беруде ауқымды реформалар басталды. Университеттер мен мектептер энергия тиімділігі бағдарламаларын, көміртегі ізін азайту жобаларын енгізді және тұрақты және экологиялық таза кампустардың құрылысын бастады. Бұл 2050 жылға қарай нөлдік көміртегі шығарындыларына қол жеткізудің жалпы ұлттық жоспарының бөлігі болды [2].

Қазақстанда мұнай мен газдың ірі өндірушісі мәртебесіне қарамастан, орнықты даму мәселелері 2010 жылдардың басынан бастап мемлекеттік саясаттың басымдығына айналды. 2013 жылы экономиканы әртараптандыруға, көміртегі ізін азайтуға және жаңартылатын энергия көздерінің үлесін арттыруға бағытталған «Жасыл экономика» бағдарламасы қабылданды. Білім беру секторы да тұрақты тәжірибелерді біріктіре бастады, дегенмен оларды елдің әртүрлі аймақтарында енгізу деңгейі климаттық жағдайлар мен ресурстарға байланысты айтарлықтай өзгереді.

Ұлыбритания Мен Қазақстанды білім беру мекемелерінің орнықты дамуы контекстінде салыстыру қоршаған ортаға әсерді азайту және энергия тиімділігін арттыру сияқты ортақ мақсаттарды ғана емес, сондай-ақ ресурстары мен бастапқы жағдайлары әртүрлі елдердің ұқсас міндеттерді қалай шешетінін көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл ретте білім беру инфрақұрылымына тұрақты шешімдерді енгізуге әсер ететін құқықтық тетіктер мен әлеуметтік-экономикалық факторлар маңызды рөл атқарады.

Ұлыбритания тұрақты дамуды белсенді түрде насихаттайтын елдердің бірі болып табылады және бұл білім беру инфрақұрылымына қатысты заңнамалық бастамаларда көрінеді. Негізгі құжаттардың бірі-climate Change Act 2008, ол елді көміртегі шығарындыларын біртіндеп азайтуға және ресурстарды тұрақты пайдалануға жағдай жасауға міндеттеді. Бұл заңнама білім беру мекемелеріне айтарлықтай әсер етті, олардан кампустарды салу мен басқаруда «жасыл» стандарттарды енгізуді талап етті.

Осы Заң аясында мектептер мен университеттерде энергия тиімділігін арттыру жобаларына мемлекеттік қаржыландыруды қамтамасыз ететін Salix Finance сияқты білім беру мекемелері үшін нақты бағдарламалар мен бастамалар әзірленді. Бұған қолданыстағы инфрақұрылымды жаңарту, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану және білім беру мекемелеріне тұрақты технологияларды енгізу кіреді.

Тағы бір маңызды бастама - экологиялық таза материалдар мен технологияларды қолдана отырып, жаңа мектептер салуға бағытталған Бағдарлама-болашаққа арналған құрылыс мектептерін (BSF) енгізу болды. Бұл бағдарлама энергия тиімділігін, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды, сондай-ақ қоршаған ортаға ең аз әсер ететін оқу үшін қолайлы жағдайлар жасауды ескереді.

Сонымен қатар, Ұлыбританияда ғимараттардың, соның ішінде білім беру мекемелерінің экологиялық тиімділігін бағалау критерийлерін белгілейтін BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) стандарттар жүйесі бар. Осы стандарттарға сәйкес келетін мектептер мен университеттер энергия тиімділігі, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану және қалдықтарды азайту үшін жоғары баға алады [3].

Осылайша, Ұлыбританияның құқықтық базасы студенттер мен қызметкерлер арасында көміртегі ізін азайту және экологиялық жауапкершілікті арттыру үшін жағдай жасай отырып, білім беру мекемелерінде тұрақты тәжірибелерді енгізуді белсенді түрде қолдайды және реттейді.

Ал, Қазақстан әлемдегі ең ірі өндіруші елдердің бірі мәртебесіне қарамастан, экономиканы әртарапандыруға және «жасыл» технологияларды енгізуге бағытталған экологиялық саясатты белсенді түрде ілгерілетуде. Бұл бағыттағы ең маңызды қадам 2013 жылы көміртегі ізін азайтуға және жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға бағытталған «Жасыл экономика» бағдарламасын қабылдау болды. Бұл бағдарлама инфрақұрылымды басқаруда тұрақты шешімдерді енгізуге ықпал ете отырып, білім беру секторына да әсер етті.

Қазақстанда орнықты даму саласындағы заңнамалық база көмірсутектерге тәуелділікті төмендету және неғұрлым экологиялық таза технологияларға көшу жөніндегі ұлттық басымдықтарды көрсете отырып, біртіндеп дамып келеді. Мұнда энергия тиімділігі мен ресурстарды орнықты пайдалану қағидаттарын ескере отырып, білім беру инфрақұрылымын жаңғырту жөніндегі шаралар көзделген Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі мен «Білім туралы» Заң маңызды рөл атқарады.

Бұдан басқа, Қазақстан БҰҰ Даму Бағдарламасы (UNDP) және ЮНЕСКО сияқты халықаралық ұйымдармен белсенді ынтымақтасады, олар елдің білім беру мекемелеріне тұрақты технологияларды интеграциялау жөніндегі жобаларды қолдайды. Бұған энергияны аз тұтынатын жаңа ғимараттар салу және жаңартылатын энергия көздерін әсіресе климаты қатал аймақтарда енгізу кіреді.

Білім беруде орнықты дамуды іске асырудың жарқын мысалдарының бірі білім беруді жаңғырту жөніндегі мемлекеттік бағдарлама шеңберінде басталған «Қазақстанның Жасыл мектептері» жобасы болып табылады. Бұл жоба оқушылардың экология мәселелері мен климаттың өзгеруі туралы хабардарлығын арттыруға, сондай-ақ энергия тиімділігінің заманауи стандарттарына сәйкес келегін инфрақұрылымды құруға бағытталған.

Осылайша, Қазақстан инфрақұрылымды жаңғыртуға және қоршаған ортаға теріс әсерді қысқартуы мүмкін технологияларды енгізуге ерекше назар аударатырып, білім беру мекемелерін тұрақты дамыту бағытында елеулі қадамдар жасауда.

Ұлыбритания білім беру мекемелеріне тұрақты дамуды енгізу бойынша жобаларды белсенді іске асыруда. Көрнекті мысалдардың бірі-таза технологиялар саласында көшбасшы болған Шығыс Англия Университеті (UEA). UEA кампусы энергия тиімділігіне деген көзқарасымен танымал: университет жел турбиналары мен күн панельдері сияқты жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салып, көміртегі ізін айтарлықтай азайтты.

Жоба сонымен қатар BREEAM стандарттарына сәйкес келетін энергияны үнемдейтін ғимараттарды құруды және қайта жабдықтау жүйелерін пайдалануды қамтиды. UEA студенттерді «Жасыл» экономика мен климаттың өзгеруіне байланысты зерттеу бағдарламалары мен практикалық сабақтарды ұсына отырып, экологиялық тұрақтылық жобаларына белсенді түрде тартады.

Рединг университеті сонымен қатар тұрақты тәжірибені тиімді жүзеге асырудың мысалы болып табылады. Университет жаңартылатын энергия көздерін белсенді пайдаланады және көміртегі бейтараптығына қол жеткізуге тырысады. Университет өзінің экологиялық стратегиясының бір бөлігі ретінде ғимараттардың энергия тиімділігін арттыру және кампуста жасыл кеңістіктер құру жобаларына инвестиция салады. Университет жұмысының маңызды аспектісі білім беру қызметі болып табылады: ол студенттерге тұрақты даму жобаларына қатысуға және экология мен климаттың өзгеруі бойынша зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

Манчестер университеті де тұрақты даму стратегияларын белсенді түрде жүзеге асыруда. Университет көміртегі ізін азайтуға бағытталған оның ішінде құрылысқа «Жасыл» технологияларды енгізу және кампусты басқару бойынша бағдарлама әзірледі. Университетте энергетикалық тиімділікті арттыруға, соның ішінде жылыту және салқындату жүйелерін жаңартуға, сондай-ақ қалдықтарды кәдеге жерату және қайта өңдеу бағдарламаларын енгізуге бағытталған бірнеше бастамалары бар. Студенттер сонымен қатар экологиялық жобаларға белсенді қатысады, бұл олардың тұрақты дамуы үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыруға көмектеседі [4].

Тағы бір мысал - Глазго университеті, ол кампуста ұзақ мерзімді тұрақты даму стратегиясын жүзеге асырады. Олар бір реттік пластикті пайдалануды белсенді түрде азайтады, қайта өңдеу және қайта өңдеу бағдарламаларын ілгерілетеді және жаңартылатын энергия көздеріне инвестиция салады. Университет жобаларына «Жасыл» технологияларды енгізу пайдалану шығындарын азайтуға мүмкіндік берді және студенттер мен қызметкерлер арасында экологиялық жауапкершілікті қалыптастыруға ықпал етті [5].

Қазақстанда білім беру инфрақұрылымындағы тұрақты даму жобалары енді ғана тарала бастады, дегенмен табысты мысалдар орын алуда. Солардың бірі-бүкіл ел бойынша білім беру мекемелеріне «Жасыл» технологияларды енгізуге бағытталған «Қазақстанның Жасыл мектептері» жобасы. Жоба мектеп ғимараттарында энергияны үнемдейтін технологияларды енгізді, бұл энергия мен суды тұтынудың төмендеуіне әкелді.

Мысалы, жобаға қатысатын Алматы мектептерінің бірінде мектеп ауласына күн сәулесі орнатылды, бұл электр энергиясына жұмсалатын шығындарды азайтуға және оқушылардың жаңартылатын энергия көздері туралы хабардарлығын арттыруға көмектесті. Мектеп сонымен қатар экологиялық сананы дамытуға бағытталған іс-шараларды ұйымдастыра отырып, оқушылар арасында экологиялық бағдарламаларды белсенді түрде насихаттайды [6].

Тағы бір мысал-Назарбаев Университеті, ол өзінің жаңа кампустарын салу кезінде энергияны үнемдейтін технологияларды қолданады. Университет инновациялық жылыту және салқындату жүйелерін пайдалану, ағынды суларды қайта өңдеу және энергияны үнемдейтін жарықтандыру сияқты тұрақты құрылыстың озық тәжірибелерін енгізуге тырысады. Бұл шаралар университет ғимараттарының экологиялық әсерін азайтуға және экономикалық тиімділігін арттыруға бағытталған [7].

Ұлыбритания мен Қазақстандағы жобалар тұрақты дамуды іске асыруда әр түрлі жетілу деңгейлерін көрсетеді. Ұлыбританияда озық «Жасыл» технологияларды енгізіп қана қоймай, сонымен қатар студенттерді білім беру бағдарламалары мен зерттеулер арқылы тұрақты даму процесіне белсенді түрде тартатын көптеген табысты университеттер бар. Мұнда жобалар жүйелі болып табылады және инфрақұрылымды жақсартуды да, экологиялық сана мәдениетін қалыптастыруды да қамтиды.

Қазақстан осы бағытта белсенді қадамдар жасай бастағанымен, жергілікті бастамаларға баса назар аударуда. «Жасыл» мектептер мен университеттердің мысалдары бұл жобаларды ұлттық деңгейде масштабтауға мүмкіндік бар екенін көрсетеді. Қазақстандық оқу орындары Ұлыбританияда бұрыннан бар іске асыру деңгейіне жету үшін ұзақ мерзімді стратегияларды әзірлеп, неғұрлым кең қаржыландыруға қол жеткізуі керек.

Ұлыбритания мен Қазақстанның білім беру мекемелеріндегі орнықты даму саласындағы тәжірибесін талдау негізінде білім беру саласында орнықты тәжірибелерді енгізу және жетілдіру үшін бірнеше практикалық ұсыныстарды бөліп көрсетуге болады:

1. Тұрақты тәжірибелерді табысты енгізудің негізгі факторларының бірі нақты құқықтық нормалар мен стандарттардың болуы болып табылады.

Ұлыбританиядағы Climate Change Act 2008 сияқты ұлттық бағдарламаларды әзірлеу және енгізу ұсынылады, олар білім беру мекемелерінде энергия тиімділігі мен «Жасыл» технологияларды қолданудың міндетті стандарттарын бекітеді.

2. Тұрақты модельдерге көшу үшін инфрақұрылымды жаңғыртуға бағытталған қаржыландыру қажет. Күн панельдерін орнату, ғимараттардың жылу оқшаулауын жақсарту және суды үнемдеу жүйелерін енгізу бойынша жобаларды іске асыру үшін жеке инвестицияларды, сондай-ақ мемлекеттік субсидияларды тарту үшін жағдай жасау маңызды.

3. Тұрақты дамуды оқу бағдарламаларына біріктіру және студенттерді қоршаған ортаны қорғау және көміртегі ізін азайту жобаларына белсенді тарту маңызды. Мұндай жобалар хабардарлықты арттырып қана қоймай, болашақта экологиялық мәселелерді шешудің практикалық дағдыларын береді.

4. Тұрақты даму жобаларының тиімділігін қамтамасыз ету үшін мониторинг және бағалау жүйелерін енгізу қажет. Бұл енгізілген тәжірибелердің әсерін бақылауға, әлсіз жақтарын анықтауға және стратегияларды уақтылы түзетуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, институттар прогресті көрсете алатындай және сыртқы серіктестерді тарта алатындай жыл сайынғы тұрақтылық туралы есептерді жариялау маңызды.

5. Студенттік экологиялық клубтар немесе оқытушылардың бастамалары сияқты «төменнен» басталатын бастамаларды ынталандыру қажет. Мұндай жобаларға әкімшілік қолдау мен қаржыландыруды ұсыну, сондай-ақ оларды білім беру мекемелерін дамытудың кең стратегияларына біріктіруді қамтамасыз ету маңызды.

Бұл нұсқаулар білім беру мекемелері мен саясаткерлерге табысты халықаралық тәжірибеге сүйене отырып және оны жергілікті жағдайларға бейімдей отырып, өз ұйымдарында тұрақты тәжірибелерді тиімді енгізуге және жақсартуға көмектеседі.

Білім беру саласында тұрақты дамуға қол жеткізу үшін келесі аспектілерге назар аударуы керек:

- Құқықтық базаны жақсарту: білім берудегі тұрақты тәжірибені реттейтін неғұрлым нақты және міндетті нормаларды құру.

- Жобаларды қаржыландыру: инвестицияларды тарту және тұрақты бастамаларды қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу.

- Білім беру және ағарту: білім беру бағдарламалары мен практикалық жобалар арқылы студенттер мен оқытушылар арасында тұрақты даму мәдениетін қалыптастыру.

Осылайша, білім беру инфрақұрылымындағы тұрақты даму өзекті экологиялық мәселелерді шешуге көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар экономикалық өсу мен әлеуметтік дамуға ықпал етеді, бұл стратегиялық жоспарлаудың маңызды элементіне айналдырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2020). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802>

2. UK Government. (2008). Climate Change Act 2008. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2008/27/contents>
3. Salix Finance. (n.d.). Investing in Sustainable Education. Retrieved from <https://www.salixfinance.co.uk>
4. University of Manchester. (n.d.). Sustainability and Environmental Management. Retrieved from <https://www.manchester.ac.uk/about/social-responsibility/environmental-sustainability/>
5. University of Glasgow. (n.d.). Sustainability Strategy. Retrieved from <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/sustainability/sustainabilitystrategy/>
6. «Зеленая» школа с заботой о здоровье детей и окружающей среды. Retrieved from <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/stories/zelenaya-shkola-s-zabotoy-o-zdorove-detey-i-okruzhayuschey-sredy>
7. NU Supports Sustainable Development and Green Projects of students. (2023, April 3). Retrieved from <https://nu.edu.kz/news/nu-supports-sustainable-development-and-green-projects-of-students>

Жумалипова Айнур Асқатқызы

*Магистрант 2 курса Школы права и государственного управления,
Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ РАМОК ПРИМЕНИМОГО ПРАВА ПРИ СОВЕРШЕНИИ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

Аннотация. Статья рассматривает проблемы определения применимого права при совершении киберпреступлений в международном частном праве. Интенсивное развитие технологий способствует появлению транснациональных киберпреступлений, что вызывает сложные юридические споры. Анализируется принцип территориальности и его ограничения в контексте киберпреступлений. Приведены примеры судебных дел, демонстрирующих эволюцию подходов к юрисдикции, таких как *United States v. Microsoft* (2018) и *Google LLC v. European Commission* (2023). Особое внимание уделяется сложностям атрибуции и использованию анонимных сетей. Рассмотрены международные правовые инструменты, включая Будапештскую конвенцию и ее Второй дополнительный протокол. Отмечены проблемы сбора цифровых доказательств и исполнения судебных решений. Подчеркивается необходимость гармонизации национальных законодательств и развития международного сотрудничества для эффективного протivодействия киберугрозам.

Ключевые слова: *киберпреступления, международное частное право, применимое право, юрисдикция, цифровые доказательства, Будапештская конвенция.*

THE PROBLEM OF DEFINING THE SCOPE OF APPLICABLE LAW IN THE COMMISSION OF CYBERCRIME IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Abstract. The article addresses the problems of determining the applicable law when committing cybercrimes in private international law. The intensive development of technology contributes to the emergence of transnational cybercrimes, which causes

complex legal disputes. The principle of territoriality and its limitations in the context of cybercrimes is analyzed. Examples of court cases demonstrating the evolution of approaches to jurisdiction are given, such as *United States v. Microsoft* (2018) and *Google LLC v. European Commission* (2023). Particular attention is paid to the difficulties of attribution and the use of anonymous networks. International legal instruments, including the Budapest Convention and its Second Additional Protocol, were considered. The problems of collecting digital evidence and the execution of court decisions were noted. The need to harmonize national legislation and develop international cooperation to effectively counter cyber threats is emphasized.

Keywords: *cybercrimes, private international law, applicable law, jurisdiction, digital evidence, Budapest Convention.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТА КИБЕРҚЫЛМЫСТАР ЖАСАУ КЕЗІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚҰҚЫҚ ШЕҢБЕРІН АЙҚЫНДАУ ПРОБЛЕМАСЫ

Андатпа. Мақалада халықаралық жеке құқықта киберқылмыстар жасау кезінде қолданылатын құқықты айқындау мәселелерін қарастырады. Технологиялардың қарқынды дамуы трансұлттық киберқылмыстардың пайда болуына ықпал етеді, бұл күрделі заңдық дауларды туындатады. Киберқылмыстар контекстінде аумақтылық қағидаты және оны шектеу талданады. *United States v. Microsoft* (2018) және *Google LLC v. European Commission* (2023) сияқты юрисдикция тәсілдерінің эволюциясын көрсететін сот істерінің мысалдары келтірілген. Жасырын желілерді атрибуциялаудың және пайдаланудың қиындықтарына ерекше назар аударылады. Будапешт конвенциясы мен оның Екінші қосымша хаттамасын қоса алғанда, халықаралық құқықтық құралдар қаралды. Цифрлық дәлелдемелерді жинау және сот шешімдерін орындау проблемалары атап өтілді. Киберқауіптерге қарсы тиімді әрекет ету үшін ұлттық заңнамаларды үйлестіру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту қажеттігі атап өтілді.

Түйін сөздер: *киберқылмыстар, халықаралық жеке құқық, қолданылатын құқық, юрисдикция, цифрлық дәлелдемелер, Будапешт конвенциясы.*

Интенсивное развитие информационных технологий и глобализация интернета способствуют созданию новых форм взаимодействия, но одновременно провоцируют появление киберпреступлений. Эти преступления, часто выходящие за пределы национальных границ, вызывают сложные юридические споры, связанные с определением применимого права и юрисдикции [1]. Например, атака, совершенная из одной страны, может нанести ущерб пользователям в нескольких государствах, что усложняет процесс правоприменения.

В этих условиях ключевой задачей становится установление критериев, по которым определяется, какое право будет применяться к конкретному случаю [2]. Проблема усугубляется отсутствием единого международного правового регулирования в данной сфере, хотя в международной практике уже сложились

различные подходы к определению юрисдикции в отношении киберпреступлений.

Наиболее распространенным является принцип территориальности (*lex loci delicti*), согласно которому юрисдикция устанавливается по месту совершения преступления [3]. Однако в контексте киберпреступлений данный принцип обнаруживает существенные ограничения, поскольку суды разных стран по-разному определяют место совершения киберпреступления. Показательным в этом отношении стало дело *United States v. Microsoft* (2018), где суд США признал недопустимым экстерриториальное применение американского законодательства к данным, хранящимся на серверах в Ирландии [4]. Это решение впоследствии повлияло на принятие закона CLOUD Act, который существенно изменил подход к юрисдикционным вопросам в данной сфере [5]. Более свежим примером является дело *Google LLC v. European Commission* (2023), в котором Европейский суд подтвердил право Европейского союза применять Общий регламент по защите данных (GDPR) к данным европейских граждан, хранящимся на серверах за пределами ЕС [6]. Это фактически закрепило принцип «длинной руки» для защиты персональных данных и противодействия киберпреступлениям. Эти решения демонстрируют эволюцию юридических подходов к определению юрисдикции в цифровую эпоху.

Ситуация осложняется тем, что современные киберпреступления редко ограничиваются юрисдикцией одного государства [7]. Более того, использование VPN-сервисов, анонимных сетей и других технических средств значительно затрудняет процесс атрибуции - установления лица, совершившего преступление. Согласно исследованию ЮОСТА (*Internet Organised Crime Threat Assessment 2023*), опубликованному Европоллом, процесс атрибуции киберпреступлений остается одним из наиболее сложных аспектов международного сотрудничества правоохранительных органов, где точное установление местонахождения преступника возможно менее чем в четверти случаев [8][9].

В попытке решить эти проблемы международное сообщество разработало ряд правовых инструментов. Будапештская конвенция о киберпреступности предлагает наиболее комплексный подход, учитывающий как место совершения преступления, так и гражданство преступника [10]. К 2024 году конвенцию ратифицировали уже 76 государств, однако Казахстан по-прежнему не входит в их число, что продолжает создавать определенные пробелы в международном сотрудничестве в данной сфере [11].

Отдельную сложность представляет вопрос сбора и использования цифровых доказательств. В деле *Yahoo Inc. v. La Ligue Contre Le Racisme et L'Antisémitisme* (2006) суд столкнулся с проблемой допустимости цифровых доказательств, полученных в другой юрисдикции [12]. С тех пор было разработано множество механизмов международного сотрудничества, включая Второй дополнительный протокол к Будапештской конвенции (вступивший в силу в 2023 году), который устанавливает новые стандарты работы с цифровыми доказательствами и процедуры их трансграничной передачи [13][14].

Решение обозначенных проблем требует комплексного подхода, включающего как совершенствование международно-правовых механизмов, так и гармонизацию национальных законодательств. Только согласованные действия международного сообщества могут обеспечить эффективное противодействие современным киберугрозам и создать надежную правовую основу для определения применимого права в случаях транснациональных киберпреступлений [15].

Особого внимания заслуживает региональный опыт решения проблемы определения применимого права. Арабская конвенция о борьбе с преступлениями в области информационных технологий 2010 года предлагает определять юрисдикцию по месту совершения правонарушения, даже если преступник является гражданином другого государства [16]. Такой подход, хотя и обеспечивает определенную ясность, не учитывает сложности современных киберпреступлений, когда действия могут совершаться одновременно в нескольких юрисдикциях.

В этом контексте заслуживает внимания обновленный опыт Европейского Союза, где создана единая система реагирования на киберугрозы. Директива ЕС о кибербезопасности (NIS2), принятая в 2022 году и вступившая в полную силу в 2024 году, устанавливает усовершенствованные стандарты и механизмы взаимодействия между государствами-членами, что существенно упрощает процесс определения применимого права и юрисдикции [17][18]. Подобный опыт мог бы быть полезен для развития регионального сотрудничества в других частях мира.

На практике сложности возникают не только при определении юрисдикции, но и при исполнении судебных решений по делам о киберпреступлениях. Отсутствие унифицированных механизмов признания и исполнения судебных решений в этой сфере существенно снижает эффективность правоприменения. В деле *R v. Sheppard and Anor* (2010) британский суд столкнулся именно с этой проблемой, когда решение, вынесенное в отношении киберпреступников, оказалось трудноисполнимым за пределами национальной юрисдикции [19]. Однако за последние годы в международной практике появились новые механизмы исполнения судебных решений, в том числе в рамках Конвенции о юрисдикции и признании и исполнении судебных решений по гражданским и коммерческим делам (Гагская конвенция 2019 года), которая вступила в силу в 2023 году [20].

Развитие технологий создает дополнительные вызовы для правоприменительной практики. Использование облачных хранилищ, распределенных систем и технологий блокчейн существенно усложняет процесс определения местонахождения данных и, следовательно, установления применимого права [21]. Закон США «CLOUD Act» 2018 года стал попыткой решения этой проблемы, однако его экстерриториальное применение вызывает обоснованные возражения других государств. К 2024 году США заключили двусторонние соглашения в рамках CLOUD Act с Великобританией, Австралией,

Канадой и Новой Зеландией, что частично снизило напряженность в этом вопросе [22].

Перспективным направлением развития международного сотрудничества в данной сфере является создание специализированных механизмов оперативного взаимодействия правоохранительных органов. Второй дополнительный протокол к Будапештской конвенции, вступивший в силу в 2023 году, предусматривает создание системы прямого сотрудничества между правоохранительными органами разных стран, что уже начало повышать эффективность борьбы с киберпреступностью.

Проведенное исследование показывает, что решение проблемы определения применимого права при совершении киберпреступлений требует комплексного подхода. Необходима дальнейшая гармонизация национальных законодательств, развитие международных механизмов сотрудничества и создание эффективных инструментов получения и обмена цифровыми доказательствами. В 2024 году на Конференции ООН по киберпреступности была принята резолюция о разработке новой глобальной конвенции о сотрудничестве в борьбе с киберпреступностью, которая должна учесть опыт применения существующих международных инструментов и создать более эффективную правовую базу для определения применимого права [23]. Только такой комплексный подход может обеспечить эффективное противодействие современным киберугрозам.

Список использованной литературы

1. Brenner S.W. *Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace*. 3rd Edition. ABC-CLIO, 2023.
2. Гасанова В.С. Киберпреступления в международном праве: понятие, содержание и меры регулирования // *Юридическая наука: история, современность, перспективы*. 2016. С. 244-248.
3. Бойков В.А. Борьба с киберпреступностью на международном уровне // *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2021. № 5-3(56). С. 51-54.
4. *United States v. Microsoft Corp.*, 584 U.S. 2018.
5. Johnson D.R., Peterson J.L. *Cross-Border Data Transfers: Legal Developments in the Cloud Era*. Oxford University Press, 2023.
6. *Google LLC v. European Commission*. 2023. Case C-252/21.
7. Wang L., Liu J. International Cooperation in Cybercrime Investigation // *International Journal of Law and Information Technology*. 2023. 31(2). P. 156-178.
8. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). *Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2023*.
9. United Nations Office on Drugs and Crime. *Comprehensive Study on Cybercrime*. 2024.
10. Будапештская конвенция о киберпреступности. 2001.
11. Калиева А.Р. Международно-правовая характеристика киберпреступности и уголовно-правовая база Республики Казахстан в области киберпреступления // *Инновации. Наука. Образование*. 2021. № 34. С. 1852-1858.
12. *Yahoo Inc. v. La Ligue Contre Le Racisme et L'Antisemitisme*. 2006.
13. Второй дополнительный протокол к Будапештской конвенции о киберпреступности. 2022.

14. Петров М.К. Второй дополнительный протокол к Будапештской конвенции: новые механизмы международного сотрудничества // Вопросы кибербезопасности. 2023. № 4. С. 78-85.
15. Левашова О.В., Сотников И.Л. Киберпреступность: основные направления международного сотрудничества // Modern Science. 2022. № 1-2. С. 145-149.
16. Арабская конвенция о борьбе с преступлениями в области информационных технологий. 2010.
17. Директива Европейского парламента и Совета (ЕС) 2022/2555 (NIS2)
18. Филиппов А.Н. Директива NIS2: новый этап регулирования кибербезопасности в Европейском Союзе // Евразийский юридический журнал. 2024. № 1. С. 112-117.
19. R v. Sheppard and Anor. 2010.
20. Конвенция о признании и приведении в исполнение иностранных судебных решений по гражданским или торговым делам. 2019.
21. Maras M.H. Computer Forensics: Cybercriminals, Laws and Evidence, third edition. Jones and Bartlett, 2024.
22. Chen T.M. Cyberterrorism: Understanding and Preventing Acts of Terror. 2nd Edition. Springer, 2024.
23. United Nations General Assembly. Resolution A/RES/78/170: Countering the use of information and communications technologies for criminal purposes. 2024.

Гурков Александр

студент 3 курса Университет РЭУ имени Г.В. Плеханова

ДЕЛИБЕРАТИВНАЯ ДЕМОКРАТИЯ В XXI ВЕКЕ: МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ, ПОЛИТИЧЕСКИЕ БАРЬЕРЫ И ЕЕ РОЛЬ В УКРЕПЛЕНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. На фоне кризиса легитимности современных демократий и снижения доверия к традиционным институтам возрастает интерес к делиберативной демократии как способу укрепления гражданского общества и повышения прозрачности политических решений. В статье анализируются теоретические основы концепции, практики её внедрения и предлагается модель делиберативных комиссий, способных дополнять существующие механизмы участия. Отдельное внимание уделяется вызовам формирования повестки, неравенства участия и рисков манипуляции, подчёркивая необходимость гражданского образования и локальной адаптации.

Ключевые слова: *делиберативная демократия, гражданское участие, делиберативные комиссии, институциональные барьеры, политическое доверие, повестка дня, неравенство участия, манипуляция в обсуждениях, включённость граждан, укрепление гражданского общества.*

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ДЕЛИБЕРАТИВТИ ДЕМОКРАТИЯ: ЕНГІЗУ МЕХАНИЗМДЕРІ, САЯСИ КЕДЕРГІЛЕР ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ НЫҒАЙТУДАҒЫ РӨЛІ

Андатпа. Қазіргі демократиялардың заңдылығына деген сенім дағдарысы мен дәстүрлі институттарға азаматтардың сенімінің төмендеуі аясында

делиберативті демократияға деген қызығушылық артып келеді. Бұл мақалада осы тұжырымдаманың теориялық негіздері, оны енгізу тәжірибелері талданып, қолданыстағы қатысу механизмдерін толықтыра алатын делиберативті комиссиялар үлгісі ұсынылады. Сондай-ақ күн тәртібін қалыптастыру, қатысу теңсіздігі және пікірталас процесіндегі манипуляция тәуекелдері сияқты мәселелерге ерекше назар аударылып, азаматтарды оқыту мен жергілікті жағдайларға бейімделудің маңыздылығы атап өтіледі.

Түйін сөздер: *делиберативтік демократия, азаматтық қатысу, делиберативтік комиссиялар, институционалдық кедергілер, саяси сенім, күн тәртібін анықтау, қатысудағы теңсіздік, пікірталастағы манипуляция, азаматтарды тарту, азаматтық қоғамды нығайту.*

DELIBERATIVE DEMOCRACY IN THE 21ST CENTURY: IMPLEMENTATION MECHANISMS, POLITICAL BARRIERS, AND ITS ROLE IN STRENGTHENING CIVIL SOCIETY

Abstract. Amid the legitimacy crisis of modern democracies and the declining trust in traditional institutions, there is growing interest in deliberative democracy as a means to strengthen civil society and enhance the transparency of political decisions. This article examines the theoretical foundations of the concept, explores its implementation practices, and proposes a model of deliberative commissions that can effectively complement existing participatory mechanisms. Special attention is given to the challenges of agenda-setting, participation inequality, and the risks of manipulation in the deliberative process, emphasizing the need for civic education and adaptation to local contexts.

Key words: *deliberative democracy, civic participation, deliberative commissions, institutional barriers, political trust, agenda-setting, unequal participation, manipulation in deliberation, citizen inclusion, strengthening civil society.*

Введение

Современная демократия переживает кризис, который проявляется, с одной стороны, в уменьшении гражданской вовлечённости в политические процессы, а с другой - в утрате доверия к политическим лидерам и институтам. Особенно ярко тенденция политического абсентеизма прослеживается в снижении явки избирателей на выборах в США и странах Западной Европы. Также заметно снижение численности членов профсоюзов: с 1990 года доля работников, состоящих в профсоюзах, сократилась во Франции с 10,7% до 8,9% (на 2018 год), в Германии - с 31,2% до 16,3% (на 2019 год), в Великобритании - с 39,6% до 23,5% (на 2019 год), в США - с 15,5% до 10,3% (на 2020 год) [1]. В странах, традиционно считающимися «образцами» либеральной демократии, наблюдается кризис легитимности государственной власти: ярче всего это заметно по снижению рейтингов доверия и одобрения правящим политикам и партиям. В сентябре 2023 года рейтинг неодобрения действующего президента США Д. Байдена составлял 56%, при этом 36% американцев в июне 2023 заявили, что не хотели бы видеть в

качестве кандидатов на президентских выборах 2024 года ни Байдена, ни его главного конкурента Д. Трампа, что свидетельствует о проблемах в легитимности не только Д. Байдена, но и политической системы США в целом [2].

Основная часть

В последние десятилетия наблюдается устойчивый тренд снижения уровня гражданского участия в политической жизни. Несмотря на сохранение формальных прав, таких как участие в выборах, многие граждане выражают разочарование в эффективности своего голоса и не видят смысла в политическом процессе. Возникает закономерный вопрос: почему мотивация граждан к участию в политике постепенно исчезает? Основная проблема заключается в том, что существующие формы политического участия, в первую очередь электоральные, становятся институционально и содержательно устаревшими. Они уже не выполняют свою главную функцию - обеспечивать реальное и осмысленное включение граждан в процессы управления государством. Недавнее исследование ученых из Кембриджского университета показало, что рядовые граждане и массовые группы интересов имеют минимальное или даже нулевое влияние на политические процессы в США, но экономические элиты и группы, представляющие интересы бизнеса, оказывают значительное влияние на политику [3, 566]. Такое понимание демократии способствует снижению реального политического участия граждан, усиливая кризис представительных институтов и доверия к ним. В этой связи становится актуальным поиск альтернативных, более инклюзивных форм участия, способных восстановить связь между обществом и властью. На наш взгляд, одним из способов «реанимирования» представительной демократии является внедрение элементов делиберативной демократии, в частности, через создание делиберативных комиссий. В этих комиссиях граждане будут обсуждать законопроекты по спорным вопросам, то есть тем, по которым в обществе существуют сильные разногласия. К таким вопросам обычно можно отнести проблемы миграции, изменения пенсионного возраста, права на ношение оружия и другие вопросы, вызывающие общественные дебаты. Теоретические основы делиберативной демократии - одной из концепций демократического устройства, согласно которой для сохранения изначальных принципов демократии необходимо расширить влияние гражданского общества на государственный аппарат с помощью процедуры рационального обсуждения, не подверженного влиянию «системы» - были разработаны Дж. Дьюи, Ю. Хабермас и Дж. Ролз [4, 9]. На практике идеи делиберативизма впервые начали реализовываться в конце XX века благодаря усилиям Дж. Фишкина и Р. Ласкина, которые проводили экспериментальные делиберативные форумы в США, Японии, Болгарии, Бразилии и других странах по разнообразным вопросам, от проблем возобновляемой энергии до дискриминации меньшинств. На этих форумах случайно выбранные граждане свободно обменивались своими мнениями и выслушивали аргументы друг друга. Итоги таких экспериментов носили позитивный характер: они показали, что в ходе обсуждения участники узнавали новую информацию и часто меняли свои мнения, при этом их мнения не

поляризовались, то есть не становились радикальнее. Это свидетельствует о положительном эффекте делиберативного процесса [4, 135]. Однако важно учитывать и возможные недостатки модели делиберативных комиссий. К примеру, критики элементов прямой демократии часто указывают на недостаточную степень компетентности большинства населения, что может привести к низкому качеству принимаемых решений. Можно ответить на такие замечания тем, что без попыток участия в политическом процессе эта компетентность не будет развиваться. И, напротив, регулярно участвуя в процессе принятия решений (не обязательно как активный участник комиссий, поскольку под «участием» имеется в виду также внимательное наблюдение за деятельностью комиссий через интернет и СМИ, отправка комментариев и предложений), граждане начинают лучше понимать не только общие черты, но и детали обсуждаемых вопросов, таких как образование, здравоохранение, избирательное законодательство, экология и другие, а также тонкости юридической процедуры, что способствует повышению их правосознания. В ходе внедрения делиберативных комиссий может возникнуть проблема принятия «неэффективных» решений, однако эта угроза значительно снижается благодаря наличию двух факторов. Первый - это роль группы «профессионалов» (политиков, юристов и граждан, обладающих специальными знаниями по обсуждаемому вопросу), которые, благодаря своему образованию и опыту, смогут предостеречь остальных участников комиссии от возможных ошибок. Мы полагаем, что «добровольцы» будут прислушиваться к мнению «профессионалов», так как, с одной стороны, они действительно обладают большей компетенцией, а с другой - участвуют в деятельности комиссии на равных, что исключает предвзятость и недовольство. Второй фактор может проявиться в процессе проведения общественных референдумов: если члены делиберативной комиссии всё же предложат «неэффективный» проект закона, то большинство граждан, вероятно, осознает это (с помощью политиков, экспертов и общественных лидеров, которые через СМИ донесут до широкой аудитории слабые стороны проекта), и в результате проект будет отклонён на референдуме. В делиберативных комиссиях гражданам предоставляется гораздо больше возможностей влиять на политику государства. Однако возникает важный вопрос: реальная власть заключается не только в участии в обсуждениях, но и в возможности определять повестку дня. Это означает, что ключевыми акторами, инициирующими политические изменения, остаются государственные структуры и элиты. Они продолжают определять, какие общественные проблемы должны быть вынесены на обсуждение, и когда возникает необходимость в принятии новых законов или в изменении существующих. В этом случае повестка дня по-прежнему определяется сверху, а граждане лишь участвуют в обсуждении и принятии решений по уже включённым в неё вопросам. Как решить эту проблему и сделать так, чтобы сами граждане могли выносить на обсуждение те проблемы, которые они считают важными, без участия государства? Можно, например, упростить существующую во многих странах практику народной инициативы, когда гражданам, желающим выдвинуть инициативу для проведения

референдума по определенному вопросу, необходимо собрать определенное количество подписей в поддержку этого предложения. Главным средством, которое позволит оживить эту относительно редкую процедуру, станет разрешение собирать подписи через интернет. Это упростит процесс, избавит от бюрократических трудностей и ускорит сбор подписей, поскольку позволит избежать возможных административных барьеров. Каким должно быть число собранных подписей, чтобы инициатива была вынесена на обсуждение в делиберативных комиссиях, а затем на референдум? На наш взгляд, в России планка должна составлять 100 тысяч подписей: если вопрос действительно представляет общественный интерес, это количество подписей будет собираться без особых трудностей. В странах с меньшей численностью населения, например в Казахстане, порог может быть ниже и составлять, скажем, 50 или 30 тысяч подписей. Далее существует другая проблема: что, если политики, входящие в группу «профессионалов», смогут подчинить деятельность делиберативных собраний своему влиянию и направлять обсуждения в нужное им русло? Такая возможность, конечно, существует, поскольку опытные политики могут обладать харизмой и умением управлять мнением людей. Однако вероятность такого развития событий будет сравнительно мала, если в делиберативных комиссиях политики составят лишь одну треть участников, и не все из них будут профессиональными политиками. Кроме того, при формировании комиссий ни у одного из участников не должно быть преимуществ в определении повестки, за исключением модераторов, чья роль будет носить скорее технический характер. Делается это в связи с тем, что опытные политики являются харизматичными личностями, которые умеют вести за собой людей. Кроме того, может возникнуть ситуация, когда политики, вошедшие в комиссию, договорятся между собой и постараются «продать» выгодное им решение путем убеждения остальных участников. Выходом из такой ситуации является постепенное сокращение доли профессионалов в составе комиссий. По мере расширения делиберативных практик увеличится компетентность и политико-правовая сознательность граждан, что постепенно снизит необходимость в профессионалах и экспертах в процессе обсуждения. Расширение практики делиберативного обсуждения может охватывать более широкие уровни управления. Проводить делиберативные форумы и комиссии можно не только на республиканском (федеральном) уровне, но и на местном уровне (муниципальном). Поскольку проведение регулярных референдумов может стать тяжелым бременем для бюджета муниципалитета, целесообразнее в данном случае провести голосование в электронной форме (конечно, тут неизбежно возникает вопрос о прозрачности такой процедуры, однако это уже проблема практики, и в современном цифровом мире она вполне решается). Группа «профессионалов» на муниципальном уровне может состоять не только из местных политиков (действующих и бывших депутатов) и граждан с необходимыми специальными знаниями, но и из местных активистов, имеющих опыт, например, в благоустройстве района. Принцип обратной связи сохраняется на всех уровнях – будь то масштабы страны, области, города или муниципалитета, граждане, не участвующие напрямую в работе делиберативного собрания,

обязательно должны иметь возможность донести до его членов свои идеи и предложения.

Кроме того, важно рассматривать внедрение принципов делиберативной демократии в различные сферы жизни общества, не ограничиваясь только политикой. Демократия способствует не только эффективному управлению, учитывающему интересы как можно большего числа групп и индивидов, но и, как писали французские философы-просветители, способствует духовному развитию человека, делая его лучше. Поэтому мы считаем, что принципы делиберативной демократии следует внедрять и в другие области жизни людей, включая школы и университеты, предприятия, трудовые коллективы и т.д. Например, учащиеся школы или вуза могут организовать делиберативную комиссию для обсуждения того, как украсить учебное заведение к Хэллоуину и какие мероприятия в честь него провести. А сотрудники IT-компании могут обсудить, как повысить производительность их работы. Таким образом, с ранних лет люди будут приучаться к активному участию в общественной жизни и конструктивному ведению дискуссий.

Заключение

Рассмотренная нами модель делиберативной демократии способна значительно улучшить современные демократические системы и привлечь к управлению общественной жизнью как можно больше граждан на разных уровнях – начиная от районных школ и заканчивая участием в разработке новых законопроектов на уровне всей страны. В краткосрочной перспективе это может способствовать повышению легитимности органов политической власти и росту заинтересованности людей в политике, а в долгосрочной – привести к увеличению уровня образования и развитию политической культуры граждан, а также к формированию нового типа демократии, которая будет сочетать в себе элементы представительной (основанной на выборах), делиберативной (основанной на обсуждении) и партиципаторной (основанной на участии) демократий.

Список использованной литературы

1. Annual percentage of workforce members of labor unions in the G7 countries and OECD from 1960 to 2020 [Электронный ресурс] / «Statista» - Режим доступа: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.04e18db0-673f909a-aabfea78-74722d776562/https://www.statista.com/statistics/1357189/labor-unions-density-g7-oecd/ (дата обращения 7.11.2024)
2. Рейтинг неодобрения Байдена стал самым высоким за время его президентства [Электронный ресурс] / «РБК» - Режим доступа: <https://rbc.ru/turbo/rbc.ru/s/rbcfreenews/6510ce389a7947dc60dd691a> (дата обращения 7.11.2024)
3. M.Gilens, B. Page / Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens // Perspectives on Politics. – 2014. – Volume 12 issue 3, С. 564-581.
4. Линде А.Н. Концепция делиберативной демократии Ю.Хабермаса: значение для теории демократии и теории политической коммуникации. М., 2022. – 174 с.

Ильина Виктория Олеговна

магистр юридических наук, докторант 2-го курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. Аль-Фараби, ilina@kaztab.kz

**ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА НЕОБХОДИМУЮ
ОБОРОНУ ИНСПЕКТОРАМИ ПРИРОДООХРАННОЙ СЛУЖБЫ
В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ
И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ
С ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы, касающиеся особенностей реализации права на необходимую оборону инспекторами природоохранной службы в контексте развития уголовной политики и взаимодействия органов государственной власти с институтами гражданского общества в Республике Казахстан. Проанализированы основные факторы, оказывающие влияние на формирование и содержание уголовной политики в Республике Казахстан с учетом специфики деятельности инспекторов природоохранной службы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *природоохранная служба, уголовная политика, судебная практика, гражданское общество, органы государственной власти*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚЫЛМЫСТЫҚ САЯСАТТЫ
ДАМУҒА ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БІЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ
АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ
КОНТЕКСІНДЕ ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ
ИНСПЕКТОРЛАРЫНЫҢ ҚАЖЕТТІ ҚОРҒАНУ ҚҰҚЫҒЫН ІСКЕ
АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында қылмыстық саясатты дамуға және мемлекеттік билік органдарының азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылы контекстінде табиғатты қорғау қызметінің инспекторларының қажетті қорғану құқығын іске асырудың өзекті мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасында табиғатты қорғау қызметінің инспекторларының қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан Республикасында қылмыстық саясаттың қалыптасуы мен мазмұнына әсер ететін негізгі факторлар талданады.

Түйін сөздер: *табиғатты қорғау қызметі, қылмыстық саясат, сот практикасы, азаматтық қоғам, мемлекеттік билік органдары*

**FEATURES OF THE EXERCISE OF THE RIGHT TO NECESSARY
DEFENSE BY ENVIRONMENTAL PROTECTION INSPECTORS IN THE
CONTEXT OF CRIMINAL POLICY DEVELOPMENT AND INTERACTION
BETWEEN GOVERNMENT AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY
INSTITUTIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract. This scientific paper examines relevant issues concerning the specific features of exercising the right to necessary defense by environmental protection

inspectors in the context of the development of criminal policy and the interaction between government authorities and civil society institutions in the Republic of Kazakhstan. The main factors influencing the formation and content of criminal policy in the Republic of Kazakhstan are analyzed, taking into account the specifics of the activities of environmental protection inspectors.

Keywords: *environmental protection service, criminal policy, judicial practice, civil society, government authorities*

В условиях экологических вызовов современности деятельность инспекторов природоохранной службы приобретает всё большую значимость. Однако, несмотря на общественную пользу от реализации их функции, данные специалисты нередко сталкиваются с угрозами, получения увечий или гибели при исполнении служебных обязанностей. Такая опасность возрастает особенно в условиях работы в отдалённых и малонаселённых регионах страны. В этой связи особую актуальность приобретает вопрос реализации права на необходимую оборону. В соответствии с содержанием статьи 32 Уголовного кодекса Республики Казахстан под необходимой обороной признается правомерная защита личности и прав обороняющегося и других лиц, а также охраняемых законом интересов общества и государства от общественно опасного посягательства, в том числе путем причинения вреда посягающему лицу. В этой же статье отмечается и то, что право на необходимую оборону имеют в равной мере все лица независимо от их профессиональной или иной специальной подготовки и служебного положения. Это право принадлежит лицу независимо от возможности избежать общественно опасного посягательства либо обратиться за помощью к другим лицам или государственным органам [1].

С целью формирования единой правоприменительной практики по вопросам оценки фактических обстоятельств уголовного дела диспозиции упомянутой выше нормы, Верховным судом Республики Казахстан было разработано нормативное постановление № 2 «О применении законодательства о необходимой обороне» от 11 мая 2007 года [2]. Несмотря на предпринятые меры по совершенствованию действующего законодательства Республики Казахстан правильная квалификация в каждом конкретном случае зависит прежде всего от возможности установления истины по делу, что в свою очередь корреспондирует с правом участников процесса предоставлять доказательства в защиту своей позиции используя потенциал всех предусмотренных законом механизмов и инструментов.

Уголовная политика Республики Казахстан на современном этапе характеризуется приверженностью к тенденции по гуманизации законов и укреплению гарантий прав человека, что включает в себя самозащиту в случае наличия реальной угрозы. Однако в правоприменительной практике справедливо отметить наличие трудностей с юридической квалификацией действий сотрудников природоохранной службы в условиях физического сопротивления. Такие ситуации требуют всестороннего юридического анализа, высокой профессиональной

квалификации правоприменителя, единообразия судебной практики и понимания специфики деятельности инспекторов природоохранной службы.

Ключевая проблема заключается в отсутствии установленного процессуального механизма, определяющего особенности реализации необходимой защиты именно в профессиональной деятельности инспекторов природоохранной службы. В свою очередь такое положение приводит к неясностям в правоприменительной практике, что, в свою очередь, подрывает доверие к системе правоохранительных органов и затрудняет выполнение функций по охране природы.

Важной областью совершенствования системы является укрепление взаимодействия с институтами гражданского общества. Общественные природоохранные организации, правозащитные ассоциации, экспертные платформы и средства массовой информации могут стать не только каналом легитимации государственной политики, но и фактором сдерживания злоупотреблений, повышения прозрачности и правовой грамотности инспекторов природоохранной службы и населения.

Превышение необходимой обороны при исполнении должностных обязанностей инспекторами природоохранной службы – это ситуация, когда уполномоченный сотрудник применяет меры, которые превосходят по мере опасности те, которые действительно необходимы в конкретной ситуации, совершая излишние действия в рамках выполнения своих служебных обязанностей. Это может привести к причинению вреда лицам, нарушению их прав и свобод.

Превышение необходимой обороны может возникнуть в результате недостаточной подготовки, невнимательности, эмоционального напряжения или некомпетентности сотрудника. Важно, чтобы сотрудники природоохранной службы были обучены и имели необходимые навыки и знания для правильного и законного выполнения своих обязанностей.

В случае выявления превышения необходимой обороны, виновный субъект может быть привлечен к ответственности в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан. Для предотвращения таких ситуаций важно проводить регулярное профессиональное обучение и контроль как со стороны руководства особо охраняемых природных территорий, так и со стороны государственных органов в чьем ведении они находятся.

Допустимо согласиться с позицией отдельных исследователей о том, что для правовой конструкции норм о необходимой обороне присуще значительное количество так называемых оценочных признаков, значение, толкование и объем применения которых зависит от усмотрения правоприменителей. Очень часто оценочные признаки трактуются весьма неоднозначно и даже противоречиво [3,72], что не лучшим образом влияет на реализацию конституционной нормы о защите прав и свобод граждан, предусмотренных в статье 13 Конституции Республики Казахстан [4].

В качестве основных факторов по причине которых можно выявить случаи превышения инспекторами природоохранной службы своих полномочий и иногда, как следствие превышение пределов необходимой обороны справедливо будет упомянуть такие как отсутствие понимания четких критериев для

определения необходимого уровня обороны; отсутствие согласованных стратегий и планов действий между различными структурами и организациями, занимающимися природоохранным делом; недостаточно высокое качество обучения и уровень гарантированной поддержки для инспекторов, что может привести к ошибкам в оценке ситуации и принятии необоснованных решений.

Один из основных аспектов работы инспекторов природоохранной службы в Республике Казахстан - это реализация права на необходимую оборону при выявлении и пресечении нарушений законодательства Республики Казахстан. К числу основных особенностей реализации этого права инспекторами природоохранной службы можно отнести то, что при необходимости использования права на необходимую оборону инспекторы должны строго соблюдать законодательство и процедуры, предусмотренные для проведения проверок и выявления нарушений. Они обязаны действовать в рамках закона и не превышать своих полномочий.

Инспекторы природоохранной службы часто работают с правоохранительными органами при расследовании экологических преступлений и административных правонарушений. Они могут привлекать сотрудников правоохранительных органов для проведения совместных мероприятий по выявлению и пресечению нарушений.

В процессе реализации права на необходимую оборону инспекторы должны стремиться обеспечивать свою безопасность и избегать возможных конфликтов с нарушителями. Они могут иметь на вооружении специальные средства защиты и коммуникации, чтобы обезопасить себя во время проведения проверок.

Следовательно, реализация права на необходимую оборону инспекторами природоохранной службы в Республике Казахстан является важным элементом их работы по защите окружающей среды и пресечению экологических нарушений.

Таким образом, защита экологических интересов государства не должна осуществляться в ущерб правовой защищённости его представителей и потому в судебной практике Республики Казахстан при рассмотрении дел о необходимой обороне с участием инспекторов природоохранной службы должно быть гарантировано обеспечение права каждого гражданина на необходимую защиту. Необходимость обеспечения права на необходимую оборону для инспекторов - не только правовая, но и этическая обязанность государства. В случае превышения разумных пределов необходимой самообороны суды проводят тщательный анализ дела, прибегая к помощи независимых экспертов, с целью всестороннего исследования обстоятельств дела и вынесения справедливого приговора. Необходимо отметить, что только при поддержке гражданского общества и развитии правоприменительной практики возможно создать систему, основанную на доверии, законности и эффективности.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.04.2025г.) Источник: <https://online.zakon.kz/>

Document/?doc_id=31575252&sub_id=320000&pos=808;-18#pos=808;-18 Дата обращения: 06.04.2025 года;

2.Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 2 «О применении законодательства о необходимой обороне» (с изменениями и дополнениями от 31.03.2017г.) Источник: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30105428#sub_id=300 Дата обращения: 06.04.2025 года;

3.Побегайло Э. О пределах необходимой обороны // Уголовное право. - М.: АНО "Юридические программы", 2008, №2. - С.69-74, С.72 Источник: <http://lawlibrary.ru/article2060919.html> Дата обращения: 07.04.2025 года

4.Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) Источник: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 Дата обращения: 07.04.2025г.

Исаханкызы Айгерим

*магистр юридических наук, Университет Кунаева, г. Алматы,
Республика Казахстан*

К НЕКОТОРЫМ ТЕОРЕТИЧЕСКИМ ВОПРОСАМ СООТНОШЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВ И ИНФОРМАЦИОННЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ

Аннотация. Целью статьи является анализ понятия информационных обязанностей, а именно обязанностей субъектов информационных правоотношений, а также сопоставление этих обязанностей с правами в информационной среде.

Исследование научных работа в области конституционного и информационного прав показывает, что акцент делается именно на исследований информационных прав, тогда как современные тенденции показывают необходимость более детальной нормативной проработки обязанностей в информационной среде. Это вызвано определенной вседозволенностью и зачастую безнаказанностью, что противоречит интересам и отдельно взятой личности, и общественным интересам.

Основными результатами исследования является то, что авторами акцентируется необходимость научного внимания обязанностям субъектов информационных правоотношений с целью обеспечения справедливости, законности и правопорядка в процессе оборота информации.

Ценностью исследования является то, что автором предлагается выделять такое понятия как «цифровые обязанности».

Ключевые слова: *информационное право, информационные права, информационные обязанности, информационные правоотношения, информация.*

АҚПАРАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАР МЕН АҚПАРАТТЫҚ МІНДЕТТЕРДІҢ СӘЙКЕСТІГІНІҢ БІРҚАТАР ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақала мақсаты - ақпараттық міндеттер ұғымын, яғни ақпараттық құқықтық қатынастар субъектілерінің міндеттерін талдау, сондай-ақ бұл

міндеттерді ақпараттық ортадағы құқықтармен салыстыру. Конституциялық және ақпараттық құқық саласындағы ғылыми еңбектерді зерттеу көрсеткендей, қазіргі таңда зерттеулер көбінесе ақпараттық құқықтарға бағытталған, ал заманауи үрдістер ақпараттық ортадағы міндеттерді нормативтік тұрғыдан неғұрлым терең қарастыру қажеттігін көрсетеді. Бұл кейбір жағдайда шексіздік пен жазасыздыққа әкелетін ахуалмен байланысты, ал бұл өз кезегінде жеке тұлғаның да, қоғамның да мүдделеріне қайшы келеді. Зерттеудің негізгі нәтижесі - авторлар ақпараттық құқықтық қатынастар субъектілерінің міндеттеріне ғылыми назар аудару қажеттігін, бұл арқылы ақпарат айналымы үдерісінде әділеттілік, заңдылық және құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге болатынын атап өтеді. Зерттеудің құндылығы - автордың «цифрлық міндеттер» ұғымын бөліп көрсетуді ұсынуында.

Түйін сөздер: *ақпараттық құқық, ақпараттық құқықтар, ақпараттық міндеттер, ақпараттық құқықтық қатынастар, ақпарат.*

ON SOME THEORETICAL ISSUES OF THE CORRELATION BETWEEN INFORMATION RIGHTS AND INFORMATION DUTIES

Abstract. The purpose of this article is to analyze the concept of information duties, specifically the duties of subjects involved in information legal relations, as well as to compare these duties with rights in the information environment. A study of scientific works in the fields of constitutional and information law shows that the focus is mainly placed on the research of information rights, whereas modern trends indicate the need for more detailed normative elaboration of duties in the information space. This is due to a certain permissiveness and frequent impunity, which contradicts the interests of both individuals and society as a whole. The main conclusion of the study is that the authors emphasize the need for academic attention to the duties of participants in information legal relations in order to ensure justice, legality, and legal order in the process of information circulation. The value of the research lies in the author's proposal to distinguish the concept of "digital duties."

Keywords: *information law, information rights, information duties, information legal relations, information.*

В век информатизации информационные правоотношения являются одними из наиболее распространенных. Производство и обмен информацией является важным условием современной жизнедеятельности отдельно взятой личности, общества, государства. Кроме того, эти процессы представляют собой важную сферу современного бизнеса.

Информационные правоотношения представляют собой вид общественных правоотношений. Учеными даются различные понятия информационных отношений, главным образом их суть заключается в том, что они складываются в информационной сфере. Или, они трактуются как отношения, по поводу сбора, обработки и использования правовой и иной информации в обществе, то есть, это отношения непосредственно связанные с оборот информации в обществе.

Но такое понятие не дает полной картины, так как правоотношения – это есть отношения между определенным кругом субъектов, круг прав и

обязанностей которых определен спецификой предмета, из-за которого возникли эти отношения. В этой связи, на наш взгляд, полнее отвечает нашему объекту исследования понятие данное А.А. Стрельцовым: «регулируемые правом общественные отношения, возникающие в процессе взаимодействия субъектов с целью удовлетворения их интересов в обладании необходимой информацией, в передачи части имеющейся информации другим субъектам, а также в сохранении в неизвестности оставшейся части информации» [1, с. 36]. Данное понятие делает попытку проследить структуру оборота информации посредством реализации субъектами определенных действий, что позволяет совершиться этому обороту. При этом следует помнить, что оборот информации в его качественном и количественном возрастании и представляет собой суть информационного обмена и как результат формирования информационного общества, где информация представляет собой дорогой и один из самых востребованных товаров.

Определение данное В.А. Копыловым понимает под информационными правоотношениями «урегулированное информационно-правовой нормой информационно-правовое отношение, стороны которого выступают в качестве носителей взаимных прав и обязанностей, установленных и гарантированных информационно-правовой нормой» [2, с. 131]. В этом понятии также делается упор на роль «носителей», реализация которыми своих прав и обязанностей обеспечивает создание правоотношений в информационной среде.

С развитием информационных правовых отношений природа прав и обязанностей как ключевых понятий привлекает внимание юристов, тем более что до сих пор круг информационных правоотношений не установлен до конца, так как их объем, зачастую связанные с рождением и активным внедрением в общественную жизнь различных инструментов информационного обмена, инструментов «взлома» и защиты информации, финансовых или государственных инструментов регулирования или контроля информационных потоков, видов нарушений информационного законодательства. В этой связи круг субъектов именно информационных правоотношений является самым неустойчивым и не в полной мере разработан законодательством, о чем постоянно говорят практики и ученые.

В теории информационного права вопросы правового статуса субъектов базируются на общетеоретических понятиях правосубъективности и ее составных правоспособности и дееспособности.

В сфере информационного права несмотря на специфику предмета и сферы регулирования – информационную, подходы к понятиям «информационная правоспособность» и «информационная дееспособность» примерно однотипны у различных исследователей. На наш взгляд, наиболее полно современный подход раскрыть М.М.Рассоловым: «Правоспособностью здесь будет называться способность лица, гражданина (журналиста, автора программы ЭВМ, госслужащего и др.) иметь информационные права и обязанности. Дееспособность будет характеризовать способность лица, гражданина претворять

в жизнь, на практике своими действиями имеющиеся у него информационные права и обязанности» [3, с. 44].

Позитивным в данном понятии является подход, в котором права и обязанности нераздельны и воспринимаются как взаимосвязанные категории. Вместе с тем, следует отметить, что на практике до сих пор не в полной мере решен вопрос вообще определения четкого круга субъектов информационных правоотношений и по всей видимости это проблема долгоиграющая, зависящая в том числе и от степени и направлении развития информационных коммуникативных систем, за которым действующее законодательство, к сожалению, не поспевает. Этот вопрос является объектом отдельного исследования.

Особенностью информационных правоотношений является то, что они заключаются в деятельности субъектов, связанной с созданием, преобразованием и потреблением информации. Следует учитывать тот факт, что информационные правоотношения возникают как результат реализации участниками этих правоотношений предоставленных им прав и возложенные на них обязанностей.

Анализ научных исследований в области информационного права показывает, что до определенного времени, приоритет отдавался информационным правам, их классификации, специфике реализации и пр. аспектам. Тогда как исследование в области информационных обязанностей практически нет. Вместе с тем вопросы обязанностей в сфере информационного обмена нельзя недооценивать.

Проблема соотношения прав и обязанностей является одной из наиболее древних, и в первую очередь в философской науке.

В философии понятие обязанность сопоставлялось с понятием долг «Надлежащее» (то καθήκον, от καθήκει – подобать) т.е. соответствующее требованиям природы. А именно долг перед обществом, семьей, церковью, что автоматически определяло его как нечто естественное, predetermined природными и божественными причинами. И только Цицерон ввел понятие «officium», термин, который уже обозначал изначальный долг гражданина перед общиной, обусловленный самой общностью, необходимостью взаимодействия и общим бытием [4].

Этот термин вошел и в европейскую философию и получил более широкую трактовку. Здесь обязанности уже квалифицировались на обязанности как человека и обязанности специальные (сословные, профессиональные, церковные, статусные и пр.). Основным исследователем в этой вопросе стал Ф. Бэкон, который выводил обязанность через учение о необходимости исследования «всякого рода ухищрений и обманов» и называл обязанности «взаимными обязанностями», что predetermined наличие таковых у всех членов сообщества (между супругами, родителями и детьми, друзьями, коллегами, соседями и т.д.).

Т. Гоббс, в свою очередь не особо останавливаясь на анализе сущности обязанностей рассматривал их как должностное, детерминированное законом и соответственно разграничивал их в зависимости от сфер закона законы (напр., естественный, гражданский, церковный). И уже Кант выделил понятие «правовые

обязанности» (*officia juris*), т.е. такие, для которых возможно внешнее законодательство, он отличает от «обязанностей добродетели» (*officia virtutis*), для которых не может быть внешнего законодательства, поскольку они направлены к цели, которая сама есть также и долг.

Кант впервые делит обязанности на обязанности по отношению к себе и обязанности по отношению к другим, которые в свою очередь имеют дополнительные деления. Обязанность является совершенной, если она не допускает никаких ограничений со стороны других обязанностей, и несовершенной, если допускает ограничения [5].

Определяя понятие долга, Кант делает замечание, важное для дальнейшего развития понятия обязанности: «Всякому долгу соответствует некое право, рассматриваемое как правомочие» [5, с. 316].

И уже Гегель выводит теорию соотношения прав и обязанностей человек обладает «правами постольку, поскольку у него есть обязанности, и обязанностями, поскольку у него есть права» [6, с. 202–207].

Отталкиваясь от теории Гегеля, Шопенгауэр рассматривает обязанность как поступок, активное действие, при несовершении которого будет причинена несправедливость в отношении других людей, то есть нарушение их прав [7].

Американская теория обязанностей отражена в большей степени Майкл Сандел в книге «Недовольство демократией», в которой обосновал теорию «понимания взаимности» взаимосвязи между правами и обязанностями: наши права и обязанности параллельны и примерно коррелируют. «Гражданин, который действует в соответствии с обязанностями и ответственностью, является зрелый гражданин, законченный политический деятель, единственный человек, который "свободен" в положительном смысле. Назовите это "пониманием гражданской добродетели" взаимосвязи между правами и обязанностями: наши обязательства имеют первостепенное значение. Они не только подтверждают наши права, но и требуют, чтобы мы иногда отказывались от них» [8].

Современные философы рассматривают обязанности уже как правовую категорию.

Обязанность в конце XIX и в XX веке подпадает уже под аналитику юристов. И американские юристы прагматично подходят к вопросу соотношения прав и обязанностей. Так, William N. Eskridge, Jr. обобщая подходы американских юристов раскрывает специфику современного подхода, а именно анализ к этим категориям через гражданство и отмечает, что гражданство влечет за собой совокупность взаимосвязанных прав и обязанностей. Права и обязанности не просто взаимны, они взаимосвязаны; гражданство в государстве влечет за собой сеть общественных связей и индивидуальную безопасность. Предварительно права могут помочь создать условия для выполнения обязательств и привития духа исполнительности; обязательства, в свою очередь, могут создать условия для взаимного уважения между гражданами, которые облегчают осуществление прав [9]. Это так называемый «прагматичный подход» и он отражает современную позицию права и практикующих юристов к вопросу соотношения прав и обязанностей. Кроме того, многие рассматривают право и обязанность как

коррелятивные термины - одно из них всегда предполагает другое и невозможно понять право без соответствующей обязанности. [10]

Следует отметить, что, анализируя цикличность учений об обязанностях следует отметить, что они в небольшой степени интересовали философов и во всех случаях рассматривались как неизбежный элемент наличия или реализации прав. И исследование обязанностей как самостоятельной категории стало объектом исследования лишь в последнее время.

Юристам, в определенной степени опирающимся на философские догматы, присущ подход исследования общественных отношений с точки зрения права. Однако, и они подпали под общее влияние политических процессов и отклонились от комплексного подхода к правоотношениям как «урегулированному нормами права общественному отношению, участники которого, являются носителями субъективных прав и обязанностей» [11, с. 252].

Акцентирование на природе прав в XX веке была, так сказать дань моде либерального направления права, историческим событиям, а именно этапу закрепления комплекса права на международном уровне, борьбе за их признание и пр.

Вместе с тем, наступил этап осознания того, что признание только прав представляет собой определенное зло, рождение и реализацию чувства вседозволенности. William N. Eskridge, Jr. охарактеризовал потребность исследования природы обязанностей как объективную необходимость при которой следует помнить, что «Само условие права есть обязанность; единственная разумность обязанности заключаются в правах. Поскольку, следовательно, большая степень гражданской свободы подразумевает осуществление более широких признанных прав, обязанности человека возрастают вместе со свободой человека. И чем больше свобода, тем больше долг [11].

То есть обязанность, представляет собой не менее, если не более важный элемент отношений и требует более глубокого анализа, чем проводилось ранее. В этом смысле нельзя не согласиться с мнением авторов научного издания Общая теория прав человека, которые отмечают: «... правам и свобода человека должны соответствовать и определенные обязанности, без осуществления которых права и свободы «зависают», не будучи обеспеченными должными действиями других лиц, организаций, государства, от которых зависит нормальное функционирование этих прав и свобод» [12, с. 28].

Более того, зачастую именно реализация человеком своих обязанностей в совокупности с осознанным самоограничением или осознанным ограничением прав и интересов помогут решить многие актуальные и глобальные вопросы. Так, например, социум задумался о вопросах саморегулирования и социальной ответственности по вопросам экологии, по вопросам продовольственной и пищевой безопасности и мн. др.

В настоящее время бурно активизировались информационные правоотношений, внедрения в жизнь отдельно взятой личности, государственных и общественных институтов информационных инструментов, таких как

информатизация, цифровизация и пр., что требует от ученых и практиков в области информационного права более пристального и детального анализа обязанностей всех участников информационных правоотношений. Это обоснованно прежде всего необходимостью детального правового закрепления всех особенностей реализации участниками своих функций в различных ситуациях, связанных с информационным обменом.

Анализировать понятие информационные обязанности можно относительно информационных прав. В свою очередь, информационные права трактуются как права, которые реализуются человеком в информационной сфере. Подходы к классификации информационных прав опираются, главным образом исходя из норм международных актов или конституции того или иного государства.

Всеобщая декларация прав человека, утвержденной и провозглашенной Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г., закрепляет, что каждый человек имеет право на свободу (ст. 3), право на свободу мысли (ст. 18); право на свободу убеждений и на свободное выражение их, а также круг свобод, которые носят «смежный» характер, а именно: беспрепятственно придерживаться своих убеждений, свободу искать, получать и распространять информацию и идеи любыми средствами и независимо от государственных границ (ст. 19). Позднее эти права и свободы нашли отражение в ряде международных документов, таких как Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Международном пакте о гражданских и политических правах, Американская конвенция о правах человека или Пакт Сан-Хосе и др.

Конституция Республики Казахстан, также, как и конституции большинства конституций развитых стран обязательно содержат нормы, закрепляющие право на получение и распространение информации, а также другие права и свободы информационного характера. И все выделенные в этих актах права напрямую или косвенно связаны со спецификой информационного оборота, который включает в себя: доступ, производство и распространение, защиту и хранение информации.

Анализируя различные подходы к классификации информационных прав, считаем возможным выделить подход нашей соотечественницы А.Е. Жатканбаевой, которая выделяет выделить четыре основных вида информационных права:

- Право на доступ к информации;
- Право на производство и распространение информации;
- Право на защиту (конфиденциальность) информации;
- Право на хранение информации.

Эти права универсальны в том смысле, что относятся как к физическим, так и юридическим лицам, то есть ко всем четырем субъектам информационно-правовых отношений. Эти права – взаимозависимые дефиниции, неразрывно связанные между собой, отсутствие одной из них должно привести к разрыву информационной цепи и, соответственно, к отсутствию оборота информации. Суть информационных прав заключается в их единстве, взаимозависимости» [13, с. 146].

Кроме того, как уже отмечалось выше, наряду с основными информационными правами граждан следует выделить еще целый блок «смежных» прав. По мнению Р.Ч. Булекбаевой: «Само их наличие и реализация направлены на достижение информационной свободы человека, его информационных прав. К ним следует отнести: право на обращения в органы государственной власти, свобода средств массовой информации, право на получение информации об экологии, право на получение квалифицированной юридической помощи, право гражданина на ознакомление с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации и пр.» [14, с. 60] И этот примерный перечень не является окончательным, так или иначе, большинство прав человека связаны в информацией, например, защита человеческого достоинства, право на достойную жизнь, право на доступ к культурным ценностям, свобода творчества и многое другое. И этот перечень бесконечен уже в связи с тем, что все больше процессов проходят стадию информатизации и цифровизации, как например, медицинское обслуживание, страхование, налогообложение, судопроизводство, нотариальное и иное заверение купли-продажи недвижимости, и пр. Все это требует постоянного обновления и совершенствования информационных технологии по сбору, хранению и защите различной информации, объем которой постоянно растет. И этот фактор в том числе определяет современные подходы к классификации информационных обязанностей, или правильнее сказать обязанностей в информационной сфере. Опять-таки, информационные обязанности предопределены, также, как и информационные права процессом оборота информации.

Это легко проследить и через действующее отечественное законодательство, которое регламентируя процессы информатизации и закрепляя правовой статус субъектов информатизации выделяют их права и обязанности. Так, например, Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» к правам собственника объектов информатизации относит: передавать объекты информатизации в аренду, доверительное управление, хозяйственное ведение или оперативное управление и иным образом распоряжаться ими; устанавливать в пределах своей компетенции режим и правила обработки, защиты и доступа к электронным информационным ресурсам; устанавливать в пределах своей компетенции режим и правила защиты и доступа к объектам информационно-коммуникационной инфраструктуры; определять условия распоряжения электронными информационными ресурсами при их хранении, копировании и распространении; определять условия владения и пользования объектами информационно-коммуникационной инфраструктуры. Тогда как к их обязанностям относит: принимать меры по защите объектов информатизации; распространять, предоставлять, ограничивать или запрещать доступ к электронным информационным ресурсам и объектам информационно-коммуникационной инфраструктуры в соответствии с настоящим Законом и иными законодательными актами Республики Казахстан; запретить или ограничить перемещение и распространение электронных информационных

ресурсов, содержащихся в данной информационной системе; осуществлять иные обязанности в соответствии с настоящим Законом и иными законами Республики Казахстан [15].

Анализ этих прав и обязанностей указанных в выше приведенных нормах показывает, что в основе своей они направлены на поиск, получение, хранение и распространение информации. Вместе с тем этот подход обобщающий. Как и во всех жизненных ситуациях, обязанности образуются в силу тех или иных обстоятельств. Эти обстоятельства могут быть предопределены в том числе и спецификой правового статуса субъекта, например, служебные обязанности по созданию информационных ресурсов в соответствии с установленной компетенцией и представления информации из них потребителям информации [15] или обязанность по предоставлению ответов по запросам о рассекречивании информации [16] и мн. другое. В других случаях обязанности могут вытекать исходя из морально-нравственных или этических соображений, например, неразглашение сведений о личной жизни другого человека, информационная поддержка при оказании благотворительной помощи.

Более глубокое вхождение в жизнь Интернета во многом предопределяет не только расширение информационных интересов отдельно взятой личности, бизнеса, государственных органов и пр. Уже сегодня, приходится констатировать наличие так называемых «цифровых прав», то есть прав возникших с внедрением информационных технологии. К ним в основном относят: «право на доступ к Интернету, право на забвение, право на защиту от нежелательной информации, уже получившие законодательное признание в разных странах. Под цифровыми правами (digital rights) во всем мире понимаются специфические права человека, имеющие публично-правовое происхождение» [17, с. 130].

Зарождение цифровых прав предопределяет возрастание объема ответственности, обязательств и обязанностей как у пользователей, Интернет-провайдеров и других субъектов информационных правоотношений.

Анализ специфики такого рода правоотношений показывает, что не смотря на то, что они протекают в виртуальной среде их природа по сути не меняется. Как и любое другое информационное правоотношение оно должно развиваться, то есть информация должна находиться в постоянном обороте, обогащаться и передаваться по назначению.

Ученые считают, что в сфере обеспечения прав человека в Интернете современное государство (демократическое и поощряющее технологическое развитие) призвано решать три задачи:

- не препятствовать осуществлению прав человека через Интернет и не ограничивать их (например, не осуществлять цензуру);
- защищать законное использование информационно-коммуникационных технологий от кибератак со стороны третьих лиц;
- гарантировать и облегчать законное использование информационно-коммуникационных технологий (доступ малообеспеченных лиц к Интернету) [18].

И с этой точки зрения нельзя не согласиться. С этой целью государства принимают специальные нормативные правовые акты, устанавливая процедуры и протоколы, закрепляя круг прав и обязанностей субъектов таких правоотношений.

Современные тенденции расширяют круг обязанностей не только государства, но и бизнеса и частных лиц.

Для бизнес сообщества появилась новая тенденция, которая приобретает особую актуальность в связи с цифровым развитием. об утверждении обязанностей бизнеса, связанных с правами человека. В 2011 году ООН разработала Руководящие принципы предпринимательской деятельности в аспекте прав человека, которые направлены в том числе и на повышение социальной и иной ответственности и это касается, прежде всего владельцев социальных сетей. Так, 13 пункт Руководящих принципов устанавливает: Обязанность соблюдать права человека требует от предприятий: а) избегать оказания или содействия оказанию неблагоприятного воздействия на права человека в рамках своей деятельности и устранять последствия такого воздействия в случае, когда оно имело место; б) стремиться предотвращать или смягчать неблагоприятное воздействие на права человека, которое непосредственно связано с их деятельностью, продукцией или услугами вследствие их деловых отношений, даже если они непосредственно не способствовали оказанию такого воздействия [19]. К числу примеров такой социальной ответственности следует отнести обязательства взятые на себя одной из крупнейших социальных сетей Facebook по организации противодействия насилию, оказываемого пользователями посредством пересылаемой в сети информации. Так, по данным самоотчета Facebook осознает, что посредством информации могут быть нанесены серьезные моральные травмы и посредством применения специальных технологии выявляет и пресекает случаи травли. Заявлено, службой безопасности сканируются контенты на 50 языках и было перекрыто 8,8 млн. публикации и удалено 54% контента, содержащего признаки травли [20].

Соответственно, возникают и обязанности физических лиц – непосредственных пользователей социальных сетей или иных форм использования Интернет пространства. Такие обязанности могут быть например прописаны в правилах пользования и определены владельцами сайтов, государственными структурами с целью защиты национальных или иных интересов. Все это говорит о том, что на самом деле, на практике существуют «цифровые обязанности». И современной правовой науке необходимо обратить пристальное внимание на данную категорию, провести анализ ее специфики и обозначить специфику данной категории.

В настоящее время введение обязанностей в информационной и в первую очередь цифровой среде происходит спонтанно и обусловлено интересами владельцев информационных систем. Государственные и общественные институты фактически могут внедрять требования иногда в качестве рекомендации, тогда как вопрос контролязревает и выливается в принятие

актов жесткого запретительного или жесткого разрешительного характера. Так, например, в отечественной практике приняты изменения в Закон о связи, которые обязывают иностранные Интернет-контенты (а это фактически все) в течение 6 месяцев зарегистрироваться на территории РК.

В завершении данного исследования сделаны следующие выводы:

1. Информационные права и информационные обязанности являются взаимозависимыми категориями и реализуются в процессе оборота информации;

2. Информационные обязанности следует разграничивать на следующие категории: обязанность обеспечить доступ к информации; обязанность создавать условия для распространения, предоставления информации; обязанность обеспечивать ограничение или полный доступ к информации; обязанность хранить информацию;

3. Следует выделять такое понятие как «цифровые обязанности», которые являются контрагентами «цифровых прав» и реализуются в Интернет-среде;

4. Обоснована необходимость более пристального научного внимания обязанностям субъектов информационных правоотношений, которые должны соответствовать как интересам свободы распространения информации, так и защите интересов субъектов информационного обмена.

Список использованной литературы

1. Стрельцов А.А. Содержание информационных правоотношений // Теоретические проблемы информационного права. М.: ИГП РАН, 2005. С. 36;
2. Копылов В.А. Информационное право. Учебник. М., 2002. С. 131;
3. Рассолов М.М. Информационное право: Учебное пособие. – М.: Юристъ, 1999. – 400с.
4. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. М., 1993;
5. Кант И. Метафизика нравов. – Соч. в 6 т, т. 4(2). М., 1965, с. 353–357;
6. Гегель Г. Философия права. М., 1990, с. 202–207. § 155;
7. Шопенгауэр А.. Об основе морали [II, 5]. Свобода воли и нравственность. М., 1992;
8. Michael J. Sandel, Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy 201-49 (1996); see also Debating Democracy's Discontent: Essays on American Politics, Law, and Public Philosophy (Anita L. Allen & Milton C. Regan, Jr. eds., 1998) (offering various scholars' commentary on Sandel's work);
9. William N. Eskridge, Jr., Relationship between Obligations and Rights of Citizens, 69 Fordham L. Rev. 1721 (2001). Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol69/iss5/9>
10. Burlamaqui J.-J. The Principles of Natural and Politic Law. P. 54-55
11. Большой юридический словарь. Под ред. Сухарева А.Я., Зорькина В.Д., Крутских В.Е. – М., ИНФРА-М. 1999. – VI, 790 с;
12. Общая теория прав человека. Под ред. Лукашева Е.А. – М., Изд-во НОРМА, 1996. – 520с.
13. Жатканбаева А.Е. Конституционно-правовые аспекты информационной безопасности в Республике Казахстан. Алматы, 2009 г. – 304 с.
14. Булекбаева Р.Ч. Соотношение понятий «Информационная свобода» и «Информационные права» человека. Вестник Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. № 4. 2014 г. с. 56-67;
15. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902&doc_id2=33885902#activate_doc=2&pos=25;-128&pos2=998;-80

16. Закон Республики Казахстан от 15 марта 1999 года № 349-І «О государственных секретах» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1012633&doc_id2=1012633#pos=37;-152&pos2=400;-98;
17. Талапина Э.В. Эволюция прав человека в цифровую эпоху // Труды Института государства и права РАН / Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2019. Т. 14. № 3. С. 122-146;
18. Sartor G. Human Rights and Information Technologies // The Oxford Handbook of Law, Regulation and Technology / Ed. by R. Brownsword, E. Scotford, K. Yeung. New York: Oxford University Press, 2017. P. 424-450;
19. Руководящие принципы предпринимательской деятельности в аспекте прав человека // https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_ru.pdf
20. Положите конец травле // <https://ru-ru.facebook.com/safety/bullying>

Kairat Aina

1-st year Phd student - Faculty of Journalism, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty. aina_hailati@163.com

RECONSTRUCTING GOVERNMENT–SOCIETY INTERACTION IN THE DIGITAL AGE: SOCIAL MEDIA AS A GOVERNANCE TOOL

Abstract. In today's rapidly evolving digital transformation landscape, social media platforms are profoundly reshaping the structure of interaction between governments and society. Acting as bridges connecting governments, businesses, and the public, these digital platforms do more than just offer convenient services—they are increasingly taking on a public character within digital governance frameworks. Unlike the traditional media model characterized by top-down information dissemination, digital platforms empower the public with greater expressive capabilities and opportunities for participation, while simultaneously providing governments with new avenues for real-time communication and public opinion management. By actively participating in governmental administration and public decision-making, digital platforms help enhance governance efficiency and transform public services.

Keywords : *Digital platforms, Platform governance, Public participation*

МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚОҒАМНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ДӘУІРДЕГІ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ: ӘЛЕУМЕТТІК МЕДИА БАСҚАРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Қазіргі қарқынды жүріп жатқан цифрлық трансформация жағдайында әлеуметтік медиа платформалар үкімет пен қоғам арасындағы өзара әрекет құрылымын түбегейлі өзгертіп жатыр. Үкіметтерді, бизнесті және жұртшылықты байланыстыратын көпір рөлін атқара отырып, бұл цифрлық платформалар тек қолайлы қызметтер ұсынумен шектелмейді - олар біртіндеп цифрлық басқару жүйесінде қоғамдық сипатқа ие болуда. Дәстүрлі, жоғарыдан төменге бағытталған ақпарат таратуға негізделген медиа үлгісінен айырмашылығы, цифрлық платформалар қоғамға пікір білдірудің кең мүмкіндіктерін ұсынып, шешім қабылдау процесіне белсенді қатысуға жол

ашады. Сонымен қатар, үкіметтер үшін шынайы уақыт режимінде коммуникация жүргізу мен қоғамдық пікірді басқарудың жаңа тетіктерін қалыптастырады. Мемлекеттік басқару мен қоғамдық шешім қабылдау процестеріне белсенді түрде қатыса отырып, әлеуметтік медиа платформалар басқару тиімділігін арттырып, қоғамдық қызметтерді жаңғыртуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: *Цифрлық платформалар, Платформа арқылы басқару, Қоғамдық қатысу*

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. В условиях стремительной цифровой трансформации социальные медиа-платформы радикально изменяют структуру взаимодействия между государством и обществом. Выступая в роли мостов между государственными структурами, бизнесом и гражданами, цифровые платформы выполняют не только сервисные функции - они всё чаще приобретают характер общественного института в рамках цифрового управления. В отличие от традиционной медиамодели, основанной на вертикальном распространении информации, цифровые платформы расширяют возможности граждан по самовыражению и участию в общественной жизни, одновременно предоставляя государству новые инструменты для оперативной коммуникации и управления общественным мнением. Активное участие платформ в административных процессах и общественном принятии решений способствует повышению эффективности управления и модернизации государственных услуг.

Ключевые слова: *цифровые платформы, платформенное управление, общественное участие*

Discussion

Theoretical perspectives from multiple scholars provide a foundational basis for analyzing the role of digital platforms in government-society interactions. Jakubowicz (2007) argues that media should not be viewed merely as neutral channels of communication but as active institutional nodes within governance structures—a viewpoint laying the groundwork for the "media governance" perspective. As platform logic becomes increasingly prominent within social media contexts, Gillespie (2018) further highlights that platforms subtly influence public agenda-setting through algorithmic ranking, recommendation systems, and moderation strategies, thus actively participating in the redistribution of "governance power." Dahlgren (2005), extending this concept into the "digital public sphere," explores whether social media platforms effectively support rational dialogue and consensus-building among diverse actors. From a "platform society" perspective, van Dijck, Poell, and de Waal (2018) caution that while social media enhances societal connectivity, it may simultaneously erode public values and trigger "institutional disconnection." Building upon these theoretical foundations—media governance, platform logic, and deliberative governance—this article

analyzes the governance role of social media platforms in reshaping government-society interactions, examining their institutional effectiveness and inherent tensions.

Digital platforms are profoundly transforming the interaction patterns between governments and society. In the modernization of governance, the role of platforms has evolved from mere information intermediaries to integral components of institutional mechanisms. This paper systematically examines how digital platforms such as social media function as governance tools within national governance frameworks. Drawing on three key dimensions—the expansion of governance actors, the transformation of platform rules, and technological empowerment—it explores how these platforms reshape power structures, redefine interaction logics, and reconstruct institutional boundaries.

Expansion of Governance Actors and Formation of Multi-Stakeholder Collaboration.

Digital platforms refer to online infrastructures that integrate diverse services to facilitate information exchange, data processing, and social interaction among enterprises, governments, organizations, and individual users, powered by technologies such as the Internet, big data, cloud computing, and artificial intelligence. Beyond their technological role, these platforms serve as significant nodes within evolving governance structures.

With the growing prominence of platform-based thinking, governance actors are experiencing structural transformation. The integration of platforms shifts the government's role from a singular center of governance towards a facilitator of multi-stakeholder collaboration. Under the digital governance framework, emerging actors such as technology-driven enterprises, third-party service providers, civil society organizations, and ordinary citizens form a new multi-polar interactive system involving the state, market, and society. This collaborative governance manifests through three key mechanisms: Firstly, government collaboration, where tech platforms directly participate in government operations by offering administrative management systems (e.g., "City Brain," "one-stop online service"); secondly, data collaboration, whereby enterprises provide governments access to platform data to support decision-making in areas such as public safety, epidemic control, and traffic management; and thirdly, participatory engagement, allowing platform users to express opinions on policy issues through voting, commenting, and topic interactions. Within this multi-stakeholder governance system, the government enhances the precision and responsiveness of public services by collaborating with private technological capabilities, while enterprises simultaneously leverage governmental credibility to enhance platform legitimacy, thus creating mutually beneficial cooperation. This development fosters a new public-private collaborative governance network, transforming governance from a task managed by a single actor into a cooperative enterprise integrating societal resources and capacities.

Under a platform-oriented governance structure, platforms do not merely mediate governance but effectively exercise rule-making power. These rules are not externally imposed by traditional legal frameworks but rather emerge through "embedded governance," manifesting in the form of algorithms, protocols, and standards, thus acquiring characteristics of "quasi-institutionalization."

Institutional Transformation of Platform Rules and Reconstruction of Publicness.

Firstly, the permeability and regulatory capacity of platform rules have significantly increased. Platforms not only define the boundaries of user behaviors but also actively shape public discourse and opinion structures through technological interventions such as content moderation, user profiling, and topic distribution. Within this framework, the regulatory impact of platforms on social behavior is expanding rapidly, with some functions even surpassing the traditional scope of governmental oversight. Secondly, the diversification of platform services has broadened governance scenarios. Today's platforms vary widely, including news-oriented platforms focused on information dissemination; video and music platforms designed primarily for entertainment consumption; e-commerce platforms centered around commodity exchanges; and comprehensive ecosystems such as WeChat and Alipay. Moreover, the rise of the "sharing economy" has introduced distributed platforms specialized in transportation, housing, and time allocation. These platforms permeate every aspect of individual and societal life, turning their internal rules into normative standards that users routinely adhere to. Thirdly, platforms facilitate "co-construction and sharing" of public services. As distinctions between public and private sectors blur, platforms increasingly share responsibilities traditionally held exclusively by governments. Financial platforms, for instance, assist in providing loans to small businesses, health-related platforms collaborate in managing medical insurance systems, and sentiment-analysis tools aid government decision-making processes. This dynamic illustrates that platforms are not merely service executors; they also exercise considerable influence over defining service standards and managing service processes.

Technological Empowerment and Structural Reconstruction of Data Governance.

Technology provides the means by which governance is enacted, while governance, in turn, directs technology towards valued ends. Digital platforms acquire governance functionality primarily due to the robust technological systems behind them, which serve as external enhancements of governmental capabilities.

Firstly, data-driven precision governance becomes achievable. By collecting, processing, and analyzing user data, governments can accurately identify public needs, behavioral preferences, and social issues, enabling more targeted and responsive governance strategies. Personalized administrative notifications, customized policy recommendations, and online systems for addressing citizen requests exemplify innovative services enabled by data support. Secondly, the commodification of data and mechanisms for data integration and sharing dismantle the traditional information silos characteristic of governmental systems. Platforms aggregate data previously isolated within individual institutions, employing standardized processing, tagging frameworks, and semantic analysis to construct databases with high availability and interoperability. Such capabilities support cross-departmental, cross-regional, and cross-system collaborative governance. Finally, risk detection and societal forecasting have become important avenues for platform involvement in governance. Leveraging big data analytics and sentiment analysis, platforms can predict public opinion trends during the early stages of significant events, thereby offering governments advanced response capabilities and bolstering social stability. However, it is critical to remain vigilant regarding potential issues arising from platform governance, such as privacy

infringements, algorithmic opacity, information biases, and technological monopolies. Technological governance must not supersede institutional justice; platforms must undergo ethical scrutiny, public oversight, and legal regulation to ensure governance authority remains transparent, equitable, and accountable.

Challenges of Digital Platforms in Government Governance.

Although digital platforms offer governments highly efficient, visualized, and data-driven tools for social governance, digital technologies themselves do not inherently embody the values of rule of law, democracy, or legitimacy. Indeed, their operational logic often stands in deep tension with traditional government governance principles. Platforms, acting as "institutional intermediaries," thus simultaneously provide technical conveniences and introduce multiple governance risks.

Erosion of the Principle of Statutory Authority. The principle of statutory authority is central to modern rule-of-law governance, stipulating that all administrative actions undertaken by government agencies must have clear and explicit legal foundations. However, the rise of digital platforms as technical extensions of government functions has placed their "quasi-administrative activities" into a legally ambiguous and opaque area, lacking transparent and explicit rules.

First, the legal status of platforms within governance frameworks has not been fully established. For instance, in China, numerous digital platforms actively participate in public affairs such as government transparency, social assistance, and opinion polling, even undertaking roles traditionally executed by government authorities. Yet, these platforms are not officially recognized as statutory administrative entities under the Administrative Organization Law. As a result, their functional legitimacy remains ambiguous, their boundaries of responsibility unclear, and legal accountability is not explicitly defined. Second, there exists an institutional disconnect between the "private" nature of platform rules and their emergent "public" functions. Most platforms independently establish service rules through user agreements, operational policies, and algorithmic logic without explicit legislative authorization or administrative oversight. Such arrangements effectively constitute a form of "unauthorized governance." For example, platforms may unilaterally suspend accounts, censor content, or alter service functionalities—actions technically autonomous yet functionally akin to administrative decisions impacting users' fundamental rights (e.g., freedom of expression, right to trade, right to information). Nevertheless, these platforms do not bear equivalent procedural obligations or legal consequences, creating a vacuum of "pseudo-authority." Third, the collaborative governance model between governments and enterprises amplifies legal challenges. Digital government initiatives frequently emphasize public-private partnerships, delegating essential services and leveraging algorithms for data analysis and societal management. However, this approach disrupts the traditionally distinct boundary between public and private sectors, complicating the application of administrative law to platforms and creating an institutional gap between practical governance activities and their legal authorization.

Lastly, similar dilemmas arise globally. For example, in the United States, Amazon AWS cloud services widely host government data, yet the precise legal responsibilities

concerning data storage, transmission, and security management remain unclear. This ambiguity around platform governance rights contributes to a global challenge, reflecting a broader trend of governance authority shifting beyond national control.

The principle of due process requires that administrative actions safeguard the procedural rights of individuals—such as the rights to notification, explanation, hearing, defense, and appeal. However, under a model of technology-driven governance, procedural design is increasingly supplanted by “automated execution logic,” leading to various forms of procedural erosion.

First, “non-normative compression” has become a widespread phenomenon in digital governance. In traditional administrative law frameworks, procedural arrangements serve the function of formal justice—for instance, public notices protect the right to information, and hearings promote inclusivity in decision-making. Yet, in smart governance systems, these procedural safeguards are often trimmed or bypassed in the name of efficiency. For example, in urban planning approvals, public hearings once mandated by law may now be replaced by pre-set models and rapid algorithmic assessments, leaving citizens unaware that the approval process has even taken place. Second, the rights of administrative subjects are frequently “technically bypassed.” In automated enforcement systems—such as traffic cameras and digital policing platforms—technical records have become the basis for administrative discretion. However, insufficient notification and unclear appeal mechanisms leave affected individuals with little opportunity to challenge or defend against decisions. For instance, a driver may receive penalty points and a fine for a lane change violation detected by an automated system, but if no SMS or email notification is received, they may discover the sanction too late to file an appeal. Third, the “black-boxing” of procedures undermines public oversight. Most automated decisions rely on deep learning models trained on vast datasets, making their internal logic opaque and difficult to interpret. This “algorithmic unexplainability” obstructs the transparency, legality, and contestability of procedures, resulting in a de facto “closed-loop decision-making system” that erodes the foundations of public accountability. Moreover, the absence of third-party evaluations and ethical review mechanisms means platforms often regulate their own procedural designs and implementation, heightening the risks of misuse and manipulation. This not only weakens institutional legitimacy but also diminishes citizens’ trust in and cooperation with government-led digital governance.

Conclusion

Amid the deepening wave of digital transformation, social media and other digital platforms are being embedded into the fabric of government-society interaction at an unprecedented pace and scale, becoming critical variables in the modernization of governance systems. This article has systematically analyzed the functional restructuring of platforms as governance tools from three interrelated dimensions: the formation of multi-actor collaborative mechanisms, the institutional transformation of platform rules, and the rise of intelligent governance paths driven by technological empowerment. It argues that platforms not only reshape the mode of information dissemination, but more fundamentally, they restructure the logic of public service delivery, the pathways of policy implementation, and the architecture of public participation.

Platforms act both as integrators of governance resources and as reconfigurers of interactive mechanisms. Through data interfaces, algorithmic governance, and technical mediation, they facilitate dynamic and complex linkages between the state, platforms, and citizens. However, the evolution of this governance model also gives rise to a host of institutional tensions and deep-seated governance dilemmas. On one hand, platforms are increasingly performing substantive functions in policy implementation and public affairs management, yet current legal frameworks have not granted them clear statutory authority. The blurred boundaries of responsibility and power pose a serious challenge to the principle of statutory governance. On the other hand, platform governance is often driven by efficiency imperatives, resulting in the erosion or omission of due process safeguards such as hearings, appeals, and public disclosures. Citizens' rights to information and participation risk being hollowed out by technological procedures, weakening the structural foundations of procedural justice.

Moreover, platform rules are largely formed in the absence of external oversight. The opacity and potential bias in algorithmic recommendation systems and content moderation practices contribute to a de facto "black-box governance." Meanwhile, in the realm of data governance, unresolved issues such as privacy violations, data misuse, and unclear accountability have opened up new grey areas. These challenges not only erode public trust in the dual governance framework of state and platform, but also expose the severe institutional lag in contemporary digital governance.

To ensure the sustainable development of platform-based governance, this article proposes the following recommendations: Establish a legal foundation for platform governance by clearly defining the scope of powers and responsibilities through legislation, thereby preventing legal vacuums in the exercise of quasi-public authority. Foster the transformation of platform rules into public-oriented norms by institutionalizing open, transparent, appealable, and participatory procedures, ensuring citizens' procedural rights are protected within digital environments. Enhance the accountability and fairness of algorithmic governance by developing mechanisms for algorithmic explainability and independent external audits. Build a coordinated responsibility-sharing mechanism between governments and platforms, promoting co-regulation, data co-governance, and shared accountability to establish a stable, sustainable, and evaluable governance partnership. Strengthen the institutional recognition of platforms' public functions, guiding them to assume greater social responsibility and public obligations in the digital society.

Only through a triadic synergy of institutional reform, technical standardization, and public value orientation can digital platforms evolve from mere "technical tools" to fully recognized "public governance actors," paving the way for a new paradigm of digital governance that balances efficiency, legitimacy, and fairness.

Reference

1. Balkin, J. M. (2018). Free speech in the algorithmic society: Big data, private governance, and new school speech regulation. *UC Davis Law Review*, 51(3), 1149–1210.
2. Binns, R. (2018). Algorithmic accountability and public reason. *Philosophy & Technology*, 31(4), 543–556. <https://doi.org/10.1007/s13347-017-0261-5>

3. Dahlgren, P. (2005). The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation. *Political Communication*, 22(2), 147–162.
4. Eubanks, V. (2018). Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor. New York, NY: St. Martin's Press.
5. Gillespie, T. (2018). Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media. New Haven, CT: Yale University Press.
6. Jakubowicz, K. (2007). Rude awakening: Social and media change in Central and Eastern Europe. In K. Jakubowicz & M. Sükösd (Eds.), *Finding the Right Place on the Map: Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective* (pp. 9–40). Bristol, UK: Intellect Books.
7. Van Dijck, J., Poell, T., & de Waal, M. (2022). The platform society: Public values in a connective world (Updated ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.
8. Yeung, K. (2018). Algorithmic regulation: A critical interrogation. *Regulation & Governance*, 12(4), 505–523.
9. Zuboff, S. (2019). The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power. New York, NY: PublicAffairs.

Каржавова Виктория Арсеновна

*Магистрант 1 курса Школы права и государственного управления,
Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан*

О ПРОТИВОДЕЙСТВИИ СЕМЕЙНО-БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Семейно-бытовое насилие-это проблема, не имеющая временных рамок и ограничений, которая всегда остро стояла и стоит по сей день на первых важных рассматриваемых вопросах в Республике Казахстан.

Данная проблема затрагивает не только Республику Казахстан, но и страны по всему миру.

Ключевые слова: *семейно-бытовое насилие, Законодательство, жертва, безопасность, противодействие.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ- ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ КӨРСЕТУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық-бұл уақыт шеңбері мен шектеулері жоқ, Қазақстан Республикасында қаралатын алғашқы маңызды мәселелерде әрдайым өткір тұрған және осы күнге дейін тұрған проблема.

Бұл проблема Қазақстан Республикасына ғана емес, бүкіл әлем елдеріне де әсер етеді.

Түйін сөздер: *отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, заңнама, жәбірленуші, қауіпсіздік, қарсылық.*

ON COUNTERING DOMESTIC VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. Domestic violence is a problem that has no time frame and limitations, which has always been acute and remains to this day at the top of important issues under consideration in the Republic of Kazakhstan.

This problem affects not only the Republic of Kazakhstan, but also countries around the world.

Keywords: *domestic violence, Legislation, victim, safety, counteraction.*

Домашнее насилие - это любые поступки, манеры и поведение, главной целью которых является получение влияния и полного контроля над любым членом семьи и не только. Это может быть супруг или супруга, молодой человек или девушка, сестра или брат или даже ребенок.

Семейно-бытовое насилие - это проблема, не имеющая временных рамок и ограничений, которая всегда остро стояла и стоит по сей день на первых важных рассматриваемых вопросах в Республике Казахстан.

Данная проблема затрагивает не только Республику Казахстан, но и страны по всему миру.

Семейно-бытовое насилие вот уже много поколений является обычным делом в очень многих семьях. Однако мы живем в двадцать первом веке, где благодаря развитию социальных сетей, вышеупомянутая проблема придается более громкой огласке.

В статье 17 Конституции Республики Казахстан, а она является основным законом Казахстана и центральной частью правовой системы нашего государства, сказано, что:

«1. Достоинство человека неприкосновенно.

2. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию». [1].

Помимо этого, в Уголовном Кодексе Республики Казахстан существуют такие статьи как:

-Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью (106 статья УК РК);

-Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью (107 статья УК РК);

-Умышленное причинение легкого вреда здоровью (108-1 статья УК РК);

-Побои (109-1 статья УК РК);

-Истязание (110 статья УК РК);

-Угроза (115 статья УК РК);

-Изнасилование (120 статья УК РК);

-Насильственные действия сексуального характера (121 статья УК РК);

-Приставание сексуального характера к лицам, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (121-1 статья УК РК);

-Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, заведомо не достигшим шестнадцатилетнего возраста, а равно получение услуги проституции, иной услуги сексуального характера, оказываемой заведомо несовершеннолетним лицом (122 статья УК РК);

-Понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (123 статья УК РК);

-Развращение лиц, не достигших шестнадцатилетнего возраста (124 статья УК РК). [2].

И в Кодексе Республики Казахстан об административных правонарушениях существует 73 статья, которая называется: «Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений». [3].

Отсюда можно сделать вывод о том, что Республика Казахстан принимает меры для противодействия семейному-бытовому насилию и созданию более безопасной среды.

Существует мнение, что семейно-бытовое насилие включает в себя исключительно насилие с применением физической силы, однако это мнение не соответствует действительности, ведь семейно-бытовое насилие - это очень широкое понятие, которое включает в себя много разновидностей и вариаций.

Самые распространенные из них:

- 1) физическое насилие;
- 2) сексуальное насилие;
- 3) психологическое насилие;
- 4) экономическое насилие.

Все это относится к семейно-бытовому насилию.

Частая агрессия, психологическое насилие, финансовый контроль и запреты также относятся к семейно-бытовому насилию.

А если физическое насилие направлено на ребенка, то это уже говорит о тяжелой форме такого рода насилия.

Жертва семейно-бытового насилия может испытывать на себе более одного вида насилия.

Можно привести следующий пример: жертва, которая подвергалась такому виду насилия как психологический, может в одно время испытывать и физическое насилие. Это встречается очень часто, когда одним видом насилия все не ограничивается.

По какой причине люди терпят насилие и не обращаются за помощью?

Можно выделить целый ряд причин, по которым это происходит:

- в первую очередь, это страх. Страх, что если жертва семейно-бытового насилия захочет уйти, это приведет к более страшным и необратимым последствиям: угрозам, шантажу, агрессии, применению физической силы и даже смерти (летальному исходу). Это заставляет жертв бояться насильника еще больше, оставаясь с ним снова и снова;

- во-вторых, это неосведомленность или низкий уровень осведомленности жертв о защите, своих правах и свободах, то есть недостаточные знания Законодательства Республики Казахстан;

- в третьих, это наличие детей в браке. Сюда можно отнести страх потерять опеку над детьми, страх за их безопасность и жизнь, а также страх финансовых проблем и воспитания детей в одиночку;

- и последнее - это скрытность и страх осуждения. Боязнь рассказать семье или поделиться с близкими людьми часто заставляет жертв семейно-бытового насилия молчать.

Необходимо помнить, что жертвой семейно-бытового насилия может стать кто угодно, однако принято считать, что есть определенные более уязвимые люди. К ним относятся:

- дети, подростки и молодежь;
- лица, относящие себя к ЛГБТ-сообществу;
- пенсионеры и в целом все пожилые люди;
- инвалиды;
- женский пол в целом и беременные женщины в частности.

Последствия семейно-бытового насилия, с которыми зачастую сталкиваются жертвы:

1) Различного рода травмы. Сюда относятся ссадины, переломы, ушибы, порезы, гематомы и так далее;

2) Инвалидность. Когда насилие продолжается достаточно долгий период времени, жертвы могут столкнуться с таким последствием как инвалидность;

3) Летальный исход. Очень часто происходит такое, когда насильник хочет избить жертву, но не рассчитывает силы и наносит удары, несовместимые с жизнью, которые приводят к смерти. Это удары по жизненно важным органам человека: голове, животу, легким и ребрам, лицу и так далее.

4) Депрессия, страх, тревога, агрессивность и многие другие психологические травмы, которые негативно влияют на ментальное и психологическое здоровье человека. Столкнувшись с семейно-бытовым насилием, жертва очень часто начинает обладать вышеперечисленными «симптомами». В особенности это относится к тем жертвам, кто столкнулся с таким видом семейно-бытового насилия как психологическое насилие. Избавиться от таких последствий бывает очень непросто. Это занимает очень долгое время, а бывает и так, что данный отпечаток и травма навсегда остаются с человеком.

Опираясь на вышеизложенное, можно сделать вывод, что семейно-бытовое насилие - это очень острая и важная тема на сегодняшний день, которая включает в себя большое количество различных аспектов, моментов, видов и причин.

Именно поэтому борьба с семейно-бытовым насилием в Республике Казахстан требует комплексного подхода.

Обращаясь к статистике, можно сделать вывод, что всего 40% жертв по всему миру, которые страдают от семейно-бытового насилия, обращаются за помощью и уходят от насильников. Но в Казахстане все чаще поступают заявления жертв семейно-бытового насилия. Только за первые четыре месяца 2024 года в органы обратились 28 тысяч жителей. По данным МВД РК, 80% жертв – это женщины.

Чтобы снизить уровень семейно-бытового насилия в Республике Казахстан и обеспечить безопасность и защиту жертвам такого рода насилия необходимо:

- сделать семейно-бытовое насилие отдельным видом преступления, за которое в обязательном порядке несетя строгое наказание. Для этого необходимо в Уголовном Кодексе Республики Казахстан создать отдельную статью под названием «Семейно-бытовое насилие», с четко сформулированными пунктами,

где расписаны все нюансы и «подводные камни», где нет размытых границ, а только четкость, грамотность и конкретика. То есть если говорить подробнее, то не стоит ограничиваться исключительно применением физической силы, побоями и рукоприкладством, но стоит также обратить внимание на контроль над финансами жертвы семейно-бытового насилия, на оскорбления и унижения в любом их проявлении;

- анализ. В последнее время в нашем государстве был принят ряд законов, которые направлены на защиту жертв семейно-бытового насилия. Поэтому необходимо сделать полный анализ уже имеющихся действующих законов, кодекса и иных нормативно-правовых актов Республики Казахстан, которые включают в себя аспекты семейно-бытового насилия. Это необходимо для того, чтобы выявить пробелы и недостатки;

- ужесточить наказание за совершение семейно-бытового насилия в Республике Казахстан. Сюда также можно отнести уголовную ответственность за повторные правонарушения, относящиеся к семейно-бытовому насилию;

- защитить жертв, которые столкнулись с семейно-бытовым насилием. Для этого необходимо открыть больше кризисных центров. В частности, это наиболее актуально в небольших городах, поселках и сельской местности. Это связано с разным развитием городов в Республике Казахстан. Здесь важно отметить, что государство делает акцент на развитие и совершенствование крупных городов Республики Казахстан, в особенности на города, которые имеют статус городов республиканского значения: Астана, Алматы и Шымкент. Это связано с тем, что население в крупных городах больше, что создает более высокий уровень спроса на подобного рода услуги. Также данные города в Казахстане обладают более высоким уровнем экономического развития, соответственно имеют больше ресурсов и возможностей для финансирования такого рода центров. Именно поэтому в этом вопросе очень важно делать акцент на небольшие города и населенные пункты, где данные центры и поддержка точно так же остро необходимы. На данный момент, в стране функционируют 49 кризисных центров, которые предоставляют пострадавшим временное жилье, юридическую помощь и психологическую поддержку;

- поднимать и освещать проблему семейно-бытового насилия в Республике Казахстан в социальных сетях. Время не стоит на месте, мы живем в 21 веке, веке новых технологий, социальных сетей и Интернета. Нужно не бояться говорить и рассказывать о случаях семейно-бытового насилия, делиться этим. Ведь если об этом говорить и не замалчивать, то это поможет не дать человеку избежать наказания и ответственности и добиться справедливости. Помимо этого, необходимо подписывать необходимые для привлечения внимания к данной проблеме петиции, поддерживать и продвигать публикации популярными личностями (к примеру, различных блоггеров), которые освещают эту проблему, говорят о громких резонансных делах и случаях, призывают к каким-либо действиям в поддержку жертв семейно-бытового насилия;

- образование. Многие люди не знают, что такое семейно-бытовое насилие, как правильно себя вести, если оказались в такой ситуации или же если стали

свидетелями происходящего. Образование на тему семейно-бытового насилия просто обязано охватывать следующие базовые и важные вопросы:

- 1) Что такое семейно-бытовое насилие?
- 2) Какие бывают виды семейно-бытового насилия?
- 3) Знание своих прав и обязанностей;
- 4) Как вести себя и что предпринимать, если вы оказались жертвой насилия?
- 5) Как необходимо себя вести и что предпринимать, если вы стали свидетелем и наблюдателем со стороны семейно-бытового насилия?
- 6) Как отличить здоровые адекватные отношения от нездоровых отношений и манипуляций?
- 7) Куда звонить и куда обращаться если вы стали жертвой семейно-бытового насилия? [4].

Очень важно создать условия, где жертвы семейно-бытового насилия смогут получать помощь и поддержку, а все остальные будут бороться с этой острой проблемой, которая затрагивает очень многие семьи по всему миру и Казахстану.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.
3. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года.
4. Куда обращаться в случае бытового насилия в Казахстане? // Официальный сайт -Единая платформа интернет-ресурсов государственных органов (ЕПИР ГО)// <https://www.gov.kz/situations/677/1394>.

Kenzhaliyev Madi Zailaguly

*PhD, Senior Lecturer of the School of Law and Public Administration,
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

REGULATION OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS: INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Civil society organizations (CSOs) are essential for promoting democratic values, public participation, and human rights. International legal standards, including the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights, establish the right to freedom of association and set strict conditions under which state regulation is permissible. This article examines the legal framework regulating CSOs in the Republic of Kazakhstan, highlighting key national laws and policies. While Kazakhstan guarantees freedom of association at the constitutional level and actively supports civil society through public initiatives, challenges remain concerning administrative burdens, financial reporting obligations, and the risk of disproportionate state control. Contemporary trends show both progress

and tensions: efforts to enhance transparency coexist with concerns about limiting operational autonomy. The article concludes that further legal refinement is needed to balance state interests with the independence of CSOs, in accordance with Kazakhstan's international obligations and democratic development goals.

Keywords: *Civil Society Organizations (CSOs), Freedom of Association, Republic of Kazakhstan, Administrative Regulation, International Human Rights Law.*

РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ СТАНДАРТЫ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПРАКТИКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Абстракт. Организации гражданского общества (ОГО) играют ключевую роль в продвижении демократических ценностей, участии граждан в общественной жизни и защите прав человека. Международные правовые стандарты, включая Всеобщую декларацию прав человека и Международный пакт о гражданских и политических правах, закрепляют право на свободу объединений и устанавливают строгие условия, при которых допустимо государственное регулирование. Настоящая статья рассматривает правовую базу, регулирующую деятельность ОГО в Республике Казахстан, с акцентом на ключевые национальные законы и политические меры. Несмотря на то что Казахстан гарантирует свободу объединений на конституционном уровне и активно поддерживает гражданское общество через государственные инициативы, сохраняются проблемы, связанные с административной нагрузкой, обязательной финансовой отчетностью и рисками чрезмерного государственного контроля. Современные тенденции свидетельствуют одновременно о прогрессе и противоречиях: стремление к повышению прозрачности сопровождается опасениями по поводу ограничения операционной автономии. В статье делается вывод о необходимости дальнейшего совершенствования законодательства для соблюдения баланса между интересами государства и независимостью ОГО в соответствии с международными обязательствами Казахстана и его целями в области демократического развития.

Ключевые слова: *организации гражданского общества (ОГО), свобода ассоциации, Республика Казахстан, административное регулирование, международное право прав человека.*

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН РЕТТЕУ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ СТАНДАРТТАР ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ПРАКТИКА

Андатпа. Азаматтық қоғам ұйымдары (АҚҰ) демократиялық құндылықтарды, қоғамдық қатысуды және адам құқықтарын ілгерілетуде маңызды рөл атқарады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы мен Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт сияқты халықаралық құқықтық стандарттар қауымдастық еркіндігіне құқықты бекітеді және мемлекет тарапынан реттеуге қатаң шектеулер қояды. Бұл мақала Қазақстан

Республикасындағы АҚҰ-ның қызметін реттейтін құқықтық негізге талдау жасайды, ұлттық заңдар мен саясаттың негізгі аспектілерін атап көрсетеді. Қазақстан Республикасының Конституциясы қауымдастықтардың еркіндігін қамтамасыз етіп, қоғамдық бастамалар арқылы азаматтық қоғамды қолдайтынына қарамастан, әкімшілік жүктемелер, қаржылық есептілік міндеттемелері және мемлекеттің шамадан тыс араласу қаупі секілді проблемалар мемлекетімізде сақталуда. Қазіргі үрдістерде ілгерілеу, әрі кернеу байқалады: ашықтықты арттыруға бағытталған күш-жігермен қатар, ұйымдардың тәуелсіздігіне шектеу қою қаупі қатар жүруде. Мақалада Қазақстанның халықаралық міндеттемелері мен демократиялық даму мақсаттарына сәйкес, мемлекет мүдделері мен АҚҰ-ның тәуелсіздігі арасындағы теңгерімді сақтау үшін құқықтық реформалар қажет екендігі қорытындыланады.

Түйін сөздер: *азаматтық қоғам ұйымдары, қауымдастық еркіндігі, Қазақстан Республикасы, әкімшілік реттеу, адам құқықтарының халықаралық құқығы.*

Introduction

Civil society organizations (CSOs) play a critical role in strengthening democratic governance, promoting transparency, and protecting human rights. As intermediaries between the public and the state, CSOs contribute to inclusive policymaking and act as watchdogs that help ensure accountability. However, the legal regulation of CSOs remains a sensitive and often contested issue. States are tasked with maintaining public order and national security, while also respecting the fundamental freedoms of association and expression.

International law provides clear standards for how states may regulate civil society, particularly through instruments such as the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), to which the Republic of Kazakhstan is a party. National legal frameworks must be aligned with these international obligations to avoid undue restrictions on civic activity.

This article explores the intersection of international legal standards and national regulation in the context of Kazakhstan. It examines how Kazakhstan's domestic laws address the operation and oversight of CSOs, highlights both progress and regulatory challenges, and offers recommendations for ensuring a balanced legal environment that supports an independent and vibrant civil society.

Methodology

This article adopts a qualitative, normative legal research methodology grounded in the comparative analysis of international legal instruments, national legislation, and policy practice. The central aim is to assess the extent to which Kazakhstan's legal framework for regulating civil society organizations (CSOs) aligns with universally recognized standards on freedom of association.

Results and Discussion

I. International Legal Standards on Regulation of Civil Society Organizations

The right to freedom of association is a fundamental human right recognized universally [1]. It plays a crucial role in ensuring that individuals are able to collectively

express, promote, pursue, and defend common interests, whether political, cultural, economic, or social. In the context of civil society organizations (CSOs), this right is especially significant for fostering democratic governance, public participation, and accountability.

At the international level, the right to freedom of association is protected by key human rights instruments. Article 20 of the Universal Declaration of Human Rights (1948) affirms that "everyone has the right to freedom of peaceful assembly and association." Similarly, Article 22 of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR, 1966), to which the Republic of Kazakhstan is a party, provides that everyone shall have the right to freedom of association with others, including the right to form and join trade unions. Importantly, the ICCPR allows restrictions on this right only when they are prescribed by law, pursue a legitimate aim (such as national security, public safety, public order, protection of public health or morals, or protection of the rights and freedoms of others), and are necessary and proportionate in a democratic society.

Regional human rights instruments reinforce these protections [2]. For example, Article 11 of the European Convention on Human Rights protects the freedom of assembly and association, subject to similar restrictions. While Kazakhstan is not part of the European system, these regional instruments often influence broader international legal standards [3].

Beyond binding treaties, international soft law further clarifies the obligations of states. Reports by the UN Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association emphasize that any regulatory measures must not interfere with the essence of the right to association. The OSCE/ODIHR Guidelines on Freedom of Association also provide detailed principles, advocating for simple, accessible registration procedures, minimal regulatory burdens, and protection against arbitrary interference.

II. Kazakhstan's Legal Framework for Civil Society Organizations

The Republic of Kazakhstan legally guarantees the right to freedom of association through its Constitution and specific legislative acts regulating the activities of civil society organizations (CSOs). Article 23 of the Constitution of Kazakhstan provides that citizens have the right to form associations. This right is further developed and detailed in specialized laws, notably the Law "On Non-Profit Organizations" (2001) and the Law "On Public Associations" (1996).

Under Kazakhstan's legal framework, CSOs must undergo mandatory state registration before they can legally operate. The registration process requires submission of founding documents, information about founders, and sometimes information about planned activities. While the right to form associations is formally protected, the requirement of compulsory registration has been critiqued for potentially restricting informal civic initiatives and grassroots organizations [4].

Additionally, CSOs in Kazakhstan are subject to financial reporting obligations, particularly regarding receipt of foreign funding. The Law "On Combating Money Laundering and Financing of Terrorism" mandates that organizations receiving foreign donations must provide detailed reports to state authorities. Although transparency is a

legitimate policy objective, there is an ongoing discussion within Kazakhstan's civil society about whether these obligations place a disproportionate administrative burden on small and medium-sized NGOs.

Despite these challenges, Kazakhstan has also taken positive steps to promote interaction with civil society. The government actively supports CSOs through mechanisms like the state social contracting system, where NGOs receive grants for implementing socially significant projects [5]. Furthermore, regular dialogue platforms, such as the Civil Forum, provide opportunities for communication between government bodies and civil society actors [6].

Overall, Kazakhstan's legal framework demonstrates a dual dynamic: on the one hand, there are constitutional and legislative guarantees of freedom of association and state support mechanisms; on the other hand, regulatory complexities and oversight practices create barriers that may affect the autonomy and vibrancy of civil society organizations.

III. Contemporary Issues and Trends in Kazakhstan

In recent years, Kazakhstan has witnessed important developments in the relationship between state authorities and civil society organizations (CSOs) [7]. While the government officially supports the idea of a vibrant civil society, practical regulatory trends have raised concerns regarding the operational environment for independent organizations.

One major trend is the tightening of financial reporting and transparency requirements for CSOs, especially those receiving foreign funding [4]. Although justified by the government as part of efforts to enhance transparency and prevent illegal financial activities, these measures risk placing a disproportionate compliance burden on smaller organizations with limited administrative capacity. There is also concern that the focus on foreign funding may lead to the stigmatization of organizations working on sensitive issues such as human rights, governance, and environmental protection.

Another contemporary issue is the complexity and rigidity of registration procedures [8]. While some improvements have been made to streamline registration, in practice, delays and bureaucratic obstacles can still hamper the formal establishment of new associations, particularly those with non-traditional or politically sensitive mandates [4].

At the same time, Kazakhstan has taken positive steps toward strengthening civil society engagement. Initiatives such as the National Council of Public Trust and ongoing dialogues between government ministries and CSOs show a willingness to institutionalize consultation mechanisms [9]. Moreover, Kazakhstan's participation in international human rights reviews, including its Universal Periodic Review (UPR) at the United Nations, has stimulated domestic discussion on the need to protect and expand civic space [10].

The key challenge for Kazakhstan moving forward is to balance legitimate regulatory interests with the constitutional and international obligation to protect the freedom of association. Legislative reforms should aim to simplify procedures, avoid discriminatory practices, and ensure that oversight mechanisms do not become tools of undue control.

Conclusion

The regulation of civil society organizations (CSOs) must carefully balance the legitimate interests of the state with the fundamental right to freedom of association, as guaranteed by international law and Kazakhstan's Constitution.

Kazakhstan's legal framework provides a formal basis for civil society to function and has introduced mechanisms to support CSOs through state contracting and public consultations. However, administrative burdens, complex registration procedures, and heightened scrutiny of foreign-funded organizations pose significant challenges that may constrain civic space.

Contemporary trends in Kazakhstan reflect both opportunities and risks. While the government's engagement with civil society platforms is a positive development, regulatory practices must be refined to ensure compliance with international human rights obligations, particularly under the ICCPR. Simplifying regulatory requirements, safeguarding against discrimination, and maintaining the independence of CSOs are critical steps for strengthening a resilient and vibrant civil society sector.

A healthy partnership between state agencies and civil society is not only essential for democratic development but also vital for achieving national modernization goals. Legal reforms aimed at creating an enabling environment for civil society should therefore remain a priority for Kazakhstan's ongoing political and legal evolution.

References

1. United Nations General Assembly. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights, Article 22.
2. Smith, R. K. M. (2021). Textbook on International Human Rights (9th ed.). Oxford University Press.
3. Benvenisti, E., & Downs, G. W. (2007). The Empire's New Clothes: Political Economy and the Fragmentation of International Law. *Stanford Law Review*, 60(2), 595–631.
4. International Center for Not-for-Profit Law (ICNL). (2022). Civic Freedom Monitor: Kazakhstan. Retrieved from <https://www.icnl.org/resources/civic-freedom-monitor/kazakhstan>.
5. Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. (2023). Report on the Development of Civil Society in Kazakhstan. Retrieved from <https://www.gov.kz>.
6. Kushenova, A. (2021). Public Participation and State–Civil Society Dialogue in Kazakhstan: Between Formality and Impact. *Central Asian Survey*, 40(4), 580–597.
7. United Nations Development Programme (UNDP). (2020). Civic Engagement and Public Participation in Kazakhstan: Country Assessment Report. UNDP Kazakhstan. Retrieved from <https://www.undp.org/kazakhstan/publications>.
8. Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) & Venice Commission. (2015). Joint Guidelines on Freedom of Association. Warsaw/Strasbourg: OSCE & Council of Europe. Retrieved from <https://www.osce.org/odihr/132371>.
9. Administration of the President of the Republic of Kazakhstan. (2020). National Council of Public Trust: Structure and Mission. Retrieved from <https://www.akorda.kz>.
10. United Nations Human Rights Council. (2020). Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Kazakhstan (Third Cycle). A/HRC/43/10. Retrieved from <https://docs.un.org/ru/A/HRC/43/10>.

Когамов Марат Чекишевич

*доктор юридических наук, профессор, почетный академик НАН РК,
почетный юрист РК (Астана, МНУ)*

ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ, КАК ФОРМА ПРОЯВЛЕНИЯ НАРОДОВАЛАСИЯ

Аннотация. В материале фрагментарно показаны правовые основы общественного контроля в Казахстане, формы его осуществления на примере деятельности Общественного совета по вопросам деятельности органов внутренних дел, соотношение норм ЗРК «Об общественных советах» с нормами ЗРК «Об общественном контроле», предлагаются рекомендации по совершенствованию законодательства об общественном контроле в государстве.

Ключевые слова: *«слушающее государство», гражданское общество, общественный контроль, общественные советы, заслушивание отчета, общественные слушания, общественная экспертиза, общественный мониторинг.*

ХАЛЫҚТЫҚ БИЛІКТІҢ КӨРІНІС НЫСАНЫ РЕТІНДЕ ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУ

Аңдатпа. Материалда Қазақстандағы қоғамдық бақылаудың құқықтық негіздері, оны жүзеге асыру нысандары Ішкі істер органдары қызметінің мәселелері жөніндегі қоғамдық кеңес қызметінің мысалында, «Қоғамдық кеңестер туралы» ҚР заң нормаларының «Қоғамдық бақылау туралы» ҚР заң нормаларына арақатынасы фрагменттік түрде көрсетілген, мемлекеттегі қоғамдық бақылау туралы заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсынымдар ұсынылады.

Түйін сөздер: *«еститін мемлекет», азаматтық қоғам, қоғамдық бақылау, қоғамдық кеңестер, есепті тыңдау, қоғамдық тыңдаулар, қоғамдық сараптама, қоғамдық мониторинг.*

PUBLIC CONTROL AS A FORM OF MANIFESTATION OF PEOPLE'S POWER

Abstract. The material presents the legal foundations of public control in Kazakhstan, forms of its implementation, the example of the activity of the public council on issues of the activities of the internal affairs bodies, the correlation of the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Public Councils" with the norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Public Control", and provides recommendations for improving the legislation on public control in the state.

Keywords: *"listening state", civil society, public control, public councils, hearing of reports, public hearings, public examination, public monitoring.*

Итак, в период с 2014 по 2022 годы мне довелось возглавлять Общественный совет МВД РК. То есть, моя деятельность практически охватила принятие и действие в обществе ЗРК от 2 ноября 2015 года «Об общественных советах».

В процессе «полевого» освоения норм данного закона, нашим Советом была проделана колоссальная работа, многие положения которой легли в основу последующей коррекции этого закона.

В частности, на первом Мажилисе Общественных советов страны, прошедшем в Астане 13 ноября 2017 года, мною было внесено предложение о том, чтобы Уполномоченный орган по вопросам деятельности общественных советов осуществлял подготовку и внесение ежегодно Национального доклада о деятельности общественных советов в Республике Казахстан Президенту Республики Казахстан. Данное предложение получило реализацию в Законе «Об общественных советах» Законом РК от 3 января 2021 года по вопросам деятельности общественных советов. В настоящее время такой Доклад вносится Президенту через Правительство один раз в три года (см. ЗРК от 2 октября 2023 года).

В целом ход, содержание, результаты работы Общественного совета МВД, периодически и стабильно обнародовались на площадках СМИ, в том числе в СЦК, центральных общественно-политических газетах, интернет-ресурсах МВД, государственных органов, а также в ходе применения Советом, установленных законодательством форм общественного контроля.

Практика работы нашего Общественного совета позволила вывести определенные закономерности в его деятельности по применению форм общественного контроля, которые, как показала практика работы Совета, **зачастую были между собою органически связаны или вытекали одно из другого.**

Так, по объему работы ежегодно в работе Совета преобладали **Общественные экспертизы** проектов разных правовых актов, разрабатываемых в системе МВД.

Отличались известной сложностью в организации конкретные случаи проведения так называемых **Общественных слушаний**. Для их подготовки требовалось время, определение многочисленной целевой аудитории, выбор актуальной проблемы в системе ОВД страны и мн. др.

Достаточно стабильными и всеохватными были **Отчеты руководителей МВД в центре и на местах** очно, без права подмены, в том числе в режиме онлайн. Так, ежегодно проводились предусмотренные законом отчеты Министра внутренних дел страны при участии всего руководящего состава центрального аппарата МВД и Департаментов полиции областей.

Наконец, изучение практики работы органов внутренних дел на местах, в регионах, в том числе состояния режима законности в учреждениях КУИС, вызывало необходимость периодических выездов членов Совета в регионы и тюремные учреждения страны для осуществления **Общественного мониторинга**. При этом здесь были проблемы с бюджетом таких поездок (Советы не имели своих бюджетов) и их приходилось приурочивать к случаям проведения там на местах соответствующих международных и национальных правовых научных и практических мероприятий. В этой связи, все же надо отметить, что

общественным мониторингом со стороны членов Совета, была охвачена деятельность ОВД всех регионов страны.

Как самостоятельное и, надо отметить, большое направление работы Совета, была также его деятельность **по рассмотрению Обращений граждан** на неправомерные действия и решения должностных лиц органов внутренних дел. Материалы рассмотрения таких Обращений, безусловно, пополняли арсенал основных форм общественного контроля со стороны Совета.

Большое и системное внимание Совет уделял вопросам взаимодействия, юридического образования и развитию науки борьбы с преступностью в деятельности высших учебных заведений МВД.

Таким образом, сегодня ознакомиться с работой Совета в первые годы реализации Закона «Об общественных советах» и в настоящее время можно на соответствующем сайте МВД страны.

Далее, основываясь, в том числе на результатах работы Общественных советов и других источниках, государство посчитало необходимым принять дополнительно к Закону «Об общественных советах» и Закон «Об общественном контроле». Это произошло 2 октября 2023 года. Немаловажно, что в данном законе впервые была записана принципиальная мысль о том, что целью общественного контроля является обеспечение участия граждан Республики Казахстан в управлении делами государства. То есть, проведена органическая связь между нормами этого закона и нормами п. 1 ст. 33 Конституции РК о том, что граждане Республики Казахстан имеют право участвовать в управлении делами государства непосредственно и через своих представителей, обращаться лично, а также направлять индивидуальные и коллективные обращения в государственные органы и органы местного самоуправления.

Таким образом, новый закон распространил сложившиеся, прошедшие практику формы общественного контроля в деятельности общественных советов, на граждан Республики Казахстан, некоммерческие организации, зарегистрированные на территории Республики Казахстан (за исключением религиозных объединений), иных субъектов, которым предоставлены полномочия на осуществление общественного контроля в соответствии с законами Республики Казахстан.

В отличие от форм общественного контроля, реализуемых в работе Общественных советов, общественный контроль по Закону от 2 октября 2023 года, осуществляется *в формах общественного обсуждения, общественной экспертизы и общественного мониторинга, а также в формах, установленных законами Республики Казахстан* (см. п. 1 ст. 9).

Мои предложения сводятся к тому, чтобы в Законе «Об общественном контроле», объективно и необходимо следует осуществить дополнительное регламентирование *иных форм общественного контроля*, которые вправе применять все субъекты общественного контроля, наряду с правом проведения ими общественных обсуждений, общественной экспертизы и общественного мониторинга.

Эти иные формы общественного контроля и их введение в виде самостоятельных норм в Главу 3 Закона «Об общественном контроле» потребуют анализа и обобщения законодательных актов страны по вопросам участия граждан и иных субъектов права в правовой системе общества и государства. При таком подходе станет максимально ясной, конкретной, полноценной точная система общественного контроля путем закрепления картины субъектов ее реализации и максимально приемлемых ее форм в жизни общества и государства.

Клеймёнов Михаил Петрович

доктор юридических наук, профессор

Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского

г.Омск, Россия

ГРАЖДАНСКОЕ СЕТЕВОЕ СООБЩЕСТВО В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. Анализ дискурса гражданского общества указывает на его декларативность и неразработанность понятийного аппарата. Следует выделить признаки гражданского общества: интеллектуальные эмоциональные и волевые. Важно также его качественный функционал: обеспечение обратной связи в системе государственного и муниципального управления и целеустремленность. Они должны быть мотивированы на достижение главной цели – оптимизацию системы государственного и муниципального управления в интересах народа, а не корпораций или бюрократического аппарата. Значимость сетевого гражданского общества в современном мире возрастает, поскольку Интернет предоставляет неограниченные возможности самореализации позитивной гражданской активности. Другое преимущество гражданского сетевого общества заключается в их способности влиять на имидж государственных и муниципальных органов.

Ключевые слова: *гражданское общество, сетевое общество, сетевой гражданское общество, симулякры, дезинформация, обратная связь.*

АЗАМАТТЫҚ ЖЕЛІЛІК ҚАУЫМДАСТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ КОНТЕКСТІНДЕ

Андатпа. Азаматтық қоғамның дискурсын талдау оның декларативтілігін және тұжырымдамалық аппараттың дамымағандығын көрсетеді. Азаматтық қоғамның белгілерін атап өту керек: интеллектуалды эмоционалды және ерік. Оның сапалы функционалдығы да маңызды: мемлекеттік және муниципалды басқару жүйесінде кері байланысты қамтамасыз ету және мақсаттылық. Олар корпорацияларға немесе бюрократиялық аппараттарға емес, халықтың мүддесі үшін мемлекеттік және муниципалды басқару жүйесін оңтайландырудың басты мақсатына жетуге ынталандырылуы керек. Қазіргі әлемде желілік азаматтық қоғамның маңыздылығы артып келеді, өйткені Интернет оң азаматтық

белсенділікті өзін-өзі жүзеге асырудың шексіз мүмкіндіктерін ұсынады. Азаматтық желілік қоғамның тағы бір артықшылығы-олардың мемлекеттік және муниципалды органдардың имиджіне әсер ету қабілеті.

Түйін сөздер: *азаматтық қоғам, желілік қоғам, желілік азаматтық қоғам, симулякрлар, жалған ақпарат, кері байланыс.*

CIVIL NETWORK COMMUNITY IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The analysis of the discourse of civil society indicates its declarativeness and the lack of elaboration of the conceptual apparatus. The signs of a civil society should be highlighted: They are intellectual, emotional, and strong-willed. Its qualitative functionality is also important: providing feedback in the system of state and municipal management and commitment. They should be motivated to achieve the main goal of optimizing the system of state and municipal government in the interests of the people, not corporations or the bureaucratic apparatus. The importance of online civil society in the modern world is increasing, as the Internet provides unlimited opportunities for self-realization of positive civic engagement. Another advantage of the civil network society lies in their ability to influence the image of state and municipal bodies.

Keywords: *civil society, network society, online civil society, simulacra, disinformation, feedback.*

Процессы модернизации общественных отношений, связанные с переходом к новому технологическому укладу и цифровизацией, привели к возникновению новых вызовов для государственного управления, среди которых заметно выделяется проблема гражданского сетевого сообщества. Она возникла на стыке двух феноменов: гражданского общества и сетевого сообщества. Каждый из них характеризуется своеобразием.

Анализ дискурса гражданского общества [1; 2; 3; 4; 5;6] позволяет указать на его основные характеристики:

1. Лидерами дискурса, исходя из предметной специализации, являются специалисты в области государства и права. Государственно-правовой подход обладает как достоинствами, так и недостатками. К достоинствам необходимо отнести определение и формирование нормативной базы институтов гражданского общества и их деятельности. Недостатки проистекают из ограниченности юридического подхода, в котором приоритет отдается законодательно закрепленным декларациям, а не социологии результатов активности субъектов гражданского общества.

2. Не установлены четкие границы дискурса. Они должны быть заданы одобренным большинством участников перечнем признаков гражданского общества. Если представить гражданское общество как социальный организм, то эти признаки можно подразделить на интеллектуальные, эмоциональные и волевые.

Интеллектуальные признаки выражены в осознании общественных интересов, которые выступают императивами общественного согласия. В этой

связи ошибочной представляется точка зрения, «разводящая» государственные и социальные интересы утверждая их независимость. Напротив, институты гражданского общества нацелены на контроль за реализацией государством тех задач, которые обеспечивают эффективное осуществление социальной политики. Главный результат такого осознания воплощен в установлении коллективного, а не индивидуального интереса, законных прав и интересов множества граждан, а не отдельного человека. В современном мире важно не обеспечение плюрализма мнений, а осознание угроз существованию государства и социума.

Эмоциональные признаки получают выражение в отношении к государству, его федеральным, региональным и муниципальным органам власти. Такое отношение должно отвечать главному критерию – объективности. Как представляется, в настоящее время краеугольным камнем такого отношения является общественное мнение о коррупции в органах власти. По результатам проведенного нами онлайн опроса 498 респондентов на вопрос «Чьи проблемы решают люди, пришедшие во власть?» получены такие ответы (в %):

- а) своих избирателей, народа – 8,5;
- б) олигархов, крупного капитала – 26,7;
- в) тех, кто привел к власти- «команды» - 23,6;
- д) свои личные и своих близких родственников; - 40,3;
- е) иное (укажите): - 0,9.

Понятно, что если представители власти выступают в качестве заказчиков аналогичного социологического исследования, результаты будут иными – существенно менее ригоричными. Поэтому измерение отношения к власти со стороны общества должно быть независимым.

В этой связи следует выделить главное качество, которому должен соответствовать институт гражданского общества – обеспечивать обратную связь в системе государственного и муниципального управления. Сигналы обратной связи должны быть реальными, а не виртуальными или ложными. Управленческая система не может конструктивно функционировать в условиях получения дезинформации, она закономерно становится деструктивной. Объективные сигналы обратной связи могут посылать только независимые субъекты гражданской активности. Независимость институтов гражданского общества стремится к нулю, если они формируются властными структурами. Такие институты, как правило, лишь имитируют гражданскую активность. Поэтому под сомнением находится независимость, а следовательно и объективность, общественных советов, создаваемых в структурах правоохранительных органов.

Другое важное качество институтов гражданского общества – их гражданская целеустремленность. Они должны быть мотивированы на достижение главной цели – оптимизацию системы государственного и муниципального управления в интересах народа России, а не корпораций или бюрократического аппарата. Ориентирами здесь являются конституционные конструкты правового и социального государства. Этому качеству не соответствуют такие, называемые некоторыми авторами, институты гражданского общества, адвокатура, нотариат, саморегулируемые организации

(арбитражных управляющих, проектные, аудиторские, медицинские и др.) которые имеют преимущественно коммерческую ориентацию. В условиях современного капитализма такая ориентация, как правило, обнуляет любые благие пожелания. Последние нередко выступают прикрытием для циничной коммерческой деятельности, примером чего могут быть благотворительные фонды, занимающиеся краудфандингом.

Таким образом, мало установить и перечислить институты гражданского общества, доказывая обширность соответствующего перечня, как это делают специалисты в сфере государственного и муниципального управления. Необходимо также определить степень их криминализованности. Типичное участие так называемых институтов гражданского общества в криминальных отношениях дискредитирует саму идею их создания и включения в научный реестр социально полезных организаций.

Сказанное приводит к выводу о важности идентификации таких организационных структур, которые в наибольшей степени соответствуют указанным выше качественным признакам. В настоящее время к ним следует отнести структуры гражданского сетевого общества.

Сетевые сообщества – это относительно неустойчивая совокупность людей, взаимодействующих посредством системы коммуникаций, обеспечиваемых службами сети Интернет, обладающих общностью интересов и осуществляющих совместную деятельность в виртуальном пространстве [7, 39]. Их значимость в современном мире возрастает, поскольку Интернет предоставляет неограниченные возможности самореализации позитивной гражданской активности. Эти возможности подвергаются цензуре и контролю в формальных институтах («твердом ядре») гражданского общества, в результате чего принципиальные активисты в них, как правило, подвергаются остракизму. Другое преимущество гражданского сетевого общества заключается в их способности влиять на имидж государственных и муниципальных органов. Органы государственной власти на всех уровнях огромное влияние уделяют имиджевой политике, вкладывая в создание и реализацию ее стратегии большие средства. При этом имиджмейкеры, которые синтезируют положительный образ власти, нередко следуют правилу «картинка важнее реальности». Такой образ могут дискредитировать активисты, которые, опираясь на факты, начинают подвергать сомнению некоторые решения муниципальной или региональной власти (например, вырубку лесных насаждений в интересах строительных компаний) Они выступают с постом, критикующим деятельность властей и этот пост получает поддержку в виде массовых комментариев. Такова типичная схема деятельности гражданского сетевого общества. И она работает.

Представляется, что власть при реализации своих полномочий заинтересована в тесном взаимодействии с населением. Интернет предоставляет уникальные возможности для такого взаимодействия. Учет общественного мнения показывает зрелость и жизнеспособность органов государственного и муниципального управления.

Список использованной литературы

1. Тихомиров Ю.А. Гражданское общество в фокусе права // Журнал российского права. 2013. № 10. С. 35 - 45.
2. Нагайцев В.В., Пустовалова Е.В., Савченко М.С., Петренко Е.Г., Гончаров В.В. Влияние институтов гражданского общества на фискальную политику государства // Административное и муниципальное право. 2024. № 3. С. 1 – 18.
3. Никитина Е.Е., Гаунова Ж.А. Взаимодействие органов публичной власти с институтами гражданского общества при реализации государственной национальной политики Российской Федерации // Журнал российского права. 2021. № 10. С. 5 - 19.
4. Чеботарев Г.Н. Общественные обсуждения, общественные публичные слушания как форма социального партнерства институтов гражданского общества и органов публичной власти // Конституционное и муниципальное право. 2020. № 9. С. 35 - 38.
5. Кожевников С.Н. Гражданское общество: понятие, основные признаки, предпосылки формирования в России: Гражданское общество, государство и право в переходный период // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Гражданское общество, государство и право в переходный период. Серия: Право. - Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2002, Вып. 1 (5). - С. 26-35.
6. Искаков И.Ж. Гражданское общество и его институты в современной России. Дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. - 193 с.
7. Ихваненко 2009, с. 39. Ихваненко Е.И. Аутопоезис информационных объектов // Информационное общество. 2009. № 1. С. 39-40.
8. Ихваненко Е.И. Аутопоезис информационных объектов // Информационное общество. 2009. № 1. С. 39-40.

Kuash Raida

*3-st year Phd student - Faculty of Journalism,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: kaida2020@mail.ru*

MEDIA SPACE AS A PLATFORM FOR DIALOGUE BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. Digital transformation has profoundly altered the construction and function of the traditional public sphere. Originally proposed by Habermas, the theory of the public sphere emphasized rational dialogue and the formation of consensus. However, with the rapid development of information technologies, particularly social media, the public sphere has evolved from a singular platform for dialogue into a multi-layered, multi-dimensional interactive space. Digital platforms have facilitated real-time interaction between citizens and the government, but they have also introduced new challenges, such as fragmentation, information silos, and the echo chamber effect, weakening the democratic function of the public sphere. Furthermore, the digital divide and the spread of misinformation have emerged as urgent issues that need to be addressed during this transformation. Nevertheless, media technologies still provide new channels for dialogue between the state and society, offering more opportunities for political participation and social interaction. The future challenge lies in how to

balance technological governance, citizen empowerment, and political will to create a digital public platform that is dialogical, inclusive, and sustainable.

Keywords: *Digital Transformation, Public Sphere, Social Media, Technological Governance.*

ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНТЕКСІНДЕ МЕМЛЕКЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ДИАЛОГЫНА АРНАЛҒАН ТҰҒЫРНАМА РЕТІНДЕ МЕДИА КЕҢІСТІК

Аңдатпа. Цифрлық трансформация дәстүрлі қоғамдық саланың құрылымын және функцияларын терең өзгерістерге ұшыратты. Хабермас ұсынған бастапқы қоғамдық сала теориясы рационалды диалогқа және консенсусты қалыптастыруға назар аударды. Алайда, ақпараттық технологиялардың, әсіресе әлеуметтік медиа құралдарының жылдам дамуы нәтижесінде қоғамдық сала диалог үшін біртұтас платформа болудан көпқабатты және көпөлшемді өзара әрекеттесу кеңістігіне айналды. Цифрлық платформалар азаматтар мен мемлекет арасындағы нақты өзара әрекеттесуді қамтамасыз етті, бірақ олар жаңа сын-кәтерлерді де туындатты, мысалы, фрагментация, ақпараттық аралдар және эхо-камераның әсері, бұл қоғамдық саланың демократиялық функциясын әлсіретті. Сонымен қатар, цифрлық алаң мен жалған ақпараттың таралуы осы трансформация барысында шешуді қажет ететін өзекті мәселелерге айналды. Дегенмен, медиа-технологиялар әлі де мемлекет пен қоғам арасындағы диалог үшін жаңа арналарды ұсынуда, саяси қатысу мен әлеуметтік белсенділік үшін көп мүмкіндіктер ашуда. Болашақтағы негізгі сын-кәтер – азаматтардың құқықтарын кеңейту, технологиялық басқаруды үйлестіру және саяси ерік-жігерді дамыту арқылы цифрлық қоғамдық платформаны диалогқа негізделген, инклюзивті және тұрақты етіп жасау болып табылады.

Түйін сөздер: *Цифрлық трансформация, Қоғамдық сала, Әлеуметтік медиа, Технологиялық басқару*

МЕДИАПРОСТРАНСТВО КАК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ДИАЛОГА ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация. Цифровая трансформация глубоко изменила структуру и функции традиционной публичной сферы. Изначально предложенная Хабермасом, теория публичной сферы акцентировала внимание на рациональном диалоге и формировании консенсуса. Однако с быстрым развитием информационных технологий, особенно социальных медиа, публичная сфера превратилась из единой платформы для диалога в многослойное и многомерное пространство взаимодействия. Цифровые платформы способствовали реальному взаимодействию между гражданами и государством, но они также внесли новые вызовы, такие как фрагментация, информационные острова и эффект эхо-камеры, ослабляя демократическую функцию публичной сферы. Кроме того, цифровой разрыв и распространение ложной информации стали актуальными проблемами, требующими решения в ходе этой трансформации. Тем не менее,

медиа-технологии по-прежнему предоставляют новые каналы для диалога между государством и обществом, открывая больше возможностей для политического участия и социальной активности. Основным вызовом будущего заключается в том, как сбалансировать технологическое управление, расширение прав и возможностей граждан и политическую волю для создания цифровой публичной платформы, которая будет диалогичной, инклюзивной и устойчивой.

Ключевые слова: *Цифровая трансформация, Публичная сфера, Социальные медиа, Технологическое управление*

Introduction

In the context of global digital transformation, the relationship between the state and civil society is undergoing profound changes. Traditional media, once the primary channel for shaping public opinion and communicating official narratives, is being rapidly reconfigured-or even displaced-by complex, decentralized digital media ecosystems. These new media environments are not merely channels of information dissemination; they are dynamic arenas where power relations, public discourse, and civic engagement intersect, compete, and evolve.

This transformation has redefined the structure and function of the media space itself. While traditional media operated within hierarchical, one-way communication models, digital platforms foster multidirectional, interactive forms of engagement. Citizens are no longer passive recipients of state messaging; they are active participants, creators, and critics in the digital public sphere. In this environment, the media space becomes a critical infrastructure for civic dialogue, democratic expression, and political negotiation.

At the heart of this transformation lies a rethinking of the concept of the “public sphere,” initially conceptualized by Jürgen Habermas as a space for rational-critical debate. In the digital era, this sphere is increasingly shaped by algorithms, fragmented audiences, and emotionally charged content. Scholars such as Axel Honneth, Hannah Arendt, Chantal Mouffe, and Carl Schmitt have debated whether digitalization enhances democratic participation or simply reproduces existing inequalities and asymmetries of power under new technological conditions. While civil society gains new avenues for visibility and mobilization, state actors simultaneously expand their capabilities for surveillance, agenda-setting, and narrative control.

Digital communication technologies-particularly social media platforms-have reshaped the mechanisms of political engagement. Civic actors can now bypass traditional intermediaries such as political parties or mass media and directly address audiences, organize protests, or influence policy through online petitions, hashtags, and viral campaigns. These developments decentralize power and introduce new forms of digital citizenship, wherein individuals and communities can act politically outside conventional institutional frameworks.

Discussion

The Transformation of the Public Sphere into the Digital Public Sphere

Under the influence of digital transformation, the concept of the public sphere has undergone a profound shift. According to Habermas’s original theory, the public sphere was conceived as an idealized space where citizens engage in rational-critical discourse

to express opinions, participate in political debate, and reach consensus [1]. However, with the advancement of information technologies-particularly the rise of social media-the public sphere has evolved from a singular, unified platform into a multi-layered, multi-dimensional interactive space. This space encompasses not only dialogue between governments and citizens but also the mechanisms of information filtering, bias, and control embedded within digital platforms. The rapid development of digital technologies, especially social media, has fundamentally challenged the traditional structure and functioning of the public sphere.

First, digital technologies have introduced more diverse channels of information dissemination. Citizens now not only receive one-way communication from the government but also engage in feedback, commentary, and even initiate political action through social media and online platforms. This shift has fundamentally transformed the modes of interaction within the public sphere, leading to a more pluralistic and fragmented environment for public discourse.

In the era of traditional media-such as radio, television, and newspapers-information was disseminated in a top-down manner. Despite inherent asymmetries, these platforms maintained a degree of authority and provided relatively centralized and coherent flows of information. In contrast, the emergence of social media and digital platforms has resulted in a more decentralized and diversified information landscape. While this decentralization can enhance democratic participation by allowing more individuals to voice opinions and engage in political expression [2], it also contributes to the fragmentation of the public sphere, fostering information silos and the echo chamber effect. Within this transformation, the digital public sphere no longer constitutes a single deliberative space but rather consists of multiple, overlapping public arenas where citizens participate in public affairs through varied and dynamic forms [3, 238].

However, the fragmentation of the digital public sphere presents new challenges. While the traditional public sphere emphasized rationality, dialogue, and consensus, the digital media ecosystem is often driven by algorithmic recommendation systems that foster information polarization and the echo chamber effect. Individuals are more likely to encounter content that aligns with their existing beliefs, leading to a lack of diverse perspectives and diminished opportunities for rational debate [4, 67].

This phenomenon undermines the democratic function originally envisioned for the public sphere-namely, facilitating rational communication and consensus-building among different social groups. For instance, during the 2024 U.S. presidential election, algorithmic recommendations on platforms such as Facebook and Twitter intensified the ideological isolation of voters. Users were frequently exposed to information that reinforced their political views, contributing to greater polarization. Digital platforms, by promoting personalized content, enhance users' sense of affirmation toward their own perspectives but simultaneously deepen informational silos and societal divisions. Similar trends are observable in other countries, where the widespread use of social media encourages individuals to engage with like-minded content while disregarding dissenting voices. This not only undermines the inclusiveness of the public sphere but

also restricts the potential for rational dialogue, further exacerbating social fragmentation.

Moreover, digital transformation has introduced new dynamics to the interaction between the government and civil society. Governments now use digital platforms not only to disseminate policies but also to strengthen control over the public sphere through tools such as data surveillance and content filtering [5, 83].

Meanwhile, civil society leverages social media to critique policies, question authority, and advocate for social change, thereby playing an increasingly significant role within the digital public sphere.

For instance, in 2024, Kazakhstan held a nationwide referendum on the proposed revival of nuclear power plant construction, which became a widely debated public issue on social media. Platforms such as Telegram, Instagram, and Facebook served as primary arenas for contention, where users engaged in heated discussions on nuclear safety, environmental impact, and national energy independence. Many citizens voiced concerns over potential cooperation with Russia's state nuclear energy corporation, while experts and supporters promoted the necessity and safety of nuclear energy through online lectures, short videos, and infographics. During this process, both grassroots organizations-such as the "People's Headquarters for Nuclear Power Plant Construction"-and government agencies actively used social media to disseminate information and shape public opinion, aiming to influence perceptions and voting intentions. This case highlights how digital platforms have disrupted the discursive monopoly of traditional media, creating a more dynamic and interactive power structure between the government and society within the digital public sphere, and reflecting the growing vitality and diversity of Kazakhstan's digital civic landscape.

This transformation of the digital public sphere has further blurred the traditional boundaries between the "state" and "society," complicating the balance of power within the public domain. Overall, digital transformation has fundamentally reshaped the structure and function of the public sphere. The core values of rationality, consensus, and public deliberation-central to the traditional public sphere-are increasingly challenged in the digital context. While digital platforms offer new avenues for civic expression, they also give rise to issues such as information polarization and filter bubbles.

The Role of Media Technologies in Facilitating Dialogue

Media technologies have played a critical role in fostering dialogue between the state and civil society. The rapid development of internet communication channels, streaming services, and social networks has created new opportunities for public governance and democratization. These technologies enable real-time interaction between the state and citizens, fostering a more participatory and inclusive form of governance [6, 23].

The rapid evolution of media technologies has not only transformed information dissemination pathways but also fundamentally reshaped the dynamics of state-society interaction. Under traditional communication models, information was largely unidirectional, with government-led propaganda and mainstream media reporting serving as the primary mechanisms for shaping public opinion. However, the rise of

digital platforms-particularly social media, government service apps, and interactive portals-has rendered information flow between the state and society increasingly bidirectional, real-time, and interactive. In this context, media technologies are no longer merely intermediaries of information, but vital mechanisms for communication, negotiation, and the reconfiguration of power.

Media technologies have expanded the channels for communication between the state and civil society, enhancing the immediacy and diversity of interaction. For instance, the establishment of Kazakhstan's "Open Almaty" platform is a typical example of the government using digital tools to solicit citizen feedback and accept complaints and suggestions. This platform integrates citizen complaints, public opinion monitoring, and policy feedback mechanisms, thereby improving the efficiency and transparency of government responses to social issues [3, 237]. Globally, similar mechanisms are also evolving. For example, the Taiwanese government uses the open-source platform Pol.is to collect citizens' opinions extensively, facilitating consensus-building and policy recommendations. This not only enhances the legitimacy of policies but also advances the practice of deliberative governance [7].

The "dialogic" nature created by media technologies is one of their most politically potent features. On digital platforms, ordinary users can directly comment, share, or post information, creating a bottom-up participation mechanism. Government official accounts also leverage this mechanism to project a more "down-to-earth" image, attempting to establish communication with the public in digital spaces. This interactivity is reflected not only in the acceleration of information dissemination but also in the redistribution of agenda-setting power- the public is increasingly involved in the entire process of opinion formation, policy-making, and implementation. For instance, during the 2023 forest fires in Kazakhstan's Abai region, local residents shared real-time disaster updates via Instagram and Telegram, sparking nationwide public attention and ultimately prompting the central government to accelerate emergency responses and subsequent reform measures. This process highlights how media technologies can establish efficient and open information channels during crises, making public opinion a key force in driving political action [8, 41].

However, the promotion of dialogue by media technologies also faces structural constraints. On the one hand, algorithmic recommendation systems, while enhancing user engagement, may confine the information environment within homogeneous "filter bubbles," thereby limiting communication across differing viewpoints. On the other hand, some governments tend to reclaim control over public discourse in digital spaces through content filtering, platform censorship, and other means. Such regulation of digital platforms may undermine the openness and authenticity of dialogue, partially nullifying the communicative potential offered by the technology due to institutional logic [9, 705].

Nevertheless, numerous studies and practices demonstrate that, under the support of effective policy frameworks and technological governance mechanisms, media technologies remain crucial tools for facilitating dialogue between the state and society. The International Civil Society Center (ICSC) suggests that by creating inclusive platforms, enhancing the digital participation capabilities of marginalized groups, and

ensuring the transparency of algorithmic and platform governance, the democratic potential of technology can be effectively expanded [10, 177].

In summary, media technologies not only provide instrumental support for communication between the state and society but also profoundly influence the modes of political consultation and social interaction. In the context of digital transformation, media technologies have shaped a structural framework of possibilities, making dialogue an integral component of policy communication. The future challenge lies in balancing technological governance, citizen empowerment, and political will, ultimately transforming digital spaces into public platforms that are dialogical, inclusive, and sustainable.

Challenges and Limitations

The process of digital transformation has led to profound changes in the structure and function of the public sphere. While digital technologies have provided new platforms and opportunities for dialogue between the government and society, they have also introduced several key challenges and limitations.

A key challenge facing the digital public sphere is the risk of manipulation and control. With the widespread use of social media platforms and digital tools, governments, corporations, and even political groups can influence public opinion and behavior through various algorithms and information filtering mechanisms. Such control may limit the diversity of discourse and exert pressure on public opinion, suppressing voices that do not align with the mainstream view. However, when governments manipulate discourse through social platforms, it may undermine the democratic nature of the public sphere, restricting the space for rational deliberation and the expression of diverse opinions. This information manipulation originates not only from governments but may also be exacerbated by private companies using data-driven advertising models and recommendation systems [3, 240].

The issue of the digital divide remains prevalent, particularly between different regions and social strata, where access to and use of digital technologies exhibit significant inequalities. This disparity is evident not only in differences in network coverage but also in access to devices, technological literacy, and digital participation capabilities. While digital platforms have provided citizens with unprecedented opportunities for expression and engagement, some low-income groups or individuals in remote areas are still unable to fully integrate into this digital public space. Research indicates that the proliferation and use of information technologies are closely linked to factors such as economic status, educational background, and are profoundly influenced by socio-cultural factors [8, 46]. This unequal digital access and technology utilization contribute to information gaps and power imbalances among social groups, exacerbating social divisions and cultural rifts on digital platforms [10, 183].

The rise of fake news and misinformation represents one of the most disruptive challenges in digital dialogue. On digital platforms, the speed and reach of information dissemination far exceed that of traditional media, but this is accompanied by a vast amount of unverified, biased, or even entirely false content. This misinformation not only misguides the public but can also be maliciously exploited to manipulate public opinion, escalate social tensions, and potentially influence election outcomes [11]. The

spread of false information makes it difficult for the public to access accurate and reliable information in the digital environment, thereby undermining the foundation of rational dialogue and democratic participation in the public sphere. In this context, digital platform algorithms tend to prioritize highly emotional and extreme content rather than rational and diverse viewpoints, exacerbating information polarization and creating an "echo chamber effect." As the impact of misinformation on democratic processes intensifies, managing and curbing the spread of fake news has become a critical issue in the digital public sphere.

In conclusion, although digital technology has provided new platforms for public dialogue and democratic participation, issues such as manipulation of the digital public sphere, the digital divide, and misinformation remain pressing challenges. Addressing these issues requires enhancing information transparency, improving digital literacy, and strengthening governance of misinformation to ensure that digital public spaces can truly serve to foster dialogue and increase public participation.

Conclusion

In the context of digital transformation, the shift in the public sphere has not only altered the methods of information dissemination but also profoundly affected the structure of interaction between government and citizens. The rise of digital technologies, particularly social media and online platforms, has introduced more diverse channels for information distribution, providing citizens with broader spaces for expression. However, it has also revealed issues of fragmentation and information polarization within the public sphere. While the digital public sphere offers more opportunities for democratic participation, it also faces challenges such as manipulation, the digital divide, and misinformation. Addressing these challenges is crucial to ensuring that media spaces remain democratic and inclusive platforms for dialogue.

Overall, the reshaping of the public sphere through digital transformation presents both opportunities and challenges. While digital platforms have provided unprecedented opportunities for citizen expression and participation, addressing issues such as fragmentation, information manipulation, the digital divide, and misinformation within the digital public sphere requires strengthened technical governance and policy frameworks. Only through these efforts can we ensure that digital public spaces become vital platforms for fostering rational dialogue, democratic participation, and social integration.

Reference

1. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. - MIT Press, 1992. - 328 pp.
2. Ceccarini L., Newell J. L., Turato F. *Social Media and Politics: A New Arena for Political Participation and Democratic Engagement*. - Oxford University Press, 2020.
3. Zaitsev A.V., Akhunzyanova F.T., Zyablikov A.V., Maksimenko A.A. (2023). The digital transformation of the public sphere and its implications for state-society dialogue. - *Russian Journal of Political Science*, 51(3), 2023. - 233-245 pp.
4. Honneth, A. (2012). *The Idea of Socialism: Towards a Renewal*. - Polity Press, 2012. - 216.
5. Mouffe C. *On the Political*. - Routledge, 2005. - 160 p.

6. Osipova O.S., Bagdasarova R.A., Lukushin V.A. Modern media as a tool for improving the dialogue between government and society. - Bulletin of the Financial University: Humanities and Social Sciences, 11(1), 2021. - 20-28 pp.
7. How Taiwan is using digital democracy to crowdsource policy, 2024 // <https://www.theguardian.com/world/2024/mar/12/taiwan-digital-democracy-polis>
8. Ceccarini L., Newell J. L., Turato F. Civil Society and the Platform Society in the Age of Post-Representative Politics. - Studia Politologiczne, 4 (70), 2023. - 33-51 p.
9. Sokolov A. V., Isaeva, A. A. (2022). Transforming the interaction between authorities and civil society in digital: the evidence from the yaroslavl region. - RUDN Journal of Political Science, vol. 24, no. 4, 2022. - 686-710.
10. García R. M. Social networks in the fourth transformation: spaces for dialogue or political propaganda? - Argumentos. Estudios Críticos De La Sociedad, no. 99, 2022. - 173-189 pp.
11. Rusyniuk M., Milchevska H., Perynskyi Y., Panasenko O. Media space and the formation of civil society: the role of information technologies. - Salud, Ciencia Y Tecnología - Serie De Conferencias, no. 3, 2024.

Кусаинова Айнур Казбековна

доктор философии (PhD), ассоциированный профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

ГАРМОНИЗАЦИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация. В условиях интеграции Республики Казахстан в международное правовое пространство особую значимость приобретает гармонизация терминологии уголовного права. Целью статьи является анализ соответствия терминологической базы национального законодательства международным стандартам, выявление правовых и лингвистических проблем в двуязычной системе нормотворчества и разработка предложений по совершенствованию уголовно-правовой терминологии с учетом норм международного права. В статье рассматриваются положения Уголовного кодекса Республики Казахстан и международных правовых актов, таких как Конвенция ООН против коррупции и Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта BR 24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *гармонизация, терминология, уголовное право, Казахстан, международное право, перевод, двуязычие, Конвенция ООН.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ КОНТЕКСТІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫН ҮЙЛЕСТІРУ

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының халықаралық құқықтық кеңістікке интеграциялануы жағдайында қылмыстық құқықтық терминологияны үйлестіру ерекше маңызға ие болуда. Бұл мақалада ұлттық заңнамадағы терминологияның халықаралық стандарттарға сәйкестігі, қос тілді нормашығармашылық жүйесіндегі құқықтық және лингвистикалық мәселелер талданады. Сонымен қатар, қылмыстық-құқықтық терминологияны жетілдіру жолдары ұсынылады. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі мен БҰҰ-ның сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы, трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы сияқты халықаралық құқықтық актілердің нормалары қарастырылады.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: *үйлестіру, терминология, қылмыстық құқық, Қазақстан, халықаралық құқық, аударма, қос тілділік.*

HARMONIZATION OF THE CRIMINAL LAW TERMINOLOGY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION

Abstract. In the context of Kazakhstan's integration into the international legal space, the harmonization of criminal law terminology is of particular importance. This article analyzes the compliance of the national legal terminology with international standards, identifies legal and linguistic issues in the bilingual legislative system, and proposes improvements to criminal law terminology in accordance with international legal norms. The study examines provisions of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and international legal acts such as the UN Convention against Corruption and the UN Convention against Transnational Organized Crime.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *harmonization, terminology, criminal law, Kazakhstan, international law, translation, bilingualism, UN Convention.*

Современное уголовное законодательство Республики Казахстан развивается в условиях активного взаимодействия с международными организациями и правовыми системами других государств. Казахстан является участником множества международных соглашений, направленных на борьбу с преступностью, включая Конвенцию ООН против коррупции [1] и Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности [2]. Это взаимодействие требует не только приведения национального законодательства в соответствие с международными нормами, но и точного терминологического соответствия.

Актуальность гармонизации правовых норм и унификации правовой терминологии была подчеркнута и на высшем политическом уровне. Так, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года была поставлена задача совершенствования национального законодательства, нормотворческой деятельности и повышения качества национального законодательства [3].

Следует отметить, что гармонизация в праве представляет собой процесс согласования, сближения или унификации норм, правил и терминов различных правовых систем с целью обеспечения их совместимости, сопоставимости и эффективного взаимодействия.

Гармонизация юридической терминологии в сфере уголовного права представляет собой сложный и многоуровневый процесс, направленный на достижение понятийного соответствия между различными правовыми системами. Ее главная цель – обеспечение единообразного и непротиворечивого толкования и применения уголовно-правовых норм, независимо от того, в каком юридическом контексте они используются – в национальной уголовной практике, международных соглашениях или при трансграничном сотрудничестве правоохранительных органов.

Особую значимость этот процесс приобретает в условиях Республики Казахстан, чья правовая система формировалась на основе романо-германской традиции, где основной формой выражения норм права является закон. В рамках этой правовой системы терминология законодательства имеет не только описательное, но и нормативно-смысловое значение, напрямую влияющее на квалификацию деяний, определение субъектов преступлений и объем уголовной ответственности. Следовательно, любое искажение или неоднозначность юридического термина может привести к разночтениям в правоприменительной практике, нарушению прав лиц и подрыву доверия к судебной системе.

Процесс терминологической гармонизации требует соблюдения ряда ключевых критериев;

- 1) юридическая точность – каждый термин должен иметь строгое и однозначное значение в рамках определенной правовой категории, не допуская свободного или произвольного толкования;

- 2) лексико-семантическая эквивалентность – при переводе международных актов или сопоставлении правовых норм различных государств необходимо, чтобы термины выражали идейный смысл;

3) культурная и правовая адаптивность – термины должны быть встроены в систему национального права таким образом, чтобы сохранялась их юридическая функция, но учитывались языковые, исторические и правовые особенности страны.

Как отмечают некоторые исследователи, юридический перевод играет ключевую роль в обеспечении взаимодействия между национальными правовыми системами, выступая посредником между различными правовыми культурами в контексте международного правового общения [4, 124; 5, 19; 6].

Научный интерес к проблеме гармонизации уголовного законодательства обусловлен также тем, что уголовное право оперирует сложными абстрактными категориями, не редко не имеющими полных аналогов в международном праве или в других языковых системах. Так, такие фундаментальные понятия, как вина, намерение, неосторожность, мотив, цель, общественная опасность, имеют сложную доктринальную и правовую природу. Их содержание формируется не только на уровне законодательства, но и в правоприменительной практике, судебных актах, правовой доктрине.

Например, понятие «вина» в казахстанском уголовном праве включает в себя интеллектуальный и волевой элементы, а ее формы (умысел и неосторожность) строго регламентированы нормами Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – по тексту – УК РК).

Следует отметить, что в англо-американской системе используется иной понятийный аппарат. Такие понятия, как «mens rea» (виновное сознание), «intent» (намерение), «recklessness» (легкомыслие), «negligence» (небрежность), каждая из которых не всегда может быть точно сопоставлена с казахстанскими формами вины. Это затрудняет как перевод международных актов, так и взаимодействие между юристами разных правовых систем.

Аналогичным образом, термин «общественная опасность», используемый в доктрине и в определении преступления в казахстанском уголовном праве, не имеет прямого эквивалента в большинстве англоязычных правовых систем, где внимание уделяется скорее вреду и нарушению интересов, чем абстрактной опасности деяния.

Терминологическая гармонизация в сфере уголовного права не сводится к техническому переводу или формальной унификации терминов. Это глубокий междисциплинарный процесс, находящийся на пересечении юриспруденции, лингвистики и международного сотрудничества. Он требует системного научного подхода, тесного взаимодействия между юристами, переводчиками, законодателями и международными экспертами.

Казахстан ратифицировал ключевые международные правовые акты, регулирующие борьбу с преступностью. Так, в соответствии со ст.218 УК РК дается определение легализации (отмыванию) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем [5], которое, в целом, соответствует положениям статьи 6 Криминализация отмывания доходов от преступлений Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности [8]. Однако, понятие

«имущество, полученное преступным путем» в законодательстве республики Казахстан не раскрыто подробно, что может затруднять его применение.

Аналогичная проблема наблюдается в статье 366 УК РК «Получение взятки». В рамках положений международного антикоррупционного законодательства, в частности Конвенции ООН против коррупции понятие «должностное лицо» (public official) охватывает широкий круг субъектов, определяемых на основе функциональных и правовых критериев:

1) лица, наделенные властными полномочиями в системе государственной власти – законодательной, исполнительной, административной или судебной – независимо от характера наделения полномочиями (назначение или избрание), формы занятости (временной или постоянной), уровня занимаемой должности, а также вне зависимости от того, получают ли они вознаграждение за свою деятельность;

2) иные субъекты, исполняющие публичные функции от имени государства, включая работников государственных предприятий, учреждений и организаций публичного сектора. При этом, ключевым критерием выступает выполнение функций, регулируемых внутренним законодательством и применяемых в соответствующей сфере правового регулирования;

3) статус должностного лица может быть закреплен непосредственно в национальном законодательстве соответствующего государства. Любое другое лицо, определяемое в качестве «публичного должностного лица» во внутреннем законодательстве. В отдельных случаях – в целях применения конкретных положений Главы II Конвенции – под публичным должностным лицом может пониматься любое лицо, выполняющее публичные функции или оказывающее государственные услуги, если такие критерии закреплены в национальной правовой системе и актуализированы в соответствующей сфере государственного управления [9].

В соответствии с п.п.26 п.1 ст.3 УК РК должностным лицом признается лицо, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющее функции представителя власти либо выполняющее организационно-распорядительные или административно-хозяйственные функции в государственных органах, органах местного самоуправления, а также в Вооруженных Силах Республики Казахстан, других войсках и воинских формированиях Республики Казахстан. Следует отметить, что термин «public official» трактуется шире, чем «должностное лицо» в национальном праве.

Подобные расхождения влияют на охват уголовной ответственности и на соответствие международным обязательствам Казахстана. Так, в Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности используется понятие «organized criminal group», включающее устойчивость, иерархию и общую цель. Если проанализировать статью 262 УК РК «Создание и руководство организованной группой, преступной организацией, а равно участие в них» критерии определения более узкие, без формализованного признания транснационального характера.

Одной из уникальных черт казахстанской правовой системы является официально закрепленное двуязычие – все нормативные правовые акты разрабатываются и публикуются одновременно на казахском и русском языках, при чем обе версии имеют одинаковую юридическую силу (п.30 ст.1 Закона Республики Казахстан О правовых актах) [10]. Такая правовая ситуация требует соблюдения лингвистической аутентичности между языковыми версиями правовых актов. Однако, как показывает практика, эта задача остается одной из наиболее сложных в системе нормотворчества.

Под лингвистической аутентичностью понимается эквивалентность правовых норм, изложенных на разных языках, при которой сохраняется одинаковый юридический смысл без искажения содержания, расширения или сужения объема правового регулирования [11].

По мнению некоторых исследователей, отсутствие единообразия в трактовке правовых понятий может стать причиной различий в интерпретации законодательства, возникновения правовых коллизий и ошибок в судебных решениях [12, 85; 13, 115; 14, 63].

В Казахстане в условиях двуязычия лингвистическая аутентичность обеспечивает:

- юридическую определенность;
- защиту прав субъектов на понимание закона на родном языке;
- эффективную имплементацию международных обязательств, включая двуязычное оформление ратифицированных конвенций и договоров.

Одна из ключевых проблем в процессе создания законодательства Казахстана заключается в обеспечении эквивалентности содержания норм на казахском и русском языках.

Анализ действующего УК РК выявляет множество случаев неполной эквивалентности между казахской и русской версиями текста. Например, термин «взятка» переводится как «пара» или «сыйлык» (ст.366 УК РК «Получение взятки»), причем последний может интерпретироваться как подарок, что снижает правовую определенность. Русское «вина» в уголовно-правовом смысле включает в себя интеллектуальный и волевой элементы, отражающие осознание и отношение лица к деянию и его последствиям (ст.19 УК РК «Вина»). Казахское слово «кінә» может употребляться также в морально-этическом смысле как «провинность», «грех», и не всегда точно передает юридическую структуру вины (умысел/неосторожность). Слово «вина» в русском и «кінә» в казахском языке не всегда выражают одинаковую глубину юридического значения и субъективную сторону преступления.

Далее, термин «легализация (отмывание) денег» в русском и «ақшаны зандастыру (жылыстату)» в казахском языке не раскрывает сути финансовых схем (ст. 218 УК РК «Легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем»).

Таким образом, буквальный перевод часто приводит к семантическим и юридическим искажениям. Семантика играет ключевую роль, особенно при

переводе правовых терминов, так как даже небольшое смысловое отклонение может привести к неверному толкованию нормы закона.

На практике, процесс перевода и правовой аутентификации норм уголовного законодательства в Казахстане сталкивается с рядом системных проблем.

Во-первых, в соответствии с Законом Республики Казахстан О правовых актах, по проектам нормативных правовых актов может проводиться научная экспертиза (правовая, антикоррупционная, *лингвистическая*, экономическая и другая) в зависимости от правоотношений, регулируемых данными актами. Такая экспертиза способствует дальнейшему совершенствованию теоретических и методологических основ проведения лингвистической экспертизы законодательства Республики Казахстан.

Научная лингвистическая экспертиза проводится по проектам законодательных актов в части аутентичности их текстов на казахском и русском языках. Такая экспертиза проводится Центром лингвистики, который является структурным подразделением РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» [15].

Однако законопроекты переводятся силами специалистов лингвистов и переводчиков без юридической подготовки, что приводит к искажению смыслов.

Во-вторых, наблюдается недостаточная координация между органами законодательной, исполнительной и судебной власти по вопросам терминологической стандартизации.

В-третьих, формальное признание эквивалентности текстов, без должной юридико-лингвистической проверки, особенно при срочном принятии изменений.

Эти проблемы неоднократно поднимались на научных и экспертных площадках [16].

Например, по данным Института законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан, ежегодно выявляется до нескольких сотен случаев несовпадения терминов в двуязычных версиях нормативных актов.

Интересным представляется опыт некоторых зарубежных стран с моделью двуязычного или многоязычного нормотворчества. Так, в Канаде в рамках этой модели каждый закон разрабатывается и согласуется одновременно на английском и французском языках. Для обеспечения правовой аутентичности обе версии текста проходят независимую юридико-лингвистическую экспертизу. В соответствии с Законом Канады об официальных языках (1969 г.), оба текста имеют равную юридическую силу, и ни один из них не считается приоритетным [17]. Ответственные структуры – англо- и франкоязычные группы законодательных консультантов, осуществляющих параллельную подготовку законопроекта, согласовывая терминологию, стиль и правовое значение [18].

В Швейцарии, где официальными являются немецкий, французский и итальянский языки, законодательные акты разрабатываются и публикуются одновременно на трех языках [19]. Процедура перевода осуществляется с участием специалистов в области юридической лингвистики. В случае

расхождения между версиями допускается использование всех официальных языков для установления истинного смысла нормы [20, 73].

Особого внимания заслуживает опыт Бельгии, где официальными языками являются французский, нидерландский и немецкий языки. В данной стране функционирует система лингвистического арбитража, направленная на обеспечение точности и правовой идентичности языковых версий нормативных актов [21]. В случае противоречий между версиями закона в судебной практике могут привлекаться независимые эксперты-лингвисты, а также применяться принципы совмещенного толкования.

В этих странах лингвистическая аутентичность не считается технической процедурой, а является полноценным этапом законотворчества и правоприменения. Подобный подход может быть полезен и для Казахстана.

С учетом выявленных теоретических, правовых и лингвистических проблем в сфере гармонизации уголовно-правовой терминологии и обеспечения лингвистической аутентичности необходимо провести комплексные реформы, направленные на повышение качества нормотворческой деятельности, приведение понятийного аппарата в соответствие с международными стандартами, а также устранение расхождений между языковыми версиями законов.

Одним из эффективных инструментов предотвращения терминологических расхождений может стать создание официальных, утвержденных Правительством Республики Казахстан двуязычных юридических глоссариев (словарей), охватывающих ключевые отрасли права, в которых важно точность и эквивалентность перевода. Рекомендуется закрепить их обязательный характер при нормотворчестве и правоприменении, что повысит единообразие трактовки.

Гармонизация уголовно-правовой терминологии и обеспечение лингвистической аутентичности законодательства представляет собой важнейшие задачи в условиях правового развития и международной интеграции Республики Казахстан. В современном мире, где транснациональная преступность, коррупционные схемы и международное правовое взаимодействие становятся все более сложными и взаимосвязанными, значение точности юридического языка, терминологической согласованности и эквивалентности между различными правовыми системами возрастает многократно.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2008 года №31-IV О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции// https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000031_
2. Закон Республики Казахстан от 4 июня 2008 года №40-V О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности// https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000040_
3. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>

4. Жетепова Г.М. Аударма тіліндегі терминдер мәселелері//Вестник института законодательства Республики Казахстан. – 2015. - №4 (40). – С.123-126.
5. Pommer S.E. Translation as intercultural transfer: the case of law //Journal of Translation and Interpretation. 2008. Vol. 3. №1. P. 17-21
6. Иконникова В.А. Особенности семантики английских юридических терминов в текстах международного контрактного права: дис. ... канд. филол. наук. - Москва, 2005.
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&sub_id=2180000&pos=3604;-37#pos=3604;-37&sdoc_params=text%3D%25
8. Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. Принята резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/orgcrime.shtml
9. Конвенция Организации Организации Объединенных Наций против коррупции Принята резолюцией 58/4 Генеральной Ассамблеи от 31 октября 2003 года// https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml
10. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788&pos=172;-53#pos=172;-53&sdoc_params=text%3D%25D1%258F%25D0%25B7%25D1%258B%25D0%25BA%26mocode%3Dindoc%26topic_id
11. Аутентичный текст// https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%83%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82
12. Шолан Б., Мушанов Т.Е. Заң терминдері мен тұрақты тіркестерінің теңтүпнұсқалығын қалыптастырудың кейбір мәселелері//Вестник института законодательства Республики Казахстан. - №2 (43). – 2016. – С.83-88
13. Мединаева А.А. Қолданыстағы заңнаманың тілдік кемшіліктері//Вестник института законодательства Республики Казахстан - №4 (40). – 2015. – С.114-119
14. Чехович Т.В. Отдельные аспекты обеспечения читабельности юридических актов//Вестник института законодательства. Республики Казахстан - №4 (75). – 2023. – С.61-69
15. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2019 года № 149 «О некоторых вопросах нормотворческой деятельности в Республике Казахстан»// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39649573
16. Аналитический отчет: «Совершенствование законодательства Республики Казахстан: тенденции и перспективы». – Астана, 2012// <https://www.zqai.kz/sites/default/files/analit.pdf>
17. Official Languages Act (1969)// <https://www.uottawa.ca/about-us/official-languages-bilingualism-institute/clmc/linguistic-history/historic-documents/official-languages-act-1969#>
18. Legislative Services Branch Evaluation//<https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/legis-redact/index.html>
19. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 3 March 2024)// <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>
20. Agnieszka Stepkowska Swiss Multilingualism: A Historical Background to Language Policy//Studies in Logic, Grammar and Rhetoric. – 2019. - №59 (1). – P.69-84
21. Colin D Robertson Multilingual Legislation in the European Union. EU and National Legislative-Language Styles and Terminology// Research in Language, 2011, vol. 9.1. – P.51-67

Малиновский Виктор Александрович

*заместитель директора – Руководитель центра конституционной экономики
Евразийского института экономико-правовых исследований Университета
Нархоз, доктор юридических наук, профессор*

**АССАМБЛЕЯ НАРОДА КАЗАХСТАНА – УНИКАЛЬНЫЙ
КОНСТИТУЦИОННЫЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ОБЩЕСТВЕННЫЙ
ИНСТИТУТ**

Аннотация. Ассамблея народа Казахстана - сложный государственно-общественный инструмент управления, обеспечивающий сочетание балансов народного, государственного и национального суверенитетов; общегосударственных принципов и индивидуальных потребностей отдельных этносов; снятие объективно присутствующих в данной сфере противоречий; достигается сохранение и упрочение общественного согласия и общенационального единства. Благодаря руководству Президентом Республики; конституционно - правовому статусу; равенству прав и обязанностей всех этносов; всеобъемлющему представительному характеру АНК; сочетанию в ее деятельности единства подходов и действий с учетом и приемлемостью разнообразия мнений; комплексному характеру построения структуры и организации АНК обеспечивается выполнение возложенных на нее функций и достижения ожиданий общества. Мир и стабильность в Казахстане, уважение доверие граждан друг к другу, признание зарубежными стран и международными организациями показывают, что в лице АНК разработана наиболее удачная форма взаимодействия государства и этносов.

Ключевые слова: *Ассамблея народа Казахстана, Президент Казахстана – председатель АНК, представительство этносов в Парламенте, региональные АНК, этнокультурные объединения АНК, общественное согласие и общенациональное единство.*

**ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫ – БІРЕГЕЙ
КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚОҒАМДЫҚ ИНСТИТУТ**

Аңдатпа. Қазақстан халқы Ассамблеясы - бұл халықтық, мемлекеттік және ұлттық егемендіктер тепе-теңдігін, жалпы мемлекеттік қағидаттар мен жекелеген этностардың жеке қажеттіліктерін үйлестіруді қамтамасыз ететін, объективті түрде туындайтын қайшылықтарды шешуге бағытталған күрделі мемлекеттік-қоғамдық басқару құралы болып табылады. Бұл өз кезегінде қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті сақтап, нығайтуға мүмкіндік береді. Президенттің басшылығымен, конституциялық-құқықтық мәртебесімен, барлық этностардың құқықтары мен міндеттерінің теңдігімен, ҚХА-ның жан-жақты өкілеттілік сипатымен, оның қызметіндегі тәсілдер мен әрекеттер бірлігі мен пікір алуандығын ескеру мен қабылдаудың үйлесімімен, ҚХА құрылымы мен ұйымдастырылуындағы кешенділікпен Ассамблеяға жүктелген міндеттерді орындау және қоғам үмітін ақтау қамтамасыз етіледі. Қазақстандағы бейбітшілік пен тұрақтылық, азаматтардың бір-біріне деген құрметі мен сенімі, шетел

мемлекеттері мен халықаралық ұйымдардың мойындауы ҚХА-ның мемлекет пен этностар арасындағы өзара іс-қимылдың ең сәтті үлгісі болып табылатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: *Қазақстан халқы Ассамблеясы, Қазақстан Президенті – ҚХА төрағасы, Парламенттегі этностар өкілдігі, өңірлік ҚХА, ҚХА этномәдени бірлестіктері, қоғамдық келісім және жалпұлттық бірлік.*

THE ASSEMBLY OF THE PEOPLE OF KAZAKHSTAN – A UNIQUE CONSTITUTIONAL STATE-SOCIETY INSTITUTION

Abstract. The Assembly of the People of Kazakhstan is a complex state-society governance mechanism designed to ensure the balance between popular, state, and national sovereignty; to harmonize general state principles with the individual needs of various ethnic groups; and to resolve the objectively existing contradictions in this sphere. This enables the preservation and strengthening of public harmony and national unity.

Under the leadership of the President, with its constitutional and legal status, the equality of rights and responsibilities of all ethnic groups, the comprehensive representational nature of the Assembly, the combination of unified approaches and actions with the acceptance of diversity of opinions, and the complex structure and organization of the APK, the Assembly effectively fulfills its mandated functions and meets societal expectations. Peace and stability in Kazakhstan, mutual respect and trust among citizens, as well as recognition by foreign states and international organizations, demonstrate that the Assembly of the People of Kazakhstan represents one of the most successful models of interaction between the state and ethnic communities.

Keywords: *Assembly of the People of Kazakhstan, President of Kazakhstan – Chairman of the APK, ethnic representation in Parliament, regional APKs, ethnocultural associations of the APK, public harmony, and national unity.*

Многие из отношений, связанных с различными сторонами жизнедеятельности этносов по своей значимости занимают первейшее место в предмете регулирования Конституцией и нормами конституционного права. Многие из них складываются в качестве составных частей строго выверенного баланса, с одной стороны, индивидуальных и групповых потребностей граждан, и с другой – единых ценностей общества и государства. Посредством действия конституционно-правовых положений и норм, функционирования сложного государственно-общественного управленческого механизма осуществляется культивирование передовых практик, профилактика противоречий и снятие напряженностей в многоэтничном и поликонфессиональном Казахстане. В широком плане – обеспечивается бесконфликтное функционирование народного, государственного и национального суверенитетов.

1. Данная каждодневная, объемная и многовекторная деятельность, имеющая правовую, научную, образовательную, финансовую, организационную, управленческую, международную и иные составляющие, давно превратилась в

одну из конституционных функций Республики Казахстан. Функцию обеспечения и укрепления общественного согласия и общенационального единства.

2. Перечисленными и иными объективными и субъективными факторами определяется необычность, сложность и даже деликатность построения уникального государственно-общественного института под именем Ассамблея народа Казахстана.

Ее история берет свое начало в 1992 году. Впервые идея о востребованности создания института наподобие Ассамблеи была высказана Президентом Н.А. Назарбаевым в выступлении на первом Форуме народов Казахстана.

После глубокого анализа различных вариантов (в том числе, предложения о создании специальной палаты при Верховном Совете РК) он завершился образованием Указом Президента Республики от 1 марта 1995 г. Ассамблеи народа Казахстана (с 1995 г. по 2007 г.– Ассамблея народов Казахстана).

Обладающая сегодня конституционным статусом и законодательной основой, возглавляемая лично Президентом Республики, Ассамблея народа Казахстана (далее АНК или Ассамблея) превратилась в один из главных институтов развивающейся казахстанской демократии, на который возложена самая ответственная задача – быть хранителем дружбы, согласия и гражданского мира в стране.

По краткой и емкой оценке Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева, эффективная работа Ассамблеи народа Казахстана сыграла «огромную роль в укреплении и сохранении мира и стабильности»[1].

«Основной задачей Ассамблеи была и остается работа по укреплению мира и единства в Казахстане, целостности государства и нашей священной Независимости. Мы будем и дальше принимать системные меры в этом направлении»[2].

С момента образования в 1995 году и до мая 2007 года Ассамблея являлась консультативно-совещательным органом при Президенте Республики. Нормативно-правовое регулирование ее статуса осуществлялось практически лишь актами Главы государства.

Буквально через пять лет после образования Ассамблеи к началу XXI века стали видны конкретные положительные результаты ее деятельности. К ним, в частности, относятся инициатива проведения в 1995 г. республиканского референдума по принятию новой Конституции; прогнозирование политической ситуации и выработка рекомендаций, обеспечивающих консолидацию общества; усиление роли общественной экспертизы новых законопроектов в области национальной политики. Ассамблея дала импульс многим другим полезным для людей начинаниям. Динамичный характер приобрело развитие международных связей АНК.

Знаковым для Ассамблеи стал 2002 год. Указом Президента Республики от 26 апреля 2002 г. были утверждены Стратегия Ассамблеи и новое Положение об АНК. Благодаря осуществлению в 2002–2011 годах предусмотренных Стратегией мер в научно-теоретическом и институционально-практическом плане была сформирована, успешно действовала и в соответствии с запросами общества

совершенствовалась казахстанская модель межэтнического согласия и общенационального единства.

Последующая эволюция политико-правового статуса Ассамблеи была на длительный период определена второй конституционной реформой. Законом РК от 21 мая 2007 г. Ассамблея народа Казахстана закреплена в качестве конституционного института. Казахстанским этносам обеспечено гарантированное парламентское представительство. Избираемые Ассамблеей 9 депутатов Мажилиса стали выразителями интересов всех проживающих в Казахстане этносов.

3. В реализацию конституционной реформы 2007 г. правовое регулирование АНК было поднято на новый уровень. Впервые в истории Казахстана Парламентом 20 октября 2008 г. был принят Закон «Об Ассамблее народа Казахстана» (далее – Закон об АНК).

Законом закреплено предназначение Ассамблеи – деятельность, направленная на реализацию государственной национальной политики, обеспечение общественно-политической стабильности в Казахстане и повышение эффективности взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений. *Цель* – обеспечение в Республике Казахстан общественного согласия и общенационального единства на основе казахстанского патриотизма, гражданской и духовно-культурной общности этносов Казахстана при консолидирующей роли казахского народа.

Именно Законом об АНК перед Ассамблеей *поставлены шесть задач*: обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов, организаций и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений; создание благоприятных условий для дальнейшего укрепления общественного согласия и общенационального единства; укрепление единства народа Казахстана; оказание содействия государственным органам в противодействии проявлениям экстремизма и радикализма в обществе и стремлениям, направленным на ущемление прав и свобод человека и гражданина; участие в формировании политико-правовой культуры граждан; обеспечение интеграции усилий этнокультурных и иных общественных объединений для достижения цели и задач Ассамблеи; сохранение и развитие традиций, языков и культуры народа Казахстана.

В качестве основных направлений деятельности Ассамблеи определены, следующие: содействие в разработке и реализации государственной политики по обеспечению общественного согласия и общенационального единства; содействие формированию казахстанского патриотизма; развитие государственного языка и других языков народа Казахстана; популяризация казахстанской модели общественного согласия и общенационального единства в стране и за рубежом; осуществление мониторинга сферы межэтнических отношений, в том числе в области применения государственного языка и других языков народа Казахстана; участие в общественно-политической экспертизе законопроектов по вопросам государственной политики в сфере общественного согласия и общенационального единства; поддержка казахской диаспоры в

зарубежных странах в вопросах сохранения и развития родного языка, культуры и национальных традиций, укрепления ее связей с исторической Родиной; выработка рекомендаций и реализация практических мер по урегулированию разногласий и споров, недопущению конфликтных ситуаций в сфере межэтнических отношений и участие в их разрешении; методическая, организационная и правовая помощь этнокультурным общественным объединениям; взаимодействие с государственными органами, организациями, институтами гражданского общества и международными организациями по укреплению общественного согласия и общенационального единства; содействие в развитии благотворительности, медиации в сфере общественного согласия и общенационального единства; оказание содействия в развитии связей этносов Казахстана с их исторической родиной; иная деятельность по укреплению общественного согласия и общенационального единства, не противоречащая казахстанскому законодательству.

Не будет преувеличением утверждение о том, что в этих основных направлениях нашли свое закрепление методологические основы и предметные составляющие функции государства (государственной политики) в сфере межэтнических отношений, обеспечения межнационального и межконфессионального мира и согласия.

4. В Законе об АНК Ассамблея закреплена в качестве учреждения без образования юридического лица, образуемого Президентом Республики, способствующим разработке и реализации государственной политики по обеспечению общественного согласия и общенационального единства¹. АНК осуществляет свою деятельность на всей территории Казахстана. Ассамблеи областей, городов республиканского значения, столицы – учреждения без образования юридического лица при акимах областей, городов республиканского значения, столицы. Их деятельность координируется Ассамблеей.

Данным Законом также отстроена целостная конструкция Ассамблеи – *государственно-общественного института, одновременно интегрированного в систему государственной власти и в гражданское общество.*

При этом, что очень важно видеть и понимать, ее миссия в сфере межэтнической толерантности и общественного согласия непосредственно

¹ Положительный опыт Ассамблеи народа Казахстана получает свое развитие за рубежом. Так, в целях совершенствования государственной национальной политики, содействия укреплению общероссийской гражданской идентичности и межнационального согласия Указом Президента Российской Федерации от 13 ноября 2020 г. было признано целесообразным создание с участием общественных объединений Общероссийской общественно-государственной организации «Ассамблея народов России». Учредителем Ассамблеи народов России от имени Российской Федерации определено Федеральное агентство по делам национальностей, которое обеспечивает представительство Российской Федерации в Совете Ассамблеи народов России. Указом Президента Кыргызстана от 13 ноября 2020 г. статус Ассамблеи народа Кыргызстана, ранее функционировавшей в качестве общественного объединения, был повышен до уровня совещательного органа при Президенте.

связана с последовательным утверждением Казахстана как демократического, светского, правового и социального государства. АНК выступает важнейшим *общегражданским, надполитическим общенародным институтом, особой площадкой выявления, обсуждения и решения сложностей в сфере межэтнических отношений, в значительной степени освобождающей данную весьма тонкую и ранимую проблематику от ее политизации.*

Все последующие годы верховной властью продолжали постоянно предприниматься действенные меры по повышению авторитета и эффективности деятельности АНК в целостном механизме реформируемого государства. Были дважды внесены изменения в Конституцию, принят Закон об АНК, издано более 10 указов Президента РК, реализована Стратегия АНК на среднесрочный период (до 2011 года). Были также реализованы Концепция развития АНК (до 2025 года), Концепция формирования государственной идентичности (1996 г.), программа совершенствования казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия на 2006-2008 годы и многие другие документы, составлявшие и составляющие содержание деятельности АНК.

Президентом РК Касым-Жомартом Токаевым реализуются глубокие многоплановые изменения по укреплению Республики Казахстан в качестве конституционного, слышащего и справедливого государства. Часть их нашла воплощение в решениях, одобренных на всенародном референдуме 5 июня 2022 года и уже воплощенных в жизнь. При этом сохраняются оправдавшие себя направления, формы и методы деятельности. Они дополняются новыми, тем самым обогащая и укрепляя уникальный потенциал Ассамблеи.

5. В целом политико-юридический статус АНК основывается на следующих началах.

Ассамблея уникальна по своим социально-правовой природе и государственно-общественным характеристикам, отличается уровнем и масштабностью работы. Новейшая история показала, что в ее лице в Казахстане разработана наиболее удачная форма взаимодействия государства и этносов.

Ее принадлежность к государственной власти определяется конституционно-правовым уровнем регулирования.

В настоящее время действуют Конституция РК (подпункт 10) статьи 44 и пункт 2 статьи 50), Закон об АНК (с последующими изменениями и дополнениями, а также утвержденные указами Президента РК Концепция развития Ассамблеи народа Казахстана на 2022 – 2026 годы (от 15 сентября 2022 года) и Положение об Ассамблее народа Казахстана (от 7 сентября 2011 года с последующими изменениями и дополнениями). Многие нормативно-правовые акты также имеют непосредственное отношение к сфере межэтнического согласия и общенационального единства.

Ассамблея *непосредственно связана с Президентом Казахстана и его Администрацией, Парламентом, Правительством, акимами, аппаратами акимов* в регионах, а также входением в качестве членов ассамблей депутатов, представителей отраслевых центральных и местных исполнительных органов. Подтверждением государственного начала является также назначение

Президентом Республики пяти депутатов Сената по предложению Ассамблеи народа Казахстана. В большинстве зарубежных стран структуры, действующие в сфере межнациональных отношений, обладают статусом неправительственных организаций, в то время как в Казахстане АНК является *важным элементом верховной – президентской – власти*.

Как отмечалось, одной из принципиальных особенностей Ассамблеи является *представительство интересов этносов депутатами в Парламенте РК*. Оно претерпело существенное изменение. С 2007 года существовал институт непосредственных выборов Ассамблей 9 депутатов Мажилиса. Он получил закрепление в пункте 2 статьи 50 Конституции РК, конституционных законах о выборах и о Парламенте. Впервые выборы мажлисменов Ассамблей состоялись на сессии 20 августа 2007 г., затем – 16 января 2012 г., 21 марта 2016 и 12 января 2021 г. На референдуме 5 июня 2022 года в названную конституционную норму было внесено следующее изменение: «Десять депутатов Сената назначаются Президентом Республики, пять из которых – по предложению Ассамблеи народа Казахстана». Соответственно, указом Главы государства К.К. Токаева по предложению АНК были назначены следующие сенаторы: Шиповских Г.Г., Сатвалдиев А.Г., Кузиев З.П., Ниязова Н.И. и Больгергерт Е.А.

Сегодня парламентское представительство Ассамблеи оформлено в виде самостоятельной депутатской группы «Бір ел – бір мүдде». Она включает 30 депутатов Сената и Мажилиса была сформирована весной 2023 года и приступила к деятельности уже в июне [3]. Ее возглавляет депутат Сената Парламента РК, член Ассамблеи народа Казахстана, Председатель Комитета по социально-культурному развитию и науке Сената Парламента Жусип Н.Б.

Как видим, начал функционировать конкретный инструмент межпалатного и межпартийного взаимодействия по вопросам укрепления общенационального единства. Создание такой группы по поручению Касым-Жомарта Токаева, данному на XXXII сессии АНК, стало прямым результатом политических реформ и утверждения принципиально новой парадигмы взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества. При этом у АНК имеется определенный опыт в стенах Парламента, где ранее работала депутатская группа Ассамблеи.

Конституцией РК введен императивный мандат депутата Парламента. Согласно части первой п. 5 ст. 24 Конституционного закона о Парламенте РК и статусе его депутатов, «Полномочия назначенных депутатов Сената Парламента могут быть досрочно прекращены по решению Президента Республики».

В работу Ассамблеи сегодня вовлечены все государственные органы: министерства, областные акиматы, маслихаты всех уровней и акиматы сельских округов.

Тем не менее, казахстанская Ассамблея и региональные ассамблеи, входящие в структуру АНК, *не являются государственными органом (государственным учреждением) в специальном понимании этих терминов*. Более того, чисто «бюрократическая» составляющая носит преимущественно обеспечительный характер. Не случайно, ранее существовавшее определение

Ассамблеи в качестве «консультативно-совещательного органа при Президенте Республики» Законом об АНК заменено на «учреждение без образования юридического лица, образуемое Президентом Республики».

6. За прошедшие тридцать лет Ассамблея превратилась в *развитый сегмент гражданского общества, охватывая широкие слои населения*. Общественное начало представлено на сессиях, в советах и региональных ассамблеях этнокультурными объединениями, школами, национальными СМИ, театрами и иными заведениями культуры.

Единство Ассамблеи народа Казахстана и региональных ассамблей определено и закреплено их едиными предназначением, целями, задачами и направлениями деятельности, а также общими требованиями к их организации в центре и на местах; единым правовым положением членов ассамблей – их правами и обязанностями.

В организации и деятельности АНК *четко прослеживается сочетание демократических начал на основе коллегиальности (работа сессий, советов, роль региональных ассамблей и национально-культурных центров, этнических объединений; гласность и открытость в работе и другие) и обеспечение единства действий по достижению установленных Законом целей (обязательность решений Сессии, Совета АНК и ее Председателя – Президента Республики, координация Ассамблей деятельности региональных ассамблей и др.)*.

Законом об АНК определены *состав Ассамблеи, структура АНК и ее органы управления*.

Сегодня численный состав АНК 748 человек. Он формируется из известных общественных деятелей и политиков, депутатов Парламента и региональных маслихатов, представителей других государственных органов, этнокультурных и других общественных объединений, творческой и научной интеллигенции, а также бизнесменов, журналистов, аксакалов – авторитетных среди казахстанцев лиц с учетом их общественно-политической активности.

12 членов АНК входят в состав Национального курултая, привнося в его деятельность свой богатый опыт.

Структуру Ассамблеи составляют Сессия АНК, Совет АНК, Аппарат (Секретариат) АНК, ассамблеи областей, городов республиканского значения, столицы, этнокультурные объединения Ассамблеи.

Сессия Ассамблеи представляет собой собрание членов АНК и является высшим руководящим органом Ассамблеи. Каждая из сессий – это событие в жизни суверенного Казахстана. Сессия созывается Президентом Республики по мере необходимости, но не реже одного раза в год.

На сессии анализируются злободневные проблемы жизни государства, вырабатываются концептуальные подходы и стратегии на среднесрочную перспективу, принимаются судьбоносные решения. Даже простое ознакомление с их повестками уже дает представление о стремлении сконцентрировать внимание Ассамблеи на основной ценности – единстве народа. При этом использовать ее возможности по консолидации усилий различных этносов на

главных направлениях экономического и социального развития страны. XXXIII сессия АНК (25 апреля 2024 г.) прошла на тему «Единство. Созидание. Прогресс», XXXII (17 мая 2023 г.) – «Справедливый Казахстан: единство, стабильность, развитие»; XXXI (22 сентября 2022 г.) – «Единство народа – основа обновленного Казахстана»; XXXIV (24 апреля 2025 г.) и другие[4].

Решения сессий утверждаются Председателем Ассамблеи. Содержащиеся в них рекомендации и предложения по государственной политике в сфере общественного согласия и общенационального единства, направленные государственным органам и должностным лицам, подлежат обязательному рассмотрению. В силу их особой важности по завершении сессии, как правило, специальным постановлением Правительства определяются конкретные меры по практическому исполнению принятых решений.

На апрель 2025 года состоялось всего тридцать четыре сессии АНК.

В период между сессиями руководство Ассамблеей осуществляется *Советом Ассамблеи* – коллегиальным органом, формируемым из числа руководителей республиканских этнокультурных объединений Ассамблеи, региональных ассамблей, государственных органов. По решению Президента Республики в состав Совета могут быть введены и другие члены Ассамблеи. Численность Совета 84 члена. Повышение статуса данного органа сопровождалось установлением в ст. 10-1 Закона об АНК прав и обязанностей членов Совета.

Председатель Ассамблеи – Президент Казахстана возглавляет Ассамблею, Совет Ассамблеи и осуществляет общее руководство деятельностью АНК. Он утверждает программные документы АНК и дает поручения по их реализации, а также выступает от имени Ассамблеи с обращениями и заявлениями в СМИ и международных организациях. Он вправе делегировать часть своих полномочий заместителям Председателя АНК.

Председатель Ассамблеи имеет трех заместителей. Наряду с постоянно действующим Заместителем Председателя АНК (по должности им является заведующий Секретариатом АНК Администрации Президента Республики Азилханов М.А.), в 2011 году были введены две должности заместителей Председателя от этнокультурных объединений. На них назначения проводит Президент Республики в соответствии с принципом ротации на основании рекомендации Совета. При этом период ротации определяется Президентом РК (по сложившейся практике один год). В таком порядке Главой государства Касым-Жомартом Токаевым заместителями Председателя АНК были назначены в 2024 г. Буларов Л.Х. (Республиканский этнокультурный центр дунган Казахстана) и Шин Ю.Г. (Ассоциация корейцев Казахстана), в 2023 г. Исмаилов А.Я. (Республиканский этнокультурный центр таджиков) и Дяк А.Г. (Румыно-молдавское этнокультурное объединение «Буковина»), в 2022 г. Деметьева Н.Г. (Ассоциация русских, славянских, и казачьих организаций Казахстана) и Каримов Т.А. (Казахстанский конгресс татар и башкир) и представители другие этнокультурных объединений.

В ст. 7 Закона об АНК закреплена компетенция Президента Республики в отношении Ассамблеи. Глава государства образует и реорганизует Ассамблею; определяет направления деятельности АНК; назначает и освобождает от должности руководящих должностных лиц Ассамблеи; созывает Сессию АНК; осуществляет иную деятельность в соответствии с Конституцией и законами.

Аппарат (Секретариат) АНК – входит в состав Администрации Президента Республики. Его возглавляет заведующий Секретариатом АНК – заместитель Председателя АНК. Основными функциями Аппарата (Секретариата) являются: организация и обеспечение работы Председателя и Совета, в том числе экспертно-аналитическое, информационное и иное сопровождение; координация деятельности государственных органов, организаций и институтов гражданского общества по укреплению общественного согласия и общенационального единства; взаимодействие с государственными органами и организациями, общественными объединениями и аналогичными структурами зарубежных стран, а также международными организациями, направленное на обеспечение устойчивого развития Казахстана и реализацию задач, возложенных на Ассамблею и др.

Рабочим органом ассамблеи области, городов республиканского значения, столицы является аппарат (секретариат).

7. Древо Ассамблей, ее подпитка животворными силами и мудростью людей наряду с прямым представительством-членством в Ассамблее и ее Совете, обеспечивается функционированием *региональных АНК* (таковых всего 16).

Они исполняют решения Ассамблеи и ее Совета, собственные решения и поручения Председателя АНК; на регулярной основе осуществляют сбор и представление в Ассамблею информации о состоянии и перспективах укрепления межэтнических отношений в регионе; взаимодействуют с местными государственными органами, органами местного самоуправления, этнокультурными и иными общественными объединениями, осуществляющими свою деятельность в сфере межэтнических отношений.

Региональные АНК есть своеобразные мосты между центром и местами, между государством и гражданским обществом, поскольку, во-первых, выполняют перечисленные выше функции; во-вторых, формируются из представителей этнокультурных объединений и религиозных конфессий, советов ветеранов, депутатов маслихатов, видных деятелей творческой интеллигенции, руководителей молодежных организаций.

Председателями региональных АНК по должности являются акимы областей, городов республиканского значения и столицы.

Руководствуясь общими ценностями и целями, решая общие задачи, основываясь на Законе об АНК, ассамблеи регионов интегрированы в единую систему АНК, при осуществлении своей деятельности подотчетны и ответственны перед Ассамблеей. При этом они выполняют функцию представительства АНК на соответствующей территории.

Одним из существенных дополнений, внесенных в Закон об АНК 27 апреля 2018 г. явилась новая статья 14-1 «Этнокультурные объединения Ассамблеи»,

которой был учрежден законодательный статус первичных звеньев структуры АНК. *Этнокультурные объединения Ассамблеи (далее – ЭКО АНК) определены как некоммерческие организации, разделяющие цель и задачи Ассамблеи, действующие на основании Закона об АНК и иных нормативных правовых актов.*

Целями деятельности ЭКО АНК являются развитие активности и самостоятельности граждан, удовлетворение их интересов в сфере сохранения и развития традиций, языков и культуры. Они участвуют в реализации государственной политики по обеспечению общественного согласия и общенационального единства, содействуют укреплению казахстанской идентичности на принципе гражданства, на основе патриотизма, духовно-культурной общности этносов Казахстана при консолидирующей роли казахского народа.

Этнокультурные объединения АНК создаются в организационно-правовой форме общественных объединений, могут действовать как местные, региональные или республиканские ЭКО АНК. К местным ЭКО АНК относятся общественные объединения, функционирующие в пределах одной области, в том числе города республиканского значения, столицы Астане, и консолидирующие представителей этноса для реализации цели и задач АНК. К региональным относятся этнокультурные объединения Ассамблеи, имеющие свои структурные подразделения (филиалы и представительства) на территории менее половины областей, в том числе городов республиканского значения, столицы Астане, и консолидирующие представителей этноса для реализации цели и задач Ассамблеи. К республиканским этнокультурным объединениям Ассамблеи относятся общественные объединения, имеющие свои структурные подразделения (филиалы и представительства) на территории более половины областей, в том числе городов республиканского значения, столицы Казахстана, и консолидирующие представителей этноса для реализации цели и задач Ассамблеи.

В состав Ассамблеи входят *этнокультурные объединения, прошедшие процедуру общественной аккредитации на основании порядка и положения об общественной аккредитации этнокультурного объединения, которые определяются Советом АНК.* Таким документом являются утвержденные решением Совета АНК от 20 ноября 2018 г. «Правила общественной аккредитации этнокультурных объединений Ассамблеи народа Казахстана». Под общественной аккредитацией понимается признание уровня деятельности этнокультурных объединений, их филиалов и структурных подразделений соответствующим критериям и требованиям Закона РК об АНК. На 2020 год в стране всего 1025 аккредитованных республиканских, региональных (областных и городских) ЭКО, объединяющих более 348 тысяч активистов.

Руководители ЭКО входят в состав АНК, а также в состав региональных ассамблей. Именно в этом русле происходит *постепенный процесс интеграции национально-культурных центров, как носителей определенных особых групповых интересов, в общественную жизнь республики, в субъектов государственно-правовых отношений.*

Под эгидой АНК с участием республиканских этнокультурных объединений и региональных ассамблей реализуются проекты, несущие в себе гуманитарную составляющую и направленные на воспитание патриотизма среди молодежи. Во всех регионах имеются дома дружбы, в которых базируются более тысячи этнокультурных объединений.

Как видим, важнейшая гарантия эффективности уникального государственно-общественного института АНК заложена в ее представительности.

Состав Ассамблеи и региональных ассамблей формируется из числа казахстанских граждан. Кандидатуры в члены Ассамблеи выдвигаются по решению сессий региональных ассамблей на основании предложений этнокультурных и иных общественных объединений областей, а также высших органов республиканских, региональных этнокультурных и иных общественных объединений. Все рекомендуемые в члены Ассамблеи кандидатуры рассматриваются на заседании Совета АНК и представляются заместителями Председателя АНК на утверждение Президенту Республики. Глава государства вправе отклонить предложенные кандидатуры и ввести в состав АНК по своему усмотрению иных лиц. Кандидаты в члены региональной ассамблеи от этнокультурных объединений рекомендуются решением их высших руководящих органов и вносятся в соответствующий секретариат.

Таким образом, Законом об АНК охвачены практически все важнейшие стороны ее организации и деятельности.

8. Под началом Ассамблеи действует свыше четырех тысяч общественных структур, которые направляют созидательную энергию граждан на решение общестрановых задач.

Наряду с этнокультурными объединениями, региональными АНК в действующий комплекс АНК также входят институты при АНК: институт этномедиации, Советы общественного согласия, Советы матерей, Советы аксакалов, Республиканское молодежное движение АНК «Жаңғыру жолы, Дома Дружбы, Национальные театры, а также меры сопровождения ее деятельности: научно-обучающей; финансовой; медийно-информационной и др. На региональном уровне в сфере укрепления межэтнической толерантности активно работают аналогичные (либо схожие с ними) структуры и виды деятельности. Необходимо отметить, что все они используются весьма активно, отмечены многими полезными делами и полученными результатами. Тем самым формируя Ассамблею в качестве единого комплекса.

Например, Научно-экспертный совет и 42 кафедры Ассамблеи объединяют свыше 360 экспертов, которые исследуют процессы нациестроительства и межэтнические отношения.

В Казахстане успешно работают 9 русских драматических театров, а также четыре уникальных этнических театра: уйгурский, корейский, узбекский, немецкий.

«Сегодня АНК уже включает в себя разветвленную сеть институтов, которая может рассматриваться как уникальная инфраструктура общественного согласия.

Мало где в мире смогли выстроить подобную систему. Во многом благодаря АНК все казахстанские этносы стали активными участниками происходящих в стране перемен»[5].

9. В выступлении на XXXII сессии АНК 28 апреля 2023 г. Президент Республики Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что «...вопросы межэтнических отношений должны регулироваться с учетом требований времени. Эта работа должна осуществляться в русле проходящих масштабных реформ»[6].

На XXXIII сессии АНК 25 апреля 2024 года Глава государства заострил внимание на необходимости *синхронизировать деятельность Ассамблеи с новой гуманитарно-идеологической доктриной*. Президент Республики также указал на необходимость укрепления институционального потенциала Ассамблеи и усиления ее взаимодействия с государственными органами, Парламентом и маслихатами. «Также следует последовательно усиливать роль Ассамблеи в принятии государственных решений, сопровождении проводимых в стране реформ, осуществлять практическую деятельность по выявлению и превентивному устранению возможных очагов этносоциальной напряженности, а также усилить ее позиции в качестве ведущего института социальной интеграции и деятельного патриотизма»[7].

Согласно векторам стратегического развития общества и государства, достигнутым успехам, существующим вызовам и угрозам, в последние годы *расширены основные задачи Ассамблеи*. В их число включены обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений; создание благоприятных условий для дальнейшего укрепления межэтнического согласия и толерантности в обществе; укрепление единства народа Казахстана; оказание содействия государственным органам в противодействии проявлениям экстремизма и радикализма в обществе и стремлениям, направленным на ущемление прав и свобод человека и гражданина; участие в формировании политико-правовой культуры граждан; обеспечение интеграции усилий этнокультурных и иных общественных объединений для достижения цели и задач АНК; возрождение, сохранение и развитие национальных культур, языков и традиций народа Казахстана; развитие благотворительности, медиации и политики интеркультурализма. Миссия АНК как уникального государственно-общественного института в сфере межэтнических и межконфессиональных отношений ныне позиционируется в более широких координатах казахстанской модели общественного согласия и общенационального единства.

Указом Президента Казахстана от 15 сентября 2022 г. утверждена новая Концепция развития АНК на 2022-2026 годы.

Наряду с изменением и дополнением содержательных компонентов функционирования АНК на протяжении последних лет *совершенствуются институциональные составляющие ее организации и инфраструктуры*.

Своевременно обновляется утвержденное Указом Президента РК от 7 сентября 2011 г. действующее в настоящее время Положение об АНК, в которое впоследствии, исходя из Концепции развития Ассамблеи, внесены изменения и

дополнения. В нем уточнен порядок принятия решений, статус заместителей Председателя от этнокультурных объединений и исполнительного органа АНК.

Произведено укрепление научной составляющей деятельности АНК. Постановлением Правительства РК от 2 мая 2020 г. создан Институт прикладных этнополитических исследований. Основной предмет деятельности Института – исследования в области межэтнических отношений.

Консолидировано обеспечение деятельности АНК, улучшена координация усилий госструктур и институтов гражданского общества. Как результат, повышается эффективность всего комплекса АНК и в отдельности каждого его элемента.

Указом Президента РК от 17 июня 2014 г. было создано Республиканское государственное учреждение «Қоғамдық келісім» («Общественное согласие») – некоммерческая организация, обладающая статусом юридического лица, в организационно-правовой форме государственного учреждения при Главе государства. Впоследствии Законом от 3 июля 2020 г. о поправках в Закон об АНК согласно новой ст. 13-1 организационное, финансовое, материально-техническое и иное обеспечение функционирования Ассамблеи теперь возложено на «юридическое лицо, определяемое Правительством РК». Таковым стало РГУ «Қоғамдық келісім», переданное в ведение Министерства информации и общественного развития. На региональном уровне РГУ «Қоғамдық келісім» – в ведение управлений внутренней политики и общественного развития местных исполнительных органов.

В 2020 году образован и ныне активно *действует Комитет по развитию межэтнических отношений, являющийся ведомством Министерства культуры и информации, осуществляющим руководство государственной политикой в сфере межэтнических отношений.*

Данная модернизация позволяет аккумулировать организационный, научный, аналитический и информационный потенциалы, эффективнее задействовать общественные и государственные механизмы в области казахстанской модели общественного согласия и общенационального единства.

Благодаря целенаправленной государственной политике, формирование и реализация которой составляет фундамент предназначения АНК, достигнуты положительные результаты. В их числе, создание и совершенствование механизмов реализации гражданского равноправия независимо от этнической и религиозной принадлежности; представительство и реализация интересов казахстанских этносов осуществляются на высшем государственном уровне: Председателем Ассамблеи-Президентом страны, а также в Парламенте депутатами Сената от Ассамблеи и депутатской группой; представительность обеспечивается всеми подразделениями структуры АНК во всех формах деятельности; созданы условия и оказывается поддержка в работе по развитию традиций, языков и культур этносов Казахстана; гарантировано право граждан на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества; принимаются действенные меры по развитию и популяризации государственного языка среди всех этносов Казахстана; казахстанская модель общественного согласия и общенационального

единства развивается на основе гражданских инициатив и конструктивного диалога институтов гражданского общества и государственных органов; в стране внедрены общепризнанные нормы международного права в сфере межэтнических отношений; принципиальная позиция Казахстана заключается в том, что манипуляция межэтническими вопросами в политических целях недопустима.

В выступлении на XXXIV сессии в юбилейный год 30-летия АНК Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в качестве актуальных выделил следующие задачи АНК: **во-первых**, Ассамблее нужно усилить работу в регионах; **во-вторых**, важно шире продвигать идеи единства и согласия в информационном пространстве. Эта первоочередная задача всех структур Ассамблеи, особенно клубов журналистов; **в-третьих**, предстоит в полной мере задействовать потенциал культуры и искусства для реализации принципа «единство в многообразии».

«Если прежние методы успешно работали вчера, это не значит, что они применимы сегодня. Нам следует вдумчиво проанализировать все наши успехи и неудачи, чтобы не допустить сползания в архаику. Прежде всего, нужно обратить внимание на содержательную часть деятельности АНК.

В моем понимании, Ассамблея должна стать своеобразным штабом, разрабатывающим стратегию и направляющим всю работу государства в межэтнической сфере» [8].

Успешное функционирование Ассамблеи способствует росту международного авторитета Казахстана как страны, эффективно решающей сложности межэтнических отношений, а также действенной гарантией эффективной реализации провозглашенных в п.2 ст. 1 Конституции страны основополагающих принципов общественного согласия и политической стабильности, казахстанского патриотизма, решения наиболее важных вопросов государственной жизни демократическими методами.

Список использованной литературы

1. Токаев К.К. Независимость превыше всего. – Казахстанская правда, 2021, 6 января.
2. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на XXXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-hhhiv-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-2435140>.
3. <https://senate.parlam.kz/ru-RU/birelbirmudde/members>
4. <https://assembly.kz/ru/ank/sessii-assamblei-naroda-kazakhstan/>
5. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на XXXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-hhhiv-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-2435140>.
6. <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-xxxii-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-spravedlivyy-kazhstan-edinstvo-stabilnost-razvitie-27323>
7. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-hhhiii-sessiyu-assamblei-naroda-kazahstana-edinstvo-sozidanie-progress-2531558>
8. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на XXXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-hhhiv-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-2435140>.

Маликова Шолпан Балтабековна

кандидат юридических наук, профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

Әбдіразақ Бекнұр Ержанұлы

магистрант Сеулского национального университета

ВЛИЯНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА НА КАЧЕСТВО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА: ПРОБЛЕМЫ АУТЕНТИЧНОСТИ И ГАРМОНИЗАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена анализу влияния взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества на качество и эффективность уголовного законодательства Республики Казахстан. Автор подчеркивает, что реализация принципа «слушающего государства» предполагает участие гражданского общества в разработке уголовно-правовых норм, что способствует повышению их легитимности и социальной восприимчивости. В центре внимания - проблемы терминологической аутентичности и гармонизации текстов уголовного закона на казахском и русском языках, имеющих равную юридическую силу. Особое внимание уделено трудностям перевода ключевых уголовно-правовых понятий, не имеющих точных лексических аналогов в другом языке. Автор приводит конкретные примеры несоответствия и смысловых расхождений между казахским и русским вариантами статей Уголовного кодекса, что порождает правовые коллизии, затрудняет квалификацию деяний и подрывает правовую определенность. Подобные проблемы, по мнению автора, снижают как качество норм, так и эффективность правоприменения.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта BR 24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *уголовный закон, качество законов, аутентичность законодательства, гармонизация правовых норм.*

МЕМЛЕКЕТТІК БІЛІК ОРГАНДАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ САПАСЫ МЕН ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕРІ: АУТЕНТТІЛІК ПЕН ҮЙЛЕСТІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының сапасы мен тиімділігіне мемлекеттік билік органдары мен азаматтық қоғам институттарының өзара іс-қимылының әсері талданады. Автор «тындаушы мемлекет» қағидатын іске асыру азаматтық қоғамның қылмыстық-

құқықтық нормаларды әзірлеуге қатысуын көздейтініне назар аударады, бұл өз кезегінде олардың заңдылығын және әлеуметтік қабылдануын арттыруға ықпал етеді. Негізгі назар қылмыстық заң мәтіндерінің қазақ және орыс тілдеріндегі терминологиялық аутентичтігі мен үйлесімділігі мәселелеріне аударылған, өйткені бұл екі тілде қабылданған заңдардың заңдық күші бірдей.

Мақалада нақты тілдік баламасы жоқ қылмыстық-құқықтық ұғымдарды аудару кезінде туындайтын қиындықтар егжей-тегжейлі қарастырылады. Автор Қылмыстық кодекстегі баптардың қазақша және орысша нұсқаларындағы сәйкессіздік пен мағыналық алшақтықтың нақты мысалдарын келтіріп, мұндай жағдайлар құқықтық коллизияларға, іс-әрекеттерді дұрыс саралау қиындықтарына және құқықтық айқындықтың төмендеуіне әкелетінін атап көрсетеді. Автордың пікірінше, мұндай мәселелер құқық нормаларының да, оларды қолдану тиімділігінің де төмендеуіне әкеп соғады.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйінді сөздер: *қылмыстық заң, заңдардың сапасы, заңнаманың аутентичтігі, құқықтық нормаларды үйлестіру.*

THE IMPACT OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS ON THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF CRIMINAL LEGISLATION: ISSUES OF AUTHENTICITY AND HARMONIZATION

Abstract. This article analyzes the impact of interaction between state authorities and civil society institutions on the quality and effectiveness of criminal legislation in the Republic of Kazakhstan. The author emphasizes that the implementation of the “listening state” principle implies the participation of civil society in the development of criminal law norms, which enhances their legitimacy and social acceptance. The focus is placed on issues of terminological authenticity and harmonization of the texts of the criminal law in Kazakh and Russian, both of which have equal legal force.

Special attention is given to the challenges of translating key criminal law concepts that lack precise lexical equivalents in the other language. The author provides concrete examples of inconsistencies and semantic discrepancies between the Kazakh and Russian versions of articles in the Criminal Code, which lead to legal collisions, hinder the correct classification of offenses, and undermine legal certainty. In the author’s view, such issues reduce both the quality of legal norms and the effectiveness of their enforcement.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of

legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *criminal law, quality of legislation, authenticity of legal texts, harmonization of legal norms.*

Влияние эффективного взаимодействия органов государственной власти и институтов гражданского общества на качество и эффективность уголовного законодательства в Республике Казахстан сегодня приобретает особую актуальность. Современное развитие правовых систем характеризуется усиливающейся ролью гражданского общества в процессе формирования законодательства. Принцип «слушающего государства», провозглашенный Президентом К.-Ж. Токаевым [1], предполагает постоянный диалог между властью и обществом, эффективную обратную связь и привлечение представителей общественности к обсуждению насущных вопросов национальной политики. В сфере уголовного права такое взаимодействие призвано обеспечить более высокое качество и эффективность норм. Учитывая мнения экспертов, практиков, правозащитников и широкого круга граждан, государство может принимать более выверенные и легитимные решения.

Понятие качества закона в юридической науке включает совокупность свойств нормативно-правового акта, которые обеспечивают ему способность быть реальным и эффективным регулятором общественных отношений.

Качество законодательства оценивается как по юридико-техническим критериям (структурная согласованность, отсутствие коллизий и пробелов, ясность языка, определенность терминов, стабильность норм), так и по социальным критериям (соответствие закона актуальным социальным потребностям, справедливость и гуманность санкций, исполнимость и эффективность норм на практике). Современные исследователи указывают, что качественный закон должен соответствовать Конституции и международным договорам страны, интегрироваться в систему действующего законодательства, быть понятным адресатам, а также обеспечивать баланс интересов личности, общества и государства.

Не менее важно, чтобы закон достигал тех целей, ради которых он принят (принцип результативности). В контексте уголовного права нужно, чтобы нормы реально способствовали предупреждению преступности, справедливому наказанию виновных и восстановлению социальной справедливости.

Эффективность уголовного законодательства - сложная категория, связанная с достижением целей уголовной политики и степенью полезного воздействия уголовно-правовых норм на общественные отношения. Критериями эффективности могут служить статистические показатели (динамика уровня преступности, рецидивизма), степень неотвратимости наказания, уровень общественного доверия к правоохранительной и судебной системе, а также соответствие практики применения уголовного закона целям справедливости и гуманизма. При этом эффективность во многом зависит от качества норм. Плохо

продуманные или внутренне противоречивые статьи Уголовного кодекса приводят к их избирательному или неверному применению, что подрывает авторитет закона. Наличие пробелов и коллизий в Уголовном кодексе снижает качество и эффективность уголовного законодательства, создавая почву для произвольного правоприменения.

Следовательно, качество - предпосылка эффективности, а эффективность - критерий оценки качества закона в действии.

Особое значение при обеспечении качества законов приобретает проблема аутентичности и гармонизации.

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев неоднократно отмечал в своих выступлениях необходимость налаживания конструктивного диалога между государственными структурами и гражданскими институтами, указывая на то, что подобное сотрудничество является залогом укрепления верховенства закона и повышения доверия граждан к правовой системе [1].

Качество уголовного законодательства определяется уровнем его внутренней непротиворечивости, правовой определенностью и возможностью эффективного применения на практике. Эффективность же норм уголовного права во многом зависит от того, насколько они позволяют предупреждать противоправные действия и обеспечивать справедливое наказание. При этом необходимо учитывать двуязычие законодательства в Республике Казахстан, где Конституцией (ст. 7) закреплено равноправие казахского и русского языков [2]. К сожалению, в процессе правоприменения нередко возникают ситуации, когда разночтения в казахском и русском вариантах уголовного закона вызывают коллизии и затрудняют однозначную трактовку правовых норм.

Поэтому одной из наиболее острых проблем является аутентичность и гармонизация текстов нормативных правовых актов, которые по закону должны публиковаться на двух государственных языках и иметь равную юридическую силу (Закон «О языках в Республике Казахстан», 1997) [3]. При этом отдельной сложностью становится внедрение в казахскую версию норм русского термина, не имеющего четкого аналога в казахском языке. В частности, ранее при переводе статьи 174 УК РК («Разжигание социальной, национальной, родовой, расовой, сословной или религиозной розни») наблюдались семантические расхождения в обозначении понятия «рознь», что приводило к затруднениям при судебном разбирательстве и вызывало противоречивые подходы к правоприменению [4]. Аналогичные трудности зафиксированы при определении степени тяжести преступления, где употреблялись различные формулировки, близкие по значению к «тяжкому» или «особо тяжкому», что порождало неясности при квалификации деяний.

Часто в русском тексте статьи Уголовного кодекса РК используется термин, имеющий точное уголовно-правовое значение, а в казахском тексте ему придается иное толкование или используется близкое по смыслу, но не всегда корректное слово.

Например, ст. 18 УК РК «Уголовная ответственность лиц, совершивших уголовное правонарушение в состоянии опьянения». Термин «состояние

опьянение» в казахском варианте УК РК законодателем в названии статьи использован термин «масаң күйде», в тексте статьи - «мас күйде».

Или ч. 4 ст. 55 УК РК: «4. При наличии исключительных обстоятельств, связанных с целями и мотивами деяния, ролью виновного, его поведением во время или после совершения уголовного правонарушения, и других обстоятельств, существенно уменьшающих степень общественной опасности деяния, а равно при активном содействии участника группового уголовного правонарушения раскрытию совершенных группой деяний наказание может быть назначено ниже низшего предела, предусмотренного соответствующей статьей Особенной части настоящего Кодекса, либо суд может назначить более мягкий вид наказания, чем предусмотрено этой статьей, либо не применять дополнительный вид наказания, предусмотренный в качестве обязательного.» В казахском варианте УК РК законодатель термин мотив переводит как «себеп»: «4. Ис-әрекеттің мақсаттары мен себептеріне, кінәлі адамның рөліне, оның қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезіндегі немесе одан кейінгі мінез-құлқына байланысты ерекше мән-жайлар және іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігі дәрежесін едәуір азайтатын басқа да мән-жайлар болған кезде, сол сияқты топтық қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушы топтың жасаған іс-әрекеттерін ашуға белсене жәрдемдескен кезде, осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында көзделген ең төменгі шектен төмен жаза тағайындалуы мүмкін не соттың жазаның осы бапта көзделгеннен неғұрлым жеңіл түрін тағайындауы не міндетті жаза ретінде көзделген қосымша жаза түрін қолданбауы мүмкін.», что искажет самое понятие мотива как признака субъективной стороны состава преступления.

Подобные примеры свидетельствуют, что неточности в переводе ведут к риску неверного толкования и дальнейшего применения уголовного закона. Для предотвращения подобных ошибок необходима слаженная работа лингвистов, юристов и специалистов-переводчиков на этапе подготовки законопроектов. В рамках совершенствования правотворческого процесса также следует расширять диалог между органами государственной власти и институтами гражданского общества. Общественные объединения, правозащитные организации, научные сообщества и профессиональные ассоциации могут вносить предложения по повышению качества перевода, а также проводить экспертную оценку проектов нормативных правовых актов. Важно создавать и регулярно обновлять официальные терминологические глоссарии, которые будут служить ориентиром для разработчиков законодательства и помогать избежать произвольных трактовок.

Проблема аутентичности и гармонизации норм на двух государственных языках напрямую влияет на качество всего уголовного законодательства, а значит и на эффективность правосудия. Чем точнее и однозначнее будет сформулирован закон, тем проще будет его понять, применить на практике и проконтролировать.

Стоит обратить внимание на сам термин «аутентичность» законодательства. Чаще всего под аутентичностью понимается не языковая аутентичность (хотя для двуязычного Казахстана проблема эквивалентности казахского и русского текста закона весьма актуальна), а концептуальная и нормативная аутентичность. Речь

идет о том, насколько закон соответствует базовым принципам национального права, историко-культурным особенностям общества и изначальным целям, ради которых он создавался. Иными словами, аутентичность, как правило, рассматривается в контексте соответствия правовых норм исторически сложившейся национальной правовой системе, культурным и социальным особенностям страны.

Как правило проблемы аутентичности возникают, когда нормы перенимаются из чужеродных правовых систем без учета местного контекста, либо когда под воздействием лоббистских интересов в закон вносится разнородный, противоречивый материал, искажающий его первоначальную логику. Участие профессионального сообщества и общественных экспертов помогает выявлять такие проблемы еще на стадии разработки. Например, юристы-научные сотрудники могут указать на несогласованность новых норм с уже действующим законодательством (принцип системности), правозащитники – на несоответствие международным обязательствам страны, журналисты – на риски неопределенности или коррупциогенности формулировок. В идеале, каждое уголовно-правовое нововведение должно проходить «тройную проверку» - на соответствие национальной конституции, на внутреннюю логическую непротиворечивость и на соответствие лучшим зарубежным практикам и договорам (т.е. на гармонизацию с международным правом).

Под «гармонизацией» же уголовного законодательства, как правило, понимается приведение его норм в соответствие с международными стандартами и, шире, сближение с прогрессивными моделями уголовно-правового регулирования, принятыми в других странах (особенно в тех, чьи правовые системы схожи или чьей практики страна стремится достичь). Для Казахстана при разработке уголовно-правовых реформ особое значение имеют рекомендации ООН (например, стандартные правила обращения с заключенными, Парижские принципы по преступности, требования Конвенции ООН против коррупции), а также опыт и стандарты органов, в которые Казахстан интегрирован – СНГ, ШОС, а с недавних пор и Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Гармонизация не означает слепого копирования норм – напротив, предполагается адаптация лучших практик с учетом национальной специфики.

Таким образом, задачи аутентичности и гармонизации законодательства как в контексте лингвистической, так и в историческом, международном контексте не противоречат, а дополняют друг друга: аутентичный (точный и непротиворечивый внутри) закон может и должен одновременно отвечать требованиям лингвистической аутентичности текстов законов на разных языках, так и общепризнанным международным требованиям. Однако на практике возможно напряжение между этими требованиями.

Например, возникают упомянутые выше ситуации смыслового разночтения текстов законов на двух языках. Другая ситуация может быть связана с тем, что общественное мнение внутри страны может требовать более суровых мер наказания по отдельным преступлениям (исходя из чувства справедливости, т.е. аутентичности для данного общества), тогда как международные организации

призывают к гуманизации и сокращению репрессивности (т.е. гармонизации с глобальными трендами). Во всех указанных случаях важен диалог между государством и гражданским обществом, чтобы найти оптимальное решение.

В указанных контекстах аутентичности и гармонизации серьезное значение имеет укрепление принципа верховенства права, а также обеспечение прозрачности и открытости всех этапов законотворческой деятельности. Институты гражданского общества, имея возможность участвовать в обсуждении и экспертизе законопроектов, повышают уровень доверия к принимаемым нормам, способствуют выявлению потенциальных коллизий и создают условия для конструктивного взаимодействия с государственными органами

Подводя итог, можно констатировать, что взаимодействие органов государственной власти и институтов гражданского общества выступает неотъемлемым условием повышения качества и эффективности уголовного законодательства. Такое взаимодействие позволяет своевременно выявлять назревшие проблемы (будь то устаревшие репрессивные нормы или, наоборот, пробелы в защите уязвимых групп) и генерировать легитимные пути их решения. При этом обеспечивается баланс между аутентичностью права - его укорененностью в национальной почве - и гармонизацией - соответствием лучшим образцам и международным обязательствам. Для Казахстана, как и для любой страны, этот баланс жизненно важен. Только аутентичное, «свое» по духу законодательство будет добровольно исполняться гражданами, и только гармонизированное с универсальными ценностями право позволит государству эффективно защищать права человека и поддерживать конкурентоспособность своей правовой системы в глобальном мире. Показанные примером реформ последних лет, Казахстан продолжает движение по пути правовых преобразований, а залогом их успеха служит дальнейшее укрепление партнерства государства и общества во имя верховенства закона.

В заключение следует отметить, что сохранение и развитие тесного сотрудничества государства с гражданским обществом позволит своевременно выявлять проблемы перевода и гармонизации текстов Уголовного кодекса. Такой подход будет способствовать совершенствованию уголовной политики, обеспечит более гуманное, справедливое и понятное право, в котором защита прав и свобод человека действительно станет центральной ценностью. В конечном итоге, это укрепит правопорядок и доверие граждан к правовой системе Республики Казахстан.

Список использованных источников:

- 1.Послание Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Одна нация. Благополучное общество», 1 сентября 2022 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
- 2.Конституция Республики Казахстан. принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

3. Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» от 11 июля 1997 г. № 151-І // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000151_.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V ЗРК // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Маликова Шолпан Балтабековна

кандидат юридических наук, профессор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

Кененбаев Динмухамед Ержанович

магистрант Школы права и государственного управления, Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация. Интернет-мошенничество является острой мировой проблемой, угрожающей как экономике, так и безопасности граждан. В Казахстане в 2023 г. зафиксирован исторический максимум таких преступлений – около 21,8 тыс. случаев с ущербом в 17,5 млрд тенге [1]. Аналогичная тенденция наблюдается и в Эстонской Республике: по данным полиции, в 2023 г. число уголовных дел по мошенничеству составило 624, при этом ущерб превысил 8 млн евро [2]. Данные подтверждают необходимость срочных мер по совершенствованию национального законодательства и практики борьбы с киберпреступностью. Рост интернет-мошенничества требует комплексных мер по предотвращению и расследованию подобных преступлений.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта ИРН AP23489796 «Проблемы регламентации правового режима больших данных (Big Data): отечественный и международный опыт», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *Интернет-мошенничество, киберпреступность, персональные данные, защита данных.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ ЭСТОНИЯ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНТЕРНЕТ АЛАЯҚТЫҚҚА ҚАРСЫ ҚАРСЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Интернеттегі алаяқтық – экономикаға да, азаматтардың қауіпсіздігіне де қауіп төндіретін өзекті жаһандық проблема. Қазақстанда 2023 жылы мұндай қылмыстардың тарихи максимумы – 17,5 млрд тенге шығынмен 21,8 мыңға жуық іс тіркелді. Осыған ұқсас үрдіс Эстония Республикасында да байқалады: полиция деректері бойынша 2023 жылы алаяқтық бойынша қылмыстық істердің саны 8 миллион еуродан асатын шығынмен 624-ті құрады [2].

Мәліметтер киберқылмыспен күресте ұлттық заңнама мен тәжірибені жетілдіру бойынша шұғыл шаралар қабылдау қажеттілігін растайды. Интернеттегі алаяқтықтың өсуі мұндай қылмыстардың алдын алу және тергеу бойынша кешенді шараларды қажет етеді.

Ғылыми мақала IPH AP23489796 «Үлкен деректердің (Big Data) құқықтық режимін реттеу мәселелері: отандық және халықаралық тәжірибе» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: *Интернеттегі алаяқтық, киберқылмыс, жеке деректер, деректерді қорғау.*

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF COUNTERING INTERNET FRAUD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF ESTONIA

Abstract. Internet fraud is an acute global problem that threatens both the economy and the safety of citizens. In Kazakhstan, in 2023, a historical maximum of such crimes was recorded - about 21.8 thousand cases with damage of 17.5 billion tenge [1]. A similar trend is observed in the Republic of Estonia: according to the police, in 2023, the number of criminal cases on fraud amounted to 624, while the damage exceeded 8 million euros [2]. The data confirm the need for urgent measures to improve national legislation and practices in the fight against cybercrime. The growth of Internet fraud requires comprehensive measures to prevent and investigate such crimes.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the IRN project AP23489796 "Problems of regulating the legal regime of big data: domestic and international experience", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *Internet Fraud, Cybercrime, Personal Data, Data Protection.*

Эстонская Республика заслуженно считается одной из ведущих цифровых держав Европы, и ее правовая система демонстрирует комплексный подход к регулированию преступлений в цифровой среде. Уголовный кодекс Эстонской Республики содержит специальные нормы, направленные на борьбу с компьютерными преступлениями. Так, например, в Кодексе предусмотрена статья о компьютерном мошенничестве (§ 213), охватывающая хищения с помощью информационных систем [3]. Кроме того, отдельные статьи (§§ 206–210) устанавливают ответственность за несанкционированный доступ, распространение вредоносных программ, уничтожение данных и прочие деяния в киберпространстве [3]. Из практики видно, что эстонские правоохранители активно применяют эти нормы: за 2023 г. по данным полиции было привлечено к ответственности около 624 лиц по делам о мошенничестве с финансовым ущербом [2].

В 2018 г. был принят специализированный «Закон о кибербезопасности» (Cybersecurity Act), устанавливающий требования к защите критической

инфраструктуры и информационных систем государства [4]. В частности, закон обязывает государственные и частные организации обеспечить надежность своих сетей и участвовать в предотвращении и расследовании киберинцидентов [4]. Так, создан Национальный центр кибербезопасности (NCSC-EE), отвечающий за мониторинг угроз и реагирование на инциденты. В результате Эстонская Республика достигла высокой киберустойчивости: по итогам 2024 и 2023 г. число зафиксированных DDoS-атак и фишинговых сайтов резко выросло (в 2024 возросло до 580, что на 93 больше по сравнению с 2023 годом, на 50% больше, чем за 2021 и 2022 годы вместе взятые), но большинство успешно заблокировано местными службами [5]. Активно применяется сотрудничество с ЕС и НАТО, что позволяет эффективно противодействовать трансграничным угрозам.

Будучи членом ЕС, Эстонская Республика с 2018 г. полностью реализовала Общий регламент о защите данных (GDPR). Параллельно был принят Национальный Закон о защите персональных данных (PDPA), дополняющий GDPR и регулирующий особенности применения европейских стандартов на локальном уровне [6]. Эстонский PDPA гарантирует, что сбор и обработка личных данных граждан осуществляются лишь с их согласия или в иных законных случаях, и предусматривает ответственность за нарушения конфиденциальности [6]. Наличие прозрачной правовой базы усиливает общественное доверие к онлайн-сервисам и обеспечивает высокий уровень защиты пользователей при расследовании интернет-мошенничества.

Также важно отметить высокоразвитое электронное правосудие, которое значительно упрощает юридические процедуры. Центр реагирования на компьютерные инциденты (CERT-EE) играет центральную роль в обеспечении кибербезопасности страны, координируя действия государственных структур, частных компаний и международных партнеров. Постоянный мониторинг цифрового пространства и высокая техническая готовность позволяют Эстонской Республике не только предотвращать преступления, но и оперативно их расследовать.

Уголовный кодекс Республики Казахстан предусматривает общие и специальные составы, применимые к интернет-мошенничеству. Статья 190 («Мошенничество») соответствует международному определению: она охватывает хищение чужого имущества путём обмана или злоупотребления доверием. Примечательно, что в ч. 2 п. 4 статьи 190 прямо упоминаются «пользователи информационной системы» – т.е. мошенничество в отношении интернет-пользователей также рассматривается как криминальное деяние [7]. Так, за заведомо ложные обещания или подделку сведений, направленных на обман пользователей, может наступить уголовная ответственность. Другой ключевой нормой является статья 205 («Неправомерный доступ к информации»), вводящая ответственность за хищение или получение доступа к защищённой законодательством информации в электронных системах и их взлом [7]. Незаконный взлом баз данных или похищение секретных сведений карается штрафом, арестом или лишением свободы. Однако, лишь 5% уголовных дел по хакерским преступлениям в Казахстане доходят до суда [11].

Основным специализированным законом Казахстана в сфере ИКТ является закон «Об информатизации». Акт устанавливает правовую основу для создания и охраны электронных информационных ресурсов и систем [8]. В нем введены понятия государственных информационных систем и определяются полномочия органов по развитию «электронного правительства». Практической силой «закона об информатизации» стало закрепление ответственности за развитие цифровой инфраструктуры и электронных сервисов. Но в результате отмечается потребность в едином законодательстве о кибербезопасности аналогичном эстонскому, которое усилило бы правовую базу борьбы с интернет-мошенничеством. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 2013 г. (N 94-V) Устанавливает обязанности операторов данных по обеспечению конфиденциальности и прав субъектов данных, а также вводит механизм уведомления и контроля при трансграничной передаче информации [9]. Однако комплексность и исполнение этих норм критикуются: в отличие от Эстонской Республики, Республика Казахстан пока не проводила масштабную адаптацию своего законодательства к стандартам GDPR. В дополнение разрабатываются ведомственные правила и стандарты по кибербезопасности, но единых норм пока недостаточно для эффективной профилактики интернет-мошенничества.

Эстонская Республика обладает хорошо развитой цифровой инфраструктурой и с самого начала закладывала правовую основу защиты ИТ. Система законодательства (Cybersecurity Act, единые стандарты для критических систем, жесткие нормы Уголовного кодекса и PDPA) в комплексе обеспечивает высокий уровень готовности к киберугрозам. Развитая культура цифровизации и участие в международных операциях (например, участие полиции Эстонской Республики в операции PhishOFF по ликвидации фишинговой сети) показывают эффективность подхода [2]. В Казахстане в последние годы заметно возросло законодательное внимание: введены новые статьи Уголовного кодекса (напр. ст. 205) и создан департамент по киберпреступности. Обе страны признают важность сотрудничества с международными партнерами. Но с другой стороны, в Эстонской Республике уязвимость вызывают международные хакерские атаки (спорадически возникают DDoS-атаки в политически мотивированных кибервойнах) [5]. В Казахстане же остаются проблемы в реализации нормативов: низкий уровень правосознания населения, недостаточная раскрываемость преступлений (по экспертным оценкам, значительная часть интернет-мошенников не задерживается) и фрагментарное регулирование (законы часто реализуются не полностью). Отсутствие унифицированного закона о кибербезопасности является пробелом, а правоприменительная практика ещё не достигла зрелости.

Количественное сравнение показывает существенные отличия: при населении Казахстана (~19 млн) число интернет-мошенничеств (21,8 тыс. дел в 2023 г.) в 35 раз выше, чем в Эстонской Республике (624 дела) [1; 2]. При этом суммарный экономический ущерб у эстонцев (8 млн евро) пропорционально меньше казахстанского (17,5 млрд тенге). Тем не менее темпы роста

экспоненциальны в обеих странах. Данные МВД РК демонстрируют взрывной рост киберпреступности: за последние пять лет её число увеличилось в 2,8 раза [1]. В Эстонской Республике ежегодно растёт число фишинга и новых схем интернет-мошенничества, но система учёта и реагирования позволяет фиксировать и блокировать эти угрозы оперативнее [2; 6].

В Эстонской Республике отмечены успешные операции правоохранителей (фишинговые платформы, идентификация киберпреступников за рубежом) [2]. Развитие цифрового образования граждан и постоянные киберучения повышают общую устойчивость. А в Казахстане первые результаты появились в 2024 г., тогда был сформирован новый департамент МВД по киберпреступности, который за 11 месяцев сообщил о 17 тыс. зарегистрированных интернет-мошенничеств [10]. Проводятся рейды «Anti-fraud» и акции по разоблачению мошенников. Однако эти меры пока пилотные, требуется системная «дорожная карта» развития отрасли (первый опыт - совместные с ООН проекты).

Республике Казахстан полезно перенять комплексный подход:

- принятие специализированного закона о кибербезопасности (с регламентом по защите критических систем и процедурой реагирования);
- интеграцию европейских стандартов защиты данных (пересмотр национального Закона Республики Казахстан “О персональных данных” с учётом GDPR);
- расширение полномочий и ресурсов национальных органов (аналог NCSC-EE).

Отдельное внимание следует уделить общественным инициативам:

- проведение национальных образовательных кампаний и онлайн-тестов для повышения цифровой гигиены. Международный опыт показывает эффективность киберстрахования и взаимодействия по принципам «чёрных списков» мошенников – эти идеи можно адаптировать в Казахстане. Требуется обновление уголовного законодательства с учётом новых технологий (например, ответственность за распространение deepfake при обмане пользователей, за интернет-вымогательство);

- усиление защиты электронных платежей и телефонии. Следует внедрить механизм обмена информацией между государством и бизнесом о мошеннических схемах (единый оперативный центр). Законодательство о персональных данных нуждается в уточнении полномочий Инспектората по защите данных и в установлении санкций за утечку.

Важно также навести порядок во взаимодействии органов, создать межведомственный координационный совет (по примеру Комитета Эстонской Республики по кибербезопасности).

Наконец, следует усилить международное сотрудничество: активнее участвовать в проектах ЕС и ООН по кибербезопасности, обмениваться разведанными с правоохранительными органами соседних стран и Интерполом.

Список использованных литературы

1. osce.org. OSCE Programme Office in Astana. First meeting of the Interagency Steering Committee to Counter Cybercrimes in Kazakhstan, 17 April 2024 - <https://www.osce.org/programme-office-in-astana/566881>
2. Baltic Times. Number of impactful cyber incidents in Estonia nearly doubled on year, 4 Feb 2025 (на англ.). - https://www.baltictimes.com/number_of_impactful_cyber_incidents_in_estonia_nearly_doubled_on_year/
3. Уголовный (Пенитенциарный) Кодекс Эстонской Республики (RT I 2001, 61, 364 от 06.06.2001) <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.01.2024.pdf>
4. Riigi Teataja. Cybersecurity Act (Закон о кибербезопасности, 2018). <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/523052018003/consolide>
5. news.err.ee. “Watchdog forecasts uptick in cyberattacks in Estonia” 6 марта 2024 <https://news.err.ee/1609273686/watchdog-forecasts-uptick-in-cyberattacks-in-estonia>
6. Riigi Teataja. Personal Data Protection Act (Закон об охране персональных данных Эстонии, 2018). <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/523012019001/consolide>
7. Уголовный кодекс РК (№ 226-V от 03.07.2014, редакция 2025 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252
8. Закон РК «Об информатизации» (от 24 ноября 2015 года № 418-V) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902
9. Закон РК «О персональных данных и их защите» (№ 94-V от 21.05.2013). - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226
10. Казправда.kz. «В 2024-м зарегистрировано более 17 тыс. случаев интернет-мошенничества», 26.11.2024 (интервью начальника департамента по киберпреступности МВД). - <https://kazpravda.kz/n/v-2024-m-zaregistrovano-bolee-17-tys-sluchaev-internet-moshennichestva/>

Меирбекова Гулжазира Болатовна

«Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Абакан Ақнұр Тұрғанбайқызы

«6В04201-Құқықтану: сот-прокурорлық қызмет» мамандығының 4-курс студенті, Абай атындағы ҚазҰПУ

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША АЗАМАТТЫҚ ТАЛАПТЫ ҚАРАУДЫҢ ЖӘНЕ ШЕШУДІҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТӘРТІБІ

Аңдатпа. Материалдық құқықтарға нұқсан келген кезде даулардың көпшілігі азаматтық талап қою арқылы азаматтық істер бойынша қаралады. Ал Қылмыстық іс бойынша азаматтық талап қоюдың сот процесіне дейінгі тәртібі мен шарттары өзгеше болады. Сондықтан, мақалада қылмыстық істер бойынша субъектілердің, азаматтық талап бойынша шешім шығаратын соттың, прокурордың және азаматтық талап қоюшы мен азаматтық жауапкердің сот

процесіндегі істердің осы санаты бойынша рөліне, құқықтық мәртебелеріне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: қылмыстық іс жүргізу, азаматтық талап, қоғамдық мүдде, заңды мүдде, азаматтық талап қоюшы, азаматтық жауапкер, сот, прокурор, адвокат.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ПОРЯДОК РАССМОТРЕНИЯ И РАЗРЕШЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В РАМКАХ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Аннотация. При нарушении материальных прав большинство споров рассматривается в гражданских делах путем подачи гражданского иска. В уголовном деле порядок и условия подачи гражданского иска до суда иные. Поэтому в статье особое внимание уделено роли и правовому положению субъектов уголовных дел, суда, рассматривающего гражданский иск, прокурора, а также гражданского истца и гражданского ответчика по данной категории дел в судебном разбирательстве.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, гражданский иск, публичный интерес, законный интерес, гражданский истец, гражданский ответчик, суд, прокурор, адвокат.

PROCEDURAL FRAMEWORK FOR THE EXAMINATION AND ADJUDICATION OF A CIVIL CLAIM WITHIN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. In case of violation of material rights, most disputes are considered in civil cases by filing a civil claim. In a criminal case, the procedure and conditions for filing a civil claim before the court are different. Therefore, the article pays special attention to the role and legal status of the subjects of criminal cases, the court considering the civil claim, the prosecutor, as well as the civil plaintiff and civil defendant in this category of cases in the trial.

Key words: criminal proceedings, civil claim, public interest, legitimate interest, civil plaintiff, civil defendant, court, prosecutor, lawyer.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша Қазақстанда жәбірленушіге тек қана әділсотқа жүгінуге жол ашып қоймайды, сонымен қатар қылмыстық жауаптылық арқылы келтірілген шығынды өндіріп алуға құқық береді[1].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі қылмыстан зардап шеккен адамдар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғауды басты мақсат етіп алады. Яғни, қылмыстық заңнама қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесінде физикалық, мүліктік, материалдық немесе моральдық зиян шеккен, сонымен қатар, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын кәсіпкерлерге және заңды тұлғаларға мүліктік зиян келтірген жәбірленушінің іс жүргізу мәртебесін белгілейді [2]. Сонымен бірге, аталған конституциялық нормаларды іске асыру үшін, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізудің мақсатына жету үшін қылмыспен келтірілген

зиянды өтеудің тиімді құқықтық тетіктерін құру қажет, олардың негізгісі қылмыстық іс бойынша азаматтық талап қою болып табылады. Азаматтық іс жүргізу институты қылмыстық процеске жеке элементті енгізудің заманауи тенденцияларына сәйкес келетінін және қазіргі қылмыстық іс жүргізу құқығын ізгілендірудің айқын көрінісі екенін атап өткен жөн.

Қылмыстық іс жүргізу қызметі шеңберінде азаматтық талаптың жеке-құқықтық мазмұнын шешуде бірқатар ерекшеліктер бар. Азаматтық талаптарды қылмыстық іс бойынша шешу кезінде басқа да еңбек, отбасы, қаржы және тағы басқа құқық салаларының нормаларына сілтеме жасаудың объективтілік қажеттілігін тудырады. Алайда қылмыстық заңда азаматтық заңда азаматтық талап қоюды қолданудың ешбір шекарасын белгілемейді. Мысалы, қылмыстық істер бойынша азаматтық талапты шешу кезінде алдын ала тергеу органдары мен соттар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің тұлғаларға, заттарға, міндеттерге және т.б. нормаларын қолданады, ал Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің ескіру мерзімін реттейтін ережелері жеткілікті негіздерсіз жиі еленбейді [3].

Қылмыстық іс жүргізу мақсатының құрамдас бөліктерінің бірі қылмыстан зардап шеккен адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады.

Қазіргі заманғы қылмыстық сот ісін жүргізудің адам құқықтарының құқықтарын бостандықтарын, мүдделерін қорғаудың мақсатын көрсететін қылмыстық іс жүргізу бойынша азаматтық талап қою екеніне назар аударады. Бұл аталған заңнамалық норма ол заңға толығымен сәйкес келеді [4, 36 б.].

Қылмыстық істер бойынша азаматтық талап қою қылмыстық процесс үстінде қозғалады, сондықтан оны басқа судья емес, сол қылмыстық процессті жүргізіп отырған қарап отырған судья шеше алады.

Бұл ретте, соттық қорғау адамның тиісті сотқа шағымдану құқығын жариялауда емес, оның бұзылған мүдделерін қалпына келтірудің нақты мүмкіндігі болған жағдайда көрінуі тиіс деп атап көрсеткен Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының құқықтық ұстанымын ескермеуге болмайды [5]. Мұндай қалпына келтіру, ең алдымен, сот ісін жүргізу арқылы мүмкін болатыны сөзсіз, өйткені дәл осы субъективті құқықтарды қорғауда басты рөл атқарады. Бұндай заңмен бекітілген нақты дерек қылмыстық процессте азаматтық талап қоюдың қажет екенін көрсетеді. Жіне оның қылмыстық іс жүргізубойынша азаматтық талап тәрізді құқықтық механизмнің тиімділігін түсіндіреді.

Қылмыстық құқық бұзушылық қоғамдық қауіпті қасиетке ие процесс. Оның кей жағдайда жеке мүдделерге қол сұғуы, жеке және заңды тұлғалардың азаматтық құқықтарына нұқсан келтіріп, бір мезгілде азаматтық деликтке айналуы мүмкін. Жәбірленушінің құқықтарын, бостандықтарын, заңды мүдделерін қалпына келтіру үшін қылмыстық құқықбұзушылықпен келтірілген зиянның салдарын, оның сипаты мен мөлшерін алдымен белгілеу қажет. Сонымен бірге, қылмыстық іс бойынша дәлелдеу пәніне бұл мән-жайларды жатқызуға болады. Көрсетілген нақты деректер мен фактілердің бірлігі мен қылмыстық

әрекет бірге жүреді. Олардың одан кейінгі жағымсыз салдарлардың арақатынасы азаматтық талапты қылмыстық іспен бірге қарауға және шешуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық сот өндірісінің мақсаттарының бірі ретінде қылмыс салдарынан зардап шеккен жеке тұлғалар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жарияланған. И. Ш. Борчашвили дұрыс атап көрсеткендей, аталған заңнамалық норма қазіргі заманғы қылмыстық процестің құқық қорғаушы рөлін көрсетеді [6, 123 б.], бұл Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабымен толық сәйкес келеді, онда ең жоғары құндылық ретінде адамның құқықтары мен бостандықтары аталады. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары тек қана Конституцияда ғана емес, сонымен бірге Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде бекітілген. Онда құқықбұзушылықтар арқылы өзіне зардап келген тұлғаның құқықтық мәртебесі жарияланған. Ол дегеніміз, адамдардың алдымен физикалық жаңдайын, одан кейін мүліктік жағдайын және соңында моральдық зиян шеккен жағдайын көрсетеді. Сондай-ақ адамдармен қатар, заңды тұлғаның оқшау мүлікіне немесе іскерлік, шығармашылық беделіне зиян келтірілген жағдайда оның құқықтық мәртебесін қорғауды бекітеді. Зардап шеккен тұлғаның қылмыстық іс жүргізуге еріксіз қатысуы және қылмыс салдарынан теріс әсерлерді бастан кешіруі оның өте осал жағдайда болуына әкеп соғады.

Бұл жерде Р.Е. Джансараева пікірі орынды, ол қылмыстық іс жүргізуші қатысушыдан мемлекеттен әділеттілік күтетінін атап көрсетеді, сондықтан оның құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру мәселесі ең алдымен қарастырылуы керек, себебі мемлекет органдары зардап шеккен тұлғаны қылмыстық шабуылдан қорғауға қабілетсіз болды [7, 63 б.].

Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотының құқық қорғау позициясын ескеру қажет, ол сот қорғауының тек тұлғаның сотқа жүгіну құқығын жариялауда ғана емес, оның бұзылған мүдделерін қалпына келтіру мүмкіндігінің бар екенін көрсетуде болуын талап етеді. Мұндай қалпына келтіру, ең алдымен, азаматтық іс жүргізу арқылы мүмкін, өйткені ол субъективті құқықтарды қорғауда негізгі рөл атқарады. Бұл факт қылмыстық іс жүргізуде азаматтық талаптың тиімділігін түсіндіреді.

Қылмыстық құқықбұзушылық, қоғамдық қауіптілік қасиетіне ие бола отырып, азаматтардың өміріне, денсаулығына залал келтіреді. Сондай-ақ, ол жеке мүдделерге қарсы құқықбұзушылықты тудыруы мүмкін.

Жеке мүдделерге, азаматтардың және заңды тұлғалардың құқықтарына зақым келтірген жағдайда, осылайша ол қылмыстық құқықбұзушылық емес, азаматтық құқық бұзушылыққа айналады. Қылмыстық әрекетпен келтірілген зиянның сипаты мен көлемін, салдарын зардап шеккен тұлғаның құқықтарын қалпына келтіру үшін міндетті түрде анықтау қажет. Қылмыстық іс бойынша бұл жағдайлар сонымен қатар дәлелдемелердің нысаны болып табылады. Аталған фактілердің бірлігі мен қылмыстық әрекет пен оның теріс салдарлары арасындағы өзара байланыс азаматтық талапты қылмыстық іс жүргізумен бірге қарауға мүмкіндік береді.

Қылмыстық сот процесінде азаматтық талап қоюдың пайда болуы Қазақстанның қылмыстық іс жүргізу заңнамасында «қос процесс» ұғымының пайда болуына сонау Кеңестік кезеңдегі Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қабылдануына байланысты болды. Аталған сот реформасын бағалай отырып, мәдени және саяси дамуда алда болған мемлекеттерде қалыптасқан қылмыстық іс жүргізу принциптерін енгізді деп атап өтті, сонымен қатар ол халықтың заңдылық пен әділеттілік сезімін нығайтуға ықпал етті. Азаматтық талаптың отандық қылмыстық іс жүргізуінде пікірталастар орын алған. Мысалы, А.Г Дык азаматтық талаптың қылмыстық іс жүргізудің ең даулы және аз зерттелген бөліктерінің бірі екенін атап өтеді. Бұл пікірді басқа да процессуалистер де қолдайды [8, 128 б.].

Азаматтық талап институтының қылмыстық іс жүргізуде даулы және біржақты емес болуы оның жеке және қоғамдық құқықтық принциптердің бірігуін көрсетуінен туындайды. Бұл дәстүрлі құқық салаларының жіктемесі мен дифференциациясын бұзады.

Мемлекеттік мүдде мен жеке мүдденің арасында қайшылықтар туындауы мүмкін. Өйткені олардың артында жеке тұлға мен мемлекет тұр.

Негізінде азаматтық құқық пен қылмыстық құқықтың бір-біріне қарама қарсы тұруы олардың ерекшеліктерінде.

Өйткені онда азаматтық талап қою процесінде туындайтын ауқымды мәселелерді шешуге қатысты ғылыми негізделген ұсыныстар берілген, олар соттың және Қазақстан Республикасының қылмыстық процесті жүргізетін құқық қорғау органдарының құқық қолдану тәжірибесінде қолданылуы мүмкін.

Азаматтық іс жүргізудегі құқықты реттеу әдісі жеке құқықтық қатынастардың еркіндігінен туындайды және тараптарға кең көлемде басқару құқықтарын береді. Ал қылмыстық процесс, керісінше, «билік пен бағыну» қатынастарында негізделген, сондықтан негізгі реттеу әдісі императивті әдіс болып табылады. Сонымен қатар, зардап шеккен тұлғаның қылмыстық әрекетті жасаған адамды әшкерелеуге және қылмыс нәтижесінде бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге жеке қызығушылығы бар екенін ескерген жөн, сондықтан қылмыстық процессте жеке мүдде үшін орын бар деп айтуға болады. К.А. Мамидың пікіріне қосылуға болады, ол қазіргі Қазақстанның қылмыстық саясаты тек қана жазалаушы мақсаттарға негізделмеуі керек деп дұрыс атап өтеді [9, 296 б.].

Қылмыстық әділеттілік міндеттерін орындау үшін, тек қана кінәлі адамды жазалаумен шектелмей, қоғамның және жеке мүдделердің қамтамасыз етілуін қамтамасыз ету үшін мемлекет зардап шеккен тұлғаның қылмыстық әрекетпен келтірілген зиянды өтеп алу құқығын қамтамасыз етуі қажет.

Өзінің қоғамдық сипатына қарамастан азаматтық талаптардың қылмыстық іс жүргізуде қойылуы диспозитивтілік әдіске келеді.

Бұл әдіс жеке құқықтық салаларға тән реттеу әдісі, өйткені азаматтық талап қоюшының еркі қылмыстық іс бойынша талап қою арқылы азаматтық істі қозғауды анықтайды. Азаматтық талап қоюшыны тану үшін қылмыстық іс қарап отырған сотқа тиісті жазбаша өтініш қажет. Сондай-ақ талапкер кез келген уақытта азаматтық талап қоюдан бас тартуға, азаматтық істі қысқартуға құқылы.

Ғылыми әдебиетте жеке және қоғамдық принциптердің бірігуі құқық қорғау мақсаттарына жылдамырақ жетуге мүмкіндік беретіні атап өтілген. Императивті және диспозитивті әдістердің бірге қолданылуы ең тиімді құқықтық әсерді қамтамасыз етеді. Азаматтық талаптарды қылмыстық іс аясында қарастыру және шешу тәжірибесі қылмыстық іс жүргізудің мақсатына қарсы келмейтінін және оны азаматтық іс жүргізумен байланыстыратынын дұрыс айтады. Осылайша, қылмыстық іс аясындағы азаматтық талаптың құқықты реттеу әдістері екі түрлі әдісті біріктіреді.

Азаматтық талап қою қылмыстық іс жүргізудегі мүліктік талаптарға қарағанда өзіне тән ерекшеліктері бар. Бұл жерде азаматтық талап мүліктік талапты азаматтық іс жүргізуден емес, қылмыстық процестен алады. Қылмыстық процесте азаматтық процеске қарағанда қоғамдық мүдделер мен мақсаттар басымрақ болады. Азаматтық талап ұзақ уақыт бойы болғандықтан, ол оның ажырамас бөлігіне айналды. Бұл қорытынды прокурорлар, тергеушілер және адвокаттар арасында жүргізілген сауалнаманың нәтижелерімен расталады. Мысалы, сауалнамаға қатысқан респонденттердің басым көпшілігі (77,38%) «Азаматтық талап институтын Қазақстан қылмыстық процесіне жат элемент деп санайсыз ба?» деген сұраққа «Жоқ, санамаймын» деп жауап берді.

Әрине, талап қоюдың азаматтық-құқықтық негізі мен мазмұны және қылмыстық іс жүргізу нысанын біріктіру қылмыстық іс аясындағы азаматтық талап институтының белгілі бір қиындықтарын туындатады. Өйткені зардап шеккен жеке тұлғалардың бұзылған құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қалпына келтіру жолындағы кездескен кедергілер - қоғамдық және жеке құқықтық қағидаттардың бір біріне үйлеспеуі болып табылады.

Сонымен қатар, азаматтық талапты қылмыстық іс бойынша қарау мен шешу мәселелерін реттейтін құқықтық нормалардың жеткіліксіздігі атап өтілуде. Сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің жартысынан көбі (55,36%) «Қазақстан Республикасының қылмыстық процесіндегі азаматтық талаптың заңнамалық реттелуі зардап шеккен тұлғаның қылмыспен келтірілген зиянын толық және уақытылы өтеуге жеткілікті ме?» деген сұраққа оң жауап берді. Алайда, 39,29% респондент теріс жауап берді, бұл өте маңызды көрсеткіш. Аталған жағдайлар азаматтық процессуалдық құқық нормаларының қылмыстық іс бойынша талапты қарастыру кезінде қолданылуы мүмкіндігі туралы ғалымдар мен тәжірибелі заңгерлер арасында көптеген пікірталастарға негіз болуда.

Ғылыми әдебиетте қазіргі заңнамада осы мәселенің нақты реттелмегені теріс бағаланады. Кейбір құқықтанушылар қылмыстық іс аясында азаматтық талаптарды қарастыру кезінде сот азаматтық процессуалдық заңнама нормаларына жүгінуге болады деген пікірді қолдайды. Қызықты пікір, талап қорғау түрінің құқықтық табиғатының ортақтылығы азаматтық және қылмыстық процессуалдық заңнаманың нормаларын қолдануға мүмкіндік береді деп есептеледі. Басқа авторлар азаматтық құқықтық нормаларды, қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптарды қарастыру мен шешу кезінде қолданудың мүмкін еместігін көрсетеді.

Азаматтық процессуалдық құқық нормалары қылмыстық процессуалдық құқық принциптеріне қайшы келмеген жағдайда ғана қолданылады, олар тек оны толықтырады. Негізінде азаматтық талапты қылмыстық іс бойынша енгізу процесін реттейтін арнайы тарауды қосу қажеттігін қазір жүзеге асқан.

Шетел заңнамасын талдай келе, Есенова Ш. қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптарды қарастыру мен шешуді реттейтін нормалардың бір тарауда жинақталуы залалдың өтелу механизмін оң әсер ететінін тұжырымдайды [10, 56 б.]. Авторлардың пікірімен келісу қажет, олар қылмыстық іс бойынша азаматтық талапқа арналған жеке тарауды бөлу идеясын қолдайды.

Мұндай реформаның қажеттілігін тәжірибелі заңгерлер арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері де растайды. Мысалы, сауалға «ҚР ҚПК-да азаматтық талапты қылмыстық іс бойынша ұсыну, қарастыру және шешу тәртібін реттейтін нормаларды жеке тарауға бөлу қажеттілігі туралы не ойлайсыз?» деп сұралған респонденттердің жартысынан көбі (54,17 %) оң жауап берді, ал теріс пікір білдіргендер тек 39,29 % болды.

Мемлекеттің міндеті – қоғамдық тәртіпті қорғау, ал қылмыстық іс болсын азаматтық іс болсын азаматтық талап қоюдың мақсаты – жеке мүддені қорғау және қалпына келтіру. Азаматтық талап қою қылмыстық іс бойынша талап ретінде емес, өтініш деп қарастырады. Бірақ өтініш құқық қорғау доктринасында қылмыстық іс бойынша қатысушылардың құқықтарын және заңды мүдделерін қорғаудың әдісі ретінде қарастырылады. Осыған орай, қылмыстық іс бойынша азаматтық талап қойған тұлға алдымен қылмыстық іс бойынша жәбірленуші ретінде танылуы керек. Оған қылмыстық іс бойынша тиісті құжатпен процессуалдық құқықтық мәртебе берілуі керек. Олай болмаса қылмыстық іс бойынша өтініш өтініш деп қарастырылмайды. Өтініш беру құқығы тек қылмыстық іс жүргізуші тұлғаларға немесе олардың құқықтары мен заңды мүдделері қылмыстық процесте қозғалатын тұлғаларға ғана тиесілі. Бұл тұжырым қылмыстық іспен расталады, құжат арқылы беріледі.

Қылмыстық процестегі азаматтық талап азаматтық құқықтан шығатын талап болып табылады деген пікірді құқықтанушылар береді. Азаматтық талап бойынша қылмыстық істе ол іс жүзінде мүлікке келген шығынды қалпына келтіру үшін өтемақы талап етеді.

Құқықтық доктринада бұл талап орындалуы үшін сот жауапкерді белгілі бір әрекеттерді орындауға немесе олардан бас тартуға мәжбүрлейтін атқарушылық талап деп аталады. Азаматтық талап қою бірқатар ерекшеліктерге ие. Соның бірі қылмыстық іс қаралуы барысында талап қойылу қанша қойылса да аталған жағдайлар азаматтық талаптың заңды табиғатын өзгертпейді. Жоғарыдағылардың негізінде, талаптың мағынасы азаматтық іс болсын және қылмыстық іс болсын құқық салаларында бірдей деп қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ, қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты қарастыру кезінде оның элементтерін анықтау мәселесі маңызды болып табылады.

Азаматтық процесс ғылымында көпшілік ғалымдар талаптың құрылымын, яғни оның мәні мен негізін қарастыруды қолдайды. Азаматтық талаптың негізі – бұл талап қоюшының талапкерден алынатын құқықтарын дәлелдейтін фактілер.

Бұл уақытта ғылыми әдебиетте басқа көзқарастар да бар. Кейбір авторлар талаптың құрамында үш элементті бөліп көрсетеді, соның ішінде мазмұнды немесе тараптарды. Бұл мәселеде осы тақырып бойынша диссертация қорғаған Н.О. Никурадзе пікірі сенімді болып табылады, себебі талап қоюшының азаматтық құқықтық талаптарын қою үшін кем дегенде бір тараптың болуы қажет деп көрсетеді [11, 34 б.].

Азаматтық талаптың пәні мен негізін, маңызын бағаламау қылмыстық процестік нормаларды түсіндіруге теория бойынша мүмкін еместігін маңызды атап өту керек. Қылмыстық процестегі азаматтық талаптың ерекшеліктерін атап әртүрлі көзқарастарды қолдануға әкеп соғады өтіп, Н.О. Никурадзе оның қылмыстық құқық бұзушылықтан туындайтын азаматтық-құқықтық талаптармен анықталатынын көрсетеді [11, 34 б.].

Қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың пәні - жәбірленушінің қылмыстан көрген зиянын өтеуді немесе қылмыс нәтижесінде бұзылған құқықтарын қалпына келтіруді талап ету болып табылады. Қылмыстық іс жүргізу барысында азаматтық талаптың пәнін тек қылмыс арқылы туындаған материалдық зиянды өтеуді талап ету деп түсінеді. Бірақ автордың пікіріне келіспеу қажет, өйткені қазіргі қылмыстық процестік заңнамада жеке тұлғаға моральдық зиянды өтеу талаптары да қарастырылған.

Азаматтық талаптың негізін нақты немесе қосымша қатынастар, сондай-ақ заңды фактілер құрайды. Негіз ретінде қорғалатын құқық немесе мүдде, сондай-ақ материалдық заңды қарастырады. Жеке және азаматтық талаптың мағынасын халықаралық құқықтық актілерге сілтеме жасап түсіндіретін болсақ құқықтық қатынастарды туындататын заңды факт екенін Сонымен қатар, бұл мәселені талдай отырып, және азаматтық талаптың негізі -, ол жеке құқықтық талаптар арқылы айыпталушыға немесе азаматтық жауапкерге қойылатын талаптарды білдіреді деген қорытындыға келуге болады.

Осылайша, келесі қорытынды жасауға болады: қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың да, басқа кез келген процестегі талап сияқты, пәні мен негізі бар.

Пәні-жәбірленушінің қылмыстан туындаған зиянды өтеу туралы азаматтық жауапкерге немесе айыпталушыға қойған материалдық-құқықтық талабы, ал негізі-қылмыстық әрекет нәтижесінде зиян келтірілген факт болып табылады.

Көптеген құқықтанушылар қазіргі қылмыстық процестік заңнамада қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың анықтамасының жоқтығына назар аударды. Дегенмен, бұл жағдайды барлық ғалымдар мәселе деп санамайды. Қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың заңды анықтамасының болмауын маңызды олқылық деп қарауға болмайды. Өйткені азаматтық процестік заңнамада да «талап» ұғымының анықтамасы жоқ. Бұл пікірмен келіспеу керек. Бізге қарағанда, қылмыстық процестегі азаматтық талаптың заңды анықтамасы, осы құқықтық құбылыстың мәніне назар аударып, оның ерекшеліктерін көрсете отырып, кейінгі уақытта қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты қарау және шешу тәртібін реттейтін процестік нормалардың логикалық және үйлесімді жүйесін құру үшін берік негіз болар еді.

Кеңестер Одағының құқықтанушы ғалымы С.Н. Братусь айтқандай, құқықтық ұғымдардың айкындығы мен анықтығы заңдардың дұрыс қолданылуы үшін маңызды шарт болып табылады [12, 74 б.]. Қылмыстық процестің ғылымында ғалымдар бірнеше рет азаматтық талаптың анықтамасын ұсынды.

Мысалы, ресейлік процессуалист ғалым О.А. Тарнавский мынадай анықтама ұсынды: «қылмыстық процестегі азаматтық талап - бұл қылмыстан материалдық зиян шеккен тұлғаның, оның өкілінің немесе прокурордың айыпталушыға немесе оның әрекеттері үшін мүліктік жауапкершілік тартатын тұлғаларға зиянды өтеу туралы органға, қылмыстық процесті жүргізетін органға талап қоюы, соттың қылмыстық іс бойынша шешім қабылдай отырып, оны қарауы». Бұл анықтамада автор тек мүліктік зиянды өтеу талаптарын қою мүмкіндігін атап көрсетеді, алайда қазіргі заңнама бойынша физикалық тұлғаға моральдық зиянды өтеу де қарастырылған. Сонымен қатар, бұл анықтамада прокурордың азаматтық талапты тек жәбірленушінің мүддесінде ғана емес, мемлекет атынан да қоюы мүмкін екеніне назар аударылмаған [13, 163 б.].

Ал, М.А. Гурвич қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты «қылмыстан тікелей материалдық зиян шеккен физикалық немесе заңды тұлғаның талап қоюы және сотпен қаралуы» деп түсінеді. Бізге бұл анықтаманың тым қысқалығы қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың барлық маңызды сипаттарын көрсетуге мүмкіндік бермейтін сияқты, мысалы, азаматтық талап қоюға құқығы бар тұлғаға қатысты ешқандай сілтеме жасалмаған [14, 8 б.].

Ал қазақстандық авторлардың пікірінше, қылмыстық іс бойынша азаматтық талап-бұл «қылмыстан тікелей материалдық зиян шеккен физикалық немесе заңды тұлғаның немесе моральдық зиянды өтеті туралы талап қоюы». Бұл анықтамада авторлар талап қойылатын органдарды атап көрсетпеген және азаматтық талаптың қылмыстық іс бойынша қаралып, үкіммен шешілетінін ескермеген. Бұл кемшіліктер анықтаманың қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың азаматтық сот ісінен айырмашылығын көрсету үшін маңызды элементін жоғалтқанын білдіреді. Азаматтық талапты тек зиянды өтеу туралы талап ретінде көрсету оның құқықтық мәнін ашпайды.

Азаматтық талаптың келесі анықтамасы «құқық қорғаушы тұлғаның немесе оның өкілі, прокурордың айыпталушыға немесе азаматтық жауапкерге қылмыстық әрекетпен келген мүліктік немесе моральдық зиянды өтеу туралы жазбаша немесе ауызша талабын, қылмыстық іс қозғаудан бастап бірінші инстанциядағы соттың сот-сараптама өндірісінің аяқталуына дейін кез келген уақытта, қылмыстық іс бойынша қаралатын талап, қылмыстық іс бойынша қабылданған үкіммен шешілетін талап» [15, 191 б.]. Бұл анықтаманы толық әрі дәл деп бағалауға болады. Бірақ, біз үшін, қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың берілетін формасы мен оған қойылатын процестің мерзімдер аса маңызды элементтер емес, бұл анықтаманың құқықтық институтының мәнін ашатын сипаттамалары емес. Сондай-ақ прокурордың азаматтық талап қою кезінде жәбірленушінің мүддесінде немесе мемлекет атынан әрекет етуі мүмкін екендігін де атап өту қажет, сондай-ақ азаматтық талапты тек айыпталушыға ғана емес, күдіктіге, тергеу кезеңінде болған тұлғаға да қою мүмкіндігі бар екендігін

көрсету керек. Қылмыстық процестегі ғалымдар әртүрлі авторлар тарапынан «зиян» және «құқыққа қарсы зиян» терминдері арқылы азаматтық талапты анықтауға талпыныс жасалғандықтан, бұл ұғымдардың мағынасына зерттеу жүргізу және оларды айыру қажеттілігі туындайды. Азаматтық заңнама осы ұғымдардың мәнін ашпайды, бірақ ғылыми әдебиетте оларды бірдей деп түсіндіретін пікірлер де кездеседі.

Қорытынды, егер сот үкімде талапкердің азаматтық талапты азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен шешу үшін өтемақы сомасы туралы мәселені беру арқылы қанағаттандыру құқығын таныса, сот азаматтық талапкердің мүдделерін қорғау мақсатында үшінші тұлғалардың мүлкіне тыйым салу мерзімін ұзартуға тиіс екендігі негізделген.

Құқық қолдану тәжірибесінің анықталған проблемалары негізінде қылмыстық істер бойынша азаматтық талап қою бойынша іс қозғау институтының тиімділігін арттыру үшін қажетті қылмыстық іс жүргізу заңнамасына өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар әзірленді.

Қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың маңыздылығын қарастырғанда, Қазақстан аумағында 2024 жылы қылмыстылықтың біршама төмендеуіне қарамастан, жалпы қылмыстар саны әлі де едәуір көп екенін атап өткен жөн. Мәселен, 2024 жылдың қаңтар-желтоқсан айларында 97 мың қылмыс тіркелген, бұл 2023 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тек 37 мыңға аз. Сонымен қатар, меншікке қарсы қылмыстар әлі де ең көп таралған қылмыстардың қатарында қалуда [16]. Қазақстанда нарықтық реттеудің белсенді дамуы жағдайында адам үшін экономикалық игіліктердің маңызы артып, олардың қорғалуын қамтамасыз ету мемлекеттің басты міндеттерінің біріне айналуға. Сондықтан, қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты «қалпына келтіруші әділеттіліктің» маңызды элементі деп орынды түрде атайды.

Қылмыс құрбаны болған тұлға үшін қылмыстық іс аясында азаматтық талаптарды қарау және шешу мүмкіндігі құқықтарының бұзылуын қалпына келтірудің негізгі механизмі болып табылады. Бұл оған келтірілген зиянды тез және ыңғайлы түрде өтеуге мүмкіндік береді. Әрі азаматтық іс бойынша қосымша қатысуды болдырмайды. Бұған қоса, азаматтық талаптарды осылайша қою әдісі жәбірленуші үшін азаматтық іс жүргізу заңнамаларының талаптарына сәйкес талап арыздың рәсімделуі міндетті болмағандықтан, қарапайым болып табылады. Мысалы, талап азаматтық талапкермен ауызша да қойылуы мүмкін, ал бұл талап сот отырысының хаттамасына енгізіледі. Талаптардың дәлелденуінде, сонымен қатар, алдын ала тергеу органдарының жинаған материалдары да пайдаланылады. Бұған қоса, азаматтық талапкер мемлекеттік баж салығын төлеуден босатылады.

Азаматтық талап қылмыстық іс бойынша тек жеке, бірақ қоғамдық мүддені де қанағаттандыратынын атап өту қажет. Қылмыс нәтижесінде келтірілген зиянды өтеу қоғамдық мүдденің мәнін құрайды. Осы жағдайда қылмыс құрбанының бұзылған құқықтарын қалпына келтіру мүмкіндігі мен мемлекеттің қылмыстың теріс әсерлерін жоюға бағытталған мақсаттары сәйкес келеді.

Ғылыми әдебиетте қылмыстың құрбанының бұзылған құқықтарын қалпына келтірудің әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге қызмет ететіні әділ түрде

атап көрсетілген. Бұл категория кінәлі тұлғаға қылмыстың қоғамдық қауіптілігіне сәйкес жаза тағайындаумен ғана шектелмейді, сондай-ақ осы әрекетпен бұзылған тұлғалық құқықтар үшін зиянның орнын толтыруды да қамтиды. Бұдан бөлек, біздің пікірімізше, азаматтық талап қылмыстық сот өндірісінің моральдық негіздерінің көрінісі болып табылады. Орыс тілінен аударғанда «моральдық» деген сөз «рухани», «ар-ождан» деген мағынаны білдіреді және «адал, әділ, адамдық қадір-қасиетке сәйкес, ар-ожданмен, шынайы азаматтық борышқа сай» дегенді білдіреді.

Моральдық және этикалық нормалар, құқықтық нормалар сияқты, қоғамдық қатынастарда маңызды реттеуші функция атқарады. Бірақ бұл ұғымдардың арасындағы өзара байланыс зерттеуді қажет етеді. Себебі құқықтық норма адамнан бөлек өмір сүрмейді. Ол қазіргі қоғам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады, әрі оның даму тенденцияларын толықтай көрсетеді. Мораль мен құқық арасындағы байланыс қазіргі құқықтық реттеудің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. «Құқықты моральдық- нормалардан бөліп қарау оның тиімділігін айтарлықтай төмендетеді». Құқықтық реттеудің моральдық негіздерінің маңыздылығы қоғамның рухани дамуын көрсетеді. Моральдық негіздер мен құқықтық реттеудің өзара байланысы қылмыстық процесте аса маңызды болып табылады, өйткені бұл саланың шеңберінде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын шектеу мүмкіндігі зор.

Қылмыстық процестің заңдары қоғамның рухани нормаларына сәйкес болуының маңыздылығы зор. Азаматтық талап қоюда моральдық негіздер қылмыстық сот ісін жүргізудің негізгі бастамасы ретінде көрініс таппағанымен, кейбір ғалымдар оны қылмыстық процестің принциптеріне жатқызады. Қылмыстық іс бойынша азаматтық талапты қарау тергеу органдарына және сотқа қылмыстық- құқықтық және азаматтық-құқықтық тұрғыдан болған оқиғаларды бір уақытта қарауға мүмкіндік береді, бұл шындықты дәл анықтауға және әділ үкім шығаруға ең жоғары ықтималдықпен мүмкіндік береді. Қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың тиімділігін бағалай отырып, біз жүргізген сауалнамаға қатысқан прокуратура қызметкерлері, соттық-тергеу органдарының қызметкерлері және адвокаттардың басым көпшілігі (71,14%) оң жауап берді. Бұл көрсеткіш қылмыстық іс бойынша азаматтық-құқықтық талаптарды бірлесіп қараудың орынды екендігін көрсетеді [17, 360 б.].

Осылайша, төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

1. Қылмыстық құқықбұзушылықтың құрбаны болған тұлға өзінің еркіне қарамастан қылмыстық процесте қатысуға мәжбүр болып, өзіне жасалған әрекеттің теріс салдарын тікелей сезінеді. Сондықтан мемлекеттің басты міндеті – жәбірленушілерге құқықтарының қалпына келуін тез арада қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін құқықтық жүйе құру.

2. Қылмыстық іс жүргізу бойынша азаматтық талаптың болуы – Кеңестер Одағынан бері отандық заңнаманың құрамдас бөлігі болып табылатын және мемлекет құрылымының өзгеруіне және идеологиялық бағыттардың ауысуына қарамастан өз дамуын жалғастырып келе жатқан тиімді құқықтық механизм.

3. Қылмыстық іс бойынша жеке құқықтық талаптардың бірлесіп қаралу мүмкіндігі қылмыстың жасалуына және жәбірленушіге теріс субъективтік салдарларға байланысты жағдайлар мен фактілердің өзара байланыстылығымен түсіндіріледі.

4. Қылмыстық іс бойынша азаматтық талап азаматтық құқықтан бастау алып, классикалық талап қою болып табылады. Азаматтық талаптың қылмыстық іс барысында қаралуы оның құқықтық табиғатын өзгертіп жібермейді. Ол материалдық және процессуалдық екіжақты сипатқа ие. Бір жағынан, талап жауапкерден қылмыс арқылы келтірілген зиянды өтеуді талап етеді, екінші жағынан – бұзылған құқықтарды қорғау үшін сотқа жүгінуді білдіреді.

5. Қылмыстық іс бойынша азаматтық талаптың құқықтық реттеудегі сипаты оның екіжақты әдістерін: императивті және диспозитивтілігін қамтамасыз етеді. Бұл екіжақты сипат осы құқықтық институттың кең мүмкіндіктерін және икемділігін қамтамасыз етеді. Қылмыс құрбандарының құқықтарын қорғауды ең тиімді түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

6. Қазіргі қылмыстық іс жүргізу заңнамасында азаматтық талаптың қою, қарау және шешу мәселелері бойынша құқықтық реттеудің жетіспеушілігі байқалады. Қажетті құқықтық норманың болмауы жағдайында, құқықтық процесті реттеуге қатысты іс жүргізу нормаларына сәйкесті қолдану әділ болып табылады.

7. Құқықтық құрылымның қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіруді қажет ететіні анық. Өйткені азаматтық талапты қою, қарау және шешу мәселелері бойынша нормалар қылмыстық іс жүргізу заңнамаларының әртүрлі тарауларында бөлініп берілген және әртүрлі сипатқа ие.

8. Қылмыстық іс жүргізу аясында азаматтық талап заңдылықты, әділеттілік пен моральды дамытуға қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған.//[Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берген күні: 24.12.2025.)
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексі 2014 жылы 4 шілде №231-V // [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/> (өтініш берген күні: 04.12.2024.)
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылы 27 желтоқсан № 268–XIII. // [Электрондық ресурс]: URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_ (өтініш берген күні: 04.02.2025.)
4. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс // Под ред. д.ю.н., профессора Б. Х. Толеубековой. Книга первая. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. – 416 с.
5. Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы № 153-VII ҚРЗ. // [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000153> (өтініш берген күні: 04.02.2025.)
6. Борчашвили, И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть [Текст] : научное издание. Т.2 / И. Ш. Борчашвили. - Алматы : Жеті жарғы, 2015. - 720 с.

7. Джансараяева Р.Е., Маликова Ш.Б., Избасова А.Б., Арын А.А., Ергали. А.М. Қылмыстық құқықтың жалпы бөлімінен дәрістер курсы. Оқу құралы. –Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 156 б.
8. Дык А.Г., Муллахметова Н.Е. Гражданский иск в уголовном деле как один из способов возмещения вреда, причиненного преступлением: монография / А.Г. Дык, Н.Е. Муллахметова. М.: Юрлитинформ, 2013. – 288 с.
9. Мами К.А. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. Библиотека Верховного Суда РК. Астана.-2016.-808 с.
10. Есенова Ш. Уголовно-процессуальное право. Республики Казахстан: учебное пособие (2-ое изд.). -Алматы: ИП «LP-Zhasulan», 2021. – 198 с.
11. Никурадзе Н.О. Защита прав гражданского истца в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. - Оренбург, 2017. - 232 с.
12. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: (Очерк теории) / С.Н. Братусь. - М.: Городец-издат, 1996. - 215 с.
13. Тарнавский О.А. Уголовно-процессуальный механизм предъявления и разрешения гражданского иска в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2010. – 158 с.
14. Гурвич М.А. Гражданский иск в уголовном процессе: Лекции для студентов юрид. фак. / Э.Ф. Куцова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. - 35 с.
15. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы [Мәтін] : оқулық. Ерекше бөлім. Сотқа дейінгі сатылар / Б.Қ.Төлеубекова, Қ.Ж.Қапсәлімов, Б.Қ.Шынырбаев, Д.Қ.Бекішев. Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004. - 304 б.
16. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2023-2024 жылғы есебі. // [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.gov.kz/> (өтініш берген күні: 09.02.2025.)
17. Какимжанов М., Алиева М.А. Гражданский иск в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан // Уральский научный вестник. -2016. -Т. 4. -№ 2. - С. 224-228.

Мамырова Салтанат Тулендиевна

Қонаев Университетінің аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КЕДЕН ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ҚАҒИДАТТАРЫ

Андатпа. Ғылыми зерттеу жұмысында цифрандыру жағдайындағы кеден құқығының құқық жүйесіндегі орны кешенді құқық саласы ретінде қарастырылады. Кеден құқығының институтын қалыптастыратын негізгі қағидаттар мен қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілер талданады. Заманауи кеден құқығына тән арнайы салалық қағидаттар жан-жақты талданады.

Кілт сөздер: *кеден құқығы, кеден заңнамасы, қағидаттар, кеден органдары, кеден саласын цифрандыру*

ПРИНЦИПЫ ТАМОЖЕННОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация. В научном исследовании рассматривается место таможенного права в правовой системе в условиях цифровизации как комплексной отрасли права. Анализируются основные принципы и действующие нормативно-правовые

акты, формирующие институт таможенного права. Специальные отраслевые принципы, характерные для современного таможенного права, рассматриваются всесторонне.

Ключевые слова: *таможенное право, таможенное законодательство, принципы, таможенные органы, цифровизация таможенной сферы.*

PRINCIPLES OF CUSTOMS LAW IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. The place of customs law within the legal system in the context of digitalization is examined as a comprehensive branch of law in scientific research. The main principles that form the institution of customs law and the existing normative legal acts are analyzed. The specific sectoral principles characteristic of modern customs law are thoroughly examined.

Keywords: *customs law, customs legislation, principles, customs authorities, digitalization of the customs sector.*

Әлемдік экономиканың жаһандануы мен цифрлануы жағдайында кеден құқық қағидаттары мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Мемлекеттің кедендік реттеу саясаты ұлттық мүдделерді қорғаудың, сыртқы экономикалық қызметті бақылаудың және тауарлар мен капиталдардың заңсыз қозғалысына байланысты қауіптерге қарсы тұрудың маңызды құралы болып табылады. Бұл ғылыми жұмыс кеден құқығының басты қағидаттарын және олардың мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне әсерін талдауға арналған.

Кеден құқығы мемлекеттің құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және сыртқы экономикалық қызметті реттеуде маңызды рөл атқарады. Ол мемлекеттің, бизнестің және қоғамның мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етеді, сыртқы сауданы дамытуға және экономикалық қауіпсіздікті қорғауға ықпал етеді. Құқық жүйесіндегі кеден құқығының орнын анықтау оның ерекшелігін және басқа құқықтық салалармен өзара әрекеттесуін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Кеден құқығының қағидаттары бұл кеден саласындағы барлық кейінгі норма шығарудың түйіні іспетті. Олар үздіксіздік пен нормашығармашылық үдерістің кезектілігін кепілдендіреді, кеден құқығының, кеден заңнамасының және кеден саясатының өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Н.М. Кожуханов мақаласында кеден құқығының пәніне кіретін қоғамдық қатынастардың бірі ретінде кеден шекарасы арқылы қозғалатын тауарлар мен көлік құралдарымен байланысты қатынастар мен қағидаттарын бөліп қарастырады [1].

Заманауи кеден құқығының қағидаттары кеден ісінің арнайы өзіне тән ерекшеліктерін белгілейтін салалық қағидаттар ретінде емес, көбіне жалпы құқықтық және жалпы салалық деңгейде қарастырылып келді. Бұл ғылыми жұмыстың өзге ізденістерден басты артықшылығы осы жерде көрінеді. Яғни, авторлар кеден құқығына тән қағидаттарға теориялық шолу жасаған.

А. Зрячкин еңбегінде кеден құқығының қағидаттарын жүйелі түрде жіктеп, топтастырып қарастырған: халықаралық-құқықтық реттеу қағидаттары, ұлттық құқықтық реттеу қағидаттары [2, 25 б.].

Халықаралық-құқықтық реттеу қағидаттарына: мемлекеттердің егемендік теңдігі қағидаты, кеден ісі мәселелері бойынша халықаралық-құқықтық ынтымақтастық, кедендік кемсітпеушілік қағидасы, ең үлкен кедендік қолайлылық қағидаттары жатады.

Ұлттық құқықтық реттеу қағидаттарына: мемлекет мүддесін қамтитын қағидаттар және азаматтар мен ұйымдардың мүддесін қамтамасыз ететін қағидаттар, кеден органдары қызметінің қағидаттары топтасқан.

Азаматтар мен ұйымдардың мүддесін қамтамасыз ететін қағидаттарына: кеден шекарасының біртұтастығы, кедендік баж мөлшерлемелерінің бірлігі мен өзара байланысы, кедендік режимдерді құқықтық реттеуді бөлу қағидаттары жатады.

Кеден органдары қызметінің қағидаттарына: заңдылық, демократизм, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу қағидаттары жатады.

ҚР Конституциясының 2-бабында «Республиканың егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді, -деп бекіту арқылы «кеден шекарасының біртұтастығы» қағидасын ұстанатынын көрсетеді [3].

Кеден органдары қызметінің басшылыққа алатын қағидаттарына тоқталсақ: ҚР Кедендік реттеу туралы кодексіне сәйкес, 11- бабында көрсетілген қағидаттарға негізделеді [4].

Ең алдымен құқықтың барлық саласында басшылыққа алынатын «заңдылық» қағидаты. Заңдылық қағидаты кеден құқығында іргелі қағидат болып табылады және кеден қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілердің сақталу міндеттілігін білдіреді. Бұл қағидат кеден органдарының, сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың және өзге де субъектілердің барлық іс-әрекеттері заңнамаға және халықаралық келісімдерге негізделуге тиіс деп болжайды.

Заңдылық қағидаты кедендік әкімшілендірудің ашықтығы мен болжамдылығын қамтамасыз етуге, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және мемлекет мүдделерін қорғауға ықпал етеді. Заңдылық қағидатын іске асыру нормалардың орындалуын қатаң бақылауды, оларды бұзғаны үшін жауапкершілікті және заңнаманы үнемі жетілдірумен сипатталады. Цифрландыру және халықаралық интеграция жағдайында заңдылық қағидатының басымдығы кедендік рәсімдер жүйесінің тиімділігін арттырудың және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін нығайтудың негізгі факторына айналады.

Заманауи кеден құқығының негізгі заңдылық қағидатының көрінісі ретінде кеден заңнамаларының өзгермелі экономикалық және технологиялық жағдайларға бейімдеу жағдайында Еуразиялық экономикалық одаққа кіретін Армения, Беларусь мен Қазақстан, Қырғыстан және Ресей мемлекеттерінің кеден заңнамаларына [5,6, 7, 8] ұлттық нормаларды үйлестіруге және бизнес үшін

кедергілерді азайтуға бағытталған тұрақты өзгерістер енгізуі және ЕАЭО Кеден кодексінің нормаларын сақталуы мен орындалуын камтиды [9].

Кеден құқығындағы «жариялылық» қағидаты кеден органдарының қызметі, сыртқы экономикалық қызметті реттейтін нормативтік құқықтық актілер мен рәсімдер туралы ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету болып табылады. Бұл қағидат кедендік әкімшілендірудің ашықтығын арттыруға, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған.

Жариялылық қағидатын іске асыруда кедендік рәсімдерді цифрландыру, электрондық сервистерді енгізу және ашық ақпараттық ресурстарды пайдалану маңызды рөл атқарады. Қоғамдық бақылау және бизнес-қоғамдастықпен өзара іс-қимыл тетіктерін дамыту кеден органдарына деген сенімді қалыптастыруға және олардың қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Осылайша, жариялылық қағидаты оның заңдылығын, болжамдылығы мен тиімділігін қамтамасыз ететін қазіргі кедендік саясаттың ажырамас элементі болып табылады.

Кеден құқығындағы «барлығының заң алдындағы теңдігі қағидаты» сыртқы экономикалық қызметтің барлық субъектілерінің меншік нысанына, азаматтығына немесе құқықтық мәртебесіне қарамастан кеден органдары алдында бірдей құқықтары мен міндеттері бар екенін білдіреді. Бұл қағида кеден заңнамасын қолдануда кемсітушілік пен артықшылықтарға жол бермеуді қамтамасыз етеді.

Заң алдындағы теңдік салық салуда, кедендік рәсімдерді реттеуде және мемлекеттің экономикалық мүдделерін қорғауда әділдікке ықпал етеді. Оны іске асыру заңнаманы қатаң сақтауды, кедендік әкімшілендірудің ашықтығын және кеден органдарының қызметіне тиімді бақылауды талап етеді.

ЕАЭО шеңберінде тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету қағидаты тауарларды кедендік шекара арқылы өткізетін тұлғалар үшін, сондай-ақ, кеден ісі саласындағы қызметті жүзеге асыратын субъектілер үшін әділ және кемсітпейтін жағдайларды қамтамасыз етуге бағытталған.

Қорытындылай келе, кеден құқығының қағидаттарын жан-жақты қарастырудан келесідей тұжырым жасауға болады. Кеден құқығының қағидаттары кеден ісінің бөлігі болып табылатын кеден құқығының негізін түсінуге жол ашады және кеден ісіндегі мемлекет пен азаматтардың және ұйымдардың мүдделерін көрсетеді. Заманауи кеден құқығына тән қағидаттарын әлі де болса заманауи өзгерістерге ұшырауы мүмкін. Жаһандану және цифрландыру жағдайында кеден құқығы тиімді бақылау мен бизнес және халықаралық сауда үшін қолайлы жағдайлар жасау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, кешенді сала ретінде дамуын жалғастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Правовые аспекты таможенного право. Н.М. Кожуханов. Вестник Российской таможенной академии, № 4, 2016
2. А.М. Зрячкин. Таможенное право в системе российского права: дисс..канд. юрид. наук., Саратов, 200,0 – 176 с.

- 3.Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамыз. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
- 4.Қазақстан Республикасындағы кедендік реттеу туралы Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсандағы № 123-VI ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000123>
- 5.Кедендік реттеу туралы Армения Республикасының заңы 7 қазан 2022 жылғы № ЗР-353
- 6.Кедендік реттеу туралы Беларусь Республикасының заңы 10 қаңтар 2014 жылғы № 129-З
- 7.Кедендік реттеу туралы Қырғыстан Республикасының Заңы 31 желтоқсан 2014 жылғы № 184
- 8.Кедендік реттеу туралы Ресей Федерациясының заңы 03 тамыз 2018 жылғы N 289-ФЗ
- 9.Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартты ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 13 желтоқсандағы № 115-VI ҚРЗ

Маткаримова Гульчехра Абдусаматовна

доктор юридических наук, доцент, Республика Узбекистан, г. Ташкент
Д.Чиниев

доктор юридических наук, доцент, Республика Узбекистан, г. Ташкент

ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье рассматривается коррупция как сложное и системное явление, оказывающее разрушительное влияние на институты государства, экономику и общество. Авторы анализируют основные причины коррупции, включая слабость институтов, недостаток прозрачности, правовой нигилизм и социальные установки, способствующие её распространению. Особое внимание уделено последствиям коррупции, таким как снижение доверия к власти, рост неравенства и торможение социально-экономического развития. В заключение предлагаются меры по борьбе с коррупцией, акцент делается на необходимости системного подхода, укрепления правовых механизмов и формирования культуры нетерпимости к коррупционному поведению.

Ключевые слова: *коррупция, государственное управление, правовая система, антикоррупционная политика, социальные последствия, институциональная слабость, общественное доверие.*

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМУЫНЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ОДАН АРЫ ЖЕТІЛДІРУ БОЛАШАҒЫ

Андатпа. Мақалада сыбайлас жемқорлық мемлекеттік институттарға, экономикаға және қоғамға деструктивті әсер ететін күрделі және жүйелі құбылыс ретінде қарастырылады. Авторлар сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептерін, соның ішінде әлсіз институттарды, ашықтықты, құқықтық нигилизмді және оның таралуына ықпал ететін әлеуметтік көзқарастарды талдайды. Билікке сенімнің төмендеуі, теңсіздіктің күшеюі және әлеуметтік-экономикалық дамудың баяулауы сияқты сыбайлас жемқорлықтың салдарына ерекше назар аударылады.

Қорытындылай келе, жүйелі көзқарас, құқықтық тетіктерді күшейту және сыбайлас жемқорлық мінез-құлқына төзбеушілік мәдениетін дамыту қажеттілігіне баса назар аударып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шаралары ұсынылады.

Түйін сөздер: *сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік басқару, құқықтық жүйе, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, әлеуметтік салдарлар, институционалдық әлсіздік, халықтың сенімі.*

PROSPECTS FOR FURTHER IMPROVEMENT OF THE POLITICAL AND LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Abstract. This article explores corruption as a complex and systemic phenomenon that undermines state institutions, the economy, and society as a whole. The authors analyze the main causes of corruption, including institutional weakness, lack of transparency, legal nihilism, and social attitudes that facilitate its spread. Particular attention is given to the consequences of corruption, such as declining trust in government, growing inequality, and impediments to socio-economic development. The article concludes with proposed anti-corruption measures, emphasizing the need for a systemic approach, strengthening legal frameworks, and fostering a culture of intolerance towards corrupt practices.

Keywords: *corruption, public governance, legal system, anti-corruption policy, social consequences, institutional weakness, public trust.*

Повышение роли и значения, общественной активности институтов гражданского общества в осуществлении демократических преобразований является одной из основ построения правового демократического государства.

За последние годы обновления и построения нового Узбекистана на основе положительного зарубежного опыта, с учетом национальных интересов, отдельное внимание было уделено **развитию институтов гражданского общества.**

От эффективного взаимодействия государственных органов с ННО зависят также и результаты решения проблем махаллей, улучшения благосостояния населения.

Республика Узбекистан также осознает важность организованной части нашего общества стремиться создать все необходимые организационно-правовые предпосылки для их прогрессивного развития.

В этой связи, только за период 2017-2024 гг. было принято около **40** актов законодательства, направленных на повышение эффективности и активности деятельности институтов гражданского общества, создана необходимая институциональная база для их всемерной поддержки.

Справочно: *за указанный период принято 37 актов законодательства, в том числе 2 закона, 9 Постановлений палат Олий Мажлиса, 4 Указа Президента, 9 Постановлений Президента, 13 Постановлений Кабинета Министров.*

Принятые меры позволили снизить налоговое бремя для ННО, запустить портал e-ngo.uz, дающий возможность органам юстиции оказывать услуги ННО в

электронной форме, организовать социальный проект «Мы вместе» по поддержке лиц с инвалидностью и объединяющих их ННО, предусмотреть организацию в каждом регионе «Домов негосударственных некоммерческих организаций».

***Справочно:** такие доходы ННО, как целевые поступления на содержание ННО и ведение им уставной деятельности (взносы, пожертвования, доходы в виде безвозмездно полученных услуг, имущество и др), превышение суммы положительной курсовой разницы над суммой отрицательной курсовой разницы, объекты недвижимого имущества, земельные участки, использование водных ресурсов не подлежат налогообложению, а их имущество амортизации.*

Наряду с указанными льготами, был также отменен порядок согласования мероприятий ННО с регистрирующим органом, упрощен порядок получения ННО денежных средств, имущества от зарубежных субъектов и предоставления отчетов госорганам и др.

Активизации деятельности ННО безусловно способствовали и конституционные нововведения. Основополагающим документом, заложившим прочный фундамент институтов гражданского общества на долгосрочный период без приувеличения можно сказать стала Обновленная Конституция, которая усилила конституционные основы формирования и развития институтов гражданского общества, их активного участия в управлении делами общества и государства.

Так, принимая во внимание роль и значение институтов гражданского общества в развитии общества и государства в положения обновленной Конституции была введена отдельная **глава XIII**, посвященная данным институтам.

В данном случае, стремление Республики Узбекистан создать все условия для полноценного развития организованного гражданского общества усматривается с первоначальных действий законодателей, а именно с переименования **главы 13 «Общественные объединения»** старой редакции Конституции на **«Институты гражданского общества»** в новой её редакции, что свидетельствует о готовности и желании государства поддерживать всех участников гражданского общества.

О чем это говорит, это говорит о том, что приведение в отдельной норме Основного закона расширенного состава институтов гражданского общества создает условия для развития как общественных объединений, так и остальных участников организованного гражданского общества, что предполагает подачу необходимого посыла для последующего развития отраслевых актов законодательства этой сферы и единообразного и уважительного отношения правоприменителей к представителям так называемого «третьего сектора».

Так как, **«третий сектор»**, получивший такое толкование в США и других развитых западных странах не только вносит существенный вклад в развитие экономики и способствует снижению социальной напряженности за счет создания рабочих мест, но и демонстрирует заметные достижения в социальной сфере (*значительный процент детских садов, домов престарелых, инвалидов,*

больниц и других аналогичных учреждений находится в ведении некоммерческих организаций).

«Третий сектор», получивший такое толкование в США и других развитых западных странах, не только вносит существенный вклад в развитие экономики и способствует снижению социальной напряженности за счет создания рабочих мест[1], но и демонстрирует заметные достижения в социальной сфере (значительный процент детских садов, домов престарелых, инвалидов, больниц и других аналогичных учреждений находится в ведении некоммерческих организаций)[2].

Поэтому, закрепление конституционного обязательства для государства, когда оно «обеспечивает соблюдение прав и законных интересов негосударственных некоммерческих организаций, создает им равные правовые возможности для участия в жизни общества», «гарантирует свободу деятельности религиозных организаций, действующих в установленном законом порядке», «гарантирует свободу деятельности средств массовой информации, реализацию ими права на поиск, получение, использование и распространение информации» стало важным условием формирования сильного гражданского общества.

Установление обоюдного обязательства о недопустимости вмешательства государственных органов и должностных лиц в деятельность негосударственных некоммерческих организаций, и наоборот, негосударственных некоммерческих организаций в деятельность государственных органов и должностных лиц, способствует реальному действию принципа законности во взаимоотношениях.

Нововведения позволили гражданам и институтам гражданского общества осуществлять общественный контроль за формированием и исполнением государственного бюджета.

***Справочно:** Реализуемая сегодня в нашей стране государственная система «Открытый бюджет» создает возможности для реального осуществления действенного общественного контроля над бюджетным процессом, получения полной и достоверной информации об особенностях финансового обеспечения задач и функций государства. Данное нововведение позволяет вовлечь граждан и институты гражданского общества в процессы формирования государственного бюджета, определения его доходной и расходной частей, исполнения бюджетного законодательства.*

Помимо этого, внесенные поправки наделили граждан Республики Узбекистан, обладающих избирательным правом, в количестве не менее ста тысяч человек наряду с Сенатом Олий Мажлиса, Уполномоченным Олий Мажлиса по правам человека (омбудсман), Центральной избирательной комиссией правом законодательной инициативы, стало ярким примером реализации демократических идеалов гражданского общества.

Введение обязательства высшему представителю исполнительной власти – Кабинету Министров осуществлять меры по поддержке институтов гражданского общества, обеспечивать их участие в выработке и реализации программ социально-экономического развития и социального партнерства дают реальную

возможность воплотить вводимые конституционные и отраслевые положения законодательства на практике.

Внесение конституционных поправок безусловно послужило дальнейшему обеспечению стратегического развития государства, открытости и транспарентности деятельности госорганов, в конечном итоге, способствовало поднятию на качественно новый уровень диалога между обществом и государством.

В этой связи, следует подчеркнуть особую роль и место махалли в качестве опорного звена общественного управления и контроля. Поэтому на конституционном уровне было закреплено право органов самоуправления граждан самостоятельно и в рамках закона решать вопросы местного значения исходя из интересов граждан, исторических особенностей развития, а также национальных ценностей, местных обычаев и традиций.

На этом пути проделано достаточно много законодательных и практических работ. Между тем, усиление роли и места махалли в обществе, в решение социально-экономических вопросов на местах всегда оставалась одной из приоритетных задач государства.

В этой связи, в целях реализации положений статьи 127 Конституции, для создания необходимых условий для функционирования органов самоуправления граждан, содействия в реализации ими определенных законом полномочий было принято решение о создании централизованного органа – **Ассоциации махаллей Узбекистана**, и ее подразделений в регионах, районах.

Помимо этого, для создания системы государственной поддержки институтов гражданского общества, а также дополнительных условий для повышения эффективности социально значимых программ был принят Указ Президента Республики Узбекистан от 26 августа 2024 г., № УП-124 “О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственной поддержки институтов гражданского общества”[3], в соответствии с которым предусмотрено:

слияние общественных фондов по поддержке негосударственных некоммерческих организаций и других институтов гражданского общества при Олий Мажлисе, Жокаргы Кенесе Республики Каракалпакстан и местных кенгашах и образование на их базе Общественного фонда по поддержке институтов гражданского общества при Олий Мажлисе, а также его отдельных подразделений в Республике Каракалпакстан, областях и городе Ташкенте;

создание Парламентской комиссии по управлению средствами Фонда из числа депутатов Законодательной палаты и членов Сената Олий Мажлиса, в которой ежегодно председательствуют представители палат парламента в порядке очередности, привлечение к ее деятельности заинтересованных министерств и ведомств, а также активных представителей общественности;

передача Парламентской комиссии полномочия по награждению представителей институтов гражданского общества и инициативных граждан нагрудным знаком «Фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси учун» («За вклад в развитие гражданского общества») и др.

Также было предусмотрено снижение на период с 1 октября 2024 года до 1 октября 2027 года на 50 процентов ставки налога, установленные по следующим видам налога, уплачиваемого в рамках проектов государственных грантов и социальных заказов, осуществляемых за счет средств Фонда:

налог на доходы физических лиц, уплачиваемый с доходов специалистов, привлеченных к проекту на основе трудового и гражданско-правового договоров, полученных в виде оплаты труда;

социальный налог, уплачиваемый ННО, средствами массовой информации и органами самоуправления граждан по расходам оплаты труда.

Помимо этого, устанавливался порядок, в соответствии с которым: общественные фонды, не имевшие денежный оборот на банковских счетах в течение одного календарного года, проводят аудиторскую проверку своей деятельности в данном календарном году в добровольном порядке и др.

Проведенные реформы в сфере развития институтов гражданского общества позволили с 2016 года по настоящее время увеличить количество ННО на **73%**.

Справочно: если количество зарегистрированных ННО в 2016 году составляло 8700, 2017 году – 9235, 2018 году – 9860, 2019 году – 10502, 2020 году – 9161, то на 2024 год их количество составляло 11956[4].

В течении только 2024 года:

– было зарегистрировано **413** ННО, на сегодняшний день их количество составляет – **11956** (согласно электронного портала ННО).

– со стороны ННО проведено **21790** мероприятий.

– согласовано привлечение из зарубежа **271 млрд** сумов денежных средств.

– через портал ННО www.e-ngo.uz было оказано более **18099** государственных услуг.

– с 1 января 2024 года в целях дальнейшего усиления защиты прав и законных интересов работников СМИ в информационной системе «Юридическая помощь» (Е-адвокат) предусматривалось создание отдельного раздела, отражающего подробную информацию об адвокатах, специализирующихся на защите прав граждан в сфере СМИ, и их практическом опыте в этом направлении (согласно п. 7 Дорожной карты по реализации Концепции развития гражданского общества на 2023 и 2024 годы”, утверждена ПКМ от 06.05.2023 г., № 192) и др.

Вместе с тем, для наиболее полного охвата прав и интересов граждан на местах во взаимоотношениях государственных структур с ННО, особое внимания заслуживает **сотрудничество на местном уровне**.

Однако на местах не имеется эффективных механизмов взаимодействия государственных органов с негосударственными некоммерческими организациями.

Хотя при государственных органах и созданы общественные советы, они носят формальный характер и в действительности не работают. В связи с этим, имеется необходимость укрепления механизмов общественного контроля за их деятельностью через расширение полномочий общественных советов.

Общественность практически не вовлечена в процесс обсуждения инициатив (в том числе законодательных) местных органов власти, нет механизмов взаимодействия с представителями гражданского общества и экспертными сообществами. Есть также необходимость дальнейшего укрепления прозрачности госуправления через цифровизацию процессов и создания платформ для общественного диалога[5].

Волонтерские движения и инициативы, направленные на решение местных социальных проблем, также способствовали бы укреплению взаимосвязей между государством и обществом [6].

Внедрение эффективных механизмов повышения роли и места ННО, особенно женских сетей в улучшения благосостояния семей отвечает требованиям сегодняшнего дня.

Вопрос организации и привлечения региональных молодежных ННО к сотрудничеству с государственными органами на местах также остается открытым.

Вопросы сохранения окружающего нас мира, экологии также зависят от участия в этом процессе граждан. Однако в этой сфере не хватает гражданских инициатив.

Вместе с тем создание условий для участия граждан и гражданских организаций в принятии решений по экологическим вопросам, повышение их вовлеченности в эти процессы, прежде всего на местах на сегодняшний день желает лучшего.

Хотя в республике и действуют ННО (всего 230) в сфере экологии, однако не чувствуется их роли и влияние на оздоровление окружающей среды, сохранения экофонда республики.

***Справочно:** всего 230, из них зарегистрированы в Министерстве юстиции – 23, в Андижанской области – 10, Ферганской – 18, Хорезмской – 9, Сирдарьинской – 5, Жиззакской – 16, Кашкадарьинской – 20, Наваинской – 11, Наманганской – 4, Самаркандской – 9, Ташкентской области – 9, г. Ташкенте – 13, Каракалпакской Республике – 46, Сурхандарьинской – 18, Бухарской области – 19.*

Актуальным остается также вопрос выполнения предвыборных программ депутатов, политических партий, организация общественного контроля за их исполнением.

На основании вышеизложенных предлагаются следующие предложения направленные на усиление роли институтов гражданского общества в управлении делами общества и государства и укрепления сотрудничества между ННО и органами государственной власти.

1. Развитие эффективного сотрудничества государственных структур с институтами гражданского общества на местном уровне – важнейшая форма обеспечению своевременного и полного решения проблем населения.

Для организации эффективного взаимодействия государственных органов с ННО на местах, представляет интерес практика создания бюро консультаций для граждан – модель взаимовыгодного сотрудничества между

местной властью и ННО в деле информирования и поддержки граждан в их повседневной жизни.

Справочно: Бюро консультаций для граждан предоставляют **бесплатные, конфиденциальные, объективные, независимые консультации** гражданам через **ННО по любому вопросу, касающемуся различных аспектов их жизни**[7].

Такая форма взаимодействия с гражданским сообществом зародилась в **Великобритании** в 1939 году и прошла путь от служб экстренной помощи в период 2-й мировой войны до профессионального национального агентства [8]. Данный орган в настоящее время действуют в более **2800** населенных пунктов Англии, Уэльса и Северной Ирландии[9].

Следует отметить, что на основании вышеприведенного зарубежного опыта, в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 сентября 2019 г., № 741 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы юридической помощи и доведения населению правовой информации» создана негосударственная некоммерческая организация «Мадад» с региональными подразделениями в областях и районах.

Основными задачами которой определены:

- предоставление бесплатных юридических консультаций населению;
- выработка предложений по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики;
- разработка инновационных идей, направленных на повышение правосознания и правовой культуры населения;
- обеспечение работы информационно-правового портала «Advice.uz» (e-maslahat.uz) и его постоянное обновление.

Однако, за время своей работы данная организация не нашла своего места на региональном, местном уровне, у населения она ещё не пользуется популярностью (*люди зачастую не знают о ней*).

В этой связи, предлагается:

усилить роль и место ННО «Мадад», прежде всего на местах, укрепить организационно-правовые основы её деятельности (*например, предоставление права в интересах граждан предоставлять искивые заявления в суд на примере ТПП и др.*), что непременно даст новый импульс в развитии общественного диалога между государственными органами и населением.

Справочно: Торгово-промышленная палата и ее территориальные управления освобождены от уплаты государственной пошлины в судах по гражданским делам – по искам в интересах членов палаты, в своих интересах, а также по жалобам на решения органов государственного и хозяйственного управления, органов государственной власти на местах, действия (бездействие) их должностных лиц.

2. Другой интересной формой сотрудничества местных органов государственной власти с ННО, является **практика обсуждения бюджетов районов, финансируемых с центральных источников с институтами гражданского общества**, активно работающими на этой территории. При этом, контроль за осуществлением проектов, финансируемых из местного бюджета,

также осуществляется со стороны общественных организаций (на примере немецких местных органов).

Справочно: согласно абз.2 ст.28 Основного закона ФРГ общинам предоставлено право регулировать в рамках закона все дела местного сообщества. На муниципальном уровне наряду с избирательным правом, жители имеют такие права как граждане (не только право посещать открытые заседания совета). Совет со своей стороны обязан проводить собрания жителей, выделять часы вопросов и ответов, слушания, информировать их о самых важных проблемах общины[10].

Право на участие в принятии решений жители осуществляют путем специальных заявок, а граждане – в виде гражданских требований и решений. Подписанная 5% жителями заявка обязывает Совет рассматривать затронутые в ней вопросы и принимать соответствующее решение. Гражданское же требование предполагает, что граждане намерены сами вместо Совета решить какой-либо вопрос. Как правило его должны подписать от 10 до 100 граждан, после чего состоится гражданское решение.

Вместе с тем следует отметить, хотя в Законе «О государственной власти на местах» к основным полномочиям областного, районного и городского Кенгаша народных депутатов отнесены:

заслушивание отчетов территориальных распорядителей бюджетных средств, финансируемых из соответствующих бюджетов, об эффективности использования бюджетных средств и достигнутых результатах;

рассмотрение и принятие местных бюджетов областей и города Ташкента, а также бюджетов районов и городов по представлению соответственно хокимов областей и города Ташкента, районов и городов (ст. 24).

Однако в данных нормах, при обсуждениях участие представителей гражданского общества не предусмотрены.

В этой связи, в целях усиления влияния институтов гражданского общества на принятие решений государственных органов **предлагается:**

– внедрить практику обсуждения бюджетов районов, финансируемых с центральных источников с институтами гражданского общества;

– создание на местах публичных электронных платформ (веб-сайты, приложения), онлайн каналов например на Ютуб-канале, где представители гражданского общества, простые граждане также и в заочной (офф-лайн) форме могут участвовать при обсуждении бюджетов и заслушивания отчетов ответственных лиц по ним.

3. Следует отметить, что создание в апреле 2020 года отдельного органа при Главе государства – Общественной палаты и его представительств, придало новый импульс в деле налаживания системного и эффективного диалога государственных органов с институтами гражданского общества, расширения участия населения в управлении делами государства, усиления общественного контроля за деятельностью госорганов.

При этом, формирование состава Общественной палаты, в том числе 18 его членов, назначаемых Президентом, а также его региональных подразделений из

числа граждан, представителей ННО, внесших большой вклад в развитие общества и государства преследовала цель – оказать позитивное влияние на принимаемые решения и акты законодательства, ввиду **информирования госорганов о настроениях в обществе.**

В целях повышения эффективности деятельности Общественной палаты и его региональных подразделений предлагается:

– на основе изучения общественного мнения **определение актуальных проблем** развития институтов гражданского общества и на их основе инициирование **проведение фундаментальных и практических исследований** с участием научно-экспертных кругов;

– **обязательное проведение общественной экспертизы** при подготовке проектов нормативно-правовых актов по наиболее актуальным вопросам социально-экономической жизни страны вызывающим особый интерес у общественности и др.

4. Актуальным является вопрос расширения участия молодежи в деятельности местных органов власти, создание новых возможностей для молодых людей участвовать в принятии их решений, в том числе организация молодежных советов при них.

Поддержка волонтерских движений и инициатив, направленных на решение местных социальных проблем, также будет способствовать укреплению взаимосвязей между государством и обществом.

5. Большим вопросом сохранения здоровья, генофонда нации является охрана и защита окружающей среды.

Для создания условий для участия граждан и институтов гражданского общества в принятии решений по экологическим вопросам предлагается:

усилить организационно-правовые формы участия специализированных ННО в сфере экологии;

– укрепить их место и роль в решении экологических проблем, создание эффективных механизмов общественного контроля за проектами, затрагивающими окружающую среду.

Вместе с тем, следует отметить, что в Законе «Об экологической экспертизе» «Экологическая экспертиза осуществляется в виде государственной и общественной экологической экспертизы, а также экологического аудита» (ст. 4).

Однако в положениях данного Закона не раскрыты механизмы и формы реализации проведения общественной экологической экспертизы. Данный механизм защиты окружающей среды в правовом поле остается не задействованным.

В этой связи предлагается усилить правовые рычаги участия ННО в данном виде защиты экологии.

5. Продвижение предпринимательства среди сельских женщин, формирование и усиление роли женских ассоциаций, ННО и женских сетей через социальную мобилизацию, интенсивное организационное становление, а также техническое и финансовое содействие в переработке домашней (огородной), сельскохозяйственной, иной продукции придаст дополнительный материальный вклад в фонд каждой семьи.

В этой связи, предлагается Комитету женщин совместно с причастными министерствами и ведомствами проработать вопрос **организации кластерного производства** начиная от **производства** домашней продукции, её **переработки** и **организации продажи** через специализированные торговые магазины (*в сельских местностях этот вопрос остаётся весьма острым*).

6. Организация сотрудничества парламента с ННО для организации мониторинга и общественного контроля выполнения предвыборных обещаний и государственных программ депутатов, политических партий.

Справочно: в США гражданские организации и НПО активно участвуют в мониторинге выполнения предвыборных обещаний и государственных программ, что способствует повышению подотчетности[11].

Пример: Швеция и участие граждан. В Швеции граждане активно участвуют в процессе формирования политики и контроле за ее выполнением через различные каналы обратной связи и участие в общественных обсуждениях[12].

В этой связи предлагается:

создание независимых наблюдательных групп и платформ для оценки и проверки выполнения обещаний служат в качестве механизмов реализации данной идеи.

Усиление взаимодействия государственных органов с институтами гражданского общества будет служить ускоренному развитию территорий, кроме того, удержит чиновников от принятия решений, актов законодательства противоречащих интересам граждан, будет способствовать своевременному и полному решению наболевших социально-экономических проблем населения, в конечном итоге достижению целей стратегического развития государства.

И самое главное, сегодня, как никогда, опираясь на богатый опыт взаимовыгодного сотрудничества, диалога государства и институтов гражданского общества, важно не останавливаться на достигнутом, необходимо активизировать и расширять направления дальнейшей работы, эффективно использовать потенциал гражданского общества в решении насущных задач.

Список использованной литературы

1. Salamon, L. M., Sokolowski, S. W., & List, R. (2003). Global Civil Society: An Overview. Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
2. Anheier, H. K. (2005). Nonprofit Organizations: Theory, Management, Policy. Routledge. [Описывает роль НКО в предоставлении социальных услуг, включая учреждения ухода и здравоохранения.] <https://lex.uz/docs/7083846>
3. Информация с сайта Министерства юстиции Республики Узбекистан.
4. Mergel, I., Edelman, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. Government Information Quarterly, 36(4), 101385. [Рассматривает цифровизацию как способ повышения прозрачности и вовлечения граждан.]
5. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster. [Анализирует роль гражданской активности и волонтерства в укреплении социального капитала и доверия между обществом и институтами.]

6. Dean, H. (2013). Social Policy (2nd ed.). Polity Press. [Описывает деятельность организаций третьего сектора, включая Citizens Advice, в системе социальной поддержки.]
7. Wykes, D. (2004). Citizens Advice Bureaux and the Second World War: The Hidden History of a National Movement. In Horton, S. & Farnham, D. (Eds.), Public Management in Britain (pp. 102–117). Palgrave Macmillan. [История зарождения службы Citizens Advice в контексте Второй мировой войны.]
8. Harris, B. (2010). The Origins of the British Welfare State: Social Welfare in England and Wales, 1800–1945. Palgrave Macmillan. [Упомянут масштаб и территориальное распространение бюро в XX веке.]
9. Ipsen, J. (2014). Staatsrecht I: Verfassungsrecht. 14. Aufl. München: C.H. Beck. [Подробно комментирует ст. 28 GG и права местных сообществ в ФРГ, включая механизм участия граждан.]
10. Salamon, L. M. (2012). The State of Nonprofit America (2nd ed.). Brookings Institution Press. [Описывает участие НПО в мониторинге и обеспечении подотчетности власти в США.]
11. Pierre, J. (2000). Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy. Oxford University Press. [Анализирует модели участия граждан в странах Северной Европы, включая Швецию, и их влияние на демократическое управление.]

Меирбекова Гулжазира Болатовна

*«Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,
e-mail: Meirbekova67@mail.ru*

Шамет Дания Құрбанбекқызы

*«6В04201-Құқықтану: сот-прокурорлық қызмет»
мамандығының 4-курс студенті, Абай атындағы ҚазҰПУ,*

ЗАНДЫ ТҰЛҒАНЫ ҚАЙТА ҰЙЫМДАСТЫРУ ИНСТИТУТЫНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ МАҢЫЗЫ

Андатпа. Мақалада қайта ұйымдастыру процесін құқықтық реттеу мәселелеріне және заңды тұлғаларға қатысты азаматтық заңнамадағы соңғы өзгерістерге байланысты заңды тұлғаларды қайта құру анықтамасы беріледі.

Сонымен қатар, Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыруды жан-жақты зерделеу барысында заңды тұлғалардың қатысушылығының құқықтық мәртебесін өзгертуге бағытталған қайта құру құқықтық қатынастардың жеке элементтері зерттеледі. Заңды тұлғаны қайта құру бойынша азаматтық заңнаманың жаңа нормаларына баға беріледі.

Түйін сөздер: *заңды тұлға, қайта ұйымдастыру, біріктіру, қосу, бөлу, бөліп шығару, қайта құру.*

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНСТИТУТА РЕОРГАНИЗАЦИИ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА

Аннотация. В статье дается определение реорганизации юридических лиц в связи с проблемами правового регулирования процесса реорганизации и

последними изменениями гражданского законодательства, касающимися юридических лиц.

Кроме того, в ходе комплексного исследования реорганизации юридического лица изучаются отдельные элементы правоотношений реорганизации, направленных на изменение правового положения участников юридических лиц. Оцениваются новые нормы гражданского законодательства о реорганизации юридического лица.

Ключевые слова: *юридическое лицо, реорганизация, слияние, присоединение, разделение, выделение, преобразование.*

THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF THE INSTITUTE OF LEGAL ENTITY REORGANIZATION

Annotation. The article defines the reorganization of legal entities in connection with the problems of legal regulation of the reorganization process and the latest changes in civil legislation concerning legal entities.

In addition, in the course of a comprehensive study of the reorganization of a legal entity, individual elements of the legal relations of reorganization aimed at changing the legal status of participants in legal entities are studied. New norms of civil legislation on the reorganization of a legal entity are assessed.

Key words: *legal entity, reorganization, merger, accession, division, separation, transformation.*

Қазақстан Республикасының Президенті Қасымжоларт Тоқаев өзінің биылғы кезекті Жолдауында: «Биыл біз жаңа кезеңге қадам бастық. Халқымыз жалпыұлттық референдумда саяси жаңғыру бағдарын қолдады. Конституциялық реформа Жаңа, Әділетті Қазақстанды құру жолындағы аса маңызды қадам болды. Еліміздегі саяси жаңғыру енді экономикалық өзгерістерге ұласуға тиіс.

Біз «Азамат – бизнес – мемлекет» арасындағы қатынасты түбегейлі өзгертеміз. Мемлекет, ең алдымен, бәріне бірдей мүмкіндік беріп, әділдік орнатады. Қоғам игілігіне арналған қызмет деңгейі жоғары болуына кепілдік береді»-деген болатын [1].

Азаматтық ғылымның дамуы еліміздегі кәсіпкерліктің дамуымен, өндірістің дамуымен және азаматтық құқықтық қатынастардың дамуымен тығыз байланысты. Заңды тұлға институты мен заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру институты кәзіргі кезеңде үлкен ауқымды институттар болып қалыптасқан. Заңды тұлғаны құру, қайта құру азаматтық-құқықтық сипаттағы қатынастардың ішіндегі цивилистік зерттеу ғылымының өзін де, заңды тұлғалар туралы заңнаманы да дамыту, жетілдіру үшін қажет құқықтық байланыстары бар зерттеу объектісі.

Азаматтық заңнама ешқашан қайта құру институтын құқықтық реттеудің реттелген жүйесінің болуымен ерекшеленбеген. Регламент жеке, мағынасыз баптармен шектелді. Шындығында азаматтық-құқықтық нормалардың азаматтық айналымда қалыптасып жатқан, сәйкес құқықтық нысанын таппаған қатынастардан артта қалуы осы қатынастарды жасауға тиісті құқықтық нысандар мен ұғымдарды іздеу қажеттілігін туғызды. Қолданыстағы заңнамалық

құрылымды қолдану проблемалары көбейген сайын оған практиктердің, ғалымдардың және заң шығарушылардың қызығушылығы артты. Заңды тұлғаларды қайта құруға байланысты дауларды қараудағы сот тәжірибесін қарау осы институттың мәнін түсіндіруде келіспеушілікті көрсетеді. Ғылымда қайта құрудың бірыңғай тәсілі әзірленбеген. Қайта ұйымдастыруды реттеу процесінде туындайтын қиындықтар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне қайта құру туралы негізгі ережелерді жалпылау, оларды егжей-тегжейлі реттеу арқылы жетілдіру қажеттілігіне дұрыс көз жеткізуге әкелді [2]. Соңғы бірнеше жылда Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне жаңа ережелерді дайындау бойынша жұмыс жүргізілуде, олардың айналасында елеулі ғылыми пікірталастар болды.

Заңды тұлғаны қайта құру институтының талаптары азаматтық құқықтың жекелеген нормаларында бар, ол құқықтық қорғау азаматтық немесе басқа заңнаманың жалпы принциптері мен мағынасына негіз бола алады. Осылайша, заңды тұлғаларды қайта құру заңда және өзге де құқықтық актілерде көзделген негіздерден ғана емес, сондай-ақ заңда немесе осындай актілерде көзделмегенімен, азаматтық заңнаманың жалпы принциптері мен мағынасына байланысты азаматтық құқықтар мен міндеттерді туғызатын азаматтар мен заңды тұлғалардың іс-әрекеттерінен де туындайды.

Ғалымдардың заңды тұлғаны қайта құрудың құқықтық табиғатын зерттеулері көбінесе оның қайта ұйымдастырылу барысында жүзеге асырылатын заңды фактілер жиынтығы арқылы білуге дейін азаяды. Бұл құбылысты мәміле санаты немесе шарт негізінде жүзеге асатын құбылыс депте тануға болады. Заңды тұлғаны қайта құру негізі құқықтық қатынастарға қатысатын адамдар арасындағы қатынастардың мазмұнын, мәнін, мақсаттары мен заңды маңыздылығын көрсететін құқықтық қатынастардың іргелі категориясы не құқықтық қатынастар жүйесі деп анықтауға болады. Сол арқылы азаматтық-құқықтық институт ретінде қайта құруды зерттеу болып табылады. Құқықтық қатынастардың объективі арқылы құқықтық шындықты зерттеу құқықтық реттеудің құралдары мен тәсілдерінің жүйесін нақтырақ жетілдіруге мүмкіндік береді. Қайта құрудың табиғатын зерттей отырып, авторлар өздерінің теориялық көзқарастарында қайта құру ұғымының анықтамасын заңнамалық бекітудің жоқтығын көрсетеді, дегенмен, бұл осы кезеңге дейін қажет болмаған сияқты [3, 215 б.].

Азаматтық құқық саласында заңды тұлғалардың бірігуі және сіңіруі арқылы қайта құрылымдалуы маңызды рөл атқарады. Бұл процесс ірі бизнес құрылымдарының тиімділігін арттыруға, нарықта тұрақты орнын сақтауға немесе жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Бірігуі және сіңіруі арқылы қайта құрылымдау бизнес ортада жиі қолданылатын тәжірибе және бұл тақырып Қазақстанның құқықтық жүйесінде де маңызды орын алады.

Заңды тұлғаларды біріктіруі, сіңіруі, бөлшектеуі, бөлуі, қосуі, сондай-ақ сатып алу және сату процесстері арқылы қайта құрылымдау жүреді.

Заңды тұлғаларды біріктіруі арқылы қайта құрылымдау – екі немесе одан да көп заңды тұлғалардың өз қызметін тоқтатып, бір жаңа заңды тұлға ретінде қайта құрылу процесі. Ал заңды тұлғаларды сіңіруі – бір заңды тұлғаның екіншісіне

қосылуы нәтижесінде бірі заңды тұлғаның қызметін тоқтатып, екіншісінің құрамына кіруі. Заңды тұлғалардың қайта құрылымдау процестері бірігу мен сіңіру арқылы жүзеге асады. Олардың басты мақсаты – бизнес ауқымын кеңейту, шығындарды азайту және тиімділікті арттыру. Бұл процестер көбіне нарықтық бәсекелестікті күшейту, жаңа технологияларға қол жеткізу немесе инвесторлар тарта отырып, капиталды көбейту үшін қолданылады.

Заңды тұлғалардың бөліну арқылы қайта құрылуы – бұл бір заңды тұлғаның бірнеше бөлек заңды тұлғаларға бөліну процесі. Бұл жағдайларда бастапқы заңды тұлға өзінің қызметін тоқтатады және жаңа заңды тұлғалар пайда болады. Бөлініп шығу болса, бастапқы заңды тұлға өзінің қызметін жалғастырып, тек белгілі бір активтер немесе құрылымдық бірліктер жеке заңды тұлға ретінде бөлініп шығады. Бұл процестердің негізгі мақсаты – бизнес құрылымын оңтайландыру, қызмет көрсету салаларын нақтылап бөлу немесе әр түрлі стратегиялық мақсаттарға сәйкес жаңа бөлімшелер құру. Мысалы, белгілі бір саланы қаржылық тұрғыдан тиімді жүргізу мақсатында компанияны бөлу арқылы, тәуекелдерді азайтуға болады.

Заңды тұлғаларды қосу арқылы қайта құру – екі немесе одан да көп заңды тұлғалардың біріктірілуі нәтижесінде жаңа заңды тұлға пайда болуы. Бұл процесс көбіне ірі корпорациялар арасында немесе халықаралық деңгейдегі бизнесті кеңейту мақсатында жүзеге асырылады. Қосудың басты артықшылықтары – ресурстарды біріктіру, нарықтағы орынды нығайту және шығындарды азайту болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі және басқа да заңнамалары заңды тұлғаларды қосу процесін толық реттейді, бұл бизнестің әр түрлі құқықтық және экономикалық аспектілерін ескеруге мүмкіндік береді. Қосу нәтижесінде жаңа заңды тұлға барлық құқықтар мен міндеттерді өзіне қабылдайды және бұрынғы заңды тұлғалардың қызметін жалғастырады.

Заңды тұлғалардың қайта құрылымдалуының тағы бір маңызды аспектісі – заңды тұлғаларды сатып алу және сату. Сатып алу – бір компанияның екінші компанияның акцияларын немесе активтерін сатып алу процесі, бұл оның толық немесе жартылай басқарылуына мүмкіндік береді. Сату болса, керісінше, белгілі бір активтер немесе компанияның толық бөлігін басқа тұлғаға беру арқылы жүзеге асырылады.

Бұл процестердің негізгі себебі – нарықта бәсекелестікті арттыру, қаржылық қиыншылықтарды шешу немесе стратегиялық мақсаттарға жету үшін белгілі бір бизнес салаларынан шығу қажеттілігі болуы мүмкін. Қазақстанның заңнамалары сатып алу және сату процесін реттейтін нақты ережелер мен талаптарды қамтиды, бұл акционерлердің, серіктестердің және басқа мүдделі тараптардың құқықтарын қорғауға бағытталған.

Қазақстанда заңды тұлғаларды қайта құрылымдау процесінің құқықтық негіздері саналуан. Қазақстанда заңды тұлғаларды біріктіру, сіңіру, бөлу, қосу және сатып алу-сату процестері ҚР Азаматтық кодексі мен «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу туралы» ҚР заңы аясында жүзеге асырылады. Бұл заңнамалар әрбір процесті нақты ережелермен және талаптармен реттейді. Мысалы, бірігу

және сіңіру кезінде заңды тұлғалардың несие берушілерінің құқықтары қорғалуы тиіс, ал бөліну немесе бөлу кезінде жаңа заңды тұлғалардың барлық міндеттемелерін айқын түрде бөлу қажет. Сонымен қатар, Қазақстанның құқықтық жүйесінде әрбір қайта құрылымдау процесі мемлекеттік органдармен тіркеуді қажет етеді, бұл заңдылықты қамтамасыз етеді және әрбір тараптың құқықтары мен міндеттерін нақтылайды.

Заңды тұлғалардың бірігу және сіңіру арқылы бизнесті қайта құрылымдау – күрделі, бірақ қажетті процесс. Ол бизнестің тұрақтылығы мен өсуін қамтамасыз етуге, нарықтық ортада тиімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Қазақстанның құқықтық жүйесі бұл процестерді реттеп, заңды тұлғалардың және олардың серіктестерінің құқықтарын қорғауға бағытталған ережелерді қамтамасыз етеді. Бұл қайта құрылымдау механизмдері бизнесті дамытудың маңызды құралдары болып табылады және әрбір кәсіпкер бұл процестерді түсінуі тиіс.

Заңды тұлғаны қайта құруды жүзеге асыру мүмкіндігі оны ұйымдастырудың заңмен белгіленген нысандарын пайдаланудың болуымен анықталады. Ол азаматтық-құқықтық мәмілелерге қатысушылардың құқықтарын кепілдендірілген қорғаумен сипатталуы тиіс.

Заңды тұлғаларды құру және қайта тіркеу кез келген құқықтық жүйенің іргелі тетігі болып табылады және Қазақстан бұл жерде қатаң жүйелілікті көрсетеді. Заңды тұлғалар – экономикалық прогрестің жүрегі, бизнестің өсуін ынталандырып қана қоймай, сонымен қатар тұрақты инвестициялық ахуалдың берік негізін құрайтын, жаңа жұмыспен қамту перспективаларын жасайтын қозғаушы күш. Қазақстанда бұл үдеріс бірізді кезеңдердің үйлесімді жүйесіне салынған қатаң құқықтық нормаларға бағынады, олардың әрқайсысы елдің құқықтық құрылымы мен экономикалық мүмкіндіктерінің әлеуетін барынша пайдалану үшін мұқият талдауды және терең түсінуді талап етеді. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 33-бабына сәйкес заңды тұлға жай ғана ұйым емес, оның үшінші тұлғалар алдындағы жауапкершілігінің негізі болып табылатын оқшауланған мүлкі бар дербес құқық субъектісі болып табылады. Ол сот істерінде талапкер де, жауапкер де болудың айрықша құқығын сақтай отырып, құқықтарға және белгілі бір міндеттерге ие бола отырып, өз атынан заң саласында әрекет етеді. Заңды тұлғаның қаржылық дербестігі оның жеке балансының немесе бюджетінің болуымен ерекшеленіп, оған одан да үлкен құқықтық мән мен тәуелсіздік береді.

Қазақстанда заңды тұлғаны құру оның ұйымдық-құқықтық нысанын таңдаудан басталады, бұл кәсіпорынның басқаруына, қаржылық жауапкершілігіне және құқықтық жағдайына айтарлықтай әсер етеді. Жалпы менің ойымша елімізде ең кең тараған нысандар олар: жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер және акционерлік қоғамдар. ЖШС басқарудағы икемділігімен, салыстырмалы түрде қарапайым тіркеу шарттарымен және орташа минималды капитал талаптарымен кәсіпкерлерге тиімді деп ойлаймын. Бұндай жеңілдік өз кезегінде шағын және орта бизнеске өзгермелі нарық жағдайына тез бейімделуге мүмкіндік береді. Ал акционерлік қоғамдар керісінше, акцияларды шығару арқылы капиталды тартудың үлкен мүмкіндіктерін ұсынады, бұл оларды ірі

компаниялар мен айтарлықтай қаржылық өсуді көздейтін инвестициялық жобалар үшін икемдірек. Яғни ұйымдық құқықтық нысанды таңдау кезеңінің, заңды тұлғаның стратегиялық мақсаттары мен перспективаларында маңыздылығы зор болып табылады.

Ұйымдастыру нысаны анықталған соң заңды тұлға қызметінің негізгі принциптерін белгілейтін құрылтай құжаттарын, оның ішінде жарғыны және қажет болған жағдайда құрылтай шартын дайындалады. Бұл құжаттар құрылтайшылар арасындағы міндеттер мен құқықтардың бөлінуін, сонымен қатар компанияны басқару қағидаларын айқындайды. Барлық құрылтай құжаттары қызметтің заңдылығы мен ашықтығына кепілдік беретін Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің және басқа да нормативтік құқықтық актілерінің нормаларына сәйкес келуі міндетті. Заман талабына сай цифрлық жетістіктердің арқасында Елімізде заңды тұлғаны тіркеу процесі айтарлықтай жеңілдетілді. Тіркеу «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы арқылы немесе e.Gov интернет-порталы арқылы жүзеге асырылады. Бұл құжаттарды өндеуді жылдамдатуға және бюрократия деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді. Құжаттарды цифрлық, яғни электронды форматта тапсыру уақыт пен ұйымдастыру шығындарын айтарлықтай қысқартады, барлық талаптар орындалған жағдайда, тиісінше тіркеу бірнеше жұмыс күні ішінде аяқталуы мүмкін. Тіркеудің міндетті шарттарының біріне мөлшері ұйымдық-құқықтық нысанына және қызметтің ерекшеліктеріне байланысты заңды тұлғаның жарғылық капиталының болуы. Жарғылық капитал заңды тұлғаның несие берушілер мен контрагенттер алдындағы қаржылық жауапкершілігінің кепілі ретінде әрекет етеді, оның өз міндеттемелерін орындау қабілетін растайды. Тіркеуді аяқтағаннан кейін компания салық органдарында тіркелуі тиіс. Сондай-ақ банктік шот ашу толыққанды қаржылық қызметтің қажетті шарты болып табылады. Елімізде заңды тұлғаны құру және тіркеу процесі ұйымның құқықтық қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған, тыңғылықты ұйымдастырылған, рәсім болып табылады. Барлық құқықтық нормаларды сақтау компанияның қызметін заңдастырып қана қоймай, сонымен қатар оның нарықтағы бәсекелестік позициясын нығайтады, ұзақ мерзімді және тұрақты даму үшін жағдай жасайды.

Қайта құру анықтамасын заңнамалық бекітудің болуы тиісті авторлардың тұжырымдарынан қандай олқылықтың орнын толтыратыны белгісіз болып қалады. Заңды тұлғаларды қайта ұйымдастыруды зерттеу үшін алдымен заңнама аясында емес, ғылым аясында қайта құру ұғымын ашу қажет, Сонымен қатар, бір процестің біртұтас заңнамалық анықтамаға әр түрлі формаларын біріктіру толығымен дұрыс емес болып көрінеді және тек қызу ғылыми пікірталастарға себеп болады. Қайта құру анықтамасын заңнамалық бекіту бұл процестерді өзгерте алмайды. Заңды тұлғаның жалпы заңнамалық анықтамасын іздестіруден бұрын қанды тұлғаны қайта құруды зерттеу мағынасыз болып көрінеді. Онында өзіндік нысандарының қайшылығы бар.

Заңды тұлға дегеніміз қарамағында оқшау мүлкі бар, сол мүлікпен азаматтық айналымға түсе алатын, мүліктік және мүліктік емес ұұұұұтар мен

міндеттерге ие бола отырып, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйымды айтамыз. Заңды тұлғаларды қайта құру процесінде екі заңды тұлғаларда осындай белгілерге ие болуы керек. Өйткені бұндай белгілердің заңды тұлғаларда болмауы оны заңды тұлға ретінде қайта ұйымдастыруға жол бермейді. Сонымен қатар, азаматтық заңнамада заңды тұлғаны құру тарату туралы және қайта ұйымдастыру туралы нақты берілген анықтамалар жоқ. Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыруды анықтауды нормативтік реттеу заң шығарушы үшін қиын міндет болып табылады. Азаматтық заңнаманы дамыту Тұжырымдамасы [4, 234 б.] және Азаматтық кодекстің ұсынылған қайта құру нормаларына арналған өзгерістер және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 4-тарауына енгізілген соңғы түзетулер қайта құру ұғымының анықтамасын қамтымағаны кездейсоқ емес. Терминологиялық орындылықтың құндылығы оның ғылымның белгілі бір мәселелерін және нақты құқықтық қатынастарды шешудегі тәжірибелік маңыздылығымен байланысында көрінеді.

Азаматтық заңда қайта құру анықтамасының болуы заңды тұлғаны қайта құру барысында туындайтын кез-келген мәселені шешуі екіталай. Өйткені, заңды тұлға екі нысанда құрылатындақтан, олардың құрылуында өзіндік ерекшеліктер бар. Заңды тұлғаны қайта құрудың мәнін дұрыс түсіну үшін заңды тұлғаның комерциялық сипатта қандай заңды тұлғалар бар екенін, құқықтық қатынастарға түсу барысында олардың қызметінің мақсаты мен түрлерін анықтап алу керек сияқты.

Комерциялық заңды тұлға өз қызметі барысында пайда табуды көздейтін және түскен пайда кірісті құрылтайшылары арасында бөліске түсіретін заңды тұлғалар. Олардың қатарына Шаруашылық серіктестіктер, Жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер, Сенім серіктестіктері, Толық серіктестіктер, Акционерлік қоғамдар мен Өндірістік кооперативтер жатады. Ал комерциялық емес заңды тұлғалар олар өз қызметі негізінде пайда табуды көздемейтін, түскен пайда кірісті құрылтайшылары арасында бөліске түсірмейтін, рухани қайырымдылық мақсатта құрылатын заңды тұлға. Олардың қатарына Діни бірлестіктер, Қоғамдық бірлестіктер, қоғамдық қорлар мен мекемелер жатады. Осы заңды тұлғалардың түрлеріне қарай қайта ұйымдастырылуында да айырмашылық бар.

Енді Заңды тұлғаларды қайта құру құқықтық қатынастардың қайта ұйымдастырылуы деген сұраққа нақты жауап берсек, бұл азаматтық құқық ғылымын құқықтық қатынастардың жалпы дәйекті құрылымын құруға көмектеседі. Қайта ұйымдастыру құрылымын және заңды тұлға белгілері арасындағы логикалық байланысты дұрыс түсінуге жақындатудың тағы бір қадамы бар. Ол заңды тұлғаны қайта ұйымдастырудағы кезекті кез-келген ерікті әрекет қайта құруды ынталандыратын факторлардан, мақсаттардан басталады [5, 12 б.]. Ғылыми әдебиеттерде заңды тұлғаны қайта құру, қайта ұйымдастыру туралы шешім қабылдаудың себептері заңды емес деген пікір қалыптасқан [6, 452 б.].

Заңды тұлғаны қайта ұйымдастырудың мақсаты құқықтық қатынастар объектісімен де субъектісіменде тығыз байланысты деп ойлауға болады. Өйткені,

құқық субъектісінің іс-әрекетіндегі заңды тұлғаны қайта құру ниеттері болып табылатын әректен тұрады. Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру іс-әрекеттің сипатын, мәнін құқықтық бағалау кезінде, сондай-ақ осы әрекетті нақты құқықтық тану үшін ескерілуі керек. Мақсат пен мүдденің мағынасын төмендетпеу керек.

«Заңды тұлғаны қайта құру ол құрылтайшыларының бастамасымен ерікті түрде де және сот шешімімен еріксіз түрде де болуымен мүмкін. себеп-ғаламның қозғаушы күші немесе мақсаты. Менің ойымша, бұл мақсат. Мақсат өзінен себеп заңын шығара алады, бірақ себеп заңы өзінен мақсат жасай алмайды» [7, 375 б.].

ҚР Азаматтық кодексі мақсатты қайта құруды сипаттайтын немесе міндетті белгі ретінде белгілемейді, сондай-ақ оны құрастырмайды. Дегенмен, жекелеген нормативтік актілерді, үлгілік шарттарды зерделеу кезінде оны түсіндіруге болады. Мәселен, 1994 жылы мемлекеттік байланыс саласынан дербес шаруашылық субъектісі ретінде жекешелендіру жүргізу арқылы бөлініп шыққан «Қазақтелеком» ұлттық акционерлік компаниясы негізінде 1996 жылы желтоқсанда «Қазақтелеком» Ашық Акционерлік Қоғамы болып қайта құрылған. Акцияларының сексен пайызы мемлекетке тиесілі [8].

Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру мақсаты ретінде ҚР-да алғаш рет ол Акционерлік қоғам нысанында телекоммуникациялық технологияларды жетілдіру және байланыс саласын дамытуды көрсетеді. Заңды тұлғаны қайта құрудың бір нысаны біріктіру туралы шарттарда мақсат ретінде, әдетте, комерциялық қызметтің тиімді нәтижелеріне қол жеткізу және бәсекеге қабілеттілік пен пайданы арттыру көрсетіледі. Қайта құру әмбебап мұрагерлікті қамтамасыз етуге бағытталған процесс ретінде қарастырылатын көзқарастар бар, сонымен бірге, құқықтық әдебиеттерде кейде қайта құру мақсатына шамадан тыс назар аударылады.

Мәселен, заңнамада комерциялық ұйымның атқарушы органы Заңды тұлғаның Төралқасы, Басқарма, Президенттері бірігу қосылу нысанында дербес шарттың талаптарын көрсете отырып жасау керек. Егер де ол заңды тұлғаны бөлу туралы шешімді, оларды бөліп шығару туралы шешімді қабылдайтын болса, оны егжей-тегжейлі түсіндіруді қамтитын қайта ұйымдастырудың құжат түріндегі жазбаша негіздемесін дайындауы тиіс деген пікірлер айтылады. Бұл комерциялық нысандағы шаруашылық серіктестіктер үшін бұл серіктестікке қатысушылардың шешіміне қайта ұйымдастыру нысаны бірігу ма, қосылу ма жоқ бөліп шығару ма ол туралы мәселе қойған дербес қатысушы болуы мүмкін. Кез келген заңды тұлғаны ол комерциялық болсын, комерциялық емес болсын, қайта құру және қайта ұйымдастыру құқықтық және экономикалық негіздеме болуы керек. Оның ішінде акциялар, үлестер, пайлар құжат түріндегі айырбастау арақатынасының негіздемесі болуы мүмкін. Сондай-ақ, заңды тұлғаны қайта ұйымдастыруға қатысушылар үшін қайта ұйымдастырудың салдарын сипаттау негіздемесі қажет болады.

«Заңды тұлға» ұғымы құқықтық доктринада егжей-тегжейлі қарастырылған, ал «заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру» категориясы күрделірек. Сондай-ақ қайта ұйымдастыру құқықтан ажыратылған, яғни ол құқықтық қорғаудың бөлек

объектісі болып табылады. Өкінішке орай, қолданыстағы заңнамада «қайта құру» деген ұғым жоқ, оның ерекшеліктерін ашатын анықтама да берілмеген, бірақ доктринада бұл ұғымның мәнін ашуға бірнеше рет талпыныстар жасалған. Кейбір ғалымдар қайта ұйымдастырудағы заңды мүддені жеке тұлғаның конституциялық құқықтық мәртебесінің элементі ретінде бөлу орынды емес деп санайды. Заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру құқықпен ұқсас және әлеуметтік игіліктерді пайдалану мүмкіндігі ретінде көрінеді. Ал, заңды тұлғаны қайта құру- бұл тұлғаның әлеуметтік игіліктерді пайдалану және қорғануға құқықты мемлекет тарапынан кепілдендірілген еркіндігі. Сондай-ақ, азаматтық талапкердің қылмыстық істің нәтижесіне мүдделілігі, оның процесуалдық әрекеттер жасауға ынталандырушы элемент болып табылады. Зардап шеккен тұлғаның іс нәтижесіндегі мүліктік құқықтарын қалпына келтіруге бағытталған мүддесі зиян келтірумен байланысты. Азаматтық-құқықтық реттеу тетігінде жеке және жария қағидаттар азаматтық-құқықтық мүдделердің түрлері ретінде жеке және жария мүдделердің өзара іс – қимылы кезінде көрінеді, оларға азаматтық құқық негізінде оларды іске асырудың құқықтық құралдары-заңды кепілдіктер беріледі. Ең алдымен, азаматтық-құқықтық мүдделердің жеке және қоғамдық қасиеттерін осы жеке құқықтық құбылыстың құқықтық сипатына қарама-қайшы деп тану керек.

Заңды тұлғаларды қайта құру мақсаттарын құқықтық тұрғыдан анықтау екі бағытта маңызды:

1. Субъективті элемент ретіндегі заңды тұлғаны қайта құру мақсаттары қайта ұйымдастыруды жүргізуге уәкілетті яғни, жауапты адамдардың іс-әрекетінің заңдылығын саралау кезінде көрінеді. Заңды тұлғаның органдары қайта ұйымдастырудың заңсыздығы туралы мәселені шешу кезінде құрылтайшылардың шешімімен негіздеу керек. Қайта ұйымдастыру заңды тұлғаның Басшы органы оның Мәжілісінде барлық құрылтайшыларымен бірге қатысушылары да болуы қажет. Өйткені, заңды тұлға құқыққа қайшы мақсаттарда жүргізу кезінде қасақана әрекет жасау арқылы болуы мүмкін.

2. Заңды тұлғаны қайта құру бағытталған құқықтық нәтиже ретіндегі мақсаттар дегеніміз заңды тұлғаның Құрылтай құжаттарымен жүзеге асатын мақсаттар. Заңды тұлғаның қайта құрудың, ұйымдастырудың орындылығын сипаттайтын Құрылтай құжаттары – Құрылтай Жарғысы мен Құрылтай Шартында негізделген Қатысушылардың шешімдерін дайындау талабын заңнамалық тұрғыдан бекіту артығырақ болып көрінеді. Барлық қатысушыларды заңды тұлғаны қайта құру мақсаттарын қайта құру туралы шешімнің мәтініне енгізу туралы кез келген байланыс құралдарымен хабардар ету жеткілікті [9, 23 б.].

Зерттеушінің қорытындыларынан қайта ұйымдастырушылық қатынастардың нақты субъектілері жаңадан құрылған заңды тұлғалардың құрылтай құжаттарын нақты шешетін және бекітетін қатысушылар болып табылады. Бұл қайта құру қатысушылардың субъективті мақсаттарын қанағаттандыруды көздейді, кейде қайта ұйымдастырылатын субъектінің мақсаттарынан өзгеше болады. Өйткені қайта ұйымдастырылған коммерциялық заңды тұлғаның оның өмір сүруін тоқтатуға әкелетін процедурадар оны оның

бірігуі және сіңіру процесі арқылы жүреді. Сондықтан оның тарату мүдделері туралы айту орынды емес.

Жоғарыда айтылғандай, ғалымдар көбінесе қайта құруды мәміле ретінде қарастырады. Мұндай түсіндірудің негіздері, оның ішінде мәмілелер туралы нормаларды бірігу не қосылу туралы шартқа ұқсастығы бойынша қолдану және қайта ұйымдастыруды жарамсыз деп тану туралы сот практикасы болып табылады. Бұл тәсілге қарсы пікірімен келісуге болады. Қазақстандық ғалым С.И. Климкин бұл туралы Азаматтық құқық мәмілені бір және сонымен бірге бір сәттік әрекет ретінде қарастырады, ал қайта құру бір емес, бірқатар заңды маңызды әрекеттер болып табылады. Олардың кейбіреулері өздерінің тәуелсіз азаматтық-құқықтық салдарымен байланысты қосылу немесе бірігу туралы шарт жасасу, ал басқа әрекеттер беру актісін немесе бөлу балансын жасау азаматтық-құқықтық салдарға әкелмейді. Бірігу не қосылу туралы шарттың құқықтық табиғаты кез келген ерікті актісі бір шешімге келген заңды тұлғаның табиғатымен байланысты [10, 25 б.]. Заңды тұлға органының не оның қатысушыларының не акционерлерінің шешімінің өзі ешқандай міндеттеме туғызбайды. Акционерлік қоғам құрылтайшыларының Банкпен кредиттік мәміле жасасу туралы жалпы жиналысының шешімі негізінде, соңғысы заңды тұлғаны оны жасасуға мәжбүрлей алмайды. Шешім заңды тұлғаның өз қызметін реттеуші болып табылатын ерік-жігерін білдіру және растау болып табылады. Бұл адамның заңды және экономикалық маңызды әрекеттер жасауы үшін негіз болып табылады. Іс-әрекеттің негізі ретінде мәміле құқықтарды бұзған жағдайда сот оны жарамсыз деп тануы мүмкін.

Біріктіру (қосылу) туралы шарт қайта ұйымдастыруға қатысатын адамдардың шешімдері шоғырландырылған жалпы акт болып табылады, бұл ретте қайта ұйымдастыруға қатысушылардың кез келгені тиісті шешім қабылдау жолымен өзі үшін қандай да бір салдарсыз қайта ұйымдастырудан бас тартуға құқылы. Бұл пікірді сот практикасы да растайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 46-бабының 1-тармағын яғни заңды тұлғаларды қайта құрған кездегі құқық мирасқорлық және арнайы заңдардың тиісті баптарын сөзбе-сөз түсіндіру оның пікірінше, бөлу түрінде қайта құру кезінде тек сингулярлық емес, таза сингулярлық мұрагерлікке жол беріледі деген қате тұжырымға келуге мүмкіндік береді деп санайды. Бұл ретте мұндай түсіндіру мүмкіндігін жоққа шығара отырып, құқықтық мирасқорлықтың осы түрі кезінде бөлу нәтижесінде құрылған заңды тұлғаға мазмұны тек талап ету құқықтарына ғана азайтылатын міндеттемелер ауысатынын атап көрсетеді [11, 95 б.].

Әмбебап мұрагерлік, деп жазады С.И.Климкин, заңды тұлғаларды қайта құрудың салдары болып көрінеді. Қолданыстағы заңнаманың мәні бойынша ол қайта құру орын алған кезде пайда болады, яғни аяқталды. Іс жүзінде әмбебап мұрагерлік болмауы мүмкін. Осылайша, ғалым жалпыға бірдей емес, құқықтық мирасқорлықтың құқықтық мүмкіндігі туралы емес, әмбебап мирасқорлық тәртібімен мүлікті ауыстыру талаптарын бұзу туралы айтады.

Қайта құру нормаларын және оларды ғылыми түсіндірудің көптеген тұжырымдарын талдағанда, қайта құру кезінде мұрагерліктің әмбебаптығының жалпы ережесі туралы айту дұрыс болады. Бұндағы ерекшелік-заңды тұлғаны бөлу түріндегі қайта құру, онда қайта ұйымдастырылатын қоғамның құқықтары мен міндеттері ішінара беріледі, өйткені соңғысы жұмысын жалғастыруда [12].

Заңды тұлғаны қайта құрудың анықтамасы мен сипатына қатысты әртүрлі көзқарастарға қарамастан, оның кейбір маңызды белгілерін ажыратуға болады. Бұл мемлекет қамтамасыз ететін заңға негізделген заңды тұлғаның ерік-жігерінің нәтижесі. Заңды тұлғаның құқықмирасқорлығы бұл бізге қайта ұйымдастырылған заңды тұлғаның ерік-жігерінің автономиясы болып табылады. Ол дегеніміз, бір іс-әрекетте тарату арқылы құқықты тоқтататын және құқық туғызатын құрылтай құжаттарында көзделген заңды тұлғалардың белгілердің қасиеттерін үйлестіру, өйткені қайта ұйымдастыру кезінде бір заңды тұлғаның қызметін тоқтатуға және жаңа тұлғаның пайда болуына болады. Заңды тұлғаның қайта ұйымдастыру жүзеге асырылатын нысандарды заңнамалық анықтау, негізінен қайта ұйымдастыру құқығын іске асыруды қамтамасыз ету жөніндегі уәкілетті және міндетті тұлғалардың іс-әрекеттерінде көрінеді.

Қайта құру-бұл қайта ұйымдастырушылық құқықтық қатынастарды реттейтін және құқықтар мен міндеттерді орындау арқылы қайта құру туралы шешімді жүзеге асыруда көрінетін қайта ұйымдастырушылық құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғау тетіктерін белгілейтін азаматтық-құқықтық институт.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасымжолдас Тоқаевтың "Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам" атты 2 қыркүйек 2024 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы // [Электрондық ресурс]: URL: <https://kaz.zakon.kz/> - өтініш берген күні: 04.01.2025.)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Жалпы бөлім. 1994 жыл 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. // [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.z0> (өтініш берген күні: 06.01.2025.)
3. Вагайцева Т.В. К вопросу о понятии реорганизации юридических лиц. // Корпоративное право. - 2009. - №10. - С.27.
4. Скрыбин С.В. «О совершенствовании гражданского законодательства в современный период: некоторые размышления на примере одного законопроекта // [Электрондық ресурс]: URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (өтініш берген күні: 06.01.2025.)
5. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики. / Под. общ. ред. В.А. Белова. М.: Юрайт, 2009. С.299.
6. Басин Ю.Г. Комментарий к Гражданскому кодексу Республики Казахстан (в соавт.). М.: Де-юре, 1994.-360 с.
7. Габов А.В. Теория и практика реорганизации (правовой аспект). М.: Статут, 2014.- 251с.
8. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақтелеком Компанияны ашық акционерлік қоғамнан (ААК) акционерлік қоғамға (АҚ) қайта тіркеу туралы 2004 жылғы 22 маусымдағы N 690 қаулысы. // [Электрондық ресурс]: URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P040000690_ (өтініш берген күні: 06.01.2025.)

9. Басин Ю.Г. Юридические лица по гражданскому законодательству Республики Казахстан: понятие и общая характеристика: Учебное пособие. Алматы: Эділет-Пресс, 2006. – 38 с.
10. 12. Климкин С.И. Сделки: Учебное пособие. Алматы: ЭділетПресс, 2016. – 47 с.
11. Гражданское право. Т. III: Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2004 -364 б.
12. Климкин С.И. Изменения в правовом положении товарищества с ограниченной ответственностью // [Электрондык ресурс]: URL: [https://www.zak1 \(өтініш берген күні: 16.04.2025.\)](https://www.zak1 (өтініш берген күні: 16.04.2025.))

Омарова Айман Бекмуратовна

*кандидат юридических наук, профессор, заместитель директора
Школы права и государственного управления, Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан*

Маликов Серік Балтабекович

заң ғылымдарының магистрі

**О РОЛИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ АУТЕНТИФИКАЦИИ ЗАКОНОВ
В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОВОЙ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ И ДОВЕРИЯ
К ИНСТИТУТАМ ВЛАСТИ**

Аннотация. В представленной работе исследуется роль лингвистической аутентификации текстов законов в обеспечении принципа правовой определенности и укреплении доверия к государственным институтам. Проведен комплексный анализ теоретических основ многоязычного законодательного процесса и практических проблем, возникающих при несоответствии аутентичных версий нормативных правовых актов. В рамках сравнительно-правового метода изучен опыт Европейского союза (многоязычное право) и Канады (двуязычное право) в обеспечении равной юридической силы языковых версий законов и связанных с этим подходов к толкованию. В казахстанском контексте посредством контент-анализа выявлены случаи расхождений между казахской и русской версиями законодательных положений и проанализирована соответствующая судебная практика (включая решения Конституционного Совета РК). Приведены опубликованные экспертные мнения и интервью, отражающие взгляд практиков на проблему. Обсуждаются влияние лингвистической аутентичности на снижение правовой неопределенности и рисков, а также меры по повышению качества перевода и координации терминологии. По результатам исследования выработаны рекомендации по совершенствованию законодательства и практики для укрепления доверия граждан к парламенту, судам и правительству посредством обеспечения точного и единообразного содержания законов на государственных языках.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 24993217 «Гармонизация

юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: лингвистическая аутентификация, правовая определенность, доверие к государственным институтам, многоязычное законодательство, двуязычие, Казахстан, Европейский Союз, Канада.

ЗАНДАРДЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АУТЕНТИФИКАЦИЯЛАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АНЫҚТЫҚТЫ ЖӘНЕ БИЛІК ИНСТИТУТТАРЫНА ДЕГЕН СЕНІМДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ

Андапна. Осы мақалада заң мәтіндерінің тілдік тұрғыдан түпнұсқалығын қамтамасыз етудің құқықтық айқындылық қағидатын сақтаудағы және мемлекеттік институттарға деген сенімді нығайтудағы рөлі зерттеледі. Көптілді заң шығармашылығының теориялық негіздері мен нормативтік-құқықтық актілердің түпнұсқа тілдік нұсқалары арасындағы айырмашылықтарынан туындайтын тәжірибелік мәселелер жан-жақты талданды. Салыстырмалы-құқықтық әдіс арқылы Еуропалық Одақтың (көптілді құқық тәртібі) және Канаданың (екітілді құқық тәртібі) заң мәтіндерінің тең түпнұсқалылығын қамтамасыз ету тәжірибесі және тілдік нұсқаларды түсіндіру тәсілдері қарастырылды. Қазақстандық контексте мазмұндық талдау көмегімен қазақ және орыс тілдеріндегі заң нормаларының арасында кездесетін алшақтық жағдайлары анықталып, тиісті сот практикасы (соның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің шешімдері) сарапталды. Мәселе бойынша бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған сарапшылардың пікірлері мен сұхбаттары келтіріледі. Талқылау бөлімінде заңдардың тілдік түпнұсқалылығы құқықтық анықтықсыздық пен тәуекелдерді төмендететіні атап өтіледі, сондай-ақ аударма сапасын жетілдіру мен терминологияны біріздендіру шаралары қарастырылады. Зерттеу нәтижелері бойынша Парламентке, соттарға және Үкіметке азаматтардың сенімін арттыру үшін мемлекеттік тілдердегі заңдардың мазмұн біркелкілігін қамтамасыз ету мақсатында заңнамалық үдерісті және тәжірибені жетілдіру жөнінде ұсыныстар берілді.

Қаржыландыру. Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: тілдік түпнұсқалылық, құқықтық айқындылық, мемлекеттік органдарға сенім, көптілді заңнама, екітілділік, Қазақстан, Еуропалық Одақ, Канада.

ON THE ROLE OF LINGUISTIC AUTHENTICATION OF LAWS IN ENSURING LEGAL CERTAINTY AND TRUST IN STATE INSTITUTIONS

Abstract. This paper examines the role of linguistic authentication of legal texts in ensuring the principle of legal certainty and strengthening trust in state institutions. It

presents a comprehensive analysis of the theoretical foundations of multilingual lawmaking and the practical problems arising from discrepancies between authentic language versions of normative legal acts. Using a comparative legal approach, the study explores the experiences of the European Union (multilingual law) and Canada (bilingual law) in guaranteeing equal legal force of multilingual statutes and the interpretative approaches developed to address this. In the context of Kazakhstan, content analysis is applied to identify instances of divergence between Kazakh and Russian versions of legislative provisions, accompanied by an analysis of relevant case law (including decisions of the Constitutional Council). Published expert opinions and interviews from the media are incorporated to reflect practical perspectives on the issue. The discussion highlights how linguistic authenticity of legislation reduces legal uncertainty and risks, and reviews measures for improving translation quality and terminology coordination. Based on the findings, recommendations are formulated to improve legislative processes and practices in order to bolster citizen trust in the parliament, courts, and government by ensuring precise and uniform content of laws in the state languages.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024–2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *linguistic authentication, legal certainty, trust in state institutions, multilingual legislation, bilingualism, Kazakhstan, European Union, Canada.*

Современное казахстанское законодательство издается на двух языках – государственном (казахском) и официальном (русском). Это требует безукоризненного соответствия обеих языковых версий каждого закона. Лингвистическая аутентификация текстов законов, то есть обеспечение неизменного сохранения смысла при переводе, играет ключевую роль для ясности права и доверия граждан [1]. Ведь понятные и единообразные нормы закона являются основой правовой определенности, без которой трудно ожидать доверия и уважения к закону и государственным институтам. С начала обретения независимости неоднократно заявлялось, что в Казахстане важны обеспечение прав всех граждан и никто не должен ущемляться ни по языку, ни по религии, ни по культуре [2]. Однако трудно сказать, что с тех пор указанная цель полностью достигнута в нашей стране. Достижение этой цели невозможно без качественной языковой проработки законодательства.

К сожалению, за годы независимости в Казахстане накопились многочисленные примеры несоответствий и ошибок при переводе законов с русского на казахский язык. Депутаты парламента еще в 2012 году признавали, что тексты многих законопроектов не аутентичны и при переводе на казахский искажается смысл норм. Так, в казахском варианте одного из принятых законов сенат выявил свыше 40 ошибок, искажающих смысл юридических положений.

Причина в том, что проекты почти всегда готовились на русском, а на государственный язык переводились вторично. [3]

Яркий случай - ошибки перевода в тексте пункта 1 статьи 617 Гражданского кодекса РК: словосочетание «...работа выполняется иждивением подрядчика» на казахский язык переведено как «мердігердің карамағында». В русском оригинале ясно, что работа выполняется из материалов, силами и средствами подрядчика, тогда как казахский перевод может быть понят неправильно, будто работы выполняются исполнителем «в распоряжении подрядчика», а не выполнение работ подрядчиком своими силами и средствами. Такие ошибки можно найти и в казахских текстах Уголовного кодекса и других законов. Кодексы после Конституции важнейшие акты и не должны содержать ошибок. Как правило, если ошибка допущена в кодексе, она затем копируется в подзаконные акты и порождает целую цепочку неверных формулировок. Такие казусы крайне опасны для правовой системы, учитывая равную юридическую силу казахского и русского текстов законов.

Часто дело не только в неточном словоупотреблении, но и в стиле, когда переводы грешат тяжеловесными конструкциями. Справедливо отмечается, что длинные фразы – это результат буквального копирования структуры русского текста, тогда как на казахском языке их следовало бы разделить на несколько предложений для ясности мысли [5].

Нередко переводы страдают и терминологической непоследовательностью. Например, юридический термин «убытки» в разных законах на казахский переводится как «залал», «шығын», «зардап», «нұқсан» - четыре варианта для одного понятия. Либо термин «шарт» может в переводе обозначать как «условие» или «договор». В результате при применении закона неясно одинаковые ли это термины. По оценкам исследователей, в казахских текстах законов много терминологических несоответствий и ошибок подобного рода. В итоге многие юристы предпочитают обращаться к русской версии закона, считая казахскую трудной для понимания [5]. Это тревожная ситуация, поскольку фактически государственный язык тем самым оттесняется на второй план из-за проблем качества юридического перевода.

Непоследовательность или двусмысленность нормативных текстов подрывает принцип правовой определенности, являющийся одним из базовых принципов правового государства. Данный принцип требует ясности, понятности и предсказуемости законодательных норм для всех участников правоотношений. Граждане и правоприменители должны однозначно понимать, какие права и обязанности устанавливает закон. Если же разные языковые версии «говорят» разное или сформулированы неясно, возникает почва для произвольного толкования. Верховенство права требует, чтобы нормы толковались в соответствии с буквальным значением их словесного выражения (статья 6 Гражданского кодекса РК) [6].

В Казахстане законодательно признано, что тексты правовых актов на казахском и русском имеют одинаковую юридическую силу [7]. Поэтому многих беспокоит, что любые расхождения – не просто лингвистическая проблема, а риск

юридических коллизий, поскольку каждый раз возникают вопросы - какой текст применять судье или какой обязателен для гражданина. Несогласованность текстов законов может вести к судебным спорам, что подрывает стабильность правовой системы.

Кроме того, качество законодательства напрямую влияет на уровень общественного доверия. Когда законы пестрят ошибками, регулярно переписываются и трудно понятны, у граждан складывается впечатление о небрежности и непрофессионализме властей. В обществе возникает недоверие поскольку есть сомнения будут ли такие законы справедливо и единообразно применяться. Возникают сомнения, не оставляют ли такие законы лазейки для злоупотреблений. Для государства чрезвычайно важно устранить подобные сомнения.

Президент Касым-Жомарт Токаев в концепции «слышащего государства» акцентирует внимание на том, что эффективность власти основывается на умении реагировать на запросы граждан и укреплении диалога [8]. А диалог невозможен, если язык законодательства оторван от народа. Люди должны видеть в законах четкие, понятные правила. Правильно сформулированный закон должен быть одинаково понятен на любом языке - это устраняет почву для манипуляций и повышает уважение к праву.

Есть и еще один важный аспект доверия – языковая политика и равенство. В многонациональном Казахстане недопустимо ощущение, будто носители государственного языка получают «второсортные» тексты законов. Государство провозгласило курс на укрепление позиций казахского языка, но без ущемления русского языка. Следовательно, и качество нормативных актов на казахском языке должно быть не ниже, чем на русском языке. Когда гражданин видит, что на его родном языке закон написан коряво и с ошибками, это подрывает доверие и к языковой политике, и к самому закону. Напротив, грамотная аутентичная подача норм на двух языках демонстрирует уважение государства ко всем гражданам, закрепляя ощущение справедливости и единства.

Высшее руководство страны постоянно акцентирует внимание на качестве законодательства. В своих посланиях Президент Токаев говорит о построении «Справедливого государства», где верховенство права – краеугольный принцип [8]. Достижение этого невозможно без понятных и стабильных законов. В данном послании Глава государства прямо указал: «Необходимо обеспечить верховенство права и качество отправления правосудия», имея в виду, что качество нормотворчества и их единообразное понимание - необходимое условие справедливости. Уже предприняты шаги к ограничению частых поправок. Вместо бесконечных изменений разрабатываются новые, компактные и понятные правила. Такой курс призван укрепить доверие общества к законодательству, сделать его прозрачным и предсказуемым.

Осознавая серьезность проблемы, органы власти предприняли шаги для улучшения качества перевода законов. Еще в 2011 году введена процедура научной лингвистической экспертизы. Перед внесением в парламент каждый проект закона проверяется уполномоченной организацией (Институт

законодательства и правовой информации РК) на предмет аутентичности казахского и русского текстов. Эксперты анализируют казахский текст, выявляют языковые ошибки, двусмысленности, терминологические несоответствия и дают заключение с требуемыми правками. Проверяется не только грамотность перевода, но и соблюдение норм юридической техники на казахском языке. Такая экспертиза призвана обеспечить, чтобы законы формулировались ясным, понятным и технически корректным языком, минимизируя разночтения [8; 9; 10].

Кроме того, в 2021-2022 гг. были внесены изменения в законодательство о языках. В Законе «О языках» появилось само понятие «аутентичный перевод текста» - как перевода, неизменно сохраняющего смысл оригинала. Установлены требования единообразия языковых норм. Планируется поэтапно перейти к практике, когда проекты сразу разрабатываются на казахском языке с параллельным переводом на русский язык. Это позволит постепенно укрепить роль государственного языка, уйти от порочной практики вторичного перевода, породившей много проблем. Также ведется работа по унификации терминологии. В частности, учеными в различных отраслях науки составляются официальные русско-казахские юридические словари, чтобы все ведомства при подготовке правовых актов руководствовались едиными терминами. Например, в НАО «Университет Нархоз» в рамках реализации проекта грантового программно-целевого финансирования «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан» готовится толковый словарь, в том числе онлайн толковый словарь. Такая стандартизация направлена на предотвращение ситуации, когда одно слово переводят пятью разными способами.

Лингвистическая экспертиза и аутентификация текстов законов – не формальность, а важнейший механизм обеспечения правовой определенности. Когда закон одинаково ясен на обоих языках, снижается риск коллизий и разночтений, каждый гражданин может руководствоваться буквой закона без опасений, что «в другой версии написано иначе». Это повышает авторитет самого закона. В то же время государство демонстрирует уважение к многоязычному обществу, устраняя ощущение второсортности какого-либо языка. Все это напрямую сказывается на уровне доверия, укрепляют уверенность граждан в том, что государственные институты действуют прозрачно и профессионально. В конечном счете, доверие к власти формируется из конкретного опыта взаимодействия с ней – а законы есть основная форма такого взаимодействия. Таким образом, качественный, аутентично переведенный закон - залог того, что принцип «разные мнения - единая нация», озвученный Президентом в своей инаугурационной речи 12 июня 2019 года [10], будет подкреплён единым пониманием права всеми гражданами.

В заключении обратим внимание, что вопросы лингвистической аутентичности текстов законов возникают и на международном уровне в контексте доверия к международным институтам. К примеру, в Европейском союзе, где нормативные акты принимаются сразу на 24 языках, сформирована своя доктрина многоязычного законодательства. Согласно установившейся

практике и прецедентам Европейского суда, все языковые версии актов ЕС являются одинаково аутентичными и имеют равную юридическую силу. Это выдающееся достижение многоязычной интеграции рассматривается как фактор, усиливающий доверие граждан к праву ЕС и обеспечивающий высокую степень правовой определенности. Любое государство-член имеет право ознакомиться с регламентом или директивой на своем родном языке, и акт не может вступить в силу для них, пока не опубликован на этом языке. Как видим, понятие «аутентичный текст» тут связано с принципом языковой равноправности - никто не обязан выполнять норму, которую не имел возможности прочесть на своем языке.

Между тем многоязычие ЕС порождает и парадокс. С одной стороны, гражданин доверяет «своей» языковой версии, с другой - установлено, что полагаться исключительно на нее нельзя, если есть расхождения с другими версиями. Европейский суд выработал подход к толкованию, требующий учитывать все 24 версии и искать смысл нормы исходя из целей акта и единого духа права ЕС. Например, известен прецедент CILFIT - дело ECJ 283/81 CILFIT, para 18, которое впервые подтвердило применение единого толкования всех языковых версий «в свете общей цели акта» [11]. По сути, в ЕС применяется целевое толкование во взаимосвязи языковых текстов, не отдавая предпочтения ни одному языку. В случае выявления неточности или перевода, искажающего смысл, данная ошибка устраняется интерпретационно, то есть путем вывода значения, которое согласует все языковые варианты. Тем не менее такая ситуация создает нагрузку на участников правоотношений. Рядовой гражданин не может быть уверен, что перевод его языковой версии безупречен, а значит, существует риск, что фактическое значение нормы окажется иным, выявленным лишь позднее судом. Предлагается в этих случаях проявлять снисходительность к лицам, добросовестно полагавшимся на свою языковую версию, чтобы не подорвать доверие к правопорядку [12].

Таким образом, в любом многоязычном государстве языковая грамотность законодательства - небольшой технический штрих, который, между тем, служит большому делу укреплению правового государства и общественного доверия к нему.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года №151 «О языках в Республике Казахстан»//[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000151>.
2. «Мне силы дают небеса». Самые важные цитаты из интервью Президента Интервью Президента Н. Назарбаева (2017) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/interview/mne-sily-dayut-nebesa-samye-vazhnye-citaty-iz-intervyu-prezidenta-.html#:~:text=%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D1%85%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%85,%D0%92%D1%81%D1%91%20%D0%B8%D0%B4%D1%91%D1%82%20%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D0%BC%20%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BC>.

3. Неверный перевод с русского на казахский искажает смысл законов (2012г.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nevernyiy-perevod-russkogo-kazahskiy-iskajet-smysl-zakonov-208421/
4. Заң неге мемлекеттік тілде жазылмайды? // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/kaz/za-nege-memlekettk-tlde-zhazylmaydy-ata-zada-atelk-alay-ketken.html#:~:text=%D0%91%D1%96%D1%80%D1%96%D0%BD%D1%88%D1%96%20%D0%BC%D1%8B%D1%81%D0%B0%D0%BB%3A%202017%20%D0%B6%D1%8B%D0%BB%D2%93%D1%8B%2010,%D0%B4%D0%B5%D0%BF%20%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8B%D0%BB%D1%8B%D0%BF%D1%82%D1%8B.>
5. Заңның қазақша мәтіні түсініксіз, қате де бар. Кім кінәлі? // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.azattyq.org/a/qazaq-tilindegi-zan-matini/31343709.html>
6. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&pos=4;-90#pos=4;-90&sel_link=1000004021
7. Индира Кусаинова (2024). Что не так с казахстанскими законами и почему многие о них ничего не знают // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.inbusiness.kz/ru/news/stabilnost-zakonov-i-prozrachnost-zakonoproektov-minyust-hochet-zainteresovat-narod#:~:text=%D0%A2%D0%B0%D0%BA%D0%B6%D0%B5%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8F%20%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9,%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%BC%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%20%D0%BC%D0%B0%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%81%D0%B0%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0>
8. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 2 сентября 2024 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfatashkent/press/events/details/31515#:~:text=match%20at%20L907%20%D0%9F%D0%AF%D0%A2%D0%9E%D0%95,%D0%98%20%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%AF%D0%94%D0%9E%D0%9A.>
9. Научная лингвистическая экспертиза законопроектов. Институт экономических исследований (2024) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://eri.kz/ru/Mnenija/id=494#:~:text=%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%8D%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%20%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D0%B0%20%D0%B2%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%B2,%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9%20%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>
10. Более 90 нормативно-правовых актов принято по линии Национального совета общественного доверия // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.caravan.kz/news/bolee-90-normativnopravovyykh-aktov-prinyato-po-linii-nacionalnogo-soveta-obshhestvennogo-doveriya-791597#:~:text=%D0%92%20%D1%81%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D0%B9%20%D0%B>

8%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%B3%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B8%2012,%D1%81%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D1%82%D1%8C%20%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%20%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%8F.

11. Stefaan van der Jeught, “Current Practices with regard to the interpretation of multilingual EU law: how to deal with diverging language versions?”, *European Journal of Legal Studies*, Vol. 11 No. 1 (2018), pp. 5–37. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ejls.eui.eu/wp-content/uploads/sites/32/2018/12/1_EJLS-111_van-der-Jeught.pdf (EUI Journal of Law and Society)

12. Заң неге мемлекеттік тілде жазылмайды? Ата заңда қателік қалай кеткен? // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/kaz/za-nege-memlekettk-tlde-zhazylmaydy-ata-zada-atelk-alay-ketken.html>

Раззак Назиля Раззакбаевна

*менеджер по работе с государственными органами
АО «Алтыналмас», Республика Казахстан*

ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ СТАРАТЕЛЬСТВУ НА ОБЪЕКТАХ АО «АЛТЫНАЛМАС» И ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ИХ РЕШЕНИЮ

Аннотация. В докладе рассматриваются острые проблемы незаконного старательства на участках недропользователей, в частности, на объектах АО «Алтыналмас». Автор анализирует экологические, правовые и социальные последствия нелегальной добычи, пробелы в законодательстве и затруднения в правоприменении. Приводится опыт противодействия незаконному старательству на практике, описаны инициативы компании по защите территории и взаимодействию с государственными органами. Предлагается комплекс правовых и организационных мер, направленных на повышение эффективности борьбы с незаконной добычей и развитие конструктивного диалога с институтами гражданского общества.

Ключевые слова: *Незаконное старательство, недропользование, правонарушения, противодействие, правовые и организационные меры.*

«АЛТЫНАЛМАС» АҚ НЫСАНДАРЫНДАҒЫ ЗАҢСЫЗ ІЗДЕНУШЛІККЕ ҚАРСЫ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Андатпа. Баяндамада заңсыз алтын іздеушілікпен күресудің өзекті мәселелері, атап айтқанда, «Алтыналмас» АҚ кен орындарындағы жағдай қарастырылады. Автор заңсыз пайдалы қазбаларды өндірудің экологиялық, құқықтық және әлеуметтік салдарларын, қолданыстағы заңнаманың кемшіліктерін және оны қолдану тәжірибесіндегі қиындықтарды талдайды. Компанияның тәжірибесіне, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылына және жер учаскелерін қорғауға бағытталған шараларына назар аударылады. Заңсыз

өндіріспен күрес тиімділігін арттыру және азаматтық қоғам институттарымен сындарлы диалог орнату бойынша ұсыныстар енгізіледі.

Түйін сөздер: *Заңсыз іздеушілік, жер қойнауын пайдалану, құқық бұзушылықтар, қарсы іс-қимыл, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралар.*

PROBLEMS OF COMBATING ILLEGAL GOLD PROSPECTING AT THE FACILITIES OF JSC “ALTYNALMAS” AND PROPOSALS FOR THEIR SOLUTION

Abstract. The report addresses the pressing challenges of illegal artisanal mining on the licensed areas of subsoil users, particularly on the sites of JSC “Altynalmas”. The author analyzes the environmental, legal, and social consequences of unauthorized extraction, gaps in legislation, and enforcement issues. The paper outlines the company’s practical efforts to combat such activities, highlighting legal protection measures and cooperation with government bodies. A set of legal and organizational recommendations is proposed to strengthen the effectiveness of countermeasures and promote constructive engagement with civil society institutions.

Keywords: *Illegal gold prospecting, subsoil use, violations of law, counteraction, legal and organizational measures.*

Незаконное старательство (незаконная добыча полезных ископаемых физическими лицами без лицензии и разрешений) представляет собой серьёзную угрозу как для экологической безопасности, так и для экономической стабильности недропользователей в Казахстане. Особенно остро эта проблема стоит в золотоносных регионах, где незаконные старатели действуют организованно, используя механизированную технику и схемы сбыта, приближённые к теневому бизнесу.

АО «Алтыналмас», как одно из ведущих предприятий горнодобывающей отрасли страны, неоднократно сталкивалось с фактами незаконного проникновения и незаконной добычи на своих лицензионных участках. Подобные действия несут угрозу не только имущественным интересам компании, но и представляют риск для окружающей среды и здоровья людей.

1. Актуальность проблемы

Согласно официальным данным правоохранительных органов и экологических служб, за последние годы в ряде регионов Казахстана наблюдается рост активности незаконных старателей. Только за 2023–2024 годы на объектах АО «Алтыналмас» было зафиксировано более 20 инцидентов проникновения посторонних лиц, с признаками осуществления незаконной добычи. Основными факторами, способствующими распространению незаконного старательства, являются:

- социально-экономические трудности в сельских районах;
- высокая цена на золото и иные полезные ископаемые;
- недостаточный уровень межведомственного взаимодействия между государственными органами;

- ограниченные полномочия недропользователей по самостоятельной защите территории.

2. Последствия незаконной добычи

Незаконная добыча на территориях недропользователей сопровождается множеством негативных последствий:

- Экологические нарушения: незаконное вскрытие недр без соблюдения технологических норм приводит к загрязнению почвы, воды и разрушению природных экосистем;

- Ущерб имуществу: незаконные старатели повреждают ограждения, инженерные коммуникации и инфраструктуру;

- Угроза жизни и здоровью: несанкционированное пребывание людей на производственной территории может привести к несчастным случаям;

- Снижение инвестиций: незаконная деятельность подрывает доверие инвесторов к стабильности и защищённости бизнеса.

3. Действующее законодательство и его пробелы

Несмотря на наличие в Уголовном кодексе Республики Казахстан статьи 334 (Незаконная разработка недр), на практике привлечение к ответственности ограничено рядом факторов:

- сложности в доказывании факта извлечения именно полезных ископаемых;
- отсутствие быстрой реакции со стороны правоохранительных органов;
- формальный подход к расследованию и квалификации правонарушений.

Кроме того, в большинстве случаев правонарушители остаются безнаказанными, либо получают символические штрафы, не сопоставимые с ущербом, нанесённым предприятию и окружающей среде.

4. Практика противодействия АО «Алтыналмас»

Компания принимает комплексные меры по защите своих участков:

- регулярное патрулирование охраняемых объектов;
- установление систем видеонаблюдения;
- взаимодействие с акиматами, УЧС, ДП и ЭП;
- направление заявлений в органы внутренних дел с приложением доказательств (фото, видео, акты).

Однако, данные меры могут быть эффективными лишь при поддержке со стороны государства и общества. Сегодня компания ведёт активную работу по правовому просвещению населения, участию в общественных слушаниях и продвижению инициатив по ужесточению ответственности за незаконное старательство.

5. Предложения по совершенствованию ситуации

На основе практики АО «Алтыналмас» и анализа законодательства предлагаются следующие меры:

1. Ужесточение уголовной ответственности - ввести квалифицированные составы преступления с отягчающими признаками (группой лиц, с техникой, в санитарно-защитных зонах).

2. Расширение полномочий недропользователей - законодательно закрепить право на административное задержание нарушителей до прибытия полиции.

3. Создание межведомственных рабочих групп - при акиматах для оперативного реагирования на случаи незаконной добычи.

4. Введение геоинформационного мониторинга участков - использование дронов, спутников и датчиков движения.

5. Информационная работа с населением - просветительские кампании, разъяснение правовых последствий.

6. Взаимодействие с институтами гражданского общества

Особую роль в противодействии незаконному старательству могут сыграть НПО, экологические объединения и местные советы. Их участие в общественном мониторинге, проведении слушаний, информировании населения помогает формировать правовую культуру и снижать уровень социальной поддержки теневой добычи.

АО «Алтыналмас» открыто для конструктивного диалога и регулярно инициирует встречи с представителями гражданского общества, разъясняя законные способы обращения с недрами и экологические риски несанкционированной деятельности.

Проблема незаконного старательства требует системного, межсекторального подхода, при котором бизнес, государство и гражданское общество объединяют усилия. Практика АО «Алтыналмас» показывает, что даже при наличии барьеров, возможно выстраивать эффективные модели защиты интересов недропользователя. Однако необходимы законодательные изменения, усиление правоприменительной практики и развитие партнерских форм взаимодействия.

Список использованной литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан (ст. 334)
2. Экологический кодекс Республики Казахстан
3. Статистические данные АО «Алтыналмас», 2023–2024 гг.
4. Постановление Верховного Суда РК от 20.06.2024 по делу о признании незаконным публичного сервитута.
5. Письма АО «Алтыналмас» в адрес местных исполнительных органов, МВД и ЭП РК.
6. Практика судебных актов по спорам о правонарушениях в сфере недропользования.

Рахметулин Адиат Берикович

*студент 2 курса Юридического факультета, КазНУ им. аль-Фараби
adiyat_10@mail.ru*

Научный руководитель:

Абайдельдинов Тлеухабыл Мусинович

*к.ю.н., и.о. доцента кафедры Гражданского права, гражданского процесса и
трудового права, КазНУ имени аль-Фараби*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ТРУДА

Аннотация. Быстрое развитие и активное внедрение искусственного интеллекта требуют особого внимания со стороны законодательства.

Урегулировать общественные отношения, связанные с развитием и применением искусственного интеллекта, непросто, поскольку специалисты расходятся во мнениях о том, какие сферы и виды деятельности нуждаются в регулировании. Кроме того, подходы к созданию правовых норм в разных странах сильно различаются. С ростом значения искусственного интеллекта обсуждение правовых вопросов будет усиливаться как на национальном, так и на международном уровнях.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, автоматизация, рынок труда, законодательство, социальная защита, правовое регулирование.*

ЕҢБЕК САЛАСЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа. Жасанды интеллекттің қарқынды дамуы мен белсенді енгізілуі заңнамадан ерекше назар аударуды талап етеді. Жасанды интеллектті дамыту мен қолдануға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеу оңай емес, себебі мамандар қандай салалар мен қызмет түрлерін реттеу қажет екендігі туралы келіспейді. Сонымен қатар, әр түрлі елдерде құқықтық нормаларды құру тәсілдері әр түрлі. Жасанды интеллект маңыздылығының артуымен құқықтық мәселелерді талқылау ұлттық және халықаралық деңгейде күшейтілетін болады.

Түйін сөздер: *жасанды интеллект, автоматтандыру, еңбек нарығы, заңнама, әлеуметтік қорғау, құқықтық реттеу.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FIELD OF LABOR

Abstract. The rapid development and active implementation of artificial intelligence require special attention from the legislation. It is not easy to regulate public relations related to the development and application of artificial intelligence, as experts disagree on which areas and activities need to be regulated. In addition, approaches to the creation of legal norms vary greatly from country to country. With the increasing importance of artificial intelligence, the discussion of legal issues will increase both at the national and international levels.

Keywords: *artificial intelligence, automation, labor market, legislation, social protection, legal regulation.*

Современные технологии стремительно меняют рынок труда, и одной из ключевых инноваций, влияющих на него, является искусственный интеллект. Автоматизация процессов, использование интеллектуальных систем для подбора персонала, оптимизация рабочих процессов – все это становится реальностью для компаний по всему миру. Однако вместе с преимуществами появляются и новые вызовы: как обеспечить защиту прав работников, как минимизировать риски потери рабочих мест из-за внедрения искусственного интеллекта, и как сделать использование интеллектуальных технологий этичным и прозрачным.

В разных странах мира вопрос регулирования искусственного интеллекта в сфере труда стоит на повестке дня, поскольку от этого зависит не только будущее

работников, но и развитие экономики в целом. На сегодняшний день в Казахстане отсутствуют какие-либо нормы законодательства, регулирующие их использование. Однако с учетом глобальных тенденций и цифровой трансформации экономики вопрос о разработке соответствующих нормативно-правовых актов становится все более актуальным.

Прежде чем перейти к международному опыту, важно понять, какие именно вызовы стоят перед государствами в вопросе регулирования искусственного интеллекта в трудовой сфере. По данным Всемирного экономического форума, к 2025 году около 85 миллионов рабочих мест могут быть заменены алгоритмами и роботами [1, с. 5]. В то же время создаются новые рабочие места, но они требуют других компетенций. Возникает вопрос: как регулировать этот процесс и поддерживать людей, потерявших работу из-за искусственного интеллекта?

В Казахстане данная проблема усугубляется степенью безработицы, уровень которой, по данным Бюро национальной статистики, на 2024 год составляет 4,6%, что эквивалентно приблизительно пол миллиону человек [2]. В условиях стремительного технологического прогресса серьезную озабоченность вызывает риск значительного сокращения рабочих мест в сферах, наиболее уязвимых перед автоматизацией, торговлю, бухгалтерский учет, финансовый анализ, а также колл-центры и т.д. В частности, широкое внедрение кассовых систем самообслуживания, чат-ботов и голосовых помощников, программ для автоматизированного бухгалтерского учета, юридического анализа и медицинской диагностики способно привести к значительному сокращению количества работников данных отраслей.

Искусственный интеллект широко применяется для автоматизированного подбора сотрудников, однако алгоритмы могут быть предвзятыми, если обучены на некорректных данных. Как гарантировать, что автоматизированные системы найма будут справедливыми?

Если алгоритм отказал кандидату в работе или принял решение о сокращении, кто несет за это ответственность – компания, разработчик программного обеспечения или сам искусственный интеллект? Этот вопрос требует четких правовых норм. С учетом активного внедрения искусственного интеллекта в трудовые процессы необходимо закрепить его понятие в законодательстве, что позволит определить границы его применения, права и обязанности работодателей и работников, а также ответственность за возможные нарушения.

В случае если предприятие использует нейросеть для автоматизированного принятия решений о найме или увольнении сотрудников, но при этом законодательство не устанавливает четкие критерии его ответственности, возникает правовая коллизия. В случае ошибочного увольнения работника будет неясно, кто несет ответственность: работодатель, который внедрил систему, или разработчик искусственного интеллекта.

На данный момент среди государств и научного сообщества отсутствует консенсус по единой легальной дефиниции термина «искусственный интеллект». Одной из первых попыток дать определение искусственному интеллекту стало Коммюнике «Искусственный интеллект для Европы», представленное 25 апреля 2018 года: «Искусственный интеллект относится к системам, которые демонстрируют

разумное поведение, анализируя окружающую среду и предпринимая действия (с некоторой степенью автономности) для достижения определенных целей» [3].

К примеру, в России в 2020 году было принято следующее определение: искусственный интеллект - комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека [4].

В США в 2020 г. принято данное толкование: машинная система, которая может для заданного набора задач, определяемых человеком, делать прогнозы, рекомендации или принимать решения, влияющие на реальную или виртуальную среду. В ЕС законопроект об искусственном интеллекте «Artificial Intelligence Act» предлагает похожее определение: программное обеспечение, которое может для заданного набора задач, определяемого человеком, генерировать выходные данные, такие как контент, прогнозы, рекомендации или решения, влияющие на среду, с которыми оно взаимодействует [5].

И.А.Филипова в своем учебном пособии дает такое определение искусственного интеллекта: искусственно созданная система, демонстрирующая обучаемость, автономность, креативность и рациональность в своих решениях, способная действовать в виртуальном пространстве и влиять на физический мир [6, с.11].

Исходя из вышесказанного можно внедрить такое определение искусственного интеллекта в ТК РК: это автоматизированная система, основанная на созданных человеком программных алгоритмах и технических решениях, способная анализировать данные (персональные, производственные, управленческие и иные связанные с трудовыми), принимать решения или выполнять задачи без непосредственного вмешательства человека.

В Соединенных Штатах пока нет единого федерального закона, регулирующего применение искусственного интеллекта в сфере труда. Однако на уровне штатов и отдельных компаний разрабатываются важные инициативы. В 2023 году в Нью-Йорке вступил закон «NYC 144», требующий проверку алгоритмов, используемых для найма, на предмет дискриминации [7].

Европейский Союз является одним из лидеров в разработке нормативно-правовых актов для регулирования искусственного интеллекта. В 2021 году Европейская комиссия представила Акт об искусственном интеллекте, который предлагает разделение алгоритмов на 4 уровня риска: высокий риск – алгоритмы, принимающие решения в сфере найма, должны проходить строгую проверку на справедливость и прозрачность; средний риск – системы управления персоналом, использующие искусственный интеллект, подлежат контролю; средний риск – искусственный интеллект, работающий в качестве вспомогательного инструмента, не требует жесткого регулирования; запрещенные системы – например, искусственный интеллект, использующий биометрические данные для отслеживания работников в реальном времени [8].

Китай активно использует искусственный интеллект в сфере труда, но при этом государство строго контролирует работу алгоритмов. В 2018 году власти Китая поручили Китайской ассоциации искусственного интеллекта (CAAI)

сформировать этические принципы для применения искусственного интеллекта. Уже в мае 2019 года были опубликованы «Пекинские принципы искусственного интеллекта» [9].

В августе 2020 года Администрация киберпространства Китая совместно с Министерством промышленности и информационных технологий представили Руководство по формированию национальной системы стандартов искусственного интеллекта нового поколения. Его основная цель - подготовить технические комитеты Коммунистической партии Китая к разработке отраслевых стандартов по принципу «снизу вверх». В соответствии с этим документом, Национальный технический комитет по стандартизации информационной безопасности создал ряд национальных стандартов, касающихся машинного обучения и этических аспектов алгоритмов. Параллельно с этим, технический комитет, занимающийся стандартизацией в области информационных технологий, разработал собственные нормативные документы, включая кодекс практики (GB/T 42755–2023), который регламентирует процесс маркировки и аннотирования входных данных для моделей машинного обучения [9].

В Республике Казахстан Правительством утверждена Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы, которая определяет приоритетные направления государственной политики в сфере создания и применения технологии искусственного интеллекта. Этот документ закладывает основу для формирования системы нормативного регулирования в различных отраслях, включая сферу труда. Несмотря на то, что в настоящее время законодательство не содержит специальных норм, касающихся использования искусственного интеллекта, опираясь на положения Концепции, можно выделить основные направления и подходы к будущему регулированию. В частности, Концепция предусматривает разработку стандартов, механизмов обеспечения безопасности, надежности и доверия к системам искусственного интеллекта, что имеет особое значение и для сферы трудовых отношений [10]. На основе заложенных в Концепции положений возможно формирование эффективной нормативно-правовой базы, регулирующей использование искусственного интеллекта в сфере труда.

Искусственный интеллект оказывает все большее влияние на сферу труда, создавая как новые возможности, так и серьезные вызовы. Международная практика демонстрирует разнообразные подходы к регулированию искусственного интеллекта. Казахстан, следуя этим тенденциям, также должен учитывать необходимость прозрачности алгоритмов, внедрения стандартов этичного использования искусственного интеллекта и защиты работников цифровых платформ. Развитие трудового законодательства в условиях цифровизации должно обеспечить баланс между технологическими инновациями и социальной защитой работников, предотвращая дискриминацию, неравенство и потерю рабочих мест. Внедрение искусственного интеллекта должно сопровождаться ответственным регулированием, чтобы он стал инструментом повышения эффективности труда, а не угрозой для прав и интересов сотрудников. Введение соответствующих норм позволит минимизировать риски, связанные с автоматизацией рабочих мест, и обеспечит баланс между технологическим развитием и защитой трудовых прав граждан.

Список использованной литературы

1. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020 // [Электронный ресурс]. – 2020. – 5 с. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан (III квартал 2024 г.). – 2024, 12 ноября.
3. Боровская Е.В., Давыдова Н.А. Основы искусственного интеллекта: учебное пособие. 4-е изд., электрон. М.: Лаборатория знаний. 2020. – 130 с.
4. Федеральный закон "О проведении эксперимента по установлению специального регулирования в целях создания необходимых условий для разработки и внедрения технологий искусственного интеллекта в субъекте Российской Федерации - городе федерального значения Москве и внесении изменений в статьи 6 и 10 Федерального закона "О персональных данных" от 24.04.2020 N 123-ФЗ (последняя редакция). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_351127/
5. Виктория Симонова. Правовое регулирование искусственного интеллекта в Казахстане и за рубежом // [Электронный ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32145977&pos=15;-60#pos=15;-60
6. Филипова И.А. Правовое регулирование искусственного интеллекта // Нижний Новгород: Учебное пособие. 3-е издание. – 2025. – 11 с.
7. Lauren Weber. The Wall Street Journal. New York City Starts to Regulate AI Used in Hiring Tools // [Электронный ресурс]. – 2023, 5 июля. <https://www.wsj.com/articles/new-york-city-starts-to-regulate-ai-used-in-hiring-tools-79a2260f>
8. Юридическая фирма "Надмитов, Иванов и Партнеры". Обзор Акта об искусственном интеллекте Европейского Союза // [Электронный ресурс]. – 2021, 21 апреля. <https://nplaw.ru/blog/detail/obzor-akta-ob-iskusstvennom-intellekte-evropeyskogo-soyuza/>
9. Международная компания Data Privacy Office. Регулирование искусственного интеллекта в Китае // [Электронный ресурс]. – 2024, 15 мая. <https://data-privacy-office.com/regulation-of-artificial-intelligence-in-china/>
10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592 «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 - 2029 годы».

Рахимбаев Эркинбек Нурудинович

*доктор юридических наук, профессор Университета Кунаева, председатель,
Народного Конгресса местных сообществ Казахстана,
г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: 23ren09@mail.ru*

Сабитов Куаныш Алимханулы

*докторант Университета Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: kuan.q-1@mail.ru*

РАЗВИТИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ С ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В данной статье проведен анализ проблем институционализации и повышения эффективного взаимодействия органов местного самоуправления и институтов гражданского общества, в контексте реализации концепции «слушающего государства», развития гражданского

общества, регионального развития, совершенствования действующего законодательства. Успешное социально-экономическое развитие любого государства, достижение высоких результатов зависит от эффективной системы управления государством, местного государственного управления и самоуправления, их эффективного сотрудничества, взаимодействия с институтами гражданского общества.

В статье рассматриваются правовые, организационные и социально-политические механизмы сотрудничества, включая вопросы обратной связи, участия граждан в формировании и экспертизе нормативных правовых актов, гармонизации законодательства, поддержки неправительственных организаций, а также повышения прозрачности и подотчетности государственных органов, практических аспектов внедрения цифровых технологий в процессы взаимодействия и анализу международного опыта с целью выработки научно обоснованных рекомендаций по оптимизации данного взаимодействия в современных условиях.

Ключевые слова: *законы, правовые акты, государственное управление, местное самоуправление, гражданское общество, неправительственные организации, сотрудничество, взаимодействие.*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ДАМУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада «тыңдайтын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру, азаматтық қоғамды дамыту, өңірлік даму, қолданыстағы заңнаманы жетілдіру аясында жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен азаматтық қоғам институттарының институционализациясы мен өзара іс-қимыл тиімділігін арттыру мәселелері талданады. Кез келген мемлекеттің табысты әлеуметтік-экономикалық дамуы, жоғары нәтижелерге қол жеткізуі мемлекетті басқарудың, жергілікті мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару жүйесінің тиімділігіне, олардың азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылына және тиімді ынтымақтастығына байланысты. Мақалада кері байланыс мәселелері, азаматтардың нормативтік құқықтық актілерді әзірлеуге және сараптауға қатысуы, заңнаманы үйлестіру, үкіметтік емес ұйымдарды қолдау, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін арттыру, өзара іс-қимыл үдерістеріне цифрлық технологияларды енгізудің практикалық аспектілері және осы өзара іс-қимылды қазіргі жағдайларда оңтайландыруға арналған ғылыми негізделген ұсынымдарды әзірлеу мақсатында халықаралық тәжірибені талдау сияқты құқықтық, ұйымдастырушылық және әлеуметтік-саяси ынтымақтастық тетіктері қарастырылады.

Түйін сөздер: *заңдар, құқықтық актілер, мемлекеттік басқару, жергілікті өзін-өзі басқару, азаматтық қоғам, үкіметтік емес ұйымдар, ынтымақтастық, өзара іс-қимыл.*

DEVELOPMENT OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR INTERACTION BETWEEN LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract. This article analyzes the issues of institutionalization and increasing the effectiveness of interaction between local self-government bodies and civil society institutions in the context of implementing the "listening state" concept, developing civil society, regional development, and improving current legislation. The successful socio-economic development of any state and the achievement of high results depend on an effective system of state governance, local public administration and self-government, and their effective cooperation and interaction with civil society institutions. The article examines legal, organizational, and socio-political mechanisms of cooperation, including issues of feedback, citizen participation in the development and review of normative legal acts, legislative harmonization, support for non-governmental organizations, as well as increasing the transparency and accountability of public authorities. It also covers the practical aspects of implementing digital technologies in interaction processes and analyzes international experience to develop scientifically grounded recommendations for optimizing such interaction under modern conditions.

Keywords: *laws, legal acts, public administration, local self-government, civil society, non-governmental organizations, cooperation, interaction.*

Введение.

Как ранее мы отметили, успешное социально-экономическое развитие Казахстана, достижение высоких результатов зависит от эффективной системы управления государством, органов государственного управления и местного самоуправления, их эффективного сотрудничества, взаимодействия с институтами гражданского общества. Главная функция органов государственного управления и самоуправления реализовать законы, решения правительства Казахстана, мобилизовать население страны на активное участие в деле достижения высоких результатов в социально-экономическом развитии государства, в тесном сотрудничестве и взаимодействии с институтами гражданского общества.

В нашем случае мы рассматриваем правовые основы деятельности органов местного самоуправления в Казахстане и вопросы и проблемы их взаимодействия с институтами гражданского общества.

Вопросы организации правовых основ, регулирующих деятельность органов МСУ приобретают в современных условиях важное значение, особенно их материально-техническое и финансовое состояние, которые влияют на сотрудничество и взаимодействие с институтами гражданского общества. В Конституции Республики Казахстан закреплены нормы, регулирующие вопросы местного государственного управления и самоуправления [1].

Прежде чем рассмотреть вопросы и проблемы эффективного сотрудничества, взаимодействия органов местного самоуправления с институтами гражданского общества, необходимо рассмотреть систему органов

МСУ, их функции и полномочия, материально-техническое состояние, из законодательную базу деятельности.

Мы обратились непосредственно к тексту Конституции Республики Казахстан. Поскольку нормы Конституции РК обладают высшей юридической силой и составляют основу всего действующего законодательства и других нормативных правовых актов. Также были изучены нормы Налогового Кодекса РК и Бюджетного Кодекса РК.

Нами были рассмотрены основные проблемы, такие как: теоретико-методологические аспекты уровня и качества взаимодействия органов государственного управления и МСУ и гражданского общества; правовые и организационные аспекты участия институтов гражданского общества в нормотворческой деятельности; соответствие правовых норм взаимодействия органов МСУ с гражданским обществом. реальным потребностям общества.

В процессе исследования были сделаны выводы об отсутствии в нормативных правовых актах Казахстана четких и ясных терминов и понятий, касающиеся МСУ, органов МСУ (представительных и исполнительных органов МСУ), финансовых основ органов МСУ, соблюдения принципа финансовой самостоятельности органов МСУ. Полагаем, что законодателю необходимо отказаться от таких неопределенных и неточных понятий, как «местные дела», «местные вопросы», «вопросы местного самоуправления», «местные финансы», «местный бюджет» и т.д. Вместо этих не точных определений мы предлагаем ввести такие понятия как: «сельские и городские представительные органы МСУ», «сельские и городские исполнительные органы МСУ».

В Казахстане все еще отсутствуют исследования, посвященные системному рассмотрению проблем взаимодействия органов МСУ с институтами гражданского общества. Имеется незначительное число авторов, которые рассматривали в определенной степени вопросы и проблемы развития МСУ, в том числе в контексте взаимодействия с институтами гражданского общества. В их числе такие как, например, Д. Альжанов, Е.Т. Жумагулова, Г.М. Бейсембаева, Музапар Д.Ж., А.Ж. Мусина, Р.Б. Сартова и др.

Результаты. В данной статье рассмотрены теоретические и правовые основы местного самоуправления, в контексте обеспечения эффективного взаимодействия с институтами гражданского общества, а также финансовой самостоятельности органов местного самоуправления и формированием эффективного местного бюджета. Неправительственные организации должны активно принимать участие в деле формирования и расходования местного бюджета, в целях социально экономического развития сел, поселков и городов. Общественное участие в бюджетном процессе – это возможность жителей напрямую взаимодействовать с акиматами и влиять на распределение средств местного бюджета, использовать такие механизмы, которые позволяют горожанам вносить предложения, контролировать бюджетные расходы и участвовать в разработке инициатив по улучшению сельской и городской среды. Необходимо в ближайшей перспективе обеспечить повышение правовой грамотности и осведомленности граждан о возможностях участия в бюджетном

процессе. Члены местных сообществ и гражданского общества должны хорошо знать, понимать, как устроен бюджетный процесс на местном уровне; какие механизмы участия доступны гражданам; как общественный контроль влияет на эффективность бюджета; как взаимодействовать с акиматами и продвигать инициативы. При этом, необходимо им разъяснять механизмы общественного участия в бюджетном процессе; возможность вовлечения жителей в бюджетный процесс через инициативные проекты; повышения прозрачности бюджетного процесса; содействия эффективному взаимодействию членов местных сообществ и граждан с органами МСУ. Речь идет о юридических аспектах концепции формирования эффективной системы гражданского общества с органами МСУ в Казахстане.

Таким образом, рассмотренные выше теоретические аспекты и категории системы МСУ, их финансово-экономические основы, в контексте их взаимосвязи между собой, их сущности и функционирования, составили теоретическую основу нашего исследования.

Новизна достигнутых результатов состоит в выработке инновационных подходов в деле становления и развития МСУ в Казахстане, в том числе в формировании эффективных законодательных основ МСУ. Результаты исследования соответствуют заявленным целям и задачам статьи, проведен комплексный и системный анализ теоретических аспектов МСУ. Осуществлен анализ конституционно-правовых основ МСУ в Казахстане; изучены нормы Европейской Хартии МСУ [6]; исследован зарубежный опыт формирования и развития МСУ; выявлены основные проблемы и выработаны соответствующие пути их решения. Предлагается законодателю принять инновационный закон о местном самоуправлении, правительству разработать и представить утвердить Национальную стратегию децентрализации государственного управления и развития МСУ на период с 2025 до 2030 гг. В данной стратегии будут представлены пути решения современных проблем МСУ и намечены инновационные пути решения, по всем вопросам жизнедеятельности органов МСУ.

Как ранее мы отметили, в аналогичных исследованиях отечественные авторы исследовали деятельность МСУ, в отрыве от фундаментальных принципов построения МСУ, в частности изложенные в Европейской Хартии МСУ и др. Более того, до настоящего времени в научной среде, среди ученых нет точного понимания многих дефиниций и терминов, касающихся МСУ. Нами были представлены эти ключевые понятия.

Развитие межмуниципального сотрудничества, в системе международных отношений привело к формированию международного муниципального движения. Сегодня города и отдельные регионы всё активнее становятся акторами международной деятельности, а международное муниципальное сотрудничество поднимается на новый уровень. Важно отметить, что международное муниципальное движение в её нынешнем виде зародилось относительно недавно по меркам истории и находится еще скорее в стадии становления и развития, в том числе в части взаимодействия с институтами

гражданского общества. Обобщая и оценивая результаты исследования следует отметить, что опубликованные нами ранее исследования в различных в отечественных и зарубежных научных журналах подтверждают нашу научную концепцию и полученные результаты.

Выводы.

В течение 30 лет в Казахстане периодически принимался целый ряд концепций и стратегий по развитию государственного управления и местного самоуправления.

Так, например, 28 ноября 2012 года № 438 был принят Указ Президента Казахстана «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан». Данный Указ был принят в целях реализации Указа Президента Республики Казахстан от 30 января 2012 года № 261 «О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана». В котором отмечалось «Важно развивать местное самоуправление, расширять участие граждан в решении вопросов местного значения [3].

Указом Президента Казахстана от 26 февраля 2021 года № 522 была утверждена «Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года: построение» «человекоцентричной» модели – «Люди прежде всего». В данной Концепции отмечается четыре этапа в развитии системы государственного управления страны: первый этап (1991-1997 гг.); второй этап (1997-2007 гг.); третий этап (2007-2017 гг.); четвертый этап (2017-2020 гг.). В 2015 году были обнародованы пять институциональных реформ, которые стали определяющими для новой архитектуры государственного управления в Казахстане. [4].

Указом Президента Казахстана от 18 августа 2021 года № 639 была утверждена «Концепция развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года» [4] и т.д.

Однако, до настоящего времени, существенных результатов по развитию местного самоуправления, в рамках принятых в стране правовых актов не достигнуто, равно и как не сформированы реальные представительные и исполнительные органы МСУ в селах, поселках и городах.

Анализ реализации правовых норм и практики показали, что Закон "О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан" не отвечает современным требованиям и не позволяет до настоящего времени сформировать в стране реальные органы МСУ. В соответствии с нормами данного Закона, местное самоуправление в стране невозможно было сформировать.

Общезвестно, что местное самоуправление осуществляется на первичном уровне управления (села, поселки, города), и органы которого находятся ближе всего к членам местного сообщества (Европейская Хартия местного самоуправления (1985 г.), Декларация «О принципах местного самоуправления в государствах-участниках СНГ» (1994 г.).

Органами МСУ, прежде всего, являются представительный и исполнительно-распорядительный органы. **Представительный орган**, состоящий из избранных населением депутатов, принимает решения, на основе волеизъявления членов местного сообщества (населения сел, поселков и городов); а реализует решения представительного органа МСУ - **исполнительно-распорядительный орган**.

Пункт 2 Статьи 3 Европейской Хартии местного самоуправления гласит, что «Права МСУ должны осуществляться властями, учрежденными демократическим путем. Как правило, данные права осуществляются представительным собранием с подотчетными ему исполнительными органами».

Однако, в Казахстане представительные органы имеются на областном и районном уровне управления (маслихаты), и в тоже время отсутствуют их исполнительно-распорядительные органы. Областные же акиматы являются государственными органами управления. На уровне сел и поселков отсутствуют представительные и исполнительно-распорядительные органы. В тоже время, созданы сельские округа, во главе с акимами, которые являются продолжением местного государственного управления. А акимы сельских округов являются государственными служащими, а не муниципальными. На уровне городов функционируют представительные органы (маслихаты), но отсутствует исполнительно-распорядительные органы. Функционирующие акимы городов, также являются государственными служащими, а не муниципальными.

Таким образом МСУ фактически отсутствует в стране. Как отметил Президент Казахстана К.Ж.К. Токаев 16 марта 2022 года «в стране нет местного самоуправления, оно гибридное, органы МСУ подчиняются и органам местного государственного управления и МСУ. Токаев К.Ж.К. подчеркнул, что необходимо ратифицировать Европейскую Хартию местного самоуправления» [5]. Именно на основе базовых норм данной Хартии необходимо сформировать в Казахстане эффективное МСУ, и образовать их представительные и исполнительные органы в селах, поселках и городах.

Таким образом, в стране все еще отсутствует эффективный законодательный акт, регулирующий сферу МСУ на сельском, поселковом и городском уровнях управления. Размытая зона ответственности между уровнями местного государственного управления и самоуправления, отсутствие представительных и исполнительно-распорядительных органов на сельском, поселковом и городском уровнях управления приводят к разбалансировке системы планирования и исполнения на уровне сельских округов, достижения эффективных результатов деятельности.

Общезвестно, что в современных рыночных условиях, без соответствующей финансово-экономической базы невозможно органам МСУ осуществлять как муниципальные, так и государственные услуги, посредством делегированных функций органам МСУ. Тем более при отсутствии эффективных органов МСУ (представительных и исполнительных), не приходится говорить о взаимодействии их с институтами гражданского общества. Следует заметить, что МСУ на данном этапе в Казахстане как на практике, так и в развитии

соответствующего базового законодательства весьма далек, как от начала его проведения, так и завершения. Мы полагаем, что следует на основе базовых норм Европейской Хартии сформировать в Казахстане реальное МСУ [6. с. 36]. В Разделе IX «Местное самоуправление» установить четкие и ясные нормы, регулирующие МСУ в Казахстане (как организационно-правовые, так и финансово-экономические). Также, необходимо, в законодательных актах о МСУ отказать от неточных терминов и понятий, таких как «вопросы местного значения», «дела местного значения» и т.д.

Данное исследование было профинансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №АР23489679).

Список использованной литературы

1. Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. на республиканском референдуме. С изменениями и дополнениями, внесенными законами РК от 7 октября 1998 г., от 21 мая 2007 г., от 2 февраля 2011 г., от 10 марта 2017 г., от 23 марта 2019 г. Законом от 8 июня 2022 года / Конституция Республики Казахстан. Изд-во «Юрист», Алматы. – 2022. – 40 с.
2. Юридический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 2-е изд. – М.: Институт новой экономики, 2009. – 1152 с.
3. О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 27 января 2012 года "Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана". <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1200000261>
4. Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года. Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639/history>
5. Новый Казахстан: Путь обновления и модернизации. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года. www.prezident.kz. [Adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K22002022_1).
6. Европейская Хартия местного самоуправления / European Charter of Local Self-Government. - Обнинск: Институт муниципального управления, 2003.- С. 7. - (Серия «Документы Совета Европы»). Ru. Wikiped

Rosa M., LL.M.

Katowice Business University, (Akademia Górnośląska im. Wojciecha Korfańskiego w Katowicach), Katowice, Polska. E-mail: maciekrosa1999@gmail.com

EXAMPLES OF FORMS OF SOCIAL PARTICIPATION IN POLISH LOCAL GOVERNMENTS

Abstract. The article analyses selected forms of civic participation in Polish local governments, which allow residents to actively participate in decision-making processes concerning their local communities. The legal mechanisms discussed include the civic budget, civic legislative initiative, social consultations, local referendums and civic panels. The article presents both the benefits of using these tools and the challenges related to their implementation, which may arise from their legal structure and specific social conditions. The aim of the article is to highlight the role of active citizen

involvement in decision-making processes as one of the key factors in the development of democracy and transparency in local government.

Keywords: *civic participation, local government, participatory budget, public consultations, legislative initiative, local democracy, citizen engagement*

ПРИМЕРЫ ФОРМ ОБЩЕСТВЕННОГО УЧАСТИЯ В ПОЛЬСКИХ ОРГАНАХ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируются отдельные формы гражданского участия в работе органов местного самоуправления в Польше, которые позволяют жителям активно участвовать в процессах принятия решений, касающихся их местных сообществ. Обсуждались следующие правовые механизмы: партисипативное бюджетирование, гражданская законодательная инициатива, общественные консультации, местные референдумы и гражданская коллегия. В материале представлены как преимущества использования этих инструментов, так и проблемы, связанные с их реализацией, которые могут быть обусловлены правовой структурой и конкретными социальными условиями. Цель статьи - подчеркнуть роль активного участия граждан в процессах принятия решений как одного из ключевых факторов развития демократии и прозрачности местного самоуправления.

Ключевые слова: *гражданское участие, местное самоуправление, гражданский бюджет, общественные консультации, законодательная инициатива, местная демократия, вовлечение граждан*

ПОЛЯК ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ҚАТЫСУ НЫСАНДАРЫНЫҢ МЫСАЛДАРЫ

Андатпа. Мақалада тұрғындарға жергілікті қауымдастықтарға қатысты шешімдер қабылдау процестеріне белсенді қатысуға мүмкіндік беретін Польшаның жергілікті өзін-өзі басқару органдарындағы азаматтық қатысудың таңдалған нысандары талданады. Талқыланған құқықтық тетіктер: қатысу бюджеті, азаматтардың заң шығару бастамасы, әлеуметтік кеңестер, жергілікті референдумдар және азаматтар жиналыстары болды. Материалда осы құралдарды пайдаланудың артықшылықтары да, олардың құқықтық құрылымы мен нақты әлеуметтік жағдайлары нәтижесінде туындауы мүмкін оларды жүзеге асыруға байланысты қиындықтар да ұсынылған. Мақаланың мақсаты – жергілікті өзін-өзі басқарудағы демократия мен ашықтықты дамытудың негізгі факторларының бірі ретінде азаматтардың шешім қабылдау процестеріне белсенді қатысу рөлін көрсету.

Түйін сөздер: *азаматтық қатысу, жергілікті өзін-өзі басқару, азаматтық бюджет, қоғамдық консультациялар, заңнамалық бастама, жергілікті демократия, азаматтарды тарту.*

PRELIMINARY REMARKS

Social participation, understood as active involvement of citizens in decision-making processes, is the foundation of modern deliberative democracy. Although

present in some forms in the national discourse, it plays a special role at the local level, enabling residents to directly influence the shaping of public policy and the implementation of projects that have a direct impact on their daily lives. In Poland, the birth of the institutional mechanisms of social participation was related to the systemic changes of the 1990s, caused by the fall of communism, and therefore the pursuit of building a democratic state of law that implements the principles of social justice [1, art. 1 point 4; 2, art. 2].

Territorial governments, thanks to their proximity to citizens, constitute a natural space for various forms of social involvement. Among the most important tools of social participation present in the contemporary Polish legal system – are participatory budgets, legislative initiatives, social consultations, councils, and local referendums. Each of these forms gives citizens a different way to influence decisions made by local government authorities and enables the shaping of their policy.

In the context of these instruments, it is worth noting that civic participation should not only be a tool for obtaining the opinions of residents, but above all – a way of fulfilling the fundamental obligation of the state authorities to build trust between citizens and their local government. Involving residents in governance processes contributes to increased transparency and legitimacy of public decisions, allowing local policies to better align with their needs and expectations. The introduction and development of various forms of participation is also a result of changes in the approach to public authority, which increasingly emphasize the inclusion of citizens in decision-making processes, as opposed to only their passive reception of policy.

1PUBLIC CONSULTATIONS

Among the various instruments of civic engagement, public consultations (*pol.* konsultacje społeczne) are some of the most established mechanisms for including public opinion in decision-making processes at the local level. Their main goal is to provide residents with the opportunity to express their opinions on planned initiatives, draft resolutions or investments undertaken by local government units. The legal framework for conducting public consultations is defined by detailed acts regulating the functioning of the three levels of local government in Poland – communes (*pol.* gminy) [3], counties (*pol.* powiaty) [4] and voivodships (*pol.* województwa) [5].

Consultations may be optional, and therefore initiated at the discretion of local government bodies or at the request of residents. They are most often conducted in situations that generate significant social interest, controversy, or when decisions made by local authorities may significantly affect the daily lives of residents of a given local government unit. Legal acts also provide for several cases in which consultations are mandatory; e.g. in the event of a commune's intention to establish an auxiliary unit – for example: a district (*pol.* dzielnica) or village (*pol.* sołectwo) [3, art. 35 par. 1], a project to establish a clean transport zone (low-emission zone) [7, art. 40 par. 3], or an application to change the official name of a local government unit [6, art. 8 par. 2].

The principles and procedure for conducting consultations are specified in a local government resolution; however, the forms of social consultations themselves can vary – from traditional meetings with residents or surveys to participatory workshops. In recent years, with the development of digital tools, consultations conducted in electronic

form have become increasingly popular, allowing for a wider reach while reducing expenses related to the procedure itself.

In practice, the effectiveness of consultations depends largely on the determination of local governments, level of civic awareness of its residents, and their involvement in local community affairs. A key limitation of this instrument is that the results developed in this way are not legally binding on local governments, which means that even significant public opposition can be ignored in final decisions. In some local governments, consultations are an integral part of the public management process, while in others, they are sporadic and symbolic.

In 2022, public consultations were conducted in 1,955 of 2,479 communes (*pol. gminy*), which constituted 79% of all local government units at this level in Poland. During this processes, residents' opinions on 10,244 initiatives were heard. A total of 6,667 resolutions containing solutions that were subject to public consultation were adopted, including 5,645 resolutions for which consultation was obligatory under the law [9, 2-3].

PARTICIPATORY BUDGET

Participatory budget (*pol. budżet partycypacyjny*), often referred to as a "civic budget" (*pol. budżet obywatelski*), constitutes a particularly direct form of civic engagement, allowing residents to take part in the allocation of a designated portion of a local government's budget. As a specific type of public consultation [3, art. 5a par. 3; 4, art. 3d par. 3; 5, art. 10a par. 3], it enables citizens to submit investment project proposals and subsequently vote on their implementation. The selected initiatives are then financed from a predefined pool of public funds earmarked for this purpose.

The first participatory budget in Poland was introduced in 2011 in the city of Sopot (Pomeranian Voivodeship; *pol. Województwo Pomorskie*) and has since gained popularity, primarily at the commune (*pol. gmina*) level [10, 2]. In 2022, 12.9% of all communes (*pol. gminy*) in Poland had a participatory budget, allocating over 650 million PLN for this purpose. This amount increased by almost 60 million PLN compared to 2021 and by almost 30 million PLN compared to 2020 [10, 4].

The legal basis for the functioning of the participatory budget (similarly to public consultations) is provided by special acts specifying the rules for the functioning of each of the three levels of local government [3; 4; 5]. In counties (*pol. powiaty*), voivodships (*pol. województwa*) and communes (*pol. gminy*) of ordinary status, it is always optional. However, in cities with county rights (*pol. miasta na prawach powiatu*), creating a participatory budget is mandatory, and its amount must be at least 0.5% of its expenditure, as included in the last submitted budget implementation report. Although in most cases the establishment of a participatory budget itself is not required by law, its result is binding on local government bodies. Its procedure consists of three stages: (I) submitting projects, which also includes their verification and analysis; (II) voting on the selection of a specific task; and (III) implementing the project (or projects) that received the most support. The selected goals must be included in the budget resolution of the unit, which cannot remove or change them to a significant extent during the work on its project. The utility or purposefulness of the project cannot be the subject of assessment during the application procedure; the only conditions that the application

must meet are legal and formal compliance, as well as technical feasibility [3, art. 5a par. 4 and par. 7 point 3; 4, art. 3d par. 4 and par. 6 point 3; 5, art. 10a par. 4 and par. 6 point 3]. The submitted projects usually include infrastructure investments, as well as cultural, sport, or educational activities.

Its effectiveness may be influenced by the diversity of resources and organizational capabilities of a given local government unit. Larger cities, with adequate financial reserves and the necessary infrastructure already in place, can afford to implement more ambitious projects, while smaller towns or rural communes (*pol. gminy wiejskie*) with correspondingly smaller budget resources tend to focus on more affordable, community-based initiatives. Such disparities may also be revealed in the degree of citizen involvement, as units with lower population density may have difficulty mobilizing their residents. Therefore, the scope, popularity, and, consequently the success of participatory budgeting is largely related to the local conditions of a given administrative unit.

Despite the indicated limitations, participatory budget should be considered an important instrument supporting active citizen participation in local decision-making. Properly conducted processes of this type strengthen the sense of joint ownership of public resources and foster the perception of local development as a collective responsibility. Beyond its procedural dimension, participatory budgeting supports the development of social capital by promoting cooperation, trust, and civic responsibility among local community members.

LOCAL REFERENDUM

A local referendum (*pol. referendum lokalne*) is one of the forms of direct participation of citizens in the decision-making process concerning the local government community. The principles of its organization and conduct are specified in Act of September 15, 2000 on the local referendum [8]. There are two types of this tool: a thematic referendum (*pol. referendum tematyczne*) regarding specific local issues (e.g. investments, spatial development plans), and a recall referendum (*pol. referendum odwoławcze*) – the aim of which is the early dismissal of local government bodies [8, art. 2 par. 1 and 2].

Both can be initiated by the decision-making bodies of the local government – e.g. in the case of a commune (*pol. gmina*), it will be the commune council (*pol. rada gminy*) – or by the residents themselves, provided that the appropriate number of signatures of support is collected (at least 5% of those entitled to vote in communes and counties, and 10% in voivodships) [8, art. 4]. In order for its result to be binding, at least 30% of those entitled to vote must take part (in the case of a recall referendum – at least 3/5 of the number of voters in the elections in which the body being recalled was elected) [8, art. 55]. The result of the referendum is decisive when more than half of the valid votes are cast in favour of one of the solutions, and in the case of a communal referendum (*pol. referendum gminne*) on self-taxation of its residents – at least 2/3 of the votes [8, art. 56]. The primary advantage of the local referendum is that the bodies of a given local government unit are legally obligated to immediately implement the decisions made during the process and cannot alter, delay or refuse to execute them [8, art. 65].

Although a local referendum is one of the basic tools of direct democracy, in practice it is used quite rarely, mainly due to the formal challenges associated with organizing such a procedure, the requirement for relatively high turnout thresholds, and the organizational costs involved. During the term of office of local government bodies in Poland between 2014 and 2018, only 46 *recall* and 26 *thematic* referendums were held. The average turnout was 16.11% and 31.06%, respectively. Less than 8.89% of initiatives concerning the recall of executive bodies and 13.33% of those focused on the recall of decision-making bodies met the required level of participation. In contrast, as many as 50% of thematic referendums produced binding results [11, 11-15].

This difference is based primarily on the perception of refusing to take part in a recall referendum, with such abstention understood as an expression of support for the body that is to be subject to recall. Lack of participation in such votes is sometimes treated as a tacit consent to the continued exercise of power by a given body, which consequently results in the invalidity of the referendum due to failure to reach the turnout threshold.

CIVIC LEGISLATIVE INITIATIVE

The civic legislative initiative (*pol.* obywatelska inicjatywa uchwałodawcza) is a legal instrument that allows citizens to actively engage in the process of creating law at the self-governing level, by proposing changes or new regulations that they believe should be introduced to solve specific local problems. It usually concerns issues of transport, education, or the development of communal infrastructure.

According to the acts on local government units [3, art. 41a; 4, art. 42a; 5, art. 89a], to initiate the legislative process of this kind, a group of residents of a given local government unit must collect a specified number of signatures supporting the project. This number depends on the population size of the unit – in communes (*pol.* gminy) it ranges from 100 to 300 [3, art. 41a par. 2], in counties (*pol.* powiaty) from 300 to 500 signatures [4, art. 42a par. 2]; in voivodships (*pol.* województwa), it always requires collecting at least 1,000 signatures [5, art. 89a par. 2].

The procedure for implementing a civic legislative initiative, although largely dependent on the provisions of local law, usually follows a similar pattern. First, the residents appoint a legislative initiative committee and inform the Chairman of the Council (*pol.* przewodniczący rady; in the case of a commune or county) or Chairman of the Assembly (*pol.* przewodniczący sejmiku; in the case of Voivodship) of the relevant local government unit. Then, the committee develops a draft resolution and conducts promotional activities aimed at gaining the interest of the local community and subsequently collecting the required number of signatures. A draft resolution submitted as part of a civic legislative initiative that has received the appropriate support should, in most cases, become the subject of debate by the legislative body at its next session, but no later than three months after its submission [3, art. 41a par. 3 and 3a; 4, art. 42a par. 3; 5, art. 89a par. 3].

The civic legislative initiative is a relatively new instrument in the Polish legal system, having been commonly introduced only in 2018. Previously, it was present in only 19% of communes (*pol.* gminy), and the possibility of its application was fully dependent on the discretion of individual administrative units. The new regulations,

aimed at popularizing this tool, contain a legal obligation to implement its procedure in all communes (*pol. gminy*), counties (*pol. powiaty*) and voivodeships (*pol. województwa*) [12, 343].

Although a civic legislative initiative gives residents the opportunity to initiate changes to local law, during the last stage of the process, the decision-making body can introduce more or less significant changes, which in practice may cause the final result to differ from the original intention of the authors [13, 85]. One of the less obvious advantages of this tool is that the obligation to hold a debate on the submitted bill forces members of the legislative body to take a specific position on the issue – they cannot therefore avoid making a decision in order to protect their political image.

CITIZENS' PANEL

A citizens' panel (*pol. panel obywatelski*; in other countries, it is known as "citizens' assembly") is a modern and relatively new form of social participation. It is gaining importance in the context of contemporary decision-making processes, enabling citizens to actively participate in shaping local and regional policies. The first citizens' panel in Poland took place in 2016 in Gdańsk, where the subject of the discussion was the local government's response to the flood at that time [14, 19-21]. This process was successful, and since then, this form of consultation has been used more and more widely in other cities.

As part of a citizens' panel, a randomly selected group of participants (depending on the area of impact of the discussed topic) can be invited from among the residents of a given commune (*pol. gmina*), county (*pol. powiat*), or voivodeship (*pol. województwo*). People are chosen in such a way that their collective reflects a broad representation of the local community – e.g. by age, education, social status, or profession. They are also paid for their participation. Experts in the field covered by the topic of discussion are often invited to participate in the citizen panels, which allows participants to formulate more considered and fact-based opinions [15].

The course of a citizens' panel can be divided into three basic stages: educational, deliberative, and voting. In the first part, the panelists familiarize themselves with the specifics of the discussed topic and its individual aspects, through expert speeches, presentations, or question and answer sessions. Then, in the deliberative phase, the panelists begin a discussion, and analyze the presented proposals for recommendations, assessing their advantages and disadvantages. The whole process ends with the last stage – voting; during which the participants decide whether to accept the individual recommendations. Project (or projects) that receive a required level of support are selected for implementation, and their list is made public [16].

Citizens' panels are a valuable instrument of social participation. Their undoubted advantages include the creation of a space for calm, planned, thoughtful, and expert-supported formulation of recommendations. However, this method also encounters certain limitations. The most significant disadvantages of this process include blurred responsibility resulting from the collective nature of the panel's decisions, or the varying levels of knowledge and competence of its participants [17].

There are no uniform legal provisions regulating the functioning of citizens' panels; therefore, their organization and course depend primarily on the experience and

decisions of individual local government units. This tool is still in the development phase, but local governments are closely monitoring its potential and the possibilities of its application.

REMARKS

The task of the state is not only the technical implementation of participatory mechanisms, but also the construction of an informed society through effective and long-term civic education. Only a well-informed citizen, knowing his or her rights and tools of influence, is able to fully use the potential of participatory processes. Civic education, conducted both in schools and in the form of local initiatives, not only naturally increases the popularity of these mechanisms, but also helps build a modern, engaged society that understands how its voice and actions translate into real changes in the environment and the standard of living of its residents.

Knowledge of how local democracy works and what tools are available to citizens, creates a foundation of trust and joint responsibility. It also increases the willingness to participate – not out of obligation, but from the conviction that participation is effective and valuable. This is the key to transforming democracy from a system based on sporadic voting into a system of co-management, where everyday decisions are made in dialogue, and not imposed from above.

In this sense, civic education becomes not an addition, but a necessary condition for the success of every participation mechanism. Thanks to it, local democracy has the chance to become more than an institutional framework – it can transform into a culture of everyday cooperation, in which citizens not only have a voice, but are able and willing to use it.

Conclusions

- The instruments of civic participation strengthen the idea of developing local democracy, giving citizens a real influence over public decisions.
- Effective use of civic participation tools contributes to building citizens' trust in the public administration system and increases the transparency of the activities of its bodies.
- Whether civic participation instruments are successful largely depends on their well-thought-out legal structure, effective implementation, and the level of civic awareness.

List of sources used in the article

A. Legal acts

1. Act of December 29, 1989 on amending the Constitution of the Polish People's Republic, Journal of Laws 1989 No. 75 item 444 (*pol.* Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz.U. 1989 nr 75 poz. 444).
2. Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997, Journal of Laws 1997 No. 78 item 483, as amended (*pol.* Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.)
3. Act of March 8, 1990 on communal self-government, ct. Journal of Laws of 2024, item 1465 (*pol.* Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 1465).

4. Act of June 5, 1998 on county self-government, ct. Journal of Laws of 2024, item 107 (*pol.* Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 107).
5. Act of June 5, 1998 on voivodeship self-government, ct. Journal of Laws of 2024, item 566 (*pol.* Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, tj. Dz.U. z 2024 r. poz. 566).
6. Act of August 29, 2003 on the official names of localities and physiographic objects, ct. Journal of Laws 2019 item 1443 (*pol.* Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych, tj. Dz.U. z 2019 r. poz. 1443).
7. Act of January 11, 2018 on electromobility and alternative fuels, ct. Journal of Laws of 2022, item 1083, as amended (*pol.* Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o elektromobilności i paliwach alternatywnych (tj. Dz.U. z 2022 r. poz. 1083 z późn. zm.).
8. Act of September 15, 2000 on the local referendum, ct. Journal of Laws of 2023, item 1317 (*pol.* Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o referendum lokalnym, t.j. Dz.U z 2023 r. poz. 1317).

B. Statistical research, analysis and articles

9. Woźniak H., *Cooperation of local government units with residents in 2022* (report), Statistical Office in Wrocław, Wrocław 2024; (*pol.* 8. Woźniak H., *Współdziałanie jednostek samorządu terytorialnego z mieszkańcami w 2022 r.* (raport), Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 2024).
10. Stokłuska E., *Description of an example of participation – participatory budget in Sopot*, Social Research and Innovation Workshop “Stocznia”, Warsaw 2015; (*pol.* Stokłuska E., *Opis przykładu partycypacji – budżet obywatelski w Sopocie*, Pracownia badań i innowacji społecznych “Stocznia”, Warszawa 2015).
11. Zakrzewski T., *Local referendum: time for reform* (expertise), Institute of Civic Affairs, Łódź 2020; (*pol.* Zakrzewski T., *Referendum lokalne: czas na reformę* (ekspertyza), Instytut Spraw Obywatelskich, Łódź 2020).
12. Ziółkowski D., *Citizens’ legislative initiative as an instrument of social participation*, publ. by the Department of Law and Administrative Procedure of the Faculty of Law and Administration of the University of Warsaw, Warsaw 2018; (*pol.* Ziółkowski D., *Obywatelska inicjatywa uchwalodawcza jako instrument partycypacji społecznej*, wyd. Katedry Prawa i Postępowania Administracyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018).
13. Pietkun P., *Conditioning of the institution of civic legislative initiative*, Yearbook of Public Administration, Kraków 2023; (*pol.* Pietkun P., *Uwarunkowania instytucji obywatelskiej inicjatywy uchwalodawczej*, Rocznik Administracji Publicznej, Kraków 2023).
14. Gerwin M., Pancewicz Ł., Haas M., *How to better prepare Gdańsk for heavy rainfall as part of the city’s adaptation to climate change. Summary report*, Gdańsk 2016; (*pol.* Gerwin M., Pancewicz Ł., Haas M., *Jak lepiej przygotować Gdańsk na wystąpienie ulewnych opadów deszczu w ramach adaptacji miasta do zmian klimatu. Raport podsumowujący*, Gdańsk 2016).

C. Internet sources

15. <https://partycypacjaobywatelska.pl/strefa-wiedzy/techniki/panel-obywatelski/> (access: 08.04.2025 r.).
16. <https://www.poznan.pl/mim/wortals/wortal,344/-p,51691,51692.html> (access: 08.04.2025 r.).
17. <https://partycypacjaobywatelska.pl/panele-obywatelskie-historia-glowne-zalozenia-i-perspektywy/> (access: 08.04.2025 r.).

Рустемова Гаухар Рустембековна

*доктор юридических наук, профессор кафедры социальных наук и права
Международного транспортно-гуманитарного университета*

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ПРИ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ГОСОРГАНОВ И НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация. Искусственный интеллект (ИИ) в настоящее время играет важную роль в процессах анализа больших данных, автоматизации административных процедур и повышения эффективности государственного управления. В данной статье рассмотрены возможности ИИ влиять на принятие управленческих решений в госуправлении и взаимодействия с населением.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, управление, госорган, население, принятие решения.*

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА ІС-ӘРЕКЕТ КЕЗІНДЕГІ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ ҚАБЫЛДАУ

Анатпа. Қазіргі уақытта жасанды интеллект (ЖИ) үлкен деректерді талдау, әкімшілік рәсімдерді автоматтандыру және мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру үдерістерінде маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада ЖИ-дің мемлекеттік басқарудағы шешім қабылдау процесіне және халықпен өзара іс-әрекетке әсер ету мүмкіндіктері қарастырылады.

Түйін сөздер: *жасанды интеллект, басқару, мемлекеттік орган, халық, шешім қабылдау.*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MANAGERIAL DECISION-MAKING IN THE INTERACTION BETWEEN GOVERNMENT AGENCIES AND THE POPULATION

Abstract. Artificial intelligence (AI) currently plays an important role in the processes of analysing big data, automating administrative procedures and improving the efficiency of public administration. This article considers the possibilities of AI to influence managerial decision-making in public administration and interaction with the population.

Key words: *artificial intelligence, management, government agency, population, decision making.*

Еще в начале развития независимого Казахстана патриарх казахстанской юридической науки и парламентаризма, академик НАН РК С.З. Зиманов указывал на необходимость перехода от устаревшего административно-политического режима к интеллектуально-политическому. Т.е. усилить роль и влияние науки в разработке стратегии и конкретных программ, определяющих государственную политику.

В настоящее время в осуществлении так называемого «перехода» на помощь ученым приходит искусственный интеллект (ИИ). Современные технологии

стремительно меняют подходы к управлению государством и его взаимодействию с гражданами. ИИ уже сейчас играет важную роль в процессах анализа больших данных, автоматизации административных процедур и повышения эффективности государственного управления. Важная составляющая при этом прозрачность и борьба с коррупцией и бюрократизмом госаппарата, возможность правильно управлять городами.

Преимущества искусственного интеллекта состоит в способности быстро запоминать информацию и обрабатывать большие объемы информации за очень короткое время. Это трудно для людей, потому что мы запоминаем несколько дней и не совсем продолжительное время помним информацию, которую не используем. Однако ИИ все еще может давать сбои, с чем мы сталкиваемся. На данном этапе развития он несовершенен и временен, ИИ нуждается в человеческом контроле.

Использование ИИ как перспективного направления госуправления предложено населением в работе общественного транспорта и трафика, обслуживания инфраструктуры и деятельность по оказанию госуслуг.

В последние годы общество потрясает целый ряд чрезвычайных ситуаций различного характера (наводнения, пожары, землетрясения). Зарубежные исследователи отмечают, что ИИ начал все чаще использоваться в деятельности по ликвидации последствий стихийных бедствий. Не исключение и наша страна.

Как отмечал К. Сафинов, «общественность взаимодействует с ИИ различными способами: для управления стихийными бедствиями разработаны краудсорсинговые приложения, позволяющие решать задачи по сбору данных с помощью социальных медиаплатформ и повышать осведомленность о бедствиях с помощью жизненно важных приложений» [1].

Госуправление объединяет три самостоятельные области научных исследований, которые нужно развивать: государственный менеджмент, аналитика госполитики и программ, процессы коммуникации граждан и государства. Все это направлено на удовлетворение общественных интересов, решение общих проблем и производство социальных благ.

Активно применяется ИИ в здравоохранении, правоохранительной сфере, в экономическом планировании, социальной сфере.

В настоящее время ведется работа по оптимизации электронных услуг населению, текущее состояние портала электронного правительства eGov не отвечает требованиям, технологии устарели. «В этих условиях мы начали модернизацию eGov на новых технологических решениях. Ведется пересборка услуг, что позволит получать их в несколько кликов. Уже обновлен шлюз электронного правительства, улучшены процессы интеграций. Создан виртуальный AI-ассистент, который проходит тестирование на фокус-группе из 2000 пользователей», – сказал министр МЦРИАП Жаслан Мадиев [2].

Дальнейшее развитие услуг населению в электронном виде профильным министерством ставится при создании суперкомпьютера. «Перед нами стоит задача по 50 AI-агентам и AI-ассистентам в различных отраслях. Сейчас госорганами совместно уже составлена карта этих AI-агентов и AI-ассистентов,

чтобы максимально охватить наибольшее количество сервисов для наших граждан, для бизнеса. Мы не ставим себе цель создание AI-ассистента ради AI-ассистента. Мы должны понимать, что будет эффективность и польза для наших граждан и бизнеса либо упрощение процессов в госсекторе и его деbüroкратизация», – заключил вице-министр МЦРИАП Ростислав Коняшкин [3].

Роль ИИ в госуправлении возрастает с каждым годом. Его используют даже в судебной системе. Однако заметим, что ИИ не заменяет полностью человека, а лишь дополняет его возможности, снижая риск ошибок и субъективных решений. Важную роль играет механизм контроля решений, принимаемых алгоритмами, чтобы исключить возможные неточности или ошибки.

ИИ способен значительно повысить эффективность государственного управления, улучшить качество взаимодействия госорганов с населением и минимизировать коррупционные риски. Однако его внедрение должно сопровождаться тщательной проработкой правовых норм, технических стандартов и механизмов защиты интересов граждан. Только при соблюдении баланса между технологическим прогрессом и этическими принципами ИИ станет надежным помощником в управлении государством. Дальнейшее развитие технологий в этой сфере открывает перспективы для создания более прозрачной, эффективной и ориентированной на граждан системы государственного управления.

В Проекте ЗРК «Об искусственном интеллекте» (февраль 2025г.) отмечается, что закон «регулирует общественные отношения в сфере искусственного интеллекта, возникающие на территории Республики Казахстан между государственными органами, физическими и юридическими лицами, а также определяет правовые и организационные основы для обеспечения прозрачности, безопасности и государственной поддержки развития искусственного интеллекта»[4]. Думается, что этот закон более приемлем в настоящее время для работы с ИИ, чем принятие Цифрового кодекса РК (апрель 2024 г.)[5].

Список использованной литературы

1. Искусственный интеллект в госуправлении: возможности и перспективы. // <https://kazpravda.kz/n/iskusstvennyy-intellekt-v-gosupravlenii-vozmozhnosti-i-perspektivy> / дата обращения: 03.04.2025:02.50
2. Портал электронного правительства модернизируют в Казахстане // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6472239-portal-elektronnogo-pravitelstva-moderniziruyut-v-kazakhstane.html> / дата обращения: 02.04.2025:08.00
3. Как будут использовать суперкомпьютер в Казахстане // <https://www.zakon.kz/tekhn0/6472264-kak-budut-ispolzovat-superkompyuter-v-kazakhstane.html> / дата обращения: 03.04.2025:08.00
4. Досье на проект Закона Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте» (январь 2025 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34868071 / дата обращения: 03.04.2025:09.45
5. Досье на проект Цифрового кодекса Республики Казахстан (апрель 2024 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38933548 / дата обращения: 03.04.2025:1:52

Рысмендеев Бактыбек Дженишбекович

декан факультета прокуратуры Юридической академии Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики, доктор юридических наук, профессор

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ С ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация: В статье анализируются некоторые вопросы взаимодействия органов местного самоуправления с органами государственной власти в обеспечении финансово-экономической самостоятельности местного самоуправления в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: *органы местного самоуправления, органы местной государственной администрации, местный бюджет, налоги, муниципальная собственность, взаимодействие органов местного самоуправления с органами государственной власти, финансово-экономическая самостоятельность местного самоуправления.*

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ОРГАНДАРЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫМЕН ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУДЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

Аңдатпа. Мақалада Қырғыз Республикасында жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржылық-экономикалық дербестігін қамтамасыз етуде жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мемлекеттік билік органдарымен өзара іс-қимылының кейбір мәселелері талданады.

Түйін сөздер: *жергілікті өзін-өзі басқару органдары, жергілікті мемлекеттік әкімшілік органдары, жергілікті бюджет, салықтар, муниципалдық меншік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мемлекеттік билік органдарымен өзара іс-қимылы, жергілікті өзін-өзі басқарудың қаржы-экономикалық дербестігі.*

INTERACTION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES WITH STATE AUTHORITIES IN ENSURING FINANCIAL AND ECONOMIC INDEPENDENCE OF LOCAL GOVERNMENT IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation. The article analyzes some issues of interaction between local government bodies and state authorities in ensuring the financial and economic independence of local government in the Kyrgyz Republic.

Keywords: *local government bodies, local state administration bodies, local budget, taxes, municipal property, interaction of local government bodies with state authorities, financial and economic independence of local government*

Конституция КР 1993 года послужила основой становления нового института народовластия в Кыргызстане – местного самоуправления. Принцип

признания и гарантированности местного самоуправления, закрепленный в Конституции КР, представляет собой одно из базовых явлений, обеспечивающих организацию и функционирование местного самоуправления.

На протяжении последних лет наблюдается сложный, многоэтапный процесс становления правовых, организационных, территориальных и финансово-экономических основ местного самоуправления, которое выступает в качестве интегрирующего фактора. Оно объединяет людей, проживающих в границах муниципального образования, предоставляя им равные возможности для решения общих проблем независимо от социального статуса индивидов, их национальной принадлежности, политических пристрастий и т.д. В этой связи особую актуальность приобретают проблемы, связанные с исследованием финансово-экономической основы местного самоуправления, в которой проявляются сущность местного самоуправления и та реальная роль, которую оно играет в решении основных вопросов общественного развития, в удовлетворении разнообразных интересов населения той или иной территории.

Необходимо отметить, что в Кыргызстане за более, чем 30 лет независимости, не была создана эффективная система управления на местном уровне. За небольшим исключением, в вопросах развития местных сообществ органы местного самоуправления ориентируются не на собственные ресурсы и возможности, а продолжают занимать выжидательную позицию.

Анализ деятельности местного самоуправления в Кыргызстане показал, что в силу ряда объективных и субъективных причин государственной власти не удалось эффективно выполнить свою конституционную обязанность – реально обеспечить финансово-экономическую самостоятельность муниципальных образований. Одной из причин данного факта является то, что становление системы местного самоуправления в Кыргызстана происходило и происходит медленно, сложно и противоречиво. Это объясняется длительным господством тоталитарного режима, сохраняющейся в обществе преувеличенной верой во всемогущество государства и серьезной недооценкой значения и роли самодеятельности граждан, начальным этапом формирования гражданского общества, и недостаточностью социально-политической культуры населения и т.д. С другой стороны, это связано с нерешенностью (в том числе и законодательной) многих вопросов организации и деятельности органов местного самоуправления, их функционирования и конкретной практической работы. Все это вместе привело к несоответствию практики осуществления экономических функций местного самоуправления конституционным принципам, заложенным в основу данной сферы общественных отношений.

Исследование финансово-экономических сторон деятельности местного самоуправления имеет приоритетное значение, так как муниципальная собственность и финансовые ресурсы являются реальной основой успешного решения вопросов обеспечения жизнедеятельности местных сообществ.

Согласно конституционным принципам, обеспечивающим самостоятельность местного самоуправления, органы государственной власти своей конкретной деятельностью обязаны гарантировать данную

самостоятельность, не допуская непропорционального вмешательства, ущемляющего законные интересы муниципальных образований, взаимодействие органов местного самоуправления с органами и должностными лицами, представляющими государственные структуры. Эта деятельность должна осуществляться по строго установленным правилам и принципам, включающих в себя гласность, равное соблюдение интересов сторон, соблюдение принципа добровольности, обеспечение необходимыми ресурсами местных сообществ, осуществляемое в соответствии с требованиями законодательства.

В настоящее время состояние местных бюджетов не позволяет запускать процессы развития и управлять ими. Такая ситуация создает социальную напряженность. Существующие условия, в том числе неравномерное распределение крупных промышленных объектов по регионам, отраслевая и географическая специфика, неэффективная система кредитования и т.д., не стимулируется деловая активность в регионах, что в свою очередь не позволяет создавать достаточное количество рабочих мест с достойной оплатой труда. Благодаря принятию ряда нормативных правовых актов в Кыргызстане стало развиваться местное самоуправление, которое начинает играть все более важную роль в обеспечении жизнедеятельности местных сообществ и его членов. В то же время существующие нормы не обеспечивают необходимые условия для полноценной децентрализации, в том числе фискальной. Существующие налоговые правила не стимулируют развитие приграничных и депрессивных территорий, внедрение «экологически чистых» технологий и создание рабочих мест.

Для объективной оценки роли государственных органов в обеспечении действительной экономической самостоятельности местного самоуправления необходимо брать в расчет некоторые специфические моменты, относительно часто возникающие на практике во взаимоотношениях отдельных государственных органов и структур с муниципальной властью. Как не без основания отмечают некоторые исследователи, между поддержкой государства и его вмешательством в решение проблем местного самоуправления зачастую лежит тонкая и зыбкая грань, что порождает необходимость предоставления дополнительных гарантий, создающих равные условия для деятельности муниципальных сообществ. В создании таких гарантий важнейшую роль играют судебный контроль и прокурорский надзор в сфере деятельности органов и должностных лиц местного самоуправления.

Формирование правовой базы местного самоуправления за прошедший период также происходило с определенными издержками и противоречиями. Данный процесс носил в целом бессистемный характер, и по этой причине правовая база местного самоуправления периодически входила в противоречие с отраслевым законодательством. Более чем тридцатилетний опыт деятельности местного самоуправления в Кыргызстане, сопровождавшейся формированием его правовой базы, разработкой и уточнением определенных концептуальных положений и подходов к организации муниципальной власти, в целом привели к созданию института, наиболее тесным образом связанного с населением,

дееспособного и обладающего определенными рабочими параметрами. С другой стороны, как показывает пусть скромный, но уже реальный опыт, существует целый ряд достаточно серьезных проблем, обусловленных главным образом недостаточным соответствием существующих организационных форм и практики местного самоуправления определенным конституционным принципам, которые были заложены законодателем в основу рассматриваемой нами сферы общественных отношений. Речь идет о недостаточной полноте и четкости, допущенных в определении компетенции органов государственной власти и местного самоуправления, некотором несоответствии ресурсной базы местного самоуправления исполняемым им обязанностям, недоработанности и непроработанности механизма взаимодействия органов государственной власти с органами местного самоуправления.

Мы убеждены в том, что требуется дальнейшее развитие законодательства, направленное на совершенствование деятельности местного самоуправления, в том числе в сфере экономики. Необходимы нововведения, к числу которых следует отнести законы, регулирующие формирование и деятельность внебюджетных фондов, осуществление муниципального заказа и управления муниципальной собственностью, основные положения которых изложены в исследовании. В целях совершенствования бюджетного законодательства интересным для исследования является опыт Армении в установлении требования к местному бюджету. Закон Республики Армения о местном самоуправлении (ст. 55) закрепляет такое требование, как «доходы в бюджет сообщества должны быть равны расходам».

В результате проведенного исследования были сделаны следующие наиболее значимые выводы:

1. Приобретение Кыргызстаном суверенитета и переход к рыночным отношениям потребовали новых подходов к проблемам управления государством, которые коснулись и органов местного самоуправления. Одной из главных проблем стало обеспечение его финансово-экономической самостоятельности.

Основу таким изменениям дала первая Конституция Кыргызской Республики (1993 года), благодаря которой органы местного самоуправления были выведены за пределы системы органов государственной власти, она признает и гарантирует самостоятельность органов местного самоуправления, установленную в пределах их полномочий.

2. Местное самоуправление может стать по-настоящему действенным инструментом разрешения местных проблем только в том случае, если оно имеет прочные финансово-экономические основы функционирования.

3. Материально-финансовые ресурсы, имеющиеся в распоряжении органов местного самоуправления, в своей совокупности составляют финансово-экономическую основу местного самоуправления.

4. Финансово-экономическая основа местного самоуправления направлена в первую очередь на удовлетворение потребностей местных сообществ.

5. Финансово-экономическая самостоятельность местного самоуправления представляет собой реализуемые в пределах полномочий органов местного самоуправления

самоуправления формирование и использование муниципальной собственности, местных бюджетов и иных местных финансов для обеспечения автономного функционирования местного самоуправления в интересах местного сообщества.

6. Некоторые нормы Конституции КР, регулирующие организацию и деятельность органов местного самоуправления, негативным образом сказались на обеспечении финансово-экономической самостоятельности местного самоуправления. Очевидно, что назрела необходимость совершенствования конституционно-правовой основы обеспечения финансово-экономической самостоятельности местного самоуправления.

7. Проведенная оценка имеющейся материально-финансовой базы у муниципальных образований показала, что местное самоуправление в Кыргызстане находится в тяжелом состоянии.

8. Многие объекты муниципальной собственности после приватизации были репрофилированы, в результате доходная часть местных бюджетов стремительно сократилась, в то время как расходная – увеличилась.

9. Развитие финансово-экономических основ местного самоуправления зависит в первую очередь от уровня экономического развития государства. Недостаточность финансовых средств у муниципальных образований приводит к тому, что конституционные принципы и принципы построения бюджетной системы вступают в противоречие, что препятствует дальнейшему развитию как государства в целом, так и его отдельных территорий.

10. Ошибочно интерпретировать самостоятельность муниципальных образований как абсолютную независимость их деятельности от государства.

11. В Кыргызстане конституционные нормы не предоставляют в достаточной мере гарантий по обеспечению формирования финансовых ресурсов в пределах минимальных государственных социальных стандартов.

12. В законодательстве КР передача органам местного самоуправления отдельных государственных полномочий не включает в себя права муниципальных образований отказываться при некоторых обстоятельствах от принятия на себя упомянутых полномочий.

13. Для оптимизации взаимодействия органов государственной власти и местного самоуправления подчеркивается необходимость четкого разграничения пределов и границ делегирования государственных полномочий органам местного самоуправления, подкрепленных соответствующими финансовыми ресурсами.

14. Многие отраслевые законодательные акты возлагают дополнительные государственные полномочия на органы местного самоуправления, не подкрепленные финансовыми ресурсами, в результате чего значительные объемы собственных финансовых ресурсов местных бюджетов уходят на финансирование этих полномочий.

15. В настоящее время формирование доходной части местных бюджетов происходит, как и раньше, главным образом путем отчисления в местный бюджет от регулирующих доходов, а не осуществляться в основном за счет собственных доходов.

16. В целом, необходимо отметить, что в настоящее время преждевременно говорить о сложившемся местном самоуправлении в Кыргызстане. В каждом конкретном муниципальном образовании существуют специфические проблемы, тормозящие развитие местного самоуправления. Наиболее распространенными проблемами являются: отсутствие достаточной нормативно-правовой базы на уровне муниципальных образований; различные финансово-экономические, организационные, кадровые проблемы и др.

Сарсенбаев Талгат Есеналиевич

*доктор юридических наук, профессор, директор Школы права и государственного управления, Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан,*

ПРАВОСУДИЕ В ЭПОХУ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОТКРЫТОСТИ

Аннотация. Статья посвящена комплексному осмыслению феномена правосудия в условиях информационной открытости и активного участия общества в уголовном процессе, в том числе через механизмы массовой коммуникации. Автор исследует, как распространение информации через СМИ и социальные сети влияет на восприятие справедливости, формирование общественного мнения и, как следствие, - на беспристрастность судов. На конкретных примерах из судебной практики Казахстана и зарубежного опыта рассматриваются риски давления на суд, нарушения презумпции невиновности и подмены института правосудия публичными дискуссиями.

Важной частью статьи является постановка проблемы терминологических и правовых коллизий в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве, возникающих в условиях трансформации публичного правового сознания. Обращается внимание на отсутствие аутентичной трактовки ключевых понятий, таких как «справедливость», «влияние на суд», «общественное мнение», что создает неопределенность в правоприменении. Автор подчеркивает, что недостаток юридической аутентификации терминов и отсутствие гармонизации уголовного законодательства с международными стандартами осложняет как защиту прав участников процесса, так и судебную практику в целом.

Кроме того, в статье затронуты вопросы гармонизации уголовного и уголовно-процессуального законодательства с нормами, регулирующими деятельность СМИ и защиту информации. Подчеркивается, что отсутствие четких правовых рамок и норм ответственности за информационное давление на суд приводит к правовой и этической дезориентации как самих журналистов, так и участников процесса.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта по программно-целевому финансированию ИРН BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики

Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: правосудие, аутентификация терминов, гармонизация законодательства, терминологические коллизии, СМИ, общественное мнение, презумпция невиновности, уголовный процесс.

АШЫҚ АҚПАРАТ ДӘУІРІНДЕГІ ӘДІЛ СОТТЫҚ

Андатпа. Мақала ақпараттық ашықтық және қоғамның қылмыстық процеске, соның ішінде бұқаралық коммуникация тетіктері арқылы белсенді қатысуы жағдайындағы сот төрелігі феноменін кешенді түсінуге арналған. Автор ақпараттың бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) мен әлеуметтік желілер арқылы таралуы әділеттілікті қабылдауға, қоғамдық пікірдің қалыптасуына, соның салдарынан соттың бейтараптығына қалай әсер ететінін талдайды. Қазақстандағы және шетелдік сот тәжірибесінен мысалдар негізінде сотқа қысым жасау, кінәсіздік презумпциясын бұзу, сондай-ақ сот төрелігінің қоғамдық талқылаулармен алмасуы сияқты тәуекелдер қарастырылады.

Мақаланың маңызды аспектілерінің бірі болып қоғамдық құқықтық сананың трансформациясы жағдайында қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамада туындайтын терминологиялық және құқықтық қайшылықтарды көтеру табылады. Автор «әділеттілік», «сотқа ықпал ету», «қоғамдық пікір» сияқты негізгі ұғымдардың аутенттік (дәлме-дәл заңи) түсіндірмесінің жоқтығы құқықты қолдану тәжірибесінде белгісіздік тудыратынын атап өтеді. Сондай-ақ ұғымдарды құқықтық тұрғыда аутентификациялау мен қылмыстық заңнаманы халықаралық стандарттармен үйлестірудің жеткіліксіздігі процеске қатысушылардың құқықтарын қорғауға да, сот тәжірибесінің сапасына да кері әсер ететіні көрсетіледі.

Бұдан бөлек, мақалада қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнаманы БАҚ қызметін және ақпаратты қорғауды реттейтін нормалармен үйлестіру мәселелері қозғалады. Сотқа ақпараттық қысым жасау үшін жауапкершілік көздейтін нақты құқықтық шектер мен нормалардың болмауы журналистер мен процестің өзге де қатысушылары үшін құқықтық және этикалық дезориентацияға әкелетіні атап өтіледі.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйінді сөздер: сот төрелігі, ұғымдарды аутентификациялау, заңнаманы үйлестіру, терминологиялық қайшылықтар, БАҚ, қоғамдық пікір, кінәсіздік презумпциясы, қылмыстық процесс.

JUSTICE IN THE ERA OF INFORMATION TRANSPARENCY

Abstract. The article is devoted to a comprehensive understanding of the phenomenon of justice in the context of information openness and the active participation of society in the criminal process, including through mechanisms of mass communication. The author explores how the dissemination of information through the media and social networks influences the perception of justice, the formation of public opinion, and, as a consequence, the impartiality of courts. Based on specific examples from judicial practice in Kazakhstan and international experience, the article examines the risks of pressure on the judiciary, violations of the presumption of innocence, and the replacement of the institution of justice with public discourse.

An important part of the article is the discussion of terminological and legal collisions in criminal and criminal procedure legislation that arise amid the transformation of public legal consciousness. The lack of authentic legal definitions of key concepts such as “justice,” “influence on the court,” and “public opinion” leads to uncertainty in law enforcement. The author emphasizes that the absence of legal authentication of terms and the lack of harmonization of criminal legislation with international standards complicate both the protection of the rights of participants in the process and judicial practice as a whole.

In addition, the article addresses the issue of harmonizing criminal and criminal procedure legislation with legal norms governing media activity and information protection. It is noted that the absence of clear legal boundaries and liability for informational pressure on the judiciary leads to legal and ethical disorientation of both journalists and other participants in the process.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *justice, term authentication, legislative harmonization, terminological collisions, media, public opinion, presumption of innocence, criminal procedure, Kazakhstan.*

Осуществление правосудия это исключительная функция суда. В соответствии со статьей 11 УПК РК правосудие по уголовным делам в Республике Казахстан осуществляется только судом. Никто не может быть признан виновным в совершении уголовного правонарушения, а также подвергнут уголовному наказанию иначе как по приговору суда и в соответствии с законом.

Главной целью правосудия является установление истины по делу, защита прав и свобод граждан и справедливое применение закона. Для достижения целей правосудия необходимо обеспечить равные права всех участников процесса и доступ к правосудию. При этом суд должен быть беспристрастным. Правовые механизмы должны работать одинаково для всех без исключения. Только тогда любое решение суда будет признаваться справедливым.

В основе правосудия всегда лежит борьба за справедливость, требование честного суда и устранение коррупции и произвола власти.

По мнению А. Запсарова и др. понимание справедливости у каждого свое. Именно различное понимание категории справедливости и приводит к конфликтам и даже применению насилия к насильникам и т.д. В разные исторические периоды понятие «справедливость» соотносилось с понятиями «свобода», «равенство», «братство», хотя, конечно, они имели разный смысл. Многие исследователи этой категории ссылаются на то, что нельзя определить справедливость без ее парной категории, то есть невозможно дать определение справедливости без понимания категории «несправедливость».[1]

По мнению О.И. Цебулевской: «Устранение несправедливости - одно из средств утверждения справедливости».[2] Между тем, Бытко Ю.И. утверждает, что “со временем меняется не величина справедливости и несправедливости, а наше представление о том, что сегодня справедливо, а что несправедливо, и каково их соотношение в конкретный период времени применительно к определенной сфере жизни”.[3]

В судебно- следственной практике можно привести массу примеров, когда те или иные поступки признаются справедливыми или несправедливыми в зависимости от эпохи, от государственного строя конкретного государства, а также в различных государствах. Более того, существуют страны, где, например, разрешен оборот наркотических средств, стрелкового и/или холодного оружия, легализовано занятие проституцией, допускается эвтаназия и др. Таким образом, корректно рассматривать справедливость, особенно в сфере уголовного процесса, применительно к конкретно-историческому периоду государства.[4]

Даниэль Шницер и Карлтон Патрик в проведенном им исследовании утверждают, что человеческое чувство справедливости и уголовные законы генерируются человеческим мозгом. Проще говоря: то, что вы являетесь человеком, уже делает вас хорошим законотворцем, даже если вы никогда не учились в юридической школе. В значительной степени уголовные законы представляются конечным продуктом внутреннего чувства справедливости, которое является частью человеческой природы. Ваш мозг бессознательно создает интуитивные представления о справедливости задолго до вашего появления в суде – еще в ситуации возможного конфликта. Люди, даже в детском возрасте, остро чувствуют, что является нарушением справедливости, и какое за это должно быть наказание. Эти интуитивные представления о справедливости естественным образом есть у каждого. Они, как человеческие легкие или глаза, – часть человека.[5]

В уголовном судопроизводстве актом правосудия является приговор, который постановляется именем Республики Казахстан (статья 387 УПК РК).

При этом законодатель устанавливает следующие требования для приговора. Так, в соответствии со статьей 388 УПК РК приговор должен быть законным. Законность приговора в том, что если он постановлен с соблюдением всех требований закона и на основе закона. Кроме того, приговор должен быть обоснованным. Приговор признается обоснованным, если он постановлен на

основании всестороннего и объективного исследования в судебном заседании представленных суду доказательств.

При этом статья 390 УПК РК гласит, что “Приговор постановляется судьей, рассматривающим дело, при условиях, исключающих возможность оказать на него любое воздействие”.

Очевидно, что судьи при вынесении приговора и осуществлении правосудия должны быть абсолютно беспристрастны. Процесс принятия судебных решений не должен зависеть от посторонних факторов, а судьи должны быть предельно объективны.

В этой связи становится актуальным вопрос - а насколько реально то, что суд остается беспристрастным и никакие внешние факторы не могут повлиять на осуществление правосудия?

Профессор Султан Мехмуд и его соавторы Авнер Серор (Университет Экс-Марсель) и Дэниел Л. Чен (Тулузская школа экономики) провели специальное исследование на тему “Как повысить качество правосудия и какие факторы могут влиять на осуществление правосудия?” По их мнению, на судей могут воздействовать такие, казалось бы, посторонние факторы, как имена или даты рождения участников процесса, погода или время дня, не говоря о политическом климате и идеологии, – все это негативно сказывается на качестве судебных решений.

Они изучили массив данных (миллионы судебных дел и работу тысяч судей в исламском мире) более чем за полвека по Индии и Пакистану, где проживает четверть населения планеты. В результате они пришли к необычному выводу о том, что ***одним из факторов влияющих на правосудие является соблюдение судьями поста во время священного месяца Рамадан***. Анализ привел авторов к следующим выводам:

1) соблюдение этого ритуала делает судей более милосердными. Анализ данных показал, что в Рамадан число оправдательных приговоров, вынесенных судьями-мусульманами, увеличивается на 40% по сравнению с другими месяцами.

2) примерно на 10% судьи чаще выносят оправдательный приговор с каждым дополнительным часом поста (световой день и, соответственно, период соблюдения поста для мусульман длиннее в регионах ближе к экватору), чем в регионах, находящихся ближе к полюсам.

3) при этом увеличение доли оправдательных приговоров не связано с более низким качеством решений. Напротив, оно растет!

4) вероятность отмены решений по делам, рассмотренным в Рамадан, примерно на 25% ниже, чем решений, принятых в другие месяцы.

5) увеличение продолжительности поста в Рамадан на один час снижает на 4% вероятность отмены в вышестоящих судах принятых в этот период решений.[6]

Наряду с этим, мы допускаем, что на осуществление правосудия особое влияние оказывают публикации на страницах СМИ. Особенно когда речь идет о громких и резонансных уголовных делах.

Надо отметить, что с развитием СМИ общество стало активным наблюдателем и участником проводимых процессов. Это, конечно, не могло не влиять на уголовное судопроизводство. Освещение в СМИ (в новостях, социальных сетях, блогах) об обстоятельствах рассматриваемого дела может повлиять на суд, присяжных заседателей, прокурора, а также на представителей общественности. **Очень тонкая грань между объективным освещением хода и результатов судебного процесса и целенаправленным оказанием давления на осуществление правосудия.** Все зависит от подачи материала, расставленных акцентов, от внутренней культуры и воспитания автора заметки, статьи, блога или же комментария.

Одним из фундаментальных исследований по вопросам *влияния СМИ на общество, на сегодняшний день, является* работа “*Массовая коммуникация, популярные вкусы и организованное социальное действие*”. [7] Данная работа является одним из наиболее значимых трудов по вопросам влияния СМИ на общество. Основная идея этой работы в том, что 1) СМИ путем влияния на общество определенным событиям и личностям присваивают статус, одновременно легитимирует их значимость в публичном пространстве; 2) СМИ укрепляют социальные нормы, обозначая, что считается приемлемым, а что отклонением; 3) вводится термин “наркотизирующая дисфункция”, означающий, что избыточная информационная нагрузка делает аудиторию пассивной- она знает, но не действует”. [8]

Указанное означает, что в сфере уголовного судопроизводства громкие уголовные дела превращаются с помощью СМИ в символы, им присваивается статус значимого общественного события и путем освещения уголовного дела формируется символическое значение- социальная норма, нарушение которой требует реакции.

Сформировавшееся с помощью СМИ общественное мнение оказывало и оказывает заметное влияние, если не сказать давление, на правосудие. Такое утверждение основано на многочисленных публикациях на исследуемую тему. Так, например, ставшее уже хрестоматийным дело осужденного во Франции офицера Альфреда Дрейфуса, которого обвинили в шпионаже в пользу кайзеровской Германии. Несмотря на то, что Альфред Дрейфус решительно отрицал предъявленное обвинение в совершении шпионажа, французское общество основываясь на информационном шуме, организованном прессов безапелляционно обвиняло молодого капитана из-за его еврейского происхождения. Еще во время судебного разбирательства пресса утвердительно писала о его предательстве родины как о свершившемся факте. В результате его признали виновным и он был приговорен к каторжным работам пожизненно. *Его невиновность была доказана только спустя более десяти лет и он был реабилитирован.* [9]

Надо сказать, что подобная практика имеет место не только в судебной следственной практике других стран. Она присуща и нашей практике.

В свою очередь казахстанские СМИ также пристальное уделяют судебным процессам. Благодаря их вниманию отдельные уголовные дела превратились в громкие и резонансные. В частности, речь идет об уголовных дела по обвинению:

- Челах В. - обвиняемого в убийстве 14 сослуживцев и егеря на погранпосту "Арканкерген".

Правоохранительные органы были крайне щедры на всевозможные пояснения и разъяснения в связи с делом Челаха. Ход расследования активно освещался в СМИ, а достоянием общественности с разрешения правоохранителей стали записи допроса рядового (с его признательными показаниями), пленки, на которых запечатлен следственный эксперимент с его участием и разговор Челаха с психологом (где он рассказывает подробности убийства).[10]

- Куандыка Бишимбаева (бывший министр национальной экономики был осужден за убийство Салтанат Нукуеновой);

- бухгалтеров в системе образования Талдыкоргана (21 бухгалтер был признан виновным в хищении 4,5 миллиардов тенге);

-участников массовых беспорядков в Алматы в январе 2022г., т.н. январские события.

-чиновников и руководителей компании в хищении по делу "Астана LRT";

- по обвинению Игоря Дужнова аор факту убийства убийство пяти человек.[11]

-а также по факту убийства Шерзата Полата в Талгаре[12].

Кроме того, в последние годы внимание общественности было приковано к уголовным дела в отношении должностных и других известных в стране лиц, которые были осуждены за хищения бюджетных средств и другие преступления. Эти уголовные дела с подачи СМИ привлекли широкое внимание общественности и вызвали общественные дискуссии на тему о коррупции, насилии и верховенстве закона в Казахстане и они затрагивали очень разных по своему статусу людей.

Всегда возникает вопрос- в чем феномен общественного интереса с громким уголовным делам? Почему люди пристально смотрят за происходящим вокруг уголовного дела? Не связано ли это с недоверием со стороны общества к судебным решениям?

В 1976 году вышла книга Дональда Блэка «The Behavior of Law» («Поведение закона»), которая произвела революцию в социологии права и до сих пор остается одной из самых главных теорий этой дисциплины. Блэк обратил внимание на то, что закон «ведет себя по-разному» в зависимости от того, какой социальный статус имеют стороны процесса. Например, чем более высокое положение занимает человек, тем мягче и лояльнее к нему будет закон. Следовательно, богатый побеждает бедного, а работающий семьянин получает менее строгое наказание, чем неработающий, холостой и бездетный гражданин.[13] Конечно, сложно сказать, насколько теория Д. Блэка работает в наших реалиях. Наверняка будут те, кто безоговорочно будет утверждать, что это действительно так, а кто-то может возразить.

Очевидно, что общество следит за тем, насколько честен и прозрачен суд. Особенно когда рассматриваемое дело касается т.н. “элит”, представителей политики и бизнеса, коррупции, несовершеннолетних и беспомощных жертв преступления. Общество в первую очередь следит за тем будет ли соблюден принцип равенства участников процесса перед законом.

В соответствии со статьей 29 УПК Республики Казахстан разбирательство уголовных дел во всех судах и судебных инстанциях происходит открыто. Ограничение гласности судебного разбирательства допускается лишь, когда это противоречит интересам охраны государственных секретов и иной охраняемой законом тайны.

Закрытое судебное разбирательство допускается по мотивированному постановлению суда по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних, по делам о половых преступлениях и другим делам в целях предотвращения разглашения сведений об интимных сторонах жизни участвующих в деле лиц, а также в случаях, когда этого требуют интересы безопасности потерпевшего, свидетеля или других участвующих в деле лиц, а также членов их семей или близких родственников.

Один из известных ученых в области криминологии и уголовного права Карпец И.И. утверждал, что если в правовой практике только суд окончательно решает вопрос о виновности и мере наказания, то СМИ и отдельные эксперты говорят одно, а поступают по другому. В сознание людей внедряются суждения о том, что такой-то- преступник, такой-то- взяточник, такой-то - расхититель и т.д. Между тем такие пассажи есть не что иное, как клевета- уголовное преступление, влекущее наказание. Но если бы дело коснулось распространителей подобных суждений и то, что они говорят о других, говорили бы о них, то они бы немедленно “вспомнили” о презумпции невиновности. Гласность судопроизводства не дает права говорить, что угодно, попросту клеветать, утверждая при этом, что “может быть я и не прав, но это мое мнение”. Это издержки демократии, которые будоражат общество, создают климат социальной напряженности. При молчании и бездействии закона и власти. Не говоря уже о том, что о состоянии преступности создается превратное представление.”[14]

Практика громких судебных процессов показывает, что на фоне созданного СМИ ажиотажа и обсуждения дела в обществе, непременно появляется группа либо отдельные личности, которые занимают какую-либо крайнюю позицию. Появляются их сторонники, своего рода группа поддержки. В результате общество делится на тех кто поддерживает ту или иную позицию и на тех, кто не поддерживает. В этой связи встает вопрос о моральном облике участников этих дискуссии и активно выступающих в СМИ. Как показывает изучение подобных дел, многие из так называемых “активистов”, “борцов за справедливость”, “против коррупции” и многие другие делают себе имя и создают образы спекулируя на случившейся трагедии. К сожалению, правосудие в подобной ситуации превращается в сцену для игры заинтересованных лиц с общественным мнением. Происходит заигрывание под соусом борьбы за справедливость. Только из этических соображений мы не указываем на конкретные уголовные дела и

активных участников обсуждений таких дел. Однако скрупулезный читатель может легко провести параллели и самостоятельно найти на страницах СМИ все указанные обстоятельства. Как говорится “Sapientia sat” (“Умному достаточно”).

Дело доходит до того, что СМИ и общественность требуют от известных в обществе людей (писатели, телеведущие, артисты, спортсмены певцы), в том числе медийных блогеров высказаться по поводу обсуждаемого в обществе резонансных дел. Отдельным медийным личностям приходится извиняться за то, что не могут высказать свое мнение или воздерживаются от какого-либо комментария.

Конечно подобные факты указывают на то, что в таких действиях журналистов или отдельных блогеров имеет место превышение своего социального статуса. В большинстве случаев, уверен, многие авторы даже не подозревают что они напрямую посягают на принцип презумпции невиновности и/или оказывают влияние на осуществление правосудия. Еще не выработалась соответствующая культура, еще не было судебных актов по таким вопросам. Конечно, требуется время.

Вместе с тем, нужно всегда помнить, что общественное мнение может быть как источником справедливости, так и угрозой для правосудия если оно будет основано на эмоциях, а не на фактах. Надо признать, что эмоциональный фон всегда присутствует.

Интересный пример. В Набережных Челнах проходил процесс по обвинению В. в изнасиловании и убийстве 18 летней С. Приговор - смертная казнь. Процесс шел на стадионе “Старт”, в присутствии 5 тысяч человек.[15]

Первыми с просьбой провести процесс открыто обратились родственники потерпевшей. Открытого процесса потребовали и жители города. Угрожая в противном случае ... забастовкой. Учитывая сложную оперативную и социальной психологическую обстановку в городе, в суд с таким же ходатайством обратилось руководство города.

В ходе предварительного слушания суд определил: дело слушать в закрытом заседании. Однако в первый день процесса во Дворце культуры КамАЗа собралось большое число жителей города. Узнав о начале судебного заседания, люди двинулись к зданию суда. Временно пришлось перекрыть движение...

Перед зданием суда начался импровизированный митинг. Никаких объяснений работников полиции, прокуратуры и городских властей собравшиеся слушать не хотели. В результате было объявлено, что дело будет слушаться открыто.

И тут же поступает новое требование: рассматривать на стадионе! И дело рассматривается на стадионе.

Все четыре дня, что рассматривалось дело, трибуны стадиона были забиты до отказа. При этом горожане сами организовали рабочие дружины, которые поддерживали порядок. В беседе с журналистами председательствовавший в суде член Верховного Суда Татарстана И.Гилязов сообщил - “Проведенный процесс наглядно показал, что независимость суда- понятие пока что относительное. Нужны работающие правовые механизмы, которые ограбили бы судебную власть

от какого бы то ни было влияния...”[16] Конечно, сложно представить, что пятидесятилетний стадион способствовал нормальному ходу судебного процесса и не оказывал на судей хотя бы психологического воздействия. Суд здесь безусловно действовал под давлением.[17]

Между тем, можно констатировать, что практически все громкие уголовные дела заканчивались длительными сроками наказания, чего, возможно, могло быть бы и не быть без общественного резонанса.

Надо сказать, что общественное мнение традиционно влияет на решения судов, на выбор наказания, а также на законодательные реформы. И отрицать влияние общественного давления на правосудие мы не можем.

Например, смерть Салтанат Н. вызвала широкий общественный резонанс. В Казахстане началась активная дискуссия о проблеме домашнего насилия и необходимости ужесточения наказаний за подобные преступления. Общественные организации и правозащитники призвали к реформам в законодательстве, направленным на защиту жертв насилия. Был принят закон, усиливающий меры по борьбе с домашним насилием и обеспечивающий более эффективную защиту пострадавших.[18]

Как следствие, в апреле 2024 года был подписан широко обсуждавшийся в обществе закон о бытовом насилии. Он направлен на ужесточение наказания за преступления против женщин и детей. После подписания данного закона Глава государства сказал: “Признаться, далеко не все, особенно представители правоохранительного блока, были за криминализацию семейно-бытового насилия. Высказывалось мнение, что основные нормы и инициативы в данной сфере уже действуют и что некоторые государственные органы, а также консервативная часть общества выступят против такого закона. Но я все же настоял на том, что нужно правовыми средствами, именно юридическими средствами усилить борьбу с данным постыдным, как я считаю, явлением. Это моя принципиальная позиция”.[19]

Общественное мнение всегда оказывало заметное, а иногда и решающее влияние на правосудие как позитивно, так и в негативном смысле. Здесь важно не перейти черту и не оказывать давление на правосудие и не посягать на принцип презумпции невиновности.

Поэтому очень важно, что правовые институты государства, судебная система в первую очередь, должна быть направлена на обеспечение справедливого по делу решения, а **“не угождать”** общественному мнению. **Общественное мнение нужно учитывать, но не превращать его в судью!** Нельзя допустить, чтобы СМИ подменяли собой правосудие.

В противном случае, могут наступить необратимые последствия для правосудия.

Надо отметить, что Уголовный кодекс Республики Казахстан, в отличие от других государств, не предусматривает ответственность за нарушение принципа презумпции невиновности, а также вмешательство в осуществление правосудия.

Так, например, в соответствии со статьей 434-16 Уголовного кодекса Франции “Публикация до вмешательства окончательного судебного решения

комментариев, оказывающих давление, чтобы повлиять на показания свидетелей или решение следственных или судов первой инстанции, наказывается тюремным заключением на шесть месяцев и штрафом в размере 7500 евро.

Если преступление совершается с помощью письменной или аудиовизуальной прессы, конкретные положения законов, регулирующих эти вопросы, применимы в отношении определения ответственных лиц”.

Изложенное позволяет сделать вывод о необходимости изучения судебно-следственной практики по наиболее громким и резонансным делам на предмет влияния общественного мнения, посредством СМИ и возможного давления на осуществление правосудия в стране. Результаты которых, уверен, позволят пересмотреть действующее уголовное и уголовно- процессуальное законодательство с целью укрепления принципа презумпции невиновности, а также обеспечения прав и законных интересов участников уголовно- процессуальных отношений.

Список использованной литературы

1. Заппаров А.Р., Алимova Э.А., Алимбетова А.Р. О категории справедливости в уголовном праве Республики Казахстан // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39866779&ysclid=mckjvafv5g822009921&pos=6;-106#pos=6;-106
2. Цебулевская О.И. Принципы права // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - Саратов, 1997. - С. 151
3. Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика: монография. - М.: Юрлитинформ, 2017. С.7
4. Кривошеев С.И. Справедливость в уголовном процессе // Судебная власть и уголовный процесс. 2017. № 4. С. 40
5. Даниэль Шницер, Карлтон Патрик Универсальное чувство справедливости: как мозг создает основу для правосудия//<https://ideanomics.ru/articles/29280?ysclid=mc7z924u8c914245360>
6. Султан Мехмуд Качество правосудия: как на него влияет соблюдение религиозных ритуалов и традиций // <https://guru.nes.ru/actual/kachestvo-pravosudiya-kak-na-nego-vliyaet-soblyudenie-religioznyix-ritualov-i-tradiczij.html?ysclid=mc7yu6quyl692506668>
7. Lazarsfeld, Paul F. & Merton, Robert K. (1948) “Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action”.
8. Массовая коммуникация в современном мире. Под редак. Назарова М.М. М.: Аванти-Плюс, 2004. С. 243- 256
9. Дело Дрейфуса, или Как французское общество раскололось на два лагеря // https://dzen.ru/a/ZFXIJ_KcRxOhvOok?ysclid=mcgsh1wh9i611523238
10. В Казахстане судят "убийцу пограничников"// <https://lenta.ru/articles/2012/11/22/chelah/?ysclid=mcgc6v5rc5616157348>
11. Самые громкие судебные процессы в Казахстане в 2023 году // <https://news.mail.ru/society/59185289/>
12. Убийство Шерзата: хронологию трагедии представила прокурор // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/ubiystvo-sherzata-hronologiyu-tragedii-predstavila-prokuror-571774/?ysclid=mcrbon1kac223463705
13. Казун А.П. Между хайпом и справедливостью: могут ли СМИ влиять на результаты судебного процесса? // <https://sociodigger.ru/articles/articles-page/mezhdu-khaipom-i-spravedlivostju-mogut-li-smi-vlijat-na-rezultaty-sudebnogo-processa>
14. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. -М.:Российск. право, 1992. С. 229

15. Огородникова М. Суд на стадионе // Комс.правда. 1989. 23 авг.
16. Огородникова М. Указ. соч.
17. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства- М.: Юрид лит., 1991. С. 185
18. Бишимбаев, Сатыбалдыулы и Кантар: самые громкие судебные процессы 2024 года // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/bishimbaev-satyibaldyulyi-kantar-samyie-gromkie-sudebnyie-557690/?ysclid=mckpcfw65y835888070 от 30 декабря 2024г.
19. Написанный кровью. Что изменится в Казахстане с принятием нового закона // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/napisannyiy-krovuyu-izmenitsya-kazahstane-prinyatiem-novogo-532417/ от 17 апреля 2024г.
20. **Code penal Article 434-16** (Version en vigueur depuis le 01 janvier 2002 Modifié par Ordonnance n°2000-916 du 19 septembre 2000 - art. 3 (V) JORF 22 septembre 2000 en vigueur le 1er janvier 2002)
- La publication, avant l'intervention de la décision juridictionnelle définitive, de commentaires tendant à exercer des pressions en vue d'influencer les déclarations des témoins ou la décision des juridictions d'instruction ou de jugement est punie de six mois d'emprisonnement et de 7 500 euros d'amende.
- Lorsque l'infraction est commise par la voie de la presse écrite ou audiovisuelle, les dispositions particulières des lois qui régissent ces matières sont applicables en ce qui concerne la détermination des personnes responsables. //
- https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006418649

Сейдеханов Санатбек Азатбекович

*PhD, ассистент-профессор Школы права и государственного управления,
Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан
sanat.seidekhanov@gmail.com*

Мауяева Сандугаш Тәңірбергенқызы

*старший преподаватель Школы права и государственного управления
Университет Нархоз, г. Алматы, Республика Казахстан
sandugash.mauyaeva@narhoz.kz*

Әбділда Диляна Әділқызы

*к.ю.н., доцент Университета Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан
a.dilyana@mail.ru*

**15 СЕКУНД НА ВЛАСТЬ: КЛИПОВОЕ СОЗНАНИЕ И ДИНАМИКА
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА С ГРАЖДАНСКИМ ОБЩЕСТВОМ
В ЭПОХУ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ**

Аннотация. Распространение социальных сетей изменило потребление информации, под влиянием «клипового сознания» - предпочтения короткого, визуально насыщенного контента, такого как Reels (в социальной сети Instagram) или видео TikTok, часто длительностью до 15. Этот сдвиг трансформирует взаимодействие государства и гражданского общества, поскольку правительства адаптируются к быстрой, фрагментированной коммуникации для поддержания легитимности и контроля. На основе мировой практики статья исследует, как клиповое сознание влияет на взаимодействие государства и гражданского общества, выделяя возможности для вовлечения и риски манипуляции. Используя

кейсы из США, Китая, Казахстана и ЕС, анализируется роль алгоритмов соцсетей, общественного дискурса и управления, подкрепленная актуальными данными и научными источниками.

Ключевые слова: *клиповое сознание, социальные сети, короткие видео, Reels, Instagram, TikTok, взаимодействие государства и гражданского общества, персонализация контента, алгоритмы, поляризация, дезинформация, медиаграмотность, свобода слова, цифровая коммуникация, протесты, пропаганда.*

БИЛІККЕ 15 СЕКУНД: КЛИПТІК САНА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР ДӘУІРІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІҢ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАММЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ДИНАМИКАСЫ

Аңдатпа. Әлеуметтік медианың таралуы «клиптік сананың» әсерінен ақпаратты тұтынуды өзгертті - Reels (Instagram әлеуметтік желісінде) немесе TikTok бейнелері сияқты қысқа, көрнекі мазмұнға деген артықшылық, көбінесе 15-ке дейін. Бұл ауысым мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуін өзгертеді, өйткені үкіметтер заңдылық пен бақылауды сақтау үшін жылдам, бөлшектелген байланысқа бейімделеді. Әлемдік тәжірибеге сүйене отырып, мақала клиптік сананың мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуіне қалай әсер ететінін зерттейді, манипуляцияның мүмкіндіктері мен тәуекелдерін бөліп көрсетеді. АҚШ, Қытай, Қазақстан және ЕО кейстерін пайдалана отырып, әлеуметтік желілер, қоғамдық дискурс және басқару алгоритмдерінің өзекті деректермен және ғылыми көздермен нығайтылған рөлі талданады.

Түйін сөздер: *клиптік сана, әлеуметтік медиа, қысқа бейнелер, Reels, Instagram, TikTok, мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекеттесуі, мазмұнды жекелендіру, Алгоритмдер, поляризация, жалған ақпарат, медиа сауаттылық, сөз бостандығы, цифрлық байланыс, наразылық, насихат.*

15 SECONDS TO POWER: CLIP CONSCIOUSNESS AND STATE-CIVIL SOCIETY DYNAMICS IN THE AGE OF SOCIAL MEDIA

Abstract. The spread of social media has changed information consumption, influenced by the "clip consciousness" - a preference for short, visually intense content such as Reels (on Instagram) or TikTok videos, often lasting up to 15 minutes. This shift is transforming the interaction between the state and civil society, as governments adapt to rapid, fragmented communication to maintain legitimacy and control. Based on world practice, the article explores how clip consciousness affects the interaction of the state and civil society, highlighting the opportunities for engagement and the risks of manipulation. Using cases from the USA, China, Kazakhstan and the EU, the role of algorithms of social networks, public discourse and management is analyzed, supported by up-to-date data and scientific sources.

Keywords: *clip consciousness, social networks, short videos, Reels, Instagram, TikTok, interaction between the state and civil society, personalization of content, algorithms, polarization, disinformation, media literacy, freedom of speech, digital communication, protests, propaganda.*

1. Введение

Термин «клиповое сознание» описывает когнитивный сдвиг, при котором люди предпочитают краткий, визуально привлекательный контент вместо глубоких нарративов, что обусловлено платформами вроде TikTok, Instagram Reels и YouTube Shorts [1]. Это отражает глобальный тренд: в 2023 году 80% пользователей интернета отдавали предпочтение видео короче 60 секунд [2]. Такие предпочтения бросают вызов традиционным стратегиям государственной коммуникации, основанным на длинных заявлениях или пресс-релизах. Вместо этого правительства вынуждены бороться за внимание в 15-секундном окне, изменяя взаимодействие с гражданским обществом - независимыми группами, НПО и активистами, участвующими в общественном дискурсе [3].

Статья исследует, как клиповое сознание меняет динамику государства и гражданского общества, фокусируясь на трех аспектах: (1) адаптация государства к соцсетям, (2) усиление голоса гражданского общества, (3) риски поляризации и контроля. На основе мировых примеров оцениваются последствия для управления и гражданского участия, с опорой на надежные источники, такие как Pew Research, ЮНЕСКО и научные журналы.

2. Клиповое сознание: когнитивный и культурный сдвиг

Клиповое сознание возникает из сочетания информационной перегрузки и дизайна алгоритмов. Соцсети продвигают короткий, эмоционально заряженный контент, соответствующий сокращению внимания - с 12 секунд в 2000 году до 8 секунд в 2023 году [4]. Это заметно глобально: 1 миллиард пользователей TikTok в 2023 году тратили 95 минут в день на приложение, причем 70% контента длилось менее 15 секунд [5].

Предпочтение «Reels» или коротких видео отражает культурный переход к мгновенному, фрагментированному потреблению информации. Как отмечают Шужиева и Алатаева, клиповое сознание отдает приоритет «быть в курсе» над глубоким пониманием, формируя некритическое восприятие реальности [6]. Для государства это вызов: как донести сложные политики в формате клипового сознания? Для гражданского общества это инструмент усиления голоса, но с риском упрощения сложных проблем.

3. Адаптация государства к соцсетям: мировая практика

Государства по всему миру адаптируются к клиповому сознанию, заимствуя стратегии инфлюенсеров.

3.1 США

В США политические кампании используют короткие видео для привлечения избирателей. В 2020 году кандидаты потратили \$1,2 млрд на рекламу в соцсетях, 60% из которых - 15–30-секундные ролики на Instagram и TikTok [7]. Кампания администрации Байдена по вакцинации в 2021 году использовала Reels с инфлюенсерами, набрав 50 млн просмотров и увеличив вакцинацию молодежи на 20% [8]. Однако клиповое сознание способствует упрощению восприятия сложных политических вопросов: согласно исследованию Pew Research 2022 года, 65% американцев неверно интерпретировали положения налоговой реформы из-за фрагментированных и кратких сообщений в социальных сетях [9].

Короткие видеоролики, такие как Reels и TikTok-видео, часто акцентируют внимание на эмоциональных аспектах, игнорируя детали, что приводит к поверхностному пониманию. Например, 15-секундные клипы о налоговых изменениях подчеркивали только снижение ставок, опуская информацию о долгосрочных экономических последствиях, что усилило общественные заблуждения [9].

3.2 Китай

В Китае государственные платформы, такие как Weibo и Douyin (версия TikTok), используют короткие видео для продвижения официальных нарративов. В 2022 году аккаунт Компартии на Douyin публиковал 15-секундные ролики о развитии села, набрав 100 млн просмотров [10]. Так называемый «Великий китайский файрвол» (англ. Fire Wall - огненная стена) обеспечивает соответствие контента целям государства, но клиповое сознание ограничивает критическое осмысление: 90% цензурированных постов в 2023 году нарушали стандарты свободы слова ООН (ст. 19) [11].

3.3 Казахстан

В Казахстане Instagram Reels активно используются для продвижения инициатив, таких как «Цифровой Казахстан», с 70% публикаций в 2023 году короче 30 секунд [12]. Короткие форматы, соответствующие клиповому сознанию, эффективно привлекают молодежь, повышая осведомленность о цифровых технологиях и инновациях [13]. Эти динамичные видеоролики способствуют вовлечению граждан в общественные проекты, стимулируя интерес к технологическому прогрессу и укрепляя диалог между государством и обществом.

3.4 Европейский Союз

Кампания Европейского Союза «EUvsDisinfo» противодействует дезинформации посредством 15-секундных видеороликов, разоблачающих ложные сведения, и в 2023 году охватила 30 млн пользователей [14]. Закон о цифровых услугах (DSA, 2022) устанавливает требования к прозрачности алгоритмов платформ, наложив на Meta штраф в размере €405 млн за их несоответствие данным стандартам [15]. Это способствует повышению вовлеченности аудитории, однако сталкивается с проблемой поляризации, обусловленной клиповым форматом контента.

4. Усиление голоса гражданского общества

Клиповое сознание дает гражданскому обществу новые возможности для вызова государственным нарративам.

4.1 Глобальные протесты

Волна протестов 2019 года, проанализированная Пятаковым, использовала короткие видео для мобилизации [16]. В Чили TikTok-ролики о полицейском насилии во время протестов Estallido Social набрали 200 млн просмотров, вызвав международную поддержку [17]. Движение Black Lives Matter в 2020 году использовало 15-секундные Reels для личных историй, набрав 1 млрд просмотров хэштега на Instagram [18]. Эти примеры показывают, как клиповое сознание обеспечивает быструю, эмоциональную мобилизацию.

4.2 Кампании НПО

НПО, такие как Greenpeace, используют Reels для климатических кампаний, причем видео 2023 года набрало 10 млн просмотров за 48 часов [19]. Однако короткие форматы рискуют тривиализировать проблемы: исследование 2022 года показало, что 55% экологических Reels упрощали решения, снижая понимание публикой [20].

4.3 Гражданское общество в Казахстане

В Казахстане активисты, такие как Айгерим Тлеубаева, используют Instagram Reels для освещения гендерного неравенства, охватив 500 тыс. зрителей в 2023 году [21]. Но государственный контроль ограничивает эффект: 80% аккаунтов активистов столкнулись с ограничениями во время выборов 2022 года, по данным Freedom House [22].

5. Риски поляризации и контроля

Клиповое сознание усиливает поляризацию и облегчает государственный контроль.

5.1 Поляризация

Алгоритмы социальных платформ способствуют продвижению разделяющего контента, поскольку эмоционально насыщенные 15-секундные видеоролики демонстрируют более высокую эффективность по сравнению с нейтральными. Согласно исследованию Массачусетского технологического института 2023 года, 70% вирусных Reels содержали поляризующую риторику, что усиливает эффект эхо-камер [23]. В Соединенных Штатах Америки в 2022 году 60% пользователей TikTok сталкивались с партийно-ориентированным контентом, что искажало их восприятие политических процессов [24].

5.2 Государственные манипуляции

Режимы с авторитарными тенденциями в Европе и США используют клиповое сознание для распространения пропагандистских нарративов через короткие видеоролики. В Венгрии правящая партия Фидес под руководством Виктора Орбана в 2022 году применяла TikTok для публикации 15-секундных видео, продвигающих антимиграционную политику, которые набрали 80 млн просмотров. Эти ролики представляли мигрантов как угрозу национальной безопасности, укрепляя националистическую повестку и повлияв на 60% молодых избирателей, согласно исследованию 2023 года [1]. В США во время выборов 2020 года ультраправые группы, связанные с авторитарными нарративами, использовали Instagram Reels для распространения дезинформации о фальсификациях на выборах, с вирусными 10-секундными клипами, набравшими 40 млн просмотров. Анализ 2022 года показал, что эти видео сформировали восприятие у 45% молодых консерваторов [2].

5.3 Дезинформация

Короткоформатный контент усложняет верификацию информации. Согласно данным ЮНЕСКО за 2023 год, 80% вирусной дезинформации распространялось посредством видеороликов длительностью менее 30 секунд [27]. Закон о цифровых услугах ЕС (DSA) направлен на решение данной

проблемы, однако в 2023 году было удалено лишь 20% маркированного контента [28].

6. Обсуждение: возможности и вызовы

Клиповое сознание предоставляет государству и гражданскому обществу мощный инструмент вовлечения, но требует стратегической адаптации. Государства могут использовать короткие видео для доверия, как в ЕС, но рискуют упрощением, как в США. Гражданское общество получает платформу для маргинализированных голосов, как в Чили, но сталкивается с цензурой, как в Казахстане. Поляризирующая природа алгоритмов, подтвержденная MIT, угрожает плюрализму, а манипуляции авторитарных режимов, как в Китае и России, подчеркивают необходимость глобальных регуляций, таких как DSA.

Для оптимизации взаимодействия государства и гражданского общества в условиях клипового сознания государствам следует применять прозрачные, основанные на фактах короткие видеоролики (Reels) в целях противодействия дезинформации, а также развивать сотрудничество с гражданским обществом, как указано в рекомендациях Общественной палаты Российской Федерации [29]. В свою очередь, гражданское общество обязано использовать Reels для продвижения своих инициатив, дополняя их содержательным контентом, и активно содействовать развитию медиаграмотности, опираясь на успешный опыт программ Финляндии [30].

7. Заключение

Клиповое сознание, обусловленное 15-секундным контентом, переопределяет взаимодействие государства и гражданского общества в эпоху соцсетей. Мировая практика - от кампаний США до пропаганды Китая - демонстрирует его потенциал и риски. Оно усиливает гражданские голоса, как в Чили и Казахстане, но способствует поляризации и контролю, как подтверждают данные MIT и ЮНЕСКО. Баланс между вовлечением и глубиной требует инновационного управления и медиаграмотности, чтобы клиповое сознание служило демократии, а не подрывало ее.

Список использованной литературы

- 1.Шужиева, А. Клиповое сознание как феномен современной культуры / А. Шужиева, Г. Алатаева // Вестник Казахского национального университета. Серия журналистика. - 2015. - № 3. - С. 45–52.
- 2.We Are Social. Global digital report 2023: Video content preferences / We Are Social, Hootsuite // Journal of Digital & Social Media Marketing. - 2023. - Vol. 11, № 1. - P. 78–90.
- 3.Туманова, А. С. Институты гражданского общества в России / А. С. Туманова // Финансы: теория и практика. - 2017. - Т. 21, № 5. - С. 106–117.
- 4.Gausden, J. Attention spans in the digital age / J. Gausden, M. Lewis // Cognitive Science. - 2023. - Vol. 47, № 2. - P. 234–245.
- 5.Zhao, Y. TikTok user engagement: A global perspective / Y. Zhao, L. Chen // New Media & Society. - 2023. - Vol. 25, № 4. - P. 987–1002.
- 6.Шужиева, А. Клиповое сознание как феномен современной культуры / А. Шужиева, Г. Алатаева // Вестник Казахского национального университета. Серия журналистика. - 2015. - № 3. - С. 45–52.

7. Kreiss, D. Digital campaign spending in the 2020 U.S. election / D. Kreiss, S. McGregor // *Political Communication*. - 2021. - Vol. 38, № 3. - P. 301–318.
8. Kim, H. S. Social media and vaccine promotion: Evidence from the U.S. / H. S. Kim, J. Lee // *Health Communication*. - 2022. - Vol. 37, № 5. - P. 612–624.
9. Jones, M. Public misunderstanding of policy through social media / M. Jones, K. Smith // *Journal of Media Research*. - 2022. - Vol. 15, № 2. - P. 45–60.
10. Li, X. State propaganda on Douyin: A case study / X. Li, Y. Wang // *Chinese Journal of Communication*. - 2023. - Vol. 16, № 1. - P. 88–104.
11. Xu, J. Censorship and international human rights standards in China / J. Xu // *Human Rights Quarterly*. - 2023. - Vol. 45, № 3. - P. 456–478.
12. Абдрахманова, Г. К. Социальные медиа в государственной коммуникации Казахстана / Г. К. Абдрахманова // *Вестник КазНУ. Серия журналистика*. - 2023. - № 1. - С. 34–47.
13. Smith, A. Digital crackdowns during Kazakhstan's 2022 protests / A. Smith, R. Johnson // *Central Asian Survey*. - 2023. - Vol. 42, № 2. - P. 201–220.
14. Müller, K. Countering disinformation in the EU: The EUvsDisinfo campaign / K. Müller, L. Schmidt // *European Journal of Communication*. - 2023. - Vol. 38, № 4. - P. 345–360.
15. Brown, T. GDPR enforcement and Meta: A case study / T. Brown, E. Garcia // *Journal of European Public Policy*. - 2023. - Vol. 30, № 6. - P. 789–806.
16. Пятаков, А. Н. Социальные протесты в Латинской Америке 2019 / А. Н. Пятаков // *Вестник МГУ. Серия международные отношения*. - 2020. - Т. 12, № 2. - С. 45–60.
17. Rojas, H. Social media and protest mobilization in Chile / H. Rojas, M. Valenzuela // *Latin American Politics and Society*. - 2020. - Vol. 62, № 4. - P. 89–108.
18. Freelon, D. Black Lives Matter and social media activism / D. Freelon, C. McIlwain // *Social Media + Society*. - 2021. - Vol. 7, № 1. - P. 1–14.
19. Carter, J. Greenpeace's digital campaigns: A global analysis / J. Carter, L. Wong // *Environmental Communication*. - 2023. - Vol. 17, № 3. - P. 245–260.
20. Lee, S. Oversimplification in environmental social media content / S. Lee, P. Kim // *Journal of Environmental Communication*. - 2022. - Vol. 16, № 3. - P. 123–135.
21. Тлеубаева, А. Гендерный активизм в социальных медиа Казахстана / А. Тлеубаева // *Вестник КазНУ. Серия журналистика*. - 2023. - № 2. - С. 67–78.
22. Khan, S. Internet freedom in Central Asia: Kazakhstan case / S. Khan, M. Ali // *Journal of Democracy*. - 2023. - Vol. 34, № 1. - P. 112–126.
23. Sun, H. Polarization in short-form social media content / H. Sun, J. Zhang // *New Media & Society*. - 2023. - Vol. 25, № 6. - P. 1345–1362.
24. Smith, K. Political content exposure on TikTok / K. Smith, M. Anderson // *Journal of Computer-Mediated Communication*. - 2023. - Vol. 28, № 2. - P. 78–94.
25. Ivanova, E. Propaganda in Russia's social media strategy / E. Ivanova, A. Petrov // *Slavic Review*. - 2023. - Vol. 82, № 1. - P. 156–174.
26. Серикбаева, А. Общественное восприятие протестов в Казахстане 2022 / А. Серикбаева // *Вестник КазИСС*. - 2023. - № 1. - С. 23–35.
27. Garcia, L. Misinformation in short-form video content / L. Garcia, M. Patel // *International Journal of Communication*. - 2023. - Vol. 17, № 5. - P. 2456–2473.
28. Европейская комиссия. Отчет о применении Закона о цифровых услугах (DSA) / Европейская комиссия. - 2023. - URL: <https://ec.europa.eu>.
29. Фадеев, В. А. Роль гражданского общества в медиа: интервью / В. А. Фадеев // *Журналистика и культура русской речи*. - 2017. - № 4. - С. 12–18.
30. Kivinen, M. Media literacy in Finland: Impact assessment / M. Kivinen, T. Salmi // *European Journal of Education*. - 2020. - Vol. 55, № 3. - P. 412–426.

Сейдуш Мейірімжан Талғатұлы

*Құқық және мемлекеттік басқару мектебі І-курс магистранты,
Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: meirimzhan.seidush@narhoz.kz – исправить ссылки
Ғылыми жетекші*

Омарова Айман Бекмуратовна

*Заң ғылымдарының кандидаты, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі
профессор, Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНДА ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ БАР ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада АҚШ, Жапония және Германияның мемлекеттік меншікті басқарудағы озық тәжірибелері сараланып, олардың Қазақстанда қолдану мүмкіндіктері талданады. Авторлар мемлекеттік активтерді басқаруда жекешелендіру, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) және ұзақ мерзімді индустриялық стратегияларды пайдаланудың тиімділігін сипаттайды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелердің Қазақстандағы ұлттық ерекшеліктерге икемделе отырып енгізілуінің мемлекеттік сектордағы ашықтықты қамтамасыз ету, экономиканың инновациялық әлеуетін күшейту және жалпы әлеуметтік-экономикалық дамуды жеделдету тұрғысынан маңызы атап өтіледі. Қорытындысында, шетелдік озық үлгілерді бейімдеу Қазақстан үшін мемлекеттік меншікті басқару сапасын арттырып, экономиканы әртараптандыру мен қоғамдық әл-ауқатты жақсарту жолындағы перспективалық қадам екені негізделеді.

Түйін сөздер: *мемлекеттік меншік, мемлекеттік меншікті басқару, мемлекеттік активтер, нарықтық экономика, құқықтық реттеу, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ), жекешелендіру, стратегиялық жоспарлау.*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ С ВОЗМОЖНОСТЯМИ ПРИМЕНЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается передовой опыт США, Японии и Германии в сфере управления государственной собственностью, а также анализируются возможности его применения в Казахстане. Авторы описывают эффективность использования механизмов приватизации, государственно-частного партнёрства (ГЧП) и долгосрочных индустриальных стратегий для повышения прозрачности государственного сектора, укрепления инновационного потенциала экономики и ускорения социально-экономического развития. Делается вывод, что адаптация зарубежных наработок с учётом национальных особенностей Казахстана может способствовать повышению качества управления государственными активами, диверсификации экономики и улучшению общественного благосостояния.

Ключевые слова: *государственная собственность, управление государственной собственностью, государственные активы, рыночная*

FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING STATE PROPERTY WITH APPLICATION POSSIBILITIES IN KAZAKHSTAN

Annotation. This article examines the advanced practices of the United States, Japan, and Germany in managing state-owned property and analyzes the potential for their application in Kazakhstan. The authors describe how privatization, public-private partnerships (PPP), and long-term industrial strategies can enhance transparency in the public sector, strengthen the country's innovation capacity, and accelerate socio-economic development. The conclusion is that adapting foreign approaches, taking into account Kazakhstan's national specificities, can improve the quality of state asset management, diversify the economy, and enhance overall public welfare.

Keywords: *state property, state property management, state assets, market economy, legal regulation, public-private partnership (PPP), privatization, strategic planning.*

Мемлекеттік меншікті тиімді басқару – кез келген елдің экономикалық тұрақтылығы мен дамуының негізгі факторларының бірі. Мемлекетке тиесілі активтердің ұтымды ұйымдастырылуы мен пайдаланылуы бюджеттік ресурстардың орынды жұмсалыуына, мемлекеттік сектордың тұрақтылығына және азаматтардың әл-ауқатының артуына септігін тигізеді. Қазіргі жаһандану жағдайында көптеген мемлекеттер мемлекеттік мүлікті басқарудың әртүрлі тетіктерін қолданып, оның тиімділігін күшейтуге ұмтылуда. Осы бағытта шетелдік тәжірибені зерделеп, Қазақстанның ұлттық ерекшеліктеріне икемдеу – аса өзекті мәселе.

Жалпы алғанда, ғылыми әдебиеттерде мемлекеттік меншікті басқарудың түрлі тәсілдері мен модельдері ұсынылады. Олар әр елдің тарихи, саяси, әлеуметтік-экономикалық және құқықтық жағдайларына бейімделген. Қазақстанның мемлекеттік меншікті басқару саласындағы қазіргі жағдайы мемлекеттік активтердің тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықпен күрес және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты күрделі міндеттермен сипатталады. Осы талаптарды қанағаттандыру мақсатында, шетелдік тәжірибені саралау және оның артықшылықтары мен шектеулерін талдау арқылы Қазақстанның мемлекеттік меншікті басқару жүйесін жетілдіру мүмкіндіктері айқындалады.

Мемлекеттік меншікті тиімді басқаратын елдердің көшін бастайтын АҚШ – мемлекеттік және жекеменшік активтерді басқару саласында әлемдік деңгейде озық тәжірибесі бар мемлекет. Мемлекеттік активтер құрылымы ғимараттар (55,3%), құрылыстар мен құрал-жабдықтар (36,7%) және жер телімдері (8%) болып бөлінеді [1]. Бұл активтерге ғылыми-зерттеу орталықтары, университеттер, әскери нысандар, инфрақұрылым және ұлттық саябақтар кіреді. Федералдық үкімет 1980 жылдардан бері кей салаларды жеке меншікке беру арқылы шығындарды қысқартуға және қызмет сапасын жоғарылатуға басымдық берді.

Нәтижесінде инфрақұрылым (теміржол, көлік), денсаулық сақтау және білім беру салаларында жекешелендіру кең ауқымда жүзеге асып, бәсекелік орта нығайтылды [2]. Мысалы, жекешелендіруден кейін теміржол жүк тасымалы нарықтық механизмдер арқылы реттеліп, тиімділігі артты. Сонымен қатар, мемлекеттік ауруханалардың және түзету мекемелерінің бір бөлігін жеке сектордың басқаруына беру бюджетке түсетін жүктемені төмендетті. АҚШ-та ұлттық саябақтар, табиғи қорықтар, тарихи ескерткіштер тәрізді маңызды нысандарды қорғау үшін сенімгерлік басқару кеңінен қолданылады. АҚШ Ұлттық парктер қызметі (National Park Service) мен Жер басқармасы бюросы (Bureau of Land Management) табиғи және тарихи мұраларды сақтауға, туризмді дамытуға жағдай жасап, активтерді коммерциялық мақсатта артық пайдаланудан қорғайды [3]. Ал, инфрақұрылымдық жобаларға жеке инвестиция тарту арқылы мемлекеттік шығындарды азайтуға және қызмет сапасын жоғарылатуға жағдай жасалады. АҚШ-та МЖӘ жиі көлік, энергетика және денсаулық сақтау салаларында қолданылады [4]. Жеке компаниялардың қаржыландыруы мен басқаруын пайдалану мемлекеттік бюджетке түсетін ауыртпалықты жеңілдетеді. Сонымен бірге, ауруханалар мен мектептерді МЖӘ үлгісімен салу және пайдалану бюджет шығындарын оңтайландырады.

Қазақстан үшін АҚШ үлгісі мемлекеттік меншік объектілерінің нарықтық айналымға енуіне, бәсекелі ортаны дамытуға және жеке сектормен ынтымақтастыққа басымдық беруге мүмкіндік береді.

Жапонияда мемлекеттік меншікті басқару нарықтық тетіктер мен мемлекеттік бағыттаудың ерекше үйлесіміне негізделген. “Japan Incorporated” концепциясы мемлекеттің экономикадағы стратегиялық рөлін айқындап, жеке сектордың дамуына жағдай жасайтынын білдіреді (Антонов В.Г., 2019). Жапонияда үкімет экономиканың даму жоспарын директивті түрде емес, ұзақ мерзімді және орта мерзімді болжау негізінде қалыптастырады. Кәсіпорындар нарықтық еркіндікті сақтай отырып, үкіметтің жетекші экономикалық бағытын ұстанады. Қазақстанда да стратегиялық бағдарламалар әзірленгенімен, олар көбінесе жеке сектордың қажеттіліктеріне икемделмейді, сондықтан Жапония тәжірибесі икемді жоспарлау тәсілін қолдануға мүмкіндік береді.

Жапонияда жергілікті өзін-өзі басқару префектуралар және муниципалитеттер деңгейінде жүзеге асады. Әр сатылы биліктің міндеттері заңнамамен нақты бөлінгендіктен, орталықтан тікелей араласу шектеулі (Tanaka S., 2015). Қазақстанда әкімдерді халық емес, орталық билік тағайындайтындықтан және жергілікті бюджеттер орталықтандырылатындықтан, жергілікті билік дербестігі төмен болып отыр.

Мемлекеттік кәсіпорындар Жапонияда акционерлік қоғамдар формасында жұмыс істеп, ашық есеп беру арқылы тиімділікке қол жеткізеді. Қазақстанда да “Самұрық-Қазына” сияқты ұлттық холдингтер бар, бірақ олардың есептілігі мен ашықтығы жеткіліксіз. Жапондық тәсіл мемлекеттік активтерді нарықтық ортада басқарудың ашықтығын арттыруға ықпал етеді.

Германияда мемлекеттік меншікті басқаруда мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) пен ұзақ мерзімді экономикалық стратегияны үйлестіру ерекше

байқалады. Инфрақұрылымдық нысандар (автобандар, ауруханалар, мектептер) мен әлеуметтік жобаларды іске асыру үшін мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастығы пайдаланылады. 2005 жылы МЖӘ механизмдерін жеделдету туралы заң қабылданып, «Partnerschaften Deutschland» атты арнайы ұйым жобаларды үйлестіруге атсалысады [5]. Жеке қаржы мен басқару тәжірибесінің тартылуы мемлекеттік шығындарды 10–20% үнемдеп, құрылыс мерзімдерін қысқартады. Қазақстанда МЖӘ жөнінде заңнамалық база болғанымен, ірі инфрақұрылымдық жобаларға жеке капиталдың қатысуы айтарлықтай шектеулі. Германия жоғары технологияларға және жоғары қосылған құнды өндірістерге басымдық береді. Үкімет 2030 жылға дейінгі басым салаларды айқындап (машина жасау, "Индустрия 4.0", энергетиканы жаңғырту), ғылым мен инновацияға тұрақты түрде инвестиция құяды. KfW сияқты даму институттары ШОБ-қа ұзақ мерзімді несие ұсынып, оның жаһандық нарыққа шығуына ықпал етеді. Сонымен қатар, Hermes сақтандыру механизмдері экспорттаушылардың шетелдік нарықтағы тәуекелдерін төмендетеді. Қазақстанда да индустриялық даму бағдарламалары әзірленгеніне қарамастан, шикізатқа тәуелділік пен өңдеу өнеркәсібінің технологиялық потенциалының жеткіліксіздігі басты мәселе болып тұр.

АҚШ, Жапония және Германияның мемлекеттік меншікті басқарудағы озық үлгілері Қазақстан үшін пайдалы тәжірибенің қайнар көзі бола алады. Біріншіден, АҚШ-тағы жекешелендіру мемлекеттік шығындарды азайту мен қызмет сапасын көтеруге бағытталып, инфрақұрылым, денсаулық сақтау, білім беру салаларында жеке сектордың инновациялық әлеуетін пайдалануға жол ашады. Қазақстан да осы модельді ішінара қабылдай отырып, елдегі әлеуметтік және өндірістік нысандарды нарық қағидаларына біртіндеп бейімдей алады. Бұған қоса, сенімгерлік басқару (траст) арқылы табиғи және тарихи нысандарды шамадан тыс коммерциаландырудан қорғап, ұзақ мерзімді қаржыландыру тетіктерін енгізуге мүмкіндік бар.

Екіншіден, Жапонияның стратегиялық жоспарлау тәсілі мен жергілікті басқарудағы дербестігі орталық билік пен өңірлік органдар арасындағы өкілеттіктерді тиімді бөлу қажеттілігін көрсетеді. Қазақстанда жергілікті әкімшіліктердің дербестігін арттыру және өңірлердің экономикалық ерекшеліктерін назарға алатын бағдарламалар жасау – мемлекеттік меншік нысандарының тиімділігін көбейтуге септеседі. Сонымен қатар, Жапонияда мемлекеттік кәсіпорындар акционерлік қоғамдар ретінде нарық талабына сәйкестендірілсе, Қазақстанда "Самұрық-Қазына" холдингі мен өзге де ұлттық компаниялар үшін ашық есептілік пен корпоративтік басқару стандарттарын жетілдіру маңызды [6].

Үшіншіден, Германияның мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) жүйесі мен ұзақ мерзімді индустриялық стратегиясы мемлекет пен жеке сектордың тең құқықты серіктестігіне негізделеді. Қазақстанда да МЖӘ тетіктері заңнамалық тұрғыда енгізілгенмен, оны ауқымды инфрақұрылымдық жобаларда қолдану әлі жеткіліксіз. Германия үлгісін бейімдей отырып, Көлік, энергетика және телекоммуникация сияқты стратегиялық салаларда ірі жобаларды іске

асыруға жеке секторды белсенді тартуға болады. Сондай-ақ инновацияға бағытталған қаржыландыру, KfW банкі іспетті даму институттары арқылы ШОБ-ты қолдау – Қазақстандағы экономикалық әртараптандырудың әлеуетін күшейтеді.

Осы шетелдік тәжірибелерді Қазақстанның заңнамалық, экономикалық және әлеуметтік ерекшеліктеріне үйлестіре отырып енгізу – мемлекеттік меншікті басқару саясатын жетілдірудің перспективалық бағыты. АҚШ үлгісі жекешелендіру мен сенімгерлік басқаруды ілгерілетіп, Жапония әдісі стратегиялық жоспарлау мен жергілікті басқару дербестігін күшейтіп, ал Германия тәжірибесі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктер мен инновациялық даму стратегияларын орнықтыруға септігін тигізеді. Осы арқылы Қазақстандағы мемлекеттік активтерді басқару жүйесі ашықтық, бәсекеге қабілеттілік пен экономикалық тұрақтылық қағидаттарына негізделіп, ұлттық мүддені тиімді іске асыратын болады.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік меншікті тиімді басқару үшін жекешелендіруді жетілдіру, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік жобаларын дамыту, инновацияға негізделген ұзақ мерзімді стратегиялар құру маңызды факторлар болып табылады. АҚШ үлгісі жеке секторды ынталандыру мен нарықтық тетіктерді кеңінен қолдануға мүмкіндік берсе, Жапония моделі стратегиялық бағдарлау мен жергілікті биліктің дербестігін күшейтуге ықпал етеді. Ал Германия тәжірибесі МЖӘ арқылы мемлекеттік шығындарды үнемдеу мен жоғары технологиялық өндірісті қолдауда ерекше басымдыққа ие[7].

Қазақстанда мемлекеттік меншікті басқару саласында осы озық тәжірибелерді икемді түрде бейімдеу – инновацияны дамытып, экономиканы әртараптандыруға және мемлекеттік сектордың тиімділігін арттыруға жол ашады. Сол арқылы сыбайлас жемқорлықпен күресу, ашықтықты қамтамасыз ету және халықтың өмір сүру деңгейін жоғарылату міндеттерін іске асыруға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Федералды меншік құрылымы бойынша есептер – АҚШ Ұлттық аудит басқармасы (US GAO).
2. OECD. Privatisation in the United States: Policy and Regulation (2020).
3. National Park Service. Government Management of Natural and Cultural Heritage (2021).
4. IMF Working Paper on PPP Models in Healthcare and Infrastructure (2019).
5. Антонов В.Г. Государственное программирование в Японии. – 2019.
6. Tanaka S. Local Government in Japan. – University of Tokyo Press, 2015.
7. Partnerschaften Deutschland (2005). PPP in Germany: Implementation and Coordination Mechanisms.

Сейтакова Ботакоз Макошовна

*магистр юридических наук, старший научный сотрудник Отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
e-mail: bseytakova@mail.ru*

СОЦИАЛЬНАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ПОЛИЦИИ

Аннотация. В статье рассматривается эффективность полицейской деятельности, которая зависит от положительных взаимоотношений между полицией и населением. Изучается социально-ориентированный подход к реализации сервисного формата работы полиции. Анализируется зарубежный опыт организации оценки достижения результативности полиции в некоторых зарубежных странах.

Ключевые слова: органы внутренних дел, полиция, эффективность, сервис, модель.

ПОЛИЦИЯНЫҢ СЕРВИСТІК МОДЕЛІН ТИІМДІ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БАҒЫТТЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақалада полиция қызметінің тиімділігі қарастырылады, ол полиция мен халық арасындағы жағымды қарым-қатынасқа тәуелді. Полиция жұмысының сервистік форматын жүзеге асырудағы әлеуметтік бағытталған тәсіл зерттеледі. Кейбір шетел мемлекеттеріндегі полицияның нәтижелілігін бағалау жүйесін ұйымдастырудың шетелдік тәжірибесіне талдау жасалған.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдары, полиция, тиімділік, сервис, модель.

SOCIAL ORIENTATION OF THE ACTIVITIES OF THE INTERNAL AFFAIRS BODIES AS A CONDITION FOR THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF THE POLICE SERVICE MODEL

Abstract. The article examines the effectiveness of police activities, which depends on positive relationships between the police and the public. A socially-oriented approach to the implementation of the service model of police work is studied. The article analyzes international practices in assessing the achievement of police performance in several foreign countries.

Keywords: *internal affairs bodies, police, effectiveness, service, model.*

Деятельность органов внутренних неразрывно связана с социальными аспектами и отчетливо проявляется во взаимодействии с обществом. Эффективность такого взаимодействия находит отражение во многих аспектах и представляет собой специфическое системное состояние деятельности органов внутренних дел, деятельность которых непосредственно ориентирована на потребности казахстанского общества.

2 сентября 2024 года в Послании народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» Президент Республики Казахстан К. К. Токаев отметил, что «...с момента выдвижения концепции «слышащего государства» прошло чуть более пяти лет. За этот срок удалось изменить культуру взаимодействия между обществом и властными структурами. Появилось достаточное количество действенных механизмов выражения мнений и различных диалоговых площадок. Нормой стало прямое общение государственных служащих с гражданами. Можно сказать, что данная концепция сформировала новую модель поведения госслужащих – проактивную и открытую, а значит, более ответственную и эффективную. Однако, чтобы обеспечить дальнейшее развитие диалога между государством и обществом, всем нам нужно быть добросовестными, объективными, действовать исключительно в рамках закона, отвечать за свои слова и поступки. ...Крайне важно, что начала формироваться единая экосистема по работе с обращениями, которая позволяет более точно определять потребности и ожидания граждан. Для совершенствования своей работы госорганам следует больше внимания уделять анализу обращений» [1].

Требуется пересмотр системы аудита качества правоохранительной деятельности, обеспечивающего действенную обратную связь с населением на предмет оценки эффективности их работы (снижение жалоб на действие (бездействие) полицейских, увеличение положительных откликов об их работе, оценки качества работы, обеспечения высокого уровня доверия со стороны населения и т.п.) [2].

Так, в системе органов внутренних дел, эффективность деятельности продолжает измеряться количественно-цифровыми показателями, качественная эффективность рассматривается при достижении социально значимых характеристик для общества.

Такой социальный аспект эффективности деятельности органов внутренних дел является оценкой достижения результативности во многих странах. Почти во всех развитых странах осуществлен переход на сервисный формат обслуживания населения. Например, Перу, Нигерия при определении эффективности деятельности полиции руководствуются внутренними критериями оценки работы полицейских, среди которых можно выделить оценку населением уровня работы полиции и количество жалоб на работу полицейских. Carabineros (карабинеры в униформе Чили) стремятся обеспечивать сохранение и повышение профессионального уровня (в данном случае над этим подразумеваются нравственные и этические качества работников, морально-психологический климат в подразделениях, осуществляющих правоохранительную деятельность). Полиция Чили разрабатывает критерии оценки уровня реализации целей через три направления: критерии-результаты, объяснительные критерии, критерии стратегии развития [3]. Говоря о каждом из них, определение эффективности зависит от целей, взаимодействия с обществом и общих планах по дальнейшему совершенствованию полицейской деятельности.

В Бразилии динамика развития преступности является одним из главных критериев определения эффективности. Например, деятельность гражданской полиции оценивается количеством раскрытых дел и завершенных расследований (при наличии подозреваемого) в 14 баллов, нераскрытые дела – в 2 балла, количество ордеров на арест – 8 баллов, на обыск – 4 балла и т.д. Для военной же полиции, осуществляющей уличное патрулирование, установлен единственный критерий – показатель уровень преступности.

В Словакии общественное мнение является одним из основных критериев оценки деятельности, а в США, Франции, Японии, Австрии, Италии оно является традиционным инструментом оценки [4].

По мнению казахстанского ученого Б. А. Кулмуханбетовой, следует обратить особое внимание на результаты реорганизации европейскими странами своих полицейских систем, целями которой явилось развитие и укрепление демократических ценностей. Проведенная реорганизация привела к появлению как минимум двух моделей полиции. Первая модель, называемая еще «социальной инженерией», рассматривается как эффективный способ предупреждения преступлений. При ее применении полицейский «выступает в роли социального посредника в разрешении конфликтов и ведении переговоров». Успешность деятельности полиции в реализации данной модели оценивается по результатам тех социальных изменений, которые произойдут в обществе, а также по снижению уровня преступности. Вторая модель основывается тщательно разработанной управленческой политике, принципах саморегуляции, координации взаимодействия полиции и гражданского общества, а также снижения уровня преступности [5]. Анализируя первую модель, можно сделать вывод, что при ее применении имеет место сервисный формат работы полиции, который основан на доступности, доброжелательности, прозрачности и подотчетности. Деятельность полиции фокусируется на гражданах и сообществах, а показателями эффективности ее деятельности является доверие к полиции.

Следует отметить, что на данный момент нет единого понимания «сервисной модели полиции». Сервисная деятельность, по мнению А. М. Сайтбекова, это модель, которая базируется на двух ключевых компонентах: изменение методов и практики полиции и принятии мер для налаживания конструктивных взаимоотношений между полицией и обществом. основополагающим принципом, которым можно охарактеризовать основу «сервисной модели полиции», можно сформулировать так: «Полиция – это народ, а народ – это полиция». Применение данной модели взаимодействия способствует повышению качества работы органов внутренних дел на местах и более эффективному достижению целей в рамках поставленных задач по реформированию органов внутренних дел [6].

В связи с этим в ряде регионов нашей страны были запущены пилотные проекты, к реализации которых были привлечены сообщества, а также ведущие специалисты различных отраслей [7].

По мнению Н.А. Биекенова, изучение проблемы критериев оценки деятельности полиции, контроля за ней, привлечение граждан, проведение исследований общественными фондами, негосударственными организациями, может рассматриваться как форма общественного контроля, а использование результатов проведенных исследований, их распространение, доведение до сведения населения и лиц, занимающих государственные должности, - как способ воздействия на власть. Стоит включить такие формы исследования и рекомендации в содержание общественного контроля на правовом уровне [8, с. 207].

В.С. Чернявский, считает, что общественный контроль существенно может повлиять на эффективность работы ОВД, так как в другом случае должностные лица ограничиваются «принятием к сведению» или игнорируют отдельные предписания, нарушают сроки, что безусловно ведет к дезорганизации системы. Общественный контроль может ставить вопрос о привлечении к ответственности или смещении лиц, которые систематически не принимают мер и активной реализации управленческих решений, игнорируют необходимость удовлетворения соответствующих социальных потребностей. Общественный контроль – неременное условие успеха, поскольку ему присущ активный характер. Для введения критерия важнейшим условием является необходимость систематически изучать его, оперативно анализировать получаемую информацию, незамедлительно передавая ее подразделениям и лицам, непосредственно занимающимся решением соответствующих вопросов.

Для этого, по мнению автора, создание специальных подразделений в аппарате МВД с укомплектованными лицами, обладающими специальными знаниями в области прикладной социологии, социальной психологии, статистики, теории социального управления и теории управления в сфере правопорядка позволит качественно изучить общественное мнение, постоянно обмениваться результатами этой работы между различными органами [9, с. 48-49, 56, 79].

Соглашаясь с мнением В.С. Чернявского, считаем, что окончательное утверждение этих критериев должно быть в компетенции руководства МВД.

По нашему мнению, создавая рабочую группу по модернизации системы оценки деятельности полиции из независимых экспертов вневедомственной подчиненности, экспертное мнение, основанное на знаниях и опыте специалистов в данной области, способно выявить и детализировать проблемы, а также предложить эффективные пути их решения. Совместное проведение опросов экспертов и населения значительно расширяет арсенал методов оценки и способствует повышению объективности в оценке деятельности правоохранительных органов, является актуальным и перспективным направлением исследования, способствующим улучшению работы ОВД и повышению доверия общества к ним, так как уровень удовлетворенности населения работой ОВД может являться одним из самых мощных средств дальнейшей оценки ОВД.

При достижении социальной эффективности ОВД, преодоление формализма в управленческом подходе становится ключевым фактором для разработки критериев оценки деятельности структурных подразделений.

По нашему мнению, при таком формате работы необходимо особо обратить внимание на морально-этические качества современного полицейского, ведь сервисный формат работы, будучи социальной деятельностью, оценивается с позиций социальных взглядов в обществе. Самым важным в процессе перехода на новый формат работы полиции является изменение идеологии и культуры самих сотрудников органов внутренних дел.

По мнению Л. А. Алексеевой, использование не только норм права, но и социальных норм в качестве критериев эффективности правоприменения, позволяет проводить ее объективную оценку и измерение, выявлять степень соответствия или отклонения этой деятельности от норм права, морали, этики. Следовательно, причина неудовлетворенности правоприменительной деятельности кроется именно в методах, формах и средствах, при помощи которых достигаются социально одобряемые цели. Однако не стоит забывать, что общественная жизнь стремительно меняется. В соответствии с этими изменениями должны изменяться цели и ориентиры правоприменительной деятельности органов внутренних дел [10, С. 142]. Таким образом, улучшение эффективности деятельности ОВД должно представлять собой постоянный процесс совершенствования, а система МВД должна быть основана на социально одобряемой деятельности, опирающейся на нормы морали и нравственности.

Высокий уровень правоприменения и развитие профессиональной культуры среди сотрудников ОВД отражает успешное взаимодействие с обществом, что указывает на реализацию цели, направленной на усиление социальной эффективности работы полиции [11, с.70-71]. Важно оценивать организационную культуру на основе ее влияния на результативность работы организации и способности формировать ожидаемые модели поведения среди сотрудников. С.С. Моргачев рекомендует использовать термин «зрелая организационная культура», означающая культуру, которая включает национальные и общественные ценности, соответствующие современной социально-политической и экономической ситуации, способствует единению коллектива, повышает ответственность за будущее организации и выполнение задач, а также формирует позитивное восприятие деятельности организации обществом. Это подчеркивает значимость интеграции механизма организационной культуры в деятельность внутренних ведомств [12, с. 17].

Создание надежной, результативной, технически оснащенной, направленной на защиту интересов общества полиции остается важной задачей системы МВД Казахстана.

Требуется дальнейшая трансформация способов оценки эффективности деятельности ОВД, что позволит составить полную картину эффективности правоохранительной деятельности, отвечающую объективным потребностям общества с помощью применения механизмов организационно-правовой деятельности по качественному выполнению поставленных задач. Разработка

научно обоснованных критериев, показателей эффективности деятельности в органах внутренних дел должна быть четко сконструирована и способствовать повышению эффективности ОВД. Эти критерии также могут быть учтены при разработке универсальных индикаторов оценки каждого сотрудника ОВД в системе оценки деятельности правоохранительного органа на основе «вращения» корпоративной, зрелой организационной и деонтологической культуры, на ценностях профессионализма, уважения к правам и свободам граждан, справедливости и верховенства права.

Список использованной литературы

1. Послание Президента народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» 2 сентября 2024 года // Интернет-ресурс: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K24002024_1 дата обращения: 06.04.2025.
2. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> дата обращения: 06.04.2025.
3. Зарубежный опыт оценки деятельности правоохранительных органов // Интернет-ресурс: https://vuzlit.com/1176113/zarubezhnyy_opyt_otsenki_deyatelnosti_pravoohranitelnyh_organov дата обращения: 06.04.2025.
4. Международный опыт оценки эффективности правоохранительных органов в предупреждении преступности. Режим доступа // Интернет-ресурс: https://www.researchgate.net/publication/350403070_International_Experience_in_Assessing_the_Effectiveness_of_Law_Enforcement_Agencies_in_Crime_Prevention дата обращения: 06.04.2025.
5. Кулмуханбетова Б. А. Социальные меры предупреждения преступлений, совершаемых сотрудниками органов внутренних дел // Интернет-ресурс:
6. Сайтбеков А. М. Сервисная модель казахстанской полиции: видение и перспективы // Интернет-ресурс: <https://semey.city/novosti-kazakhstan/40335/> дата обращения: 07.04.2025.
8. К чему привел переход полиции на сервисную модель работы // Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33307985&pos=49;-20#pos=49;-20 дата обращения: 07.04.2025.
9. Биекенов Н. А. Национальная полиция Казахстана: конституционно-правовые основы организации и деятельности: Монография. - Бишкек, 2011. - 430 с.
10. Чернявский В.С. Использование общественного мнения в управлении органами внутренних дел. М.-1980. - 88 с.
11. Алексеева Л.А. Соотношение социальной и юридической эффективности правоприменительной деятельности (на примере органов внутренних дел): дисс... канд. юрид. наук. – Москва, 2002. -172 с.
12. Сейтакова Б.М. Социально-ориентированная направленность деятельности ОВД как фактора реализации сервисного подхода работы полиции // Материалы Международного научно-методического журнала «Global science and innovations 2022: Central Asia». – Нур-Султан, 2022. - С.69-72.
13. Моргачев С.С. Менеджмент и его использование в управленческой деятельности органов внутренних дел: автореф. ...канд. юрид. наук. – Москва, 2004. - 28 с.

Сейтжан Айнаш Ануарқызы

құқық ғылымы магистрі, Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы, Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ҮЙЛЕСТІРУДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы терминологияны халықаралық стандарттармен үйлестіру мәселесі талданады. Трансұлттық қылмыстардың өсуі және халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығы аясында, терминологиялық біркелкіліктің құқықтық көмек көрсету, экстрадиция және қылмыстық кірістерді тәркілеу сияқты процестер үшін шешуші рөлі атап өтіледі. Мақалада терминологиялық үйлестірудің теориялық негіздері, оның ішінде дәлдік, айқындық және жүйелілік қағидағтары қаралады. Сондай-ақ, халықаралық тәжірибеде қолданылатын негізгі тетіктерге - халықаралық конвенциялардағы анықтамаларға, модельдік заңдарға, терминологиялық глоссарийлерге және сарапшылар тобының жұмысына - ерекше назар аударылады.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: *қылмыс, халықаралық тәжірибе, терминология, терминологиялық үйлестіру.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ УНИФИКАЦИИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье анализируется проблема унификации терминологии в уголовном праве Республики Казахстан с международными стандартами. В контексте роста транснациональной преступности и важности международного сотрудничества подчеркивается решающая роль терминологической единообразия для таких процессов, как оказание правовой помощи, экстрадиция и конфискация преступных доходов.

В статье рассматриваются теоретические основы терминологической унификации, включая принципы точности, ясности и системности. Особое внимание уделяется ключевым механизмам, используемым в международной практике: определениям в международных конвенциях, модельным законам, терминологическим глоссариям и работе экспертных групп.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта по программно-целевому финансированию ИРН

BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *преступность, международный опыт, терминология, терминологическая унификация.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF TERMINOLOGICAL UNIFICATION IN THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. This article analyzes the problem of terminological unification in the criminal law of the Republic of Kazakhstan with international standards. In the context of the growth of transnational crime and the importance of international cooperation, the crucial role of terminological uniformity is emphasized for processes such as legal assistance, extradition, and confiscation of criminal proceeds.

The article examines the theoretical foundations of terminological unification, including the principles of precision, clarity, and systematicity. Special attention is paid to the key mechanisms used in international practice: definitions in international conventions, model laws, terminological glossaries, and the work of expert groups.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *crime, international experience, terminology, terminological unification.*

Қазақстанның аталған бағыттағы жетістіктері мен мәселелері (мысалы, қазақ тіліне аудару кезіндегі қиындықтар, кейбір ұғымдардың жеткіліксіз анықталуы) зерделенеді. Соңында, Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы терминологиялық үйлестіруді одан әрі жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар, атап айтқанда, терминологиялық кеңес құру, электрондық «терминологиялық банк» қалыптастыру және білім беру бағдарламаларын жетілдіру қажеттілігі ұсынылады. Мақала қылмыстық құқықтық терминологияны халықаралық деңгейде үйлестірудің маңыздылығын және оның Қазақстанның құқықтық жүйесі үшін практикалық мәнін көрсетеді.

Қазіргі таңда қылмыстық құқықтың халықаралық сипаты артып келеді. Трансұлттық қылмыстардың өсуі, халықаралық ынтымақтастықтың маңыздылығы, сондай-ақ халықаралық стандарттарды ұлттық заңнамаға имплементациялау қажеттілігі терминологиялық үйлестіруді өзекті мәселеге айналдыруда. Бұл мақала Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы терминологиялық үйлестірудің халықаралық тәжірибесін талдауға арналған.

Қазіргі әлемде қылмыстық құқық мәселелері шекарадан асып, халықаралық деңгейдегі ынтымақтастықты талап етеді. Терроризм, киберқылмыс, есірткі

саудасы, адам саудасы сияқты трансұлттық қылмыстарға қарсы тиімді күресу үшін мемлекеттер арасындағы заңнамалық және құқық қолдану тәжірибесінде терминологиялық үйлесімділік өте маңызды. Терминологиялық үйлестіру - бұл әртүрлі құқықтық жүйелердегі немесе халықаралық құжаттардағы құқықтық ұғымдар мен терминдердің мағыналық және мазмұндық бірізділігін қамтамасыз ету процесі [1].

Терминологиялық үйлестіру - бұл әртүрлі құқықтық жүйелердегі немесе халықаралық құжаттардағы құқықтық ұғымдар мен терминдердің мағыналық және мазмұндық бірізділігін қамтамасыз ету процесі. Қылмыстық құқықта бұл ерекше маңызды, өйткені нақты және бірегей терминология халықаралық қылмыстық істер бойынша өзара құқықтық көмек көрсету, экстрадиция, қылмыстық кірістерді тәркілеу сияқты мәселелерде келіспеушіліктерді болдырмауға көмектеседі.

Халықаралық деңгейде терминологиялық үйлестіруді қамтамасыз ету үшін әртүрлі әдістер қолданылады:

- Халықаралық конвенциялар мен шарттардағы анықтамалар: БҰҰ, Еуропа Кеңесі сияқты халықаралық ұйымдар қабылдаған конвенциялар қылмыстық құқықтағы негізгі ұғымдарға нақты анықтамалар береді. Мысалы, БҰҰ Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясы «ұйымдасқан қылмыстық топ» және «ауыр қылмыс» сияқты терминдерге бірыңғай анықтамалар берді. Бұл мемлекеттерге өз ұлттық заңнамаларын осы стандарттарға сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

- Үлгі заңдар және типтік ережелер: ТМД сияқты аймақтық бірлестіктерде үлгі заңдар әзірленеді. Бұл заңдар қатысушы мемлекеттердің қылмыстық заңнамаларын үйлестіру үшін негіз ретінде қызмет етеді. Олар тікелей міндетті болмаса да, ұлттық заңнаманы жетілдіруге бағытталған терминологиялық бірлікке қол жеткізуге ықпал етеді.

- Терминологиялық глоссарийлер мен дерекқорлар: Халықаралық ұйымдар (Интерпол, Европол) және құқық қорғау органдары терминологиялық глоссарийлер мен дерекқорлар жасайды. Бұл құжаттарда әртүрлі тілдердегі құқықтық терминдердің баламалары мен түсініктемелері беріледі, бұл аударма кезіндегі қателіктерді азайтып, өзара түсіністікті арттырады.

- Салыстырмалы-құқықтық зерттеулер: Халықаралық деңгейде жүргізілетін салыстырмалы-құқықтық зерттеулер әртүрлі құқықтық жүйелердегі терминологиялық айырмашылықтарды анықтауға және оларды жою жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді.

- Сарапшы топтар және бірлескен жобалар: Құқықтанушылар, лингвистер және халықаралық құқық сарапшыларынан тұратын жұмыс топтарының құрылуы терминологиялық бірлікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады[2].

Қазақстан Республикасы өзінің қылмыстық заңнамасын халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге бағытталған маңызды қадамдар жасады. Қазақстан көптеген халықаралық қылмыстық құқықтық конвенцияларға, соның ішінде БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына, БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясына және Шанхай Ынтымақтастық

Ұйымының (ШОС) терроризмге қарсы конвенцияларына қатысушы мемлекет болып табылады. Бұл конвенциялардың терминологиясы ҚР Қылмыстық кодексіне (ҚК) және басқа да заңнамалық актілерге имплементацияланған.

Мысалы:

- «Лаңкестік» және «экстремизм» ұғымдары: Қазақстан ҚК-дегі бұл ұғымдардың анықтамалары халықаралық құжаттардағы стандарттарға сәйкестендірілген.

- «Киберқылмыстар» ұғымы: Қазақстан ҚК-де «киберқылмыстар» санатына жататын іс-әрекеттерді қамтитын баптар енгізілген, бұл Еуропа Кеңесінің Киберқылмыс туралы конвенциясының қағидаттарына негізделген.

Алайда, Қазақстанның қылмыстық құқығында әлі де терминологиялық айырмашылықтар немесе жеткіліксіз нақты анықтамалар кездесуі мүмкін. Кейбір ұғымдардың қазақ тіліндегі аудармаларының бірізді болмауы немесе халықаралық конвенциялардағы мағынасына толық сәйкес келмеуі халықаралық ынтымақтастық кезінде кедергілер тудыруы мүмкін. Мысалы, «қылмыстық топ» және «қылмыстық ұйым» ұғымдарының аражігін ажыратуда кейде келіспеушіліктер туындайды

Қылмыстық құқықтағы терминологиялық үйлестіру - бұл халықаралық құқықтық қатынастарды дамытудағы негізгі факторлардың бірі. Халықаралық конвенциялар, модельдік заңдар, терминологиялық глоссарийлер және сарапшылардың бірлескен жұмысы арқылы мемлекеттер құқықтық терминологиядағы айырмашылықтарды азайтып, қылмысқа қарсы күрестегі ынтымақтастықты нығайта алады. Бұл тәжірибе әрбір мемлекет үшін, оның ішінде Қазақстан үшін де, өзінің ұлттық заңнамасын халықаралық стандарттармен үйлестіруде бағдар болып табылады [3].

Халықаралық тәжірибе терминологиялық үйлестірудің тиімді тетіктерін ұсынады. Олардың қатарында халықаралық конвенциялардағы анықтамалар, модельдік заңдарды әзірлеу, терминологиялық глоссарийлер мен дерекқорларды қалыптастыру, сондай-ақ сарапшылардың бірлескен жұмысы бар. Бұл құралдар құқықтық терминдердің мағыналық біркелкілігін қамтамасыз етіп, мемлекеттер арасындағы өзара құқықтық көмекті жеңілдетеді және қылмысқа қарсы күрестің тиімділігін арттырады.

Қазақстанның бұл бағыттағы жұмыстары айтарлықтай жетістіктерге жетті, алайда әлі де шешілмеген мәселелер бар. Атап айтқанда, кеңестік құқықтық мұраның кейбір элементтері, қазақ тіліне аудару кезінде дәлдік мәселелері және Қылмыстық кодекстегі кейбір ұғымдардың жеткіліксіз анықталуы терминологиялық үйлестіруге кедергі келтіруі мүмкін.

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасына кешенді және жүйелі терминологиялық жұмысты жалғастыру қажет. Бұл бағыттағы негізгі қадамдар:

Мамандандырылған терминологиялық кеңес құру арқылы ұлттық және халықаралық терминологияны тұрақты талдауды қамтамасыз ету.

Электрондық «терминологиялық банк» қалыптастырып, оны үнемі жаңартып отыру арқылы құқық қолданушылар үшін бірыңғай ақпарат көзін ұсыну.

Жоғары заң білімі беру жүйесінде халықаралық қылмыстық құқық және салыстырмалы терминология пәндерінің мазмұнын күшейту [4].

Халықаралық ұйымдармен және жекелеген мемлекеттермен ынтымақтастықты тереңдету арқылы үздік тәжірибелерді алмасу.

Тек осындай кешенді шаралар арқылы ғана Қазақстан өзінің қылмыстық заңнамасын халықаралық құқықтық жүйеге толық біріктіріп, қылмысқа қарсы күрестегі жаһандық күш-жігерге лайықты үлес қоса алады. Терминологиялық үйлестіру - бұл тек заңнамалық актілердің техникалық мәселесі ғана емес, сонымен қатар халықаралық құқықтық қатынастардың сапасы мен тиімділігін айқындайтын стратегиялық бағыт.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1.«Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011- 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»
<https://termincom.kz/assets/pdf/f60f35d63359e759b026f97a165bd88f.pdf>
- 2.Лукашук И.И. Международное уголовное право. – М.: Норма, 2019.
- 3.Омаров Ербол Агбаевич / <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodno-pravovaya-pomosch-v-ugolovno-protsessualnom-prave-respubliki-kazahstan/viewer>
- 4.Л. В. Голово, доктор юридических наук, профессор юридического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. Анализ Концепции проекта Уголовного кодекса Республики Казахстан
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31141571&pos=3;-111#pos=3;-111

Ситников Павел Владимирович

доцент кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ: ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ И ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Отправной точкой является предположение о том, что защита прав человека является основой демократического правового государства, а государственное управление играет ключевую роль в этой деятельности, создавая, реализуя и обеспечивая соблюдение правовых норм, обеспечивая их законность и прозрачность. Административный контроль играет ключевую роль в мониторинге соблюдения прав человека, и указывается, что соблюдение этих прав со стороны органов государственного управления является приоритетом в процессе формирования общественного доверия, демократической легитимности и устойчивого развития. Слабость демократических институтов и верховенства закона усугубляется. Это позволяет коррупции процветать, подрывая общественное доверие и устойчивое развитие.

Ключевые слова: *права человека, государственное управление, соблюдение правовых норм, верховенство закона, правоохранительные органы, коррупция*

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕ: ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ІСКЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бастапқы нүкте-адам құқықтарын қорғау демократиялық құқықтық мемлекеттің негізі болып табылады және мемлекеттік басқару құқықтық нормаларды құру, іске асыру және орындау, олардың заңдылығы мен ашықтығын қамтамасыз ету арқылы осы қызметте шешуші рөл атқарады деген болжам. Әкімшілік бақылау Адам құқықтарының сақталуын БАҚЫЛАУДА шешуші рөл атқарады және мемлекеттік басқару органдарының бұл құқықтарды сақтауы қоғамдық сенімді, демократиялық заңдылықты және тұрақты дамуды қалыптастыру процесінде басымдық болып табылады. Демократиялық институттар мен заң үстемдігінің әлсіздігі күшейе түседі. Бұл сыбайлас жемқорлықтың өркендеуіне, қоғамдық сенім мен тұрақты дамуға нұқсан келтіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: *Адам құқықтары, мемлекеттік басқару, құқықтық нормаларды сақтау, заңның үстемдігі, құқық қорғау органдары, сыбайлас жемқорлық*

CURRENT TRENDS IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES: PROBLEMATIC ISSUES AND WAYS OF IMPLEMENTATION

Abstract. The starting point is the assumption that the protection of human rights is the foundation of a democratic rule-of-law state, and public administration plays a key role in this activity by creating, implementing and enforcing legal norms, ensuring their legality and transparency. Administrative control plays a key role in monitoring the observance of human rights, and it is pointed out that the observance of these rights by public authorities is a priority in the process of building public trust, democratic legitimacy and sustainable development. The weakness of democratic institutions and the rule of law is getting worse. This allows corruption to flourish, undermining public trust and sustainable development.

Keywords: *human rights, public administration, observance of legal norms, rule of law, law enforcement agencies, corruption*

Вся система государственного управления в Казахстане должна пройти серьезную модернизацию, чтобы стать ориентированной на человека. Глава государства, Касым – Жомарт Кемелевич Токаев, в своем Послании народу Казахстана отметил, что «сложившаяся в стране ситуация, предъявляет новые требования к правоохранительным органам, которые должны отвечать потребностям граждан».

При этом, Президент отметил, что «беспристрастное и справедливое правосудие является важным критерием правового государства: укрепление доверия к судам, у населения, должно стать приоритетной целью»[1].

Важно обеспечить стабильность уголовно-процессуального законодательства. Частая его корректировка негативно влияет на

правоприменительную практику и не позволяет формировать единообразную следственную и судебную практику. Важным критерием верховенства права является беспристрастное и справедливое правосудие. Суд должен быть состязательным, а судья - свободным от преследования. Для этого необходимо обеспечить равенство адвоката и прокурора.

Формирование общественного доверия к судам должно стать приоритетом. Достижение этого, возможно только совместными усилиями государства и самой судебной системы. Судебная система не должна быть закрытой корпорацией.

Высший судебный совет и Верховный суд должны активизировать усилия по привлечению новых профессионалов для осуществления правосудия. Судебной системе нужны специалисты в области налогообложения, недропользования, интеллектуальной собственности и корпоративного права. Отбор судей должен сопровождаться освещением в СМИ, чтобы общественность знала, на основании каких заслуг принимаются на работу отдельные кандидаты.

«Каждое назначение на должность судьи, будь то судья Верховного суда или председателя областных судов, становится предметом жарких дискуссий, прежде всего внутри самой судебной системы. Судьи обвиняют друг друга в непрофессионализме, использовании личных связей и так далее. Все эти негативные тенденции нам необходимо преодолеть. Это дестабилизирует всю правоохранительную систему и вводит в заблуждение тех, кто работает на местах. Растет риск ошибок, которые могут стоить судьбы нашим гражданам», - сказал президент Казахстана [2]

Проблемных вопросов назрело очень много, которые необходимо решать в срочном порядке. Тем не менее, все назревшие проблемные вопросы «ручейками» стекаются в одну масштабную проблему – коррупцию.

За последние три года, 30 судей были привлечены к уголовной ответственности, а 15 получили тюремные сроки, что больше, чем за предыдущие восемь лет, вместе взятые (Митская Е., 2023, 4) [3,4].

Например, в декабре 2023 года бывший председатель административной коллегии Костанайского областного суда А.Дарбаев был приговорен к девяти годам тюремного заключения за получение взятки в размере 19 миллионов тенге (около 40 000 долларов США). Он был задержан сотрудниками Комитета национальной безопасности (КНБ) в 2022 году при получении взятки (АССА, 2022) [4].

Коррупция широко распространена в органах исполнительной власти, правоохранительных органах, органах местного самоуправления и, особенно, в судебной системе.

Необходимо внести изменения в Уголовный кодекс в части ужесточения ответственности за коррупцию сотрудников правоохранительных органов, судей, взяткодателей и посредников во взяточничестве. С момента принятия нового Уголовного кодекса Казахстана, нормы, регламентирующие уголовную ответственность за коррупционные правонарушения, уже неоднократно изменялись и дополнялись в целях соответствия требованиям антикоррупционных международно-правовых обязательств.

Однако, некоторые несоответствия создают трудности для успешного искоренения коррупции. Коррупция продолжает оставаться значимой при всей обширной работе, проделанной в стране в этом направлении. Наиболее заметный прогресс был ограничен сокращением мелкой и незначительной коррупции. Как указано в Национальном плане развития до 2025 года, Казахстан должен перейти от рутинных мер по борьбе с коррупцией к существенному изменению общественного восприятия и осознанному неприятию всех видов коррупции и кумовства.

Следует подчеркнуть, что 70% казахстанцев связывают свою веру в непреклонную борьбу с коррупцией с личностью действующего Президента Казахстана и выражают свое доверие Касым-Жомарту Токаеву. К примеру, в Индексе восприятия коррупции Transparency International за 2022 год Казахстан занимал 103-е место из 180 стран, в 2024 – 88 место [5].

С момента прихода к власти в 2019 году, президент К-Ж. Токаев инициировал ряд антикоррупционных реформ, и в настоящее время Казахстан находится в процессе реализации рекомендаций, содержащихся в оценочном докладе Группы государств Совета Европы по борьбе с коррупцией (ГРЕКО) за 2022 год.

Контроль коррупции фиксирует восприятие того, в какой степени государственная власть используется для личной выгоды, включая как мелкие, так и крупные формы коррупции, а также «захват» государства элитами и частными интересами.

Верховенство закона отражает восприятие степени доверия агентов к правилам общества и их соблюдению, в частности, качества исполнения контрактов, прав собственности, полиции и судов, а также вероятности преступлений и насилия. Оценка дает оценку страны по совокупному показателю в единицах стандартного нормального распределения, т. е. в диапазоне приблизительно от -2,5 до 2,5.

Слабость демократических институтов и верховенства закона усугубляется. Это позволяет коррупции процветать, подрывая общественное доверие, устойчивое развитие.

Коррупция наносит ущерб системе государственного управления и социальному капиталу общества, создавая порочный круг. Несмотря на включение международных правовых норм против коррупции, не все они в полной мере реализованы в уголовном праве, что ограничивает потенциал уголовно-правовой профилактики.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан установлено 17 составов коррупционных преступлений. Уголовное законодательство Казахстана меняется в сторону усиления ответственности за коррупционные правонарушения, однако, на практике ничего не меняется. Поощрительные нормы любого уголовного закона способны существенно влиять на пост-криминальное поведение правонарушителя и профилактику преступлений.

Поощрение в Уголовном кодексе Республики Казахстан – это освобождение лица от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, если лицо

впервые совершило коррупционное правонарушение (за исключением совершенных в составе преступной группы) или за дачу взятки, если лицо подверглось вымогательству взятки и добровольно сообщило об этом в правоохранительные органы, либо если лицо добровольно заявило о подготовке или совершении им легализации денег или имущества (при отсутствии в его действиях иного состава преступления), либо если соблюдены все условия процессуального соглашения.

Последняя норма является новой, она введена не так давно Законом от 12 июля 2023 года. Как видно, поощрительных норм не так много, но благодаря им, государство стимулирует положительное поведение правонарушителя для достижения одной из целей уголовного закона – профилактики коррупционных правонарушений [6].

Положения уголовного законодательства о борьбе с коррупцией в основном соответствуют обязательствам Казахстана по выполнению ратифицированных конвенций. Однако, некоторые различия, несомненно, наносят вред предупреждению коррупции.

Например, Казахстану еще предстоит внедрить уголовную ответственность для юридических лиц, как это предусмотрено Конвенцией ООН против коррупции. Предложение/обещание взятки и согласие на получение взятки не криминализованы. Криминализация юридических лиц в Казахстане и криминализация обещания или получения взятки в настоящее время являются предметом дискуссий в профессиональном сообществе.

Казахстан не подписал Конвенцию Совета Европы о криминализации коррупции (ETS 173), которая определяет взяточничество как имущественные и неимущественные выгоды. Казахские законодатели в уголовном праве устанавливают ограничительное определение взяточничества. Неимущественные или нематериальные вознаграждения не считаются взяточничеством в современной казахстанской доктрине и практике.

Неденежные выгоды не охватываются Уголовным кодексом или разъяснениями Верховного суда. Неденежные выгоды, такие как получение положительной рекомендации или характеристики, либо гарантии поддержки в решении вопроса, влияющего, например, на продвижение по службе, сокрытие неблагоприятного положения в действительности или некомпетентности кого-либо, или других, не представляют меньший общественный риск, чем денежные выгоды [7,8].

В последнее время, казахстанское законодательство расширило определение государственного должностного лица, и субъектом коррупционных правонарушений теперь является должностное лицо квази-государственного сектора. Однако, пока не удалось распространить профилактику коррупции на частный сектор. Несмотря на это, Конвенция ООН не ограничивает распространение коррупционных правонарушений государственным сектором.

Например, уголовные кодексы Чешской Республики, Латвии и Польши признают коррупционные правонарушения в государственном и частном

секторах, предусматривая активное и пассивное взяточничество в предпринимательской деятельности и закупках для государственных нужд.

Конвенция ООН криминализирует незаконное обогащение, включая обогащение, полученное с нарушением финансового, гражданского и трудового законодательства. Незаконное обогащение широко описывается как пользование богатством, не подкрепленное законными доходами.

Это нарушение социальной справедливости, грозящее социальными потрясениями. События января 2022 года являются одним из примеров этого.

Вопрос криминализации незаконного обогащения в Казахстане является вопросом политической воли. Новый закон о возврате государству незаконно приобретенного имущества, несомненно, способствует борьбе с коррупцией. Тем не менее, он не является заменой уголовной ответственности за незаконное обогащение. Уголовный кодекс Республики Казахстан устанавливает возможность освобождения от уголовной ответственности при выполнении лицом всех условий процессуального соглашения о признании вины и возврате незаконно нажитого имущества. Безнаказанность за коррупцию можно определить, как отсутствие уголовной ответственности за незаконное обогащение [8,91].

В связи с этим необходимо внести поправки в Уголовный кодекс Казахстана для приведения его в соответствие с международными антикоррупционными стандартами. Уголовная ответственность юридических лиц за коррупционные правонарушения является спорным вопросом, поскольку для уголовной ответственности требуется установление вины.

Например, Чешская Республика сделала юридические лица уголовно ответственными. Юридические лица могут подлежать уголовным наказаниям, таким как отмена, конфискация имущества, штрафы и запрет деятельности, включая приостановление, гранты и субсидии.

Однако, если будет выяснено различие между субъектом уголовного правонарушения и субъектом уголовной ответственности, то в долгосрочной перспективе не исключена перспектива установления уголовной ответственности юридических лиц, которая может быть за конкретные уголовные правонарушения. Физическое лицо будет субъектом уголовного правонарушения, но при определенных условиях юридическое лицо также может быть признано подлежащим уголовной ответственности.

В связи с этим, установление уголовной ответственности юридических лиц за коррупционные правонарушения остается перспективным. Несомненно, что при введении уголовной ответственности юридических лиц Уголовный кодекс Республики Казахстан претерпит кардинальные изменения как в Общей, так и в Особенной части.

Вслед за Уголовным кодексом будут внесены изменения в Уголовно-процессуальный кодекс, Уголовно-исполнительный кодекс, а также пересмотрены многие нормативные постановления Верховного суда Казахстана, то есть не только правовые акты, но и устоявшиеся теоретические подходы к институту уголовной ответственности. Это невозможно сделать без

фундаментальных научных исследований и обсуждения в профессиональном сообществе.

Неимущественные выгоды как источник незаконного обогащения также должны быть криминализованы. Необходимо расширить определение взяточничества в Уголовном кодексе. Для этого необходимо ввести нематериальные блага в качестве предмета взяточничества и развитие несправедливых преимуществ за счет их получения. Это позволит привести понимание взяточничества в соответствие с мировыми антикоррупционными нормами, исключив понимание взяточничества как исключительно ради материальной выгоды [9,4].

Так, статья «Получение взятки» охватывает только материальные выгоды, а статьи «Злоупотребление должностными полномочиями», «Служебный подлог» и «Служебное бездействие» предусматривают, что виновное лицо может получать выгоды и преимущества без указания, какие именно это выгоды, тем самым как материальные, так и нематериальные, внутренняя противоречивость положений Уголовного кодекса будет устранена.

Закон определяет коррупцию как незаконные имущественные (неимущественные) выгоды и преимущества для себя или третьего лица. Однако Уголовный кодекс не определяет коррупцию как имущественные и неимущественные выгоды и преимущества при любых обстоятельствах.

Необходимо ввести запрет на освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности. Преступники в настоящее время могут бежать из страны и продолжать жить за счет неправомерного обогащения. Они могут рассчитать срок давности, чтобы привлечь их к уголовной ответственности, и спокойно вернуться, когда он истечет. У них есть вероятность остаться безнаказанными при любых обстоятельствах.

К сожалению, в 2018 году этот запрет был отменен из Уголовного кодекса. Его отсутствие противоречит антикоррупционным усилиям страны. В данном случае получается, что срок давности не только устанавливает неспособность государственных органов оперативно выявлять коррупционеров, но и лишает контролирующие органы возможности устранить недостатки в работе по борьбе с коррупцией и в конечном итоге легализовать имущество коррупционера.

Лагутин Р.А. [10, 307] откровенно говорит о крайне низкой эффективности правоохранительной системы Казахстана в борьбе с «отмыванием денег», поскольку, ежегодно из тысяч материалов с признаками легализации, официально регистрируется лишь 60 преступлений, а осуждены по ним единицы.

Казахстану необходимо криминализовать незаконное обогащение, чтобы усилить свою способность бороться с коррупцией.

Такая уголовная ответственность дополнила бы существующие нормы, направленные на обеспечение имущественной безопасности владения, запрет легализации денег и/или иного имущества, полученных преступным путем, и регулирование приобретения или продажи имущества, заведомо имеющего преступное происхождение. Возможность ввести криминализацию появится,

когда появится политическая воля действительно содействовать правосудию в Казахстане.

С 2018 года стало возможным конфисковать имущество при расследовании преступлений, но только если будут четкие доказательства того, что имущество было приобретено преступным путем. Сложно доказать причинно-следственную связь между совершенным преступлением и приобретением имущества.

Кроме того, существует закон, регулирующий легализацию имущества. Это послужит причиной законодательного оформления структуры незаконного обогащения в Уголовном кодексе Республики Казахстан, потенциально включающей супругов и близких родственников в качестве лиц, которым может быть передано имущество.

Кроме того, указание значительной суммы законного дохода должностного лица в примечании к статье, а также указание того, что считается законным доходом этого лица, могло бы повысить ясность правовой базы. Выявление дополнительных денежных средств или имущества, законность происхождения которых не может быть доказана, дает основания для расследования деятельности лица на предмет вероятной коррупции или иного преступного, противоправного поведения.

Хотя проблема коррупции не улучшилась, государство прощает коррупционеров посредством амнистии. В результате, амнистия подрывает авторитет государства, обязуясь вести упорную борьбу с коррупционерами, что «в конечном итоге подрывает легитимность режима и верховенство закона». 47

Аужанов и Биекенов рассматривают амнистию как необходимую компенсацию и страховку от ошибок, а также преднамеренной фальсификации расследования и обвинительного уклона судов [11,19]. Устранение имеющихся несоответствий в уголовном законодательстве и введение в него этих норм, несомненно, укрепит потенциал уголовно-правовых норм по искоренению коррупции в Казахстане.

Возможные решения проблемы

Правоохранительные органы во всем мире находятся под все более пристальным вниманием, с целью повышения прозрачности, эффективности и доверия в своих сообществах. На этом фоне инициатива Казахстана «Цифровой полицейский» стала ярким примером технологических инноваций в полицейской деятельности.

С момента своего создания проект «Цифровой полицейский» задокументировал более 6000 попыток взяточничества, зафиксировал 443 765 административных нарушений и раскрыл 2613 преступлений - и все это при экономии 6 миллионов долларов из национального бюджета Казахстана. С более чем 10 000 смарт-бейджей и 21 000 развернутых планшетов проект меняет саму структуру общественной безопасности [12].

Агентство по борьбе с коррупцией недовольно тем, что правоохранительные органы входят в число самых коррумпированных государственных служб, поскольку у них отсутствуют эффективные механизмы борьбы с коррупцией. Именно поэтому, агентство предложило провести тест для сотрудников полиции,

прокуратуры и других правоохранительных органов на предмет соблюдения правил.

Казахстан уже использовал тест, в качестве пилотного проекта, с июля 2022 года. С тех пор были получены следующие результаты: Сотрудники полиции сообщают о попытках взяточничества в семь раз чаще, чем раньше; Патрульная и миграционная полиция сообщили о снижении уровня коррупции на 41% и 76% соответственно [13].

Список использованной литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 2022. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>
2. Система государственного управления должна отвечать нуждам граждан., 2020. <https://astanatimes.com/2020/12/public-administration-system-should-serve-the-needs-of-citizens-says-tokayev/>
3. Митская Е. 2023. Борьба с коррупцией в Казахстане с помощью уголовного законодательства. Космополитические гражданские общества: Междисциплинарный журнал, том 15(4).
4. АССА Медиа. 2022. Казахстан: Судья задержан при получении взятки в размере 40 000 долларов. <https://acca.media/16166/kazakhstan-sudya-zaderzhan-pri-poluchenii-vzyatki-v-40-tysyach/>
5. Басарова О. Казахстан улучшил свои позиции в Индексе восприятия коррупции., 2025. <https://kz.kursiv.media/en/2025-02-12/eng-k-nknk-kazakhstan-improves-its-position-in-corruption-perceptions-index/>
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.03.2025 г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=5;-108#pos=5;-108
7. Совмещенный первый и второй раунд оценки/ Отчет об оценке по Казахстану. Страсбург, 21–25 марта 2022,8.
8. Аралбаев С.С. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Учебно-методическое пособие. С.С.Аралбаев – Костанай: КРУ им.А.Байтурсынова, 2021- 91с.
9. Суюндыкова Л., Как возникает неосновательное обогащение и, как его доказать. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34851839&pos=4;-90#pos=4;-90
10. Лагутин Р.А., «Научно-обоснованный подход к установлению санкций за совершение легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. «Формула преступления» Гарри С. Беккера» (Развитие современной юридической науки: теория и практика: Международная научно-практическая конференция, Нур-Султан, 2020) 307.
11. Аужанов Р. и Биекенов Н.А., «К вопросу о необходимости амнистии в Казахстане» (Современные тенденции развития юридической науки: Международная научно-теоретическая конференция молодых ученых, Карагандинская юридическая академия им. Б. Бейсенова МВД, 2020) 19.
12. Революция в работе полиции: новаторская инициатива Казахстана «Цифровой полицейский», 2024. <https://www.cio.com/article/3628289/revolutionizing-policing-kazakhstans-trailblazing-digital-policeman-initiative.html>
13. Азимжанова А. Агентство по борьбе с коррупцией предлагает проводить тайные экзамены для сотрудников правоохранительных органов., 2023 <https://kz.kursiv.media/en/2023-10-26/anti-corruption-agency-proposes-secret-examinations-for-law-enforcement-officers/>

Скаков Айдаркан Байдекович

*профессор кафедры уголовного права и криминологии Костанайской академии
МВД Республики Казахстан имени Ш. Кабылбаева; профессор кафедры
криминологии Академии ФСИН России, доктор юридических наук, профессор;
Почетный работник образования Казахстана
e-mail: aidarkan@mail.ru*

КОРРУПЦИЯ – УГРОЗА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. в данной работе сформулировано авторское понимание коррупции и обосновывается необходимость совершенствования антикоррупционного законодательства и повышения эффективности предупредительной деятельности правоохранительных органов в борьбе с коррупцией – одной из основных угроз национальной безопасности государства. В работе обосновывается максимальное расширение круга субъектов, подлежащих уголовной ответственности. В том числе установление уголовной ответственности юридических лиц, так как они часто совершают уголовно наказуемые, общественно опасные деяния, однако могут нести только административную и гражданско-правовую ответственность. Это полностью не соизмеримо с тем материальным ущербом, который юридические лица нанесли своими противоправными деяниями.

Ключевые слова: *юридические лица, физические лица, уголовная ответственность, коррупционные правонарушения, коррупционная система, организованная преступность, система уголовных наказаний для юридических лиц.*

ЖЕМҚОРЛЫҚ – ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІ МЕН ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ҚАУІП

Аңдатпа. Бұл жұмыста автордың сыбайлас жемқорлық туралы түсінігі тұжырымдалып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру және мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін басты қатерлердің бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте құқық қорғау органдарының профилактикалық қызметінің тиімділігін арттыру қажеттілігі негізделеді. Жұмыс қылмыстық жауапкершілікке тартылатын субъектілер шеңберін барынша кеңейтуді негіздейді. Оның ішінде заңды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын белгілеу, өйткені олар көбінесе қылмыстық жазаланатын, қоғамға қауіпті әрекеттерді жасайды, бірақ тек әкімшілік және азаматтық жауапкершілікке тартылады. Бұл заңды тұлғалардың заңсыз әрекеттерімен келтірілген материалдық залалға мүлдем сәйкес келмейді.

Түйін сөздер: *заңды тұлғалар, жеке тұлғалар, қылмыстық жауапкершілік, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар, сыбайлас жемқорлық жүйесі, ұйымдасқан қылмыс, заңды тұлғаларға қылмыстық жазалау жүйесі.*

CORRUPTION – A THREAT TO STATEHOOD AND NATIONAL SECURITY OF KAZAKHSTAN

Abstract. This paper formulates the author's understanding of corruption and justifies the need to improve anti-corruption legislation and enhance the effectiveness of preventive activities of law enforcement agencies in combating corruption-one of the main threats to national security. The work substantiates the maximum expansion of the circle of subjects subject to criminal liability, including the establishment of criminal liability for legal entities. Legal entities often commit criminally punishable, socially dangerous acts but can only be held administratively and civilly liable. This is entirely disproportionate to the material damage that legal entities caused by their illegal actions.

Key words: *legal entities, individuals, criminal liability, corruption offenses, corruption system, organized crime, system of criminal penalties for legal entities.*

Вся профилактическая деятельность правоохранительных органов Республики Казахстан (по отдельным составам уголовных правонарушений – органов национальной безопасности – сноски автора) наводит на мысль о необходимости дальнейшего закрепления достигнутых положительных результатов, а также принятия законодательными и исполнительными органами государства² новых стратегических решений концептуального, законодательного и организационно-управленческого характера с целью воздействия на экономическую преступность.

Для достижения поставленных задач органы внутренних дел и национальной безопасности должны организовать и постоянно проводить оценку соответствия нормативно определенных в уголовном законодательстве видов преступного поведения и тех деяний, которые также являются потенциально общественно опасными, но в силу ряда причин ещё не нашедшие своё отражение в указанном законодательстве (в частности, уголовной ответственности юридических лиц – сноски автора). В теории права данные случаи называются пробелами права (коллизии) и представляют собой неурегулированные законом (и тем самым не защищены государством – сноски автора) общественные отношения. С другой стороны иногда складываются такие обстоятельства, при которых наличие уголовно-правовой нормы (в основном запретительного характера – сноски автора) тормозит дальнейшее развитие общественных отношений.

Еще большую значимость вышеизложенное приобретает в условиях интегрирования Казахстана в мировое сообщество цивилизованных стран мира и глобализации экономической жизни, которые, наряду с положительными достижениями в социально-экономическом развитии, имеют определенные

² Наглядным подтверждением высказанного нами мнения является содержание Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» от 24 августа 2009 года № 858.

негативные последствия. В частности, они способствовали объединению усилий национальных преступных организации и их активизации для получения сверхприбылей. В результате транснациональная организованная преступность фактически стала основной реальной угрозой не только для национальной безопасности Казахстана, но и всего человечества, как по своим масштабам, так и по разрушительному эффекту. Постоянно растущие преступные силы, угрожающие социальному, экономическому и иному развитию государств, их нацеленность на подрыв экономической безопасности, в первую очередь, развивающихся стран и стран с переходной экономикой – таковы основные направления деструктивной деятельности транснациональной организованной преступности[4].

Осознавая масштабы угрозы экономической безопасности страны, исходящей от транснациональной и национальной организованной преступности, руководства органов внутренних дел и национальной безопасности приняли решение об усилении борьбы с ней. Реализация поставленной задачи возможно при совершенствовании профилактической деятельности указанных органов, а также при активной реализации агентурно-оперативных мероприятий в отношении объектов, представляющих оперативный интерес. При организации и реализации агентурно-оперативных мероприятий в отношении национальной и транснациональной организованной преступности правоохранительным органам в рамках своих компетенций должны учитываться следующие обстоятельства:

1. Большие финансовые возможности национальной и транснациональной организованной преступности, основанной на «теневой» экономике, торговле людьми, оружием, наркотиками, проституции и т.д. Так, согласно заключению экспертов Вашингтонского национального Стратегического Информационного комитета, доход «мировой мафии» составляет приблизительно 1 трл. долларов. Эта сумма является почти эквивалентной американскому федеральному бюджету [3, с.24]. Обладая огромными финансовыми ресурсами, организованная преступность может решать любые вопросы, в частности, в сфере экономики, с помощью коррумпированных государственных чиновников, лоббирующих её интересы.

2. Республика Казахстан относится к числу государств с высоким уровнем коррупции. Этому имеется подтверждение в виде экспертных оценок, которые ежегодно вычисляются авторитетной организацией Transparency International (ТИ). Казахстан, набрав 2,1 балла Индекса восприятия коррупции, находится в нижней части «таблицы о рангах», заняв 155 место из 163.

В целях предупреждения коррупции должны применяться все без исключения профилактические меры социального, правового и иного характера. Вместе с тем, учитывая повышенную социальную опасность коррупции, предпочтение должно отдаваться уголовно-правовым превентивным мерам, обладающим высоким карательным эффектом.

3. Особую тревогу вызывает распространение коррупции в органах государственной власти и управления (исполнительной, законодательной и судебной ветви власти). Более того, данное социальное зло в органах власти

приобрел **системный характер**, что свидетельствует о высокой степени организованности преступных сообществ и больших возможностей по лоббированию интересов определенных национальных и зарубежных предпринимателей в ущерб государственным интересам Казахстана.

Что же касается должностных лиц, участвующих в коррупционных системах, то эффективным стимулом для их сотрудничества с органами внутренних дел и национальной безопасности является прекращение в отношении данных конфиденентов уголовного преследования. В этом случае, полезность предоставленной данными лицами сведений должна быть выше причинного совершенным ими преступлением вреда.

Высказанные нами суждения по организации профилактической деятельности правоохранительных органов должны, на наш взгляд, иметь отражение в национальном законодательстве – уголовном, уголовно-процессуальном, уголовно-исполнительном, оперативно-розыском и т.д. Учитывая сказанное, хотелось бы обратить внимание правоведов и законодателей на наиболее важный нормативный правовой акт о борьбе с организованной преступностью в США – свод Законов РИКО - Государственные законы, призванные расследовать, контролировать и преследовать организованную преступность (RICO LAWS – Racketeer Influenced and Corrupt Organisation). Данный свод Законов РИКО был принят с целью предоставления правосудию такого метода расследования криминальной деятельности преступных организаций, который не связывает разные преступления вместе только с одним преступником, а видит преступную индустрию как результат деятельности сообщества. Законы РИКО признают получение незаконной прибыли тем мотивом, ради которой создается и действует организованная преступность, и предусматривает комплексный механизм пресечения стимула наживы, прибыли и рецидива преступлений путем установления возможности конфискации любой прибыли и собственности, полученных преступной организацией или отдельным её участником. Также, Законы РИКО устанавливают наказание в виде лишения свободы до 20 лет и право потерпевших, в число которых входят и частные лица, предъявлять иск о возмещении причиненного совершенным преступлением **ущерба в тройном размере** [3, с.455-456].

Здесь следует отметить, что в авторском понимании **коррупция** является одним из видов **организованной преступности**. Её необходимо отличать от таких видов преступления, как, например, **взяточничество**. На наш взгляд, коррупция предполагает «сращивание» представителей государственной службы и криминалитетом для получения сверхприбылей.

Анализ научной литературы по исследуемой теме позволил сделать вывод о том, что наиболее оптимальный вариант определения коррупции предложил профессор С.В. Максимов: *«Коррупция – это использование государственными, муниципальными или иными публичными служащими (в том числе депутатами и судьями) либо служащими коммерческих или иных организаций (в том числе международных) своего статуса для незаконного получения имущества, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера) либо*

предоставление названным лицом таких имуществ, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера)» [4, с.9].

Таким образом, принимая во внимание то, что **системная коррупция** представляет собой один из видов организованной преступности, главной целью которой является получение незаконной прибыли, для чего и применяются властные полномочия её участников, на наш взгляд, следует изучить положительный, профилактический эффект реализации выше указанного свода законов и использовать его в законотворческой деятельности и правоприменительной практике органов государственной власти Казахстана.

В современной литературе категория - **системная коррупция**, упоминается практическими работниками и учеными-криминологами, когда они хотят подчеркнуть криминальную организованность государственных служащих, служащих негосударственных организаций и иных лиц в единое преступное сообщество (систему) для продажи властных полномочий по «специальным тарифам» и т.д.

Проанализировав криминологическую литературу, авторы предлагают следующее определение: *под системной коррупцией в органах государственной власти следует понимать созданный преступной организацией механизм для купли-продажи властных полномочий, должностей, иных преференций, а также для незаконного получения имущества, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера) от физических и юридических лиц.*

Из содержания вышеуказанного определения следует, что при системной коррупции (как наиболее совершенного, от того наиболее опасного её вида - сноска автора) создается преступный механизм, своего рода «пирамида», где существует строгое распределение ролей в зависимости от занимаемого социального положения для совершения преступлений, имеющих, как правило, корыстный характер. Влияние данного криминального механизма может распространяться как на одно, так и на ряд ведомств. Все зависит от социального статуса и возможностей возглавляющего данную систему организатора. Кроме того, в данной категории подчеркивается сущность коррупции, которая, как ранее нами отмечалось, заключается в использовании чиновником своего официального статуса в целях получения незаконных преимуществ (**продажность**), а с другой – в предоставлении лицу таких преимуществ заинтересованным субъектом (**подкуп**).

Необходимо отметить, что важным для обеспечения экономической безопасности является положительное решение законодателями Казахстана вопроса об уголовной ответственности юридических лиц, через которые транснациональная и национальная организованная преступность осуществляет легализацию финансовых средств, добытых преступным путем, а также создает условия для развития «теневой» экономики.

Действительно, в соответствии с законодательным определением за совершение преступлений (экономические, коррупционные и т.д.) к уголовной ответственности могут привлекаться только **физические лица**. В тоже время правоприменительная практика знает казусы, когда данные составы

преступлений совершаются в интересах **юридических лиц**. Однако к уголовной ответственности юридические лица по действующему уголовному законодательству не могут быть привлечены, так как они не являются субъектами преступлений. Проблема уголовной ответственности юридических лиц неоднократно поднималась еще в бытность СССР (проф. Б. Волженкин и проф. У. Джекебаев). Однако, в тот период все предприятия были государственными и поэтому привлекать к уголовной ответственности юридических лиц представлялось нецелесообразным.

В современных условиях развития капиталистической экономики Казахстана созданы частные предприятия. В стране открываются филиалы зарубежных компаний, в экономику инвестируются крупные иностранные капиталовложения. Наша страна стремится вступить в ВТО. В этой связи остро встает вопрос о приведении национального законодательства в соответствие с зарубежными международными стандартами. Учитывая опыт в данной области права высокоразвитых стран мира (США, Великобритании, Франции и т.д.), мы пришли к выводу о необходимости внесения изменений и дополнений в уголовное законодательство Казахстана, предусматривающих уголовную ответственность юридических лиц.

Наши оппоненты могут возразить, сославшись на то, что в национальном законодательстве имеется достаточно рычагов воздействия на юридические лица – правонарушители.

Действительно, административное и гражданское законодательства Республики Казахстан предполагают ответственность юридических лиц. Однако, юридические лица могут совершать преступления, имеющие большую общественную опасность и более тяжкие последствия, чем административные проступки и гражданско-правовые деликты. Современная практика деятельности отечественных и зарубежных компаний свидетельствует о том, что ради получения сверхдоходов они могут пойти на нарушение национального законодательства (например, экологические, налоговые и иные преступления). Поэтому в целях профилактики преступного посягательства юридических лиц должна применяться уголовная ответственность.

Кроме того, высказанное нами предложение основывается на том, что юридические лица для получения сверхприбылей и льготных условий для своей деятельности постоянно нацелены на подкуп коррумпированных чиновников. Еще одним доводом, подтверждающим обоснованность нашего предложения, является то, что транснациональная организованная преступность через свои компании, также используя подкуп должностных лиц, осуществляют отмывание "грязных" денег, добытых преступным путем (наркобизнес, торговля людьми, оружием и т.д.), инвестируя свои финансовые средства в экономику Казахстана. При этом, транснациональная организованная преступность, взаимодействуя с местной организованной преступностью, занимается хищнической эксплуатацией природных богатств Казахстана.

Что же касается уголовных наказаний, применение которых возможно в отношении юридических лиц, то в статью 40 УК Республики Казахстан необходимо внести изменения, предусматривающие следующие виды санкций:

- а) штраф;
- б) лишение права заниматься определенной деятельностью;
- в) конфискация имущества;
- г) ликвидация юридического лица.

Таким образом, вышесказанное позволяет представить авторское понимание **коррупции как одну из форм организованной преступности, проявляющейся в злоупотреблении государственной властью лицами, выполняющими государственные функции, лицами, приравненными к ним, а также в нарушении своих обязанностей лицами, занятыми в негосударственном секторе предпринимательства, и иными лицами, состоящими в иного рода отношениях, для незаконного получения имущества, прав на него, услуг или льгот, в том числе неимущественного характера, либо предоставление названными лицами, а также юридическими лицами таких имуществ, прав на него, услуг или льгот, в том числе неимущественного характера.**

Резюмируя сказанное, хотелось бы высказать некоторые предложения и рекомендации по повышению эффективности борьбы с экономической преступностью:

1. реализация профилактических мер по выявлению и устранению причин и условий, детерминирующих экономическую преступность, должна осуществляться на основе анализа результатов мониторинга динамических изменений в правоприменительной практике подразделений финансовой полиции, в количественных и качественных характеристиках данных преступлений, оперативных сведений, полученных в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий, и иной информации, в том числе открытой (в СМИ, в Интернете и т.д. – сноска автора);

2. совершенствование работы агентурного аппарата должна осуществляться путем привлечения в качестве конфиденентов высококвалифицированных специалистов, представителей криминальной «элиты» и других, увеличение его численного состава, а также активного использование существующих структур прикрытия и создания новых;

3. усиление борьбы с организованной преступностью в экономике страны, повышение эффективности противодействия системной коррупции возможно при дальнейшем совершенствовании законодательства, регламентирующую деятельность органов внутренних дел и национальной безопасности Республики Казахстан и других государственных органов при осуществлении ими своих функций, повышении эффективности и результативности деятельности подразделений органов внутренних дел и национальной безопасности, путем реализации организационных, управленческих и иных преобразований;

4. при реализации борьбы с преступностью широкое участие должны принимать общественности, средства массовой информации и институты гражданского общества путем пропаганды основ правового государства.

Список использованной литературы

1. Демидов Ю.Н. Проблемы борьбы с преступностью в социально-бюджетной сфере: Монография. – М., Издательство «Щит-М», 2004. – 438 с.
2. Воронин Ю.А. Транснациональная организованная преступность. Екатеринбург, 1997.
3. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность [Электронный ресурс]: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. – М.: РГБ, 2005.
4. Скаков А.Б., Жалмагамбетов А.М. Борьба с транснациональной организованной преступностью: история, практический опыт, криминологические и организационно-правовые аспекты. Научный обзор / Под общ. ред. генерал-майора Абдиказимова К.Р. // Астана: НИИ КНБ РК, 2005.

Төлеген Мұхтар Әділбекұлы

заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), ҚР Педагогика ғылымдары академиясының академигі, профессор, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті ректоры

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРМЕН ӨЗАРА ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа. Мақалада азаматтық қоғам институтына түсінік беріліп, оның қоғамдағы маңыздылығы, алатын орны ашып көрсетіледі.

Түйін сөздер. *заң, азаматтық қоғам, азаматтық қоғам институттары, маңызы.*

ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ С ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ОРГАНАМИ

Аннотация. В статье дается разъяснение институту гражданского общества, раскрывается его важность и место в обществе.

Ключевые слова. *закон, гражданское общество, институты гражданского общества.*

CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS INTERACTION WITH GOVERNMENT AUTHORITIES

Abstract. The article explains the institution of civil society, reveals its importance and place in society.

Keywords: *law, civil society, civil society institutions.*

Азаматтық қоғам мен мемлекеттің өзара қарым-қатынастарының маңызды бағыты - ынтымақтастық. Бұл қатынастардың негізінде азаматтар бірлестіктері мен мемлекет органдары орынды ынтымақты жүзеге асыруға және қоғам мүдделеріне сәйкес іс-қимылдарды жақсарту үшін міндеттерді бөлуге мүмкіндік береді.

Азаматтық бастаманың саяси тәуелсіздігі, сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу, мемлекет органдары азамат бірлестіктерінің қатарынан ынтымаққа шарттық әріптестерді таңдайды, сондай-ақ жария қызметтер көрсеткен және

азамат бірлешікті өзге де міндеттеген кезде сыбайлас тәуекелін жоққа шығаруға ықпал етеді

Азаматтық қоғамды қалыптастыру Мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаев тұрақты түрде дамытып келе жатқан мемлекеттік саясаттың маңызды стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Азаматтық сектор дегеннің не екенін анықтау маңызды.

Ұлттық заңнамада «азаматтық сектор» деген анықтама жоқ. Әдетте бұл ұғым «үкіметтік емес сектор», «үшінші сектор», «ҮЕҰ-сектор» және т. б. сияқты анықтамалардың синонимі ретінде пайдаланылады.

Азаматтық қоғам - рухани және материалдық қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін бірлестіктерге, қауымдастықтарға, одақтарға, корпорацияларға еркін және ерікті түрде біріккен жеке тұлғалардың экономикалық, әлеуметтік, мәдени, рухани-адамгершілік және басқа да қатынастарының жиынтығы.

Дүниежүзілік банктің анықтамасы бойынша, азаматтық қоғам қауымдық топтардың, үкіметтік емес ұйымдардың, кәсіподақтардың, байырғы халық топтарының, қайырымдылық және діни ұйымдардың, кәсіби қауымдастықтар мен қорлардың кең тобына жатады [1].

Содан болар, азаматтық қоғам кез-келген мемлекеттің табысты дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Қоғам мемлекеттен тәуелсіз, бірақ онымен байланысқан және экономикалық, мәдени, әлеуметтік және саяси байланыстары бар қауымдастық, бірлесіп дамыған құқықтық қатынастарды жасайтын, әлеуметтік, саяси, мәдени және адамгершілік дәрежесі жоғары азаматтардың қоғамы. Бұл азаматтық қоғам құрылысын өзінің мақсаты деп жариялаған идеал мен қоғамның қол жеткізілген жағдайының арақатынасымен анықталатын идеалды қоғамның анықтамасы. Бұл шын мәнінде қоғамды, үкіметті, саясатты және адамдарды жақсартудың шексіз процесі, өмірдің барлық аспектілерін ерекшеліксіз қамтиды.

Азаматтық қоғамды үш принцип құрайды, ол жеке адам, ұжым және үкімет болып табылады. Азаматтық қоғам идеясы үздіксіз қозғалысты қамтиды: адамның, қоғамның және үкіметтің аз дамыған күйінен неғұрлым дамыған және өркениетті жағдайға тұрақты өзгеру, жетілдіру және көшу. Азаматтық қоғамның қалыптасуы өркениетті процесс ретінде көрінеді, онда қоғам мүшелерінің арасындағы азаматтық та, азаматтық қатынастар да, азаматтықтың ұжымдық принципі ретіндегі қоғамның өзі де, мемлекет пен оның, азамат пен қоғам арасындағы қатынастар өркениетті.

Ерекше мәселе ретінде азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынасты айтуға болады. Бұл негізінен мемлекеттік құрылымдардан тыс дамитын, сонымен бірге оларды азаматтар, яғни азаматтық қоғам мүшелері қалыптастыратындықтан, оларды қамтитын әлеуметтік ұйымдастырылған құрылым. Мемлекеттік биліктің мұндай элементтері биліктің бөлінуі, заңды оппозицияның болуы, көппартиялық жүйе және т.б. өздері азаматтық қоғамның құрылымын білдірмейді, бірақ ол арқылы қалыптасады және қоғамның саяси ұйымында оның ықпалын шоғырландыру нысандары болып табылады.

Азаматтық қоғам туралы алғаш айтқан Т.Пейн болды. Ол өзінің «Адам құқығы» еңбегінде азаматтық қоғам жайлы кеңінен сөз қозғап, әртүрлі пікірін айтқан. Т.Пейн пікірі бойынша, «...азаматтық қоғам мемлекеттің ұлттық сипатына ешқандай да қарсылық көрсетпейді, керісінше ол құқықтық мемлекеттің қалыптасуына қызмет етеді».

Азаматтық қоғам теориясын, оның мемлекетпен өзара байланысын дамытудағы ерекше еңбек Гегельге тиесілі, ол азаматтық қоғамды жеке меншікке негізделген қажеттіліктер жүйесі, меншік, құқықтық және басқа да қатынастар жүйесі деп есептеді.

Жалпы «Азаматтық қоғам институты» терминінің күнделікті өмірде кеңінен қолданылғаны сонша, бүгінгі таңда оның анықтамасына әртүрлі көзқарастар бар екені айтпаса да белгілі.

Азаматтық қоғам институттарын сипаттағанда, ең алдымен, көптеген қолданыстағы анықтамалардың жалпы аспектісіне тоқталу керек сияқты.

Азаматтық қоғам құрылымында ежелден қоғамның қалыптасуында үлкен рөл атқарған институттар ерекше рөл атқарады. Бұл институттар қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің басқа салаларындағы адамдар арасындағы қатынастарды реттейтін нормалардан ерекшеленетін бірқатар ерекше белгілерге ие.

Саясаткерлер мен қоғамдық институттардың қарым-қатынасын көптеген зерттеушілер зерттеген.

Ғылымды қоғаммен үйлестіру үшін жалпы ғалым профессор М.Саламон қоғамдық ұйымдарды «елеусіз және өзін-өзі басқаратын субъектілер» деп сипаттады., ерікті ұйымдар» деп тұжырымдаған [2,172].

Профессор А.Уваровтың ойынша, «азаматтық қоғам институттары - қызметін мемлекет рәсімдейтін таза ерікті бірлестіктер» екен. [3,25]. Яғни профессор А.Уваров оның заңды екенін алға тартады.

Дәл осындай пікірді қолдаған ғалымдар Н.Лапин мен И.Усватов та азаматтық қоғам институттары - қызметін мемлекет рәсімдейтін таза ерікті бірлестіктер әрекеті заңды деген тұжырым айтады.

Нақтылай түссек, Н.И. Лапин «... мемлекет институционализациялау керек» деп атап өтсе, И.Усватов «институционалдылық, тіпті мемлекеттің ерік-жігерінің болуы қазіргі кезде ғылымда күмән тудырмайды» деп нақтылай түседі [4,110].

Басқа бір ғалым Л.Ю. Грудцына топпен жүргізілетін іс-шараларды олардың көлемі мен мүшелігіне қарай үш топқа бөлуге болады, оның ішінде [5, 92]: - топ заңгерлік көмек көрсетеді;

- сол күннің саяси партиясы;
- басқа мүшелермен де солай болды.

Белгілі болғандай, заң көмегін көрсету саласындағы негізгі ұйымдар адвокаттық кәсіп, адвокаттар алқасы және заң шығарушы қауымдастық болып табылады. Екіншіден, саяси партиялар саясатта жұмыс істейтін топ ретінде қарастырылады.

Адам өміріндегі қоғамдық ұйымдардың үш негізгі тобы - коммерциялық емес ұйымдар, бірлестіктер, қорлар, кәсіпкерлік ұйымдар, БАҚ және журналистік

ұйымдар, тұрғын үй ұйымдары, білім беру ұйымдары, қоғамдық ұйымдар (адамдар).

Түсінікті болу үшін әлемде топтарға әлі де орын бар, маңызды рөл атқаратын институттар болып табылатынына көз жеткіземіз.

Осы жерде айтып кететін жайт, құқықтық мемлекеттің негізі құқықтық мәдениет, азаматтық қоғам, заңдылық және құқықтық тәртіп екенін еске салсақ, бұл үштіктің маңызы ерекше екенін білеміз. Себебі, заңның үстемдік етуі, мемлекеттік биліктің бөлінуі, тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының шын мәнділігі, олардың құқықтық және әлеуметтік қорғалатындығы, азаматтық қоғамның қалыптасуы, ішкі заңдардың көпшілік таныған халықаралық құқықтық нормалар мен принциптерге сәйкес келуінің өзі құқықтық мемлекеттің белгісі - нысандары болып табылатынын айқындай түскендей.

Осы орайда Р.Х. Шафиев «мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимылының нысандары әртүрлі болуы мүмкін, сонымен бірге олар «қолданыстағы заңнаманы сақтау; тараптардың уәкілетті органдарының заңмен айқындалған функцияларына араласпау; мәселелерді шешуде келіссөздер, пікірталастарды ұйымдастыру және тең негізде өзара іс-қимылдың басқа да нысандары арқылы шешу; «қоғамдық қарсылықтан бас тарту сияқты қағидаттарға негізделуі керек» деген тұжырым жасаған [6].

Азаматтық қоғамды адамгершілік, әлеуметтік-экономикалық, отбасылық қатынастар мен институттардың жиынтығы ретінде айқындауға болады, жеке қажеттіліктері мен мүдделерін қанағаттандыру үшін бірлестіктерді, қауымдастықтарды, одақтарды еркін және ерікті түрде құратын индивидтер мен топтардың мүдделері солардың көмегімен қанағаттандырылады.

Әртүрлі әлеуметтік топтар мен индивидтердің қажеттіліктері мен мүдделері азаматтық қоғамның саяси партиялар мен қозғалыстар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, бизнес-ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ қоғам үшін көрсетілетін қызметтердің ауқымды спектрін іске асыратын қоғамдық бірлестіктер мен үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ) сияқты институттары арқылы жүзеге асырылады.

Мемлекеттік құрылымдардан айырмасы - азаматтық қоғамда сатылы емес, көлденең байланыс - оны құрайтын құрылымдар мен адамдардың әртүрлі топтары арасындағы үйлестіру, бәсекелесу қарым-қатынастары басым.

Азаматтық қоғам белгілерінің қатарына адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын неғұрлым толық қамтамасыз етуді, өзін-өзі басқаруды, еркін қалыптасатын қоғамдық пікір мен плюрализмді, жалпыға бірдей хабардар болуды және ең алдымен, азаматтың ақпаратқа қол жеткізу құқықтарын жүзеге асыруды да жатқызуға болады.

Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам өкілдерінің бірлескен жұмыс құралдарының бірі Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы консультативтік-кеңесші орган - Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі болды. Ол қоғамдық-саяси жаңғырту және көппартиялықты, саяси бәсекелестік пен елдегі

пікірлердің пнорализмін одан әрі нығайтуға арналған идеялардың қайнар көзі болып табылады.

Жалпы алғанда азаматтық қоғам институттары мемлекет негізінде пайда болатыны, мемлекет азаматтық қоғам институттарының қызметіне әсер ете отырып, олардың қызметін реттейтін арнайы заңдар шығаратыны, олардың құқықтарын қорғайтыны белгілі. Кейде мемлекет оларды құрудың бастамашысы ретінде де әрекет етуі мүмкін.

Жоғарыда атап кеткеніміздей, азаматтық қоғам институттарының негізгі мақсаты - азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, шешім қабылдауға қатысу, билікті бақылау және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету. Ол өз кезегінде азаматтық диалогты дамытуға, қоғамдық пікірді қалыптастыруға және азаматтардың елдің саяси өміріне қатысуына ықпал ететіні сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1.Қазақстанның азаматтық қоғамы [Электронды ресурс] кіру бағыты: <https://e-history.kz/>
2. Саламон, Л. М. Экономическая карта сектора общественных услуг // *Анналы общественной и кооперативной экономики*, 2000. 81, с. 167-210.
- 3.Уваров А.А. «Район Олохтук-Байени является регионом, находящимся под контролем Российской Федерации». Самое главное - быть осторожным (Норма, Инфра-М, 2017). - 190с.
- 4..Лапин Н.И. Основным объектом взаимодействия человека и гражданского общества является культура как предмет изучения // *Социологические исследования*. 2021. № 5, ул. 104-115
- 5.Грудцына Л.Ю. Содержание и классификация институтов гражданского общества в России // *Образование и право*. 2014. № 1–2. с. 89-105.
6. Шафиев Р.Х. Взаимодействие институтов гражданского общества и органов власти. - *NovaInfo* 44, с.382-385.

Турсынкулова Динара Ахановна

кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права КазНУ имени аль-Фараби

РОЛЬ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПРОЦЕССЕ ГАРМОНИЗАЦИИ И АУТЕНТИФИКАЦИИ НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ СФЕРЫ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация. Статья посвящена осмыслению роли, задач и форм участия институтов гражданского общества в процессе совершенствования нормативных правовых актов, регулирующих уголовно-правовые отношения. Проводя теоретико-правовой анализ, автор рассматривает правовую природу гражданского общества как самостоятельного субъекта в правотворческом процессе, выделяет формы и механизмы его влияния на содержание уголовного законодательства, включая проведение общественной экспертизы и мониторинг правоприменительной практики. Обосновывается, что вовлечение гражданских институтов в процессы гармонизации способствует большей легитимности и

адаптивности нормативных актов, а также минимизирует риск несоответствия международным стандартам в сфере прав человека и правосудия.

Научная статья подготовлена в рамках финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта по программно-целевому финансированию ИРН BR24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: *гражданское общество, уголовное право, нормативные правовые акты, гармонизация, аутентификация, правотворчество, общественная экспертиза.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЛАНЫҢ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРІН ҮЙЛЕСТІРУ ЖӘНЕ СӘЙКЕСТЕНДІРУ ПРОЦЕСІНДЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ РӨЛІ: ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Анатпа. Мақалада қылмыстық-құқықтық қатынастарды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді жетілдіру үдерісінде азаматтық қоғам институттарының рөлі, міндеттері мен қатысу нысандары теориялық-құқықтық тұрғыдан зерттелінген. Автор азаматтық қоғамның құқық шығармашылығы процесінің дербес субъект ретіндегі құқықтық табиғатын қарастыра отырып, оның қылмыстық заңнаманың мазмұнына ықпал ету тетіктері мен нысандарын, соның ішінде қоғамдық сараптама мен құқық қолдану тәжірибесіне мониторинг жүргізуді бөліп көрсетеді. Азаматтық институттарды құқықтық актілерді үйлестіру үдерісіне тарту олардың заңдылығын және бейімделгіштігін арттыруға, сондай-ақ адам құқықтары мен әділеттілік саласындағы халықаралық стандарттарға сәйкессіздік тәуекелін азайтуға ықпал ететіні негізделеді.

Ғылыми мақала ИРН BR24993217 «Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы саласындағы заңдар мәтіндерінің құқықтық терминологиясы мен тілдік түпнұсқалығын үйлестіру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2024-2026жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: *азаматтық қоғам, қылмыстық құқық, нормативтік құқықтық актілер, үйлестіру, аутентификация, құқық шығармашылығы, қоғамдық сараптама.*

ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF HARMONIZATION AND AUTHENTICATION OF NORMATIVE LEGAL ACTS OF THE CRIMINAL LEGAL SPHERE: LEGAL ANALYSIS

Abstract. The article is devoted to understanding the role, objectives, and forms of participation of civil society institutions in the process of improving normative legal

acts regulating criminal law relations. Through a theoretical and legal analysis, the author examines the legal nature of civil society as an independent subject in the law-making process and identifies the forms and mechanisms of its influence on the content of criminal legislation, including the conduct of public expertise and the monitoring of law enforcement practices. It is argued that the involvement of civil institutions in the harmonization processes contributes to greater legitimacy and adaptability of normative acts and also minimizes the risk of non-compliance with international standards in the field of human rights and justice.

The scientific article was prepared within the framework of funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2024-2026, aimed at the implementation of the project on program-targeted funding of the IRN BR24993217 "Harmonization of legal terminology and linguistic authenticity of the texts of laws in the field of criminal law of the Republic of Kazakhstan", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *civil society, criminal law, normative legal acts, harmonization, authentication, law-making, public expertise.*

Современное государственное правовое развитие определяется не только эволюцией политико-юридических институтов, но и усложнением отношений между государством и обществом, где все более возрастающую роль начинают играть негосударственные субъекты.

Одним из таких акторов выступает гражданское общество, представляющее собой совокупность институтов и практик, обеспечивающих реализацию интересов и потребностей граждан вне рамок государственной власти.

В Указе Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития гражданского общества в РК» оно определяется как «совокупность индивидов, групп, социально-экономических, нравственных и духовных, семейных отношений и различных социальных институтов, учитывающих интересы индивидов и групп, свободно и добровольно создающих объединения, ассоциации и другие союзы для удовлетворения собственных и общественных потребностей и интересов» [1].

Гражданское общество действует независимо от политической власти и способно само оказывать влияние на нее [2, 71]. Оно активно участвует в принятии решений стратегического и оперативного управления, в правотворческой деятельности, в выработке и реализации иных общественно значимых инициатив.

В условиях правового государства участие гражданского общества в процессах правотворчества становится не только индикатором демократичности, но и необходимым элементом обеспечения качества легитимности принимаемых нормативных правовых актов. Соответственно, в этом контексте все более возрастает значимость общественной экспертизы, мониторинга правоприменения, а также других форм обратной правовой связи, инициируемой институтами гражданского общества.

В сфере уголовного права такое участие приобретает особое значение, поскольку каждое нормативное решение в данной сфере характеризуется высокой социальной чувствительностью. Здесь важно рассматривать взаимодействие гражданского общества не только с правотворческой, но и с правоприменительной сферой. Одной из ключевых фигур в данном аспекте выступает судебная власть. Характеризуя назначение судебной власти, нельзя не сказать о ее социальной роли в гражданском обществе. Последняя проявляется в том, чтобы в повседневной жизни обеспечивать господство права [3, 149].

Это означает, что суд не просто разрешает споры или применяет нормы уголовного права, но и формирует у граждан отсутствие защищенности, уверенности в справедливости и уважения к праву как высшей социальной ценности. Ведь от того, насколько качественно, справедливо сформулированы нормы уголовного права, зависит не только правопорядок, но и доверие общества к институтам правосудия.

Проводя теоретико-правовой анализ роли, задач и механизмов участия гражданского общества в процессе совершенствования уголовно-правовых актов, мы исходим из гипотезы, что полноценная гармонизация и аутентификация уголовного законодательства невозможны без институционализированного участия негосударственных акторов, способных не только транслировать общественные ожидания, но и выступать в качестве гаранта соответствия национальных норм международным стандартам.

Прежде всего, хотелось бы подробно остановиться на вопросе о субъектах правотворчества, поскольку именно от состава и статуса участников данного процесса зависит как юридическая обоснованность принимаемых норм, так и степень их легитимности в общественном сознании.

Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года «О правовых актах» определяет нормативный правовой акт (НПА) как «письменный официальный документ установленной формы, принятый на республиканском референдуме либо уполномоченным органом, устанавливающий нормы права, изменяющий, дополняющий, прекращающий или приостанавливающий их действие» [4]. В соответствии с таким определением институты гражданского общества не относятся к кругу субъектов правотворческой деятельности, обладающих полномочиями по принятию, изменению и дополнению НПА в установленном законом порядке.

Однако, если обратиться к ст. 17 указанного Закона, то мы видим норму, согласно которой разработка проекта законов, вносимых в Мажилис Парламента в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан, осуществляется не только органами, прямо наделенными правотворческими полномочиями, но и иными субъектами в соответствии с установленным порядком. Разработчиками таких законопроектов могут выступать не только Администрация Президента, Правительство, а также иные государственные органы, но и иные организации и граждане при условии согласования с уполномоченными структурами [4].

Данная норма расширяет круг участников законодтворческого процесса, позволяя включать в него представителей гражданского общества при соблюдении определенных процедурных требований. Это подтверждает, что гражданское общество, хотя и не обладает официальным статусом субъекта правотворчества в узком юридическом смысле, может выступать в качестве разработчика проектов нормативных правовых актов, реализуя своё влияние через согласованные механизмы взаимодействия с институтами государственной власти. Кроме того, иные организации и граждане (т.е. представители гражданского общества) могут вносить на рассмотрение Президента РК предложения о разработке проектов законов, вносимых в Мажилис Парламента в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан (ч.4 ст. 17 Закона РК «О правовых актах»). Все это позволяет сделать вывод, что гражданское общество можно признать участником правотворческого процесса.

Чтобы понять особенности правового взаимодействия между государством и гражданским обществом, а также оценить степень зрелости правовой системы в целом, нам необходимо рассмотреть принципы этого взаимодействия. На наш взгляд, к принципам участия гражданского общества в правотворческом процессе можно отнести следующие:

- открытости;
- добровольности участия;
- подотчетности;
- правового равенства;
- партнерства или конструктивного взаимодействия.

Принцип открытости предполагает, что деятельность по разработке НПА должна быть максимально прозрачной, а информация по готовящимся проектам – доступной для общественности.

Так, на этапе разработки законопроекта обсуждение проекта НПА проводится как через портал «Открытые НПА», так и на заседаниях рабочих групп при органах-разработчиках и в Парламенте. В установленном порядке размещаются последовательно: консультативный документ, проект концепции и сам проект закона. Разработчики обязаны уведомить об этом Национальную палату предпринимателей, экспертные и общественные советы, а также Институт законодательства и правовой информации (ИЗПИ). По каждому документу готовится экспертное заключение, которое также публикуется на портале [5, 17].

Принцип добровольности также можно назвать неотъемлемым принципом. В соответствии с ним институты гражданского общества включаются в правотворческий процесс не по принуждению, а по собственной инициативе или на основании приглашения со стороны государственных органов. Эта модель позволяет сформировать устойчивое партнерство, где каждая из сторон уважает автономию другой и действует при этом в рамках согласованной процедуры.

Значимую роль играет и принцип подотчетности, определяющий необходимость обратной связи. Не только граждане высказывают свое мнение по проекту правового акта, но и государственные органы должны давать

мотивированные ответы, разъясняя, какие предложения были учтены, а какие – нет и почему.

Особого внимания заслуживает принцип правового равенства. В рамках правотворческого процесса представители гражданского общества несмотря на то, что у них отсутствует официальный статус субъектов правотворческой деятельности, должны обладать равными возможностями для выражения своей позиции и влияния на содержание правовых норм. Это особенно важно при обсуждении законопроектов в сферах, которые затрагивают вопросы уголовной политики, поскольку здесь государственное принуждение затрагивает основные конституционные права и свободы граждан, а риск произвола требует наличия дополнительных сдержек.

Наконец, нельзя не упомянуть принцип конструктивного взаимодействия, который выражается в ориентации на достижение консенсуса или, по крайней мере, на снижение конфликтного потенциала в процессе правового регулирования. Государственные органы вовлекают гражданское общество, сотрудничают с ним и ни в коей мере не рассматривают его как оппозиционную силу. В таких отношениях гражданское общество – партнер, сотрудничество с которым необходимо для разработки качественного и устойчивого законодательства.

Как видим, все принципы участия гражданского общества в правотворчестве формируются на стыке публичных и частных интересов, что позволяет обеспечить столь нужный баланс между необходимостью учесть общественное мнение и необходимостью гарантирования профессионализма правотворческой деятельности.

Конечно, помимо обозначенных принципов участия гражданского общества в правотворческом процессе, большую значимость имеют и такие общие принципы, как законность, соответствие международным стандартам, гуманизм. Особенно это касается аспектов гармонизации и аутентификации нормативных правовых актов в уголовно-правовой сфере, которые напрямую затрагивают важнейшие права личности.

Гармонизация уголовного законодательства означает его согласование с универсальными международными нормами, региональными обязательствами и стандартами, принятыми в рамках многостороннего правового диалога.

Такие процессы сближения права отражаются в различных терминах, таких как гармонизация, конвергенция, унификация. При этом авторы не всегда строго разграничивают значение этих понятий.

Гармонизация уголовного права отличается, в частности, от унификации, поскольку не предполагает замену национальных норм единообразными заимствованными положениями, а направлена лишь на сближение отдельных элементов правовых систем и формирование общих правовых рамок. Если унификация может проявиться в использовании единого стандарта, который заменит правовые нормы различных стран, то гармонизация оставляет странам пространство для самостоятельного выбора способов достижения общих,

согласованных целей с учетом национальных правовых традиций и сложившегося политико-правового контекста [6, 97].

По мнению З.К. Аюповой, гармонизация правовой системы необходима для избежания всевозможных юридических конфликтов, которые возникают в результате принятия правовых актов низкого качества, внутренне несогласованных и противоречивых, при этом она должна осуществляться поэтапно. Сначала следует определить отрасль законодательства, правовую сферу, отдельные проблемные вопросы [7, 26].

Институты гражданского общества обладают необходимой связью с жизнью социума, чутко ощущая и понимая его чаяния, проблемы и запросы. Поэтому, будучи в достаточной степени напитаны этими социальными ожиданиями, институты гражданского общества способны сыграть роль посредника между международными правовыми стандартами и внутренними правовыми реалиями, осознавая точки расхождения и контролируя изменения права, нацеленные на их преодоление.

Аутентификация нормативных правовых актов, в свою очередь, предполагает обеспечение их подлинности, непротиворечивости и точности, как с юридической и технической, так и с содержательной точки зрения в условиях, когда большое количество законопроектов разрабатывается в сжатые сроки и существует значительная нагрузка на государственные органы. Институты гражданского общества могут обеспечить дополнительный уровень контроля. Экспертные заключения и отзывы, публичные дискуссии становятся своеобразным фильтром, через который проходят не только тексты, но и идеи, лежащие в их основе.

В действующее законодательство о правотворческой деятельности не раз вносились изменения и дополнения, направленные на расширение участия гражданского общества, которое особенно важным видится на этапе оценки потенциальных рисков, связанных с принятием или редактированием уголовно-правовых норм. Это касается, в частности, норм, вводящих новые составы уголовных правонарушений, ограничивающих отдельные права и свободы личности.

Как указано в ст. 20 Закона РК «О правовых актах», в процесс разработки и принятия НПА, касающихся прав, свобод и обязанностей граждан, должны вовлекаться некоммерческие организации, граждане. Это осуществляется путем образования общественных советов, проведения с ними публичных обсуждений проектов законов и иных НПА.

Показательно, что в марте 2021 в Закон РК «О правовых актах» были внесены важные изменения, согласно которым центральный или местный государственный орган, получив рекомендации от общественного совета, обязан либо внести соответствующие изменения и уведомить об этом общественный совет, либо в случае несогласия представить аргументированную позицию с обоснованием причин отклонения предложений [8].

Прежде такая обязанность отсутствовала, благодаря чему высказанные общественным советом замечания могли быть проигнорированы без какой-либо

правовой реакции. Внесение изменений ознаменовало собой переход к более открытой и транспарентной модели правотворчества, где мнение гражданского общества не может быть не замечено. Однако, на наш взгляд, потенциал этой нормы реализуется не в полной мере, потому что на практике возникают трудности с отслеживанием того, насколько были действительно рассмотрены рекомендации, как и каким образом они были учтены. Мы полагаем, что для решения этой проблемы необходимы дальнейшие шаги в сторону цифровизации процедур участия гражданского общества в правотворческой деятельности и одним из таких шагов могло бы стать создание электронной системы отслеживания статуса рассмотрения рекомендаций, поступивших от общественных советов.

Такая система, интегрированная в портал «Открытые НПА», позволила бы в реальном времени отслеживать этапы прохождения общественных предложений по каждому проекту, видеть, какие из рекомендаций были учтены и в какой форме, а какие оказались отклонены. Кроме того, внедрение технологии искусственного интеллекта может способствовать проведению аналитики – какие предложения чаще звучат со стороны гражданского общества, насколько они находят решение и отклик со стороны государства.

Такие и другие меры не просто позволят усилить контроль за качеством правотворческой деятельности, но и обеспечат подлинную ее легитимность, когда гражданское участие становится не формальностью, а реальным инструментом демократических перемен.

Список использованной литературы

1. Об утверждении Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 27 августа 2020 года № 390 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000390>.
2. Иманбаева А.А., Ляпбаева Н.И. Қазақстандағы азаматтық қоғам мәселелері // Вестник Карагандинского университета. Серия: История. Философия. – 2021. – Т.102, № 2. – С.70–76.
3. Кубеев Е.К., Амандыкова С.К. Конституция Республики Казахстан. Теоретико-правовой анализ. – Алматы: Білім, 2008. – 301 с.
4. О правовых актах: Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V ЗРК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480#z17>.
5. Сарпеков Р.К. Роль научного сообщества в законотворческой деятельности государственных органов Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – № 4 (71). – С. 13–19.
6. Самарин В.И. Совершенствование норм уголовно-процессуального права посредством гармонизации как основа обеспечения прав человека // Развитие судебной власти в Республике Беларусь: материалы международного круглого стола. – Минск: Белорусский государственный университет, 2017. – С. 97–103.
7. Аюпова З.К. Правовая система Республики Казахстан: теоретико-правовые аспекты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. – Алматы, 2008. – 44 с.
8. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества: Закон Республики Казахстан от 12 марта 2021 года № 15-VII ЗРК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000015#z221>.

Уалихан Аружан Дидарқызы

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің 2 курс магистранты
aruzhan_ualikhan@bk.ru*

ПРОКУРОРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ҚАЗАХСТАН МЕН РЕСЕЙ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЗАҢДАРЫ МЕН ТАЛДАМАЛЫ ӘДІСПЕН ЗЕРТТЕУ

Андатпа. Мақалада прокурордың сот ісін жүргізуге қатысу жөніндегі барлық міндеттері, соның ішінде іс жүргізуді бастау, іс бойынша қорытынды беру, сот актілеріне шағымдану міндеттері заң үстемдігін қамтамасыз ету, заңдылықты күшейту, мемлекет, қоғам, азаматтар және басқа да азаматтық-құқықтық қатынастар субъектілерінің бұзылған құқықтары, бостандықтары мен мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін тиімді жүзеге асырылуы тиіс екендігі көрсетілген. Сондай-ақ, ҚР Азаматтық процесстік кодексі мен РФ Азаматтық процесстік кодексінің салыстырмалы талдауы келтірілген.

Түйін сөздер: *прокурор, сот, судья, азаматтық процесс, құқық, кодекс, заң.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ЗАКОНОВ И АНАЛИТИЧЕСКИМ МЕТОДОМ КАЗАХСТАНА И РОССИЙСКИХ ГОСУДАРСТВ ПРАВОВЫХ ОСНОВ УЧАСТИЯ ПРОКУРОРА В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация. В данной статье указаны все обязанности прокурора по участию в рассмотрении дел судами в формах инициирования судопроизводства, дачи заключения по делу, обжалования судебных постановлений должны быть эффективно реализованы для обеспечения верховенства закона, укрепления законности, защиты и восстановления нарушенных прав, свобод и интересов, государства, общества, граждан, иных субъектов цивилистических отношений. А также приведены сравнительный анализ ГПК РК и ГПК РФ.

Ключевые слова: *прокурор, суд, судья, гражданский процесс, право, кодекс, закон.*

RESEARCH OF LAWS AND ANALYTICAL METHOD OF KAZAKHSTAN AND RUSSIAN STATES OF LEGAL BASES OF PARTICIPATION OF PROSECUTOR IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract: This article outlines all the duties of the prosecutor in participating in the consideration of cases by courts in the forms of initiating legal proceedings, providing conclusions on cases, and appealing court decisions. These duties must be effectively implemented to ensure the supremacy of law, strengthen legality, and protect and restore the violated rights, freedoms, and interests of the state, society, citizens, and other subjects of civil legal relations. The article also presents a comparative analysis of the Civil Procedure Codes of the Republic of Kazakhstan (CPC RK) and the Russian Federation (CPC RF)

Key words: *prosecutor, court, judge, civil process, law, code, legislation.*

Цивилистикалық процессуалдық заңнаманы унификациялау бағыты прокурордың азаматтық істерді сотта қарауға қатысуының мақсаттары мен міндеттеріне бірдей тәсілдерді қалыптастыруды талап етеді, бұл процесс саласының ерекшеліктерін ескере отырып. Заңдар мен ведомстволық құжаттарда көрсетілген мақсаттардың ешқайсысы прокурордың сот өндірісіне қатысуының мәнін толықтай көрсете алмайтынын мойындау керек. Прокурордың азаматтық процестегі өкілеттіліктерін жүзеге асыруды оның қатысуының мақсаты деп қарастыруға болмайды, себебі олар өздігінен мақсат бола алмайды.

Прокурордың азаматтық істердегі қатысу мақсаттары, ұлттық деңгейде қойылған, қылмыстық-құқықтық саладан тыс прокурорлар қызметінің міндеттерімен сәйкес келеді, олар «Құқық үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі Еуропалық прокурорлар Кеңесінің Қорытындысында» белгіленген (демократиялық шешімдердің бүтіндігі, заңдылық, заңдардың сақталуы, заң бұзушылықтарға қарсы құқықтық қорғаныс құралдарын пайдалану), азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, өз құқықтарын қорғай алмайтын тұлғалардың құқықтарын қорғау (кәмелетке толмағандар, тұрақты тұрғылықты жері жоқ тұлғалар, психикалық ауруы бар адамдар), мемлекеттік мүлік пен мүдделерді қорғау, қоғамдық мүдделерді немесе қоғамдық тәртіпті қорғау, сот практикасын үйлестіру [1].

Мақсаттар мен міндеттерден бөлек, прокуратура органдарының белгілі бір функциялары бар, оның ішінде азаматтық процесс саласында да. «Функция» түсінігі прокуратураға қатысты оның әлеуметтік тағайындалуымен, нақты сала бойынша жұмыс істейтін бағыттармен, прокуратураның міндеттерін шешу тәсілдерімен және прокурордың бақылау мен заңдардың сақталуын қадағалау үшін бар өкілеттіктерін пайдалануымен анықталады. Прокурордың құқық қорғау және заңды бұзушылықтарды жою үшін қабылдайтын шаралары немесе істерді тиісті органға немесе сотқа жіберу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, кінәлі тұлғаларды жауапқа тарту сияқты функциялары қарастырылады [2]. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» Конституциялық заңында (Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 21 желтоқсандағы № 2709 Заңы) прокуратураның негізгі функциялары айқындалған. Бұл заңның 10-бабында прокуратураның мынадай міндеттерді жүзеге асыратыны көрсетілген:

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарын, заңмен қорғалатын заңды тұлғалардың мүдделерін, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қорғау және қалпына келтіру. Мемлекет мүдделерін сотта қорғау. Заңда белгіленген тәртіп пен шектерде қылмыстық қудалауды жүзеге асыру. Алдын ала тергеу, жедел іздестіру, контрбарлау және құпия тергеу әрекеттері барысында заңдылықты қадағалау. Конституцияға, заңдарға, Қазақстан Республикасы Президентінің актілеріне, Үкіметтің, басқа да мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдары мен олардың лауазымды тұлғаларының актілеріне және шешімдеріне сәйкестігін қадағалау. Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына сәйкес иммунитетті алып тастау және әкімшілік, қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы ұсыныстар енгізу [3].

Әдебиетте прокуратураның құқық қорғаушы функциясы да бөлініп көрсетіледі, бұл бұзылған құқықтарды қорғау және қалпына келтіру, азаматтар мен ұйымдардың өтініштерін қарау, азаматтарды қабылдау, кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау сияқты шаралардан көрінеді. Прокуратураның қызметіндегі жеке құқық қорғаушы функциясының бөлінуі сынға алынады, себебі прокуратураның құқық қорғаушы рөлі оның барлық функцияларына ене отырып жүзеге асырылады [4].

Прокуратураның қызмет бағыттары мен функциялары арасындағы байланыс туралы А.Ю. Ульянов прокуратураның қызмет бағыттары функциялардан гөрі тұрақсыз екенін және қоғамның қажеттіліктері мен аймақтық факторларды ескере отырып өзгеруі мүмкін екенін көрсетеді [5]. Прокурордың адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау бойынша қызметі прокуратураның қадағалау және сот функцияларына ең жақын болып табылады. Алайда, прокурордың азаматтық процеске қатысуы прокуратураның тек бір қызмет бағытымен шектелмейді. Сот функциясы прокуратураның басқа қызмет түрлерімен қатар атқаратын қызметтеріне, мысалы, атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, лауазымды тұлғалар тарапынан заңдардың орындалуын қадағалау, заңды актілердің заңдылығын қадағалау, сот орындаушыларымен заңдардың орындалуын бақылау сияқты бағыттарға қызмет етеді. Сот өндірісінің түрі бұзушылықтың сипатына, сот қорғауына жататын объектіге, бұзылған құқықты қорғау тәсілін таңдауға байланысты [6].

Прокурор сондай-ақ сот процестерінде қатысу арқылы сот функцияларын атқарады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің 54-бабына сәйкес прокурордың азаматтық сот өндірісіне қатысуы мемлекет мүдделерін қорғау, қоғамның немесе өз құқықтарын дербес қорғай алмайтын азаматтардың құқықтарын қорғау қажет болған кезде, сондай-ақ прокурордың қатысуы сотпен мойындалған жағдайда міндетті болып табылады [7].

О.В. Воронин әдебиетте прокурордың азаматтық істерді сотқа қарауға қатысуын бағалауда екі негізгі көзқарасты көрсетеді:

1. прокуратураның негізгі функцияларының бірі ретінде;

2. прокурорлық қадағалаудан туындайтын функция ретінде. Автордың ойлауынан көрініп тұрғандай, ол прокурордың сотқа қатысуын прокурорлық қадағалаудан туындайтын қызмет ретінде қарастырады. Прокурордың сотқа іс қарауға қатысу қызметінің мазмұнында ол келесі сот-процессуалдық қызмет түрлерін қосады: Ресей Федерациясының Конституциялық Сотында және статуттық соттарда істер қарауға қатысу; азаматтық, әкімшілік, арбитраждық сот өндірісіне қатысу [8]. О.В. Воронин прокурордың қылмыстық процесітегі қатысуын аталған функциядан тыс деп санайды, оны мемлекеттік айыптауды қолдау үшін ерекше форма ретінде қарастырады.

Прокурордың сот ісіне қатысу функциясын прокурорлық қадағалаудан туындайтын функция ретінде түсіну оның мәнін тарылтуы мүмкін. Қадағалау қызметі әрқашан прокурордың сотқа жүгінуінен бұрын бола бермейді, себебі оның заң бұзушылықтарды болдырмау үшін қолданатын прокурорлық әрекет ету шараларының кең ауқымы бар. Кейбір жағдайларда заң прокурорға қадағалау

функциясын жүзеге асырмай-ақ сотқа жүгіну құқығын береді. Азаматтық істер бойынша прокурордың қорытынды беруі заңмен тікелей белгіленгендіктен, қадағалау функциясын орындаудың нәтижесі болып табылмайды. Осыған байланысты прокуратураның сот функциясы дербес функция болып табылады, ол нақты процесуалдық саладағы прокурордың өкілеттіктерін біріктіреді.

А.И. Гальченко прокурордың сот процесіне қатысуын прокуратураның дербес функциясы ретінде қабылдай отырып, оны прокуратураның қылмыстық, азаматтық істерді, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді, арбитраждық және конституциялық сот өндірісінде қаралатын істерге қатысуын көрсететін қосалқы функциялар деп санайды. Әрбір қосалқы функция прокурор қатысатын іс қаралатын нақты сот өндірісінің ережелеріне сәйкес келеді [9].

Прокурордың қызметін құқық қорғаушы функция ретінде бағалайды [10]. Егер прокурордың құқық қорғаушы функциясын бөліп қарастыратын көзқарасты қабылдасақ, онда бұл функцияның тек азаматтық сот өндірісіне қатысумен ғана шектелмейтінін атап өту қажет.

Е.В. Миряшева прокурордың азаматтық процесітегі функцияларына әлсіз қорғалған азаматтар (мүгедектер, көмелетке толмағандар, психикалық ауруы бар адамдар және басқа да категориялар) мүдделерін қорғауды және басқа да өкілеттіктерді жатқызады [11]. Прокурордың азаматтық істерді шешудегі сот процесіндегі тар түсіндірмесі прокуратураның мемлекеттік орган ретіндегі функциялары мен сот ісіне қатысушы прокурордың функцияларын ажыратуға негіз болады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай отырып, прокурордың азаматтық процесітегі қатысуы жөніндегі қолданылатын ұғымдар жүйесін құру мүмкін болады.

Прокурорды азаматтық істерге тартудың мақсаты прокуратура органдарының заң үстемдігін қамтамасыз ету, заңдылықты бірізділікпен нығайту және күшейту міндеттерімен анықталады, сонымен қатар прокурорға заңдылық кепілі ретінде мемлекет тарапынан берілген процесуалдық өкілеттіктерді жүзеге асыруға бағытталған.

Прокурордың азаматтық процесіне қатысу міндеттері заңда көрсетілген және Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының бұйрықтарында қайталанған міндеттерді тиімді орындау арқылы қойылған мақсаттарға жетуге мүмкіндік береді.

Прокуратураның қызмет бағыттары атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, лауазымды тұлғалар, басқа субъектілер тарапынан заңдардың сақталуын, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауды, шығарылатын заңды актілердің заңдылығын қадағалауға сәйкес нақты прокуратура функцияларымен қамтылған - қадағалау, сот және басқа функциялар.

Прокуратура функциялары оның әлеуметтік тағайындалуын, атқаруға арналған саласын, прокурорларға заңмен берілген өкілеттіктерді, құқықтық құралдар мен процедураларды шешу үшін мемлекет атынан жүктелген тапсырмаларды қамтиды.

Сот функциясы прокурордың қылмыстық, азаматтық істерді; әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді; арбитраждық және конституциялық сот өндірісі тәртібімен қаралатын істерге қатысуында көрініс табады. Сот өндірісінің түрі жасалған бұзушылықтың сипатына, соттың қорғауына жататын объектіге, бұзылған құқықты қорғау тәсілін таңдауға байланысты.

Цивилистикалық сот өндірісінің түріне байланысты детерминирленген сот-процессуалдық қызмет прокурордың сот процесіне қатысу формаларына (РФ Азаматтық процесілік кодексі 45-бабы, РФ Әкімшілік процесілік кодексі 39-бабы, РФ Арбитраждық процесілік кодексі 52-бабы) сәйкес өкілеттіктер жиынтығымен бөлінеді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік процесілік кодексінің 31-бабына сәйкес, прокурор заңмен жүктелген міндеттерді орындау мақсатында әкімшілік істер бойынша қорытынды беру үшін процесіте қатысады. Бұл істер салықтық, кедендік, бюджеттік қатынастардан туындайтын, қоршаған ортаны қорғау, қалпына келтіру және сақтау, табиғи ресурстарды пайдалану мен қайта қалпына келтіру, сондай-ақ қоршаған ортаға әсер ететін қызметтерді жүзеге асыру кезінде, мемлекеттік сот орындаушыларының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағымдану, мемлекеттік бюджеттің пайдасына немесе мемлекеттік борыштар бойынша сот орындаушысының әрекетсіздігінен туындайтын әкімшілік істер, азаматтардың және қоғамдық ұйымдардың сайлау құқығын қорғау, референдумға қатысу сияқты істерді қамтиды. Сондай-ақ, әкімшілік актілер, әкімшілік әрекеттер (әрекетсіздік) азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін шектеуі мүмкін болған жағдайларда немесе прокурордың қатысуы сотпен мойындалған кезде прокурордың қатысуы қажет болады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының заңнамасында РФ Азаматтық процесілік кодексінің 45-бабы, Әкімшілік процесілік кодексінің 39-бабы және Арбитраждық процесілік кодексінің 52-бабына сәйкес, прокуратураның азаматтық және әкімшілік сот өндірісіндегі қатысуын реттейтін нормалар көзделген [12].

Тар мағынада прокурордың азаматтық процесіке қатысуының мақсаттары мен түрлеріне байланысты оның функциялары келесіге бөлінуі мүмкін:

1. **Құқық қорғаушы функциясы** (РФ, РФ субъектілерінің, муниципалдық құрылымдардың, белгісіз адамдардың, азаматтардың және басқа субъектілердің құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгіну, сот актілерін шағымдану). Құқық қорғаушы қызметтің сипаттамасы прокурордың азаматтық процесітегі компенсациялық функциясында нақты көрініс табады, оның жетекші болуы Т.В. Сахнова арқылы дәлелденген. Прокуратураның жалпы қызметтік функциясынан процессуалдық функцияға айналу кезінде келесі критерийлер жұмыс істейді: азаматтың конституциялық құқықтарын сотта қорғау мүмкіндігінің қиындығы, қоғамдық мүдде, қорғалатын құқықтардың әлеуметтік маңыздылығы, қоғамдық мүдде. Бұл топтардың мүдделерін қорғау қажеттілігі прокурордың азаматтық сот өндірісін бастау арқылы соттық қорғау құқығын жүзеге асырудың қосымша мемлекеттік кепілдіктерін қолдану механизмін іске қосады, бұл прокурордың қатысуының компенсациялық функциясын құрайды. Мемлекет тарапынан соттық

қорғауға мүмкіндік беру прокурордың азаматтық процесте араласуын ақтайды және осындай араласуға мемлекеттік мүддені түсіндіреді [13].

2. **Заң қорғаушы функциясы** (іс бойынша қорытынды беру, сот шешімдерін шағымдану, заң бұзушылық жасаған ұйым немесе лауазымды тұлғаға жеке қаулымен өтініш білдіру). Прокурор кез келген азаматтық іс бойынша қорытынды бермейді, ол азаматтардың әлеуметтік маңызды құқықтары бұзылған жағдайларға ғана қатысты шектеулі тізім бойынша қорытынды береді. Істің нәтижесі өмірлік маңызды салдарларға әкелетін талапкерлердің құқықтарының бұзылуы мемлекет тарапынан назар аударуды және бақылауды қажет етеді. Прокурор заңдылық мүддесінде құқық бұзушылық жағдайларын анықтап, іс бойынша ұсынылған дәлелдерді бағалайды, сотқа іс шешуге көмек көрсету үшін ғана емес, сонымен қатар жауапкер тарапынан құқық бұзушылықтың бар-жоғын анықтап, заңды сақтауын тексеріп, даулы құқық қатынастарында қолданылатын заңнамалар мен сот практикасын талдайды.

Кейбір ғалымдар прокурордың іс бойынша қорытынды беруін прокурордың қадағалау функциясын жүзеге асыру деп санайды, бірақ бұл көзқараспен келісу қиын. Прокурор заңды сақтауын қадағалайды, бірақ сотқа қадағалау жүргізбейді, оның тәуелсіздігін қамтамасыз етеді, азаматтық процесте РФ «Прокуратура туралы» Заңының 22, 27-баптарына сәйкес қадағалау өкілеттіктерін қолданбайды. О.А. Бахарева заң қорғаушы функциясын прокурордың азаматтық сот өндірісіне қатысу негізі ретінде қарастырады [15]. Автор осы функцияның маңыздылығын атап өтеді, бірақ оның процессуалдық маңыздылығына мән беру дұрыс емес деп санайды.

Заң қорғаушы функциясының аясында прокурордың қосымша процессуалдық өкілеттігі заң бұзушылық жасаған субъектіні анықтау кезінде сотқа жеке қаулы шығару туралы өтініш білдіру құқығы болып табылады. Прокурорлар осы өкілеттікті жауапкершілікпен пайдаланып, заңдылықты бұзушылықтарға уақытында жауап беруі және сотқа жеке қаулы шығарудың орынды екендігі туралы назар аударуы тиіс [16].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Загвязинская О. А., Астахова М.А. Прокурордың әкімшілік сот өндірісіндегі субъект ретіндегі функционалдық мәртебесі // Тюмень мемлекеттік университетінің хабаршысы. Әлеуметтік-экономикалық және құқықтық зерттеулер. 2016. Том 2. № 4.
2. Залюкова Г.И. Өртүрлі деңгейдегі прокурорлардың апелляциялық тәртіпте заңсыз сот актілеріне шағымдану өкілеттіктері // Заңдылық. 2013. № 9.
3. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ Қазақстан Республикасының Конституциясы.
4. Закаряева М.М. Прокурордың кейбір ерекше өндіріс түрлерін қарастыру кезінде қатысу мәселелері // Ресей заңдары: тәжірибе, талдау, практика. 2018. № 6.
5. Зуева Л.Ю. Әкімшілік сот өндірісі тәртібінде көлік құралын басқару құқығын тоқтату мәселелері // Әкімшілік құқық және процесс. 2018. № 10.
6. Зяблина М.В., Великая Е.В. Прокурорлардың реабилитацияланған тұлғаларға зиянды өтемақы төлеу туралы сот шешімдері негізінде регресс талаптарын қоюы // Заңдылық. 2016. № 4.

7. https://kodeksy.kz/ka/grazhdanskij_protseessualnyj_kodeks/54.htm?utm_source=chatgpt.com Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі.
8. Игонина Н.А. «Әлеуметтік осал топтағы азаматтардың конституциялық құқықтарын жүзеге асыру» тақырыбындағы кіріспе баяндамасы // Прокурор органдарының әлеуметтік қорғау мен құқықтарын қорғау бойынша іс-қимылдары: дөңгелек үстел материалдары жинағы (Мәскеу қ., 22 сәуір 2016 ж.) / Ред. А.Ю. Винокурова. М., 2016.
9. Игонина Н.А. Прокурордың құқық қорғау қызметі: қылмыстық құқықтық емес саласындағы мүгедектердің құқықтарын қорғау // Адвокат. 2017. № 1.
10. Исаенкова О.В., Григорьев А.Н. Прокурордың талап қою өндірісіне қатысуы // Арбитраждық және азаматтық процесс. 2008. № 3.
11. Кабанова И.Е. Мемлекеттік билік органдары мен лауазымды тұлғалардың қатысуымен деликтілік құқық қатынастарының кейбір ерекшеліктері: теория мен практика мәселелері // Құқық әлемі. 2014. № 6.
12. https://kodeksy.kz/ka/administrativnyj_protseurnoprotseessualnyj_kodeks/31.htm?utm_source=chatgpt.com Қазақстан Республикасының Әкімшілік процессуалдық кодексі.
13. Кальгина А.А. Тәуелсіз талаптарсыз үшінші тұлғалар // Арбитраждық практика хабаршысы. 2018. № 2.
14. Квитко Н.И. Соттың жеке қаулысын заңдылықты бұзушылықтарды алдын алу шарасы ретінде қарастыру // Прокурор. 2015. № 3. 74-77 бб.
15. Китаева А.В. Прокурордың азаматтық процесіте қатысуындағы өзекті мәселелер // Халықаралық ғылыми журнал «Инновациялық ғылым». 2016. № 3.
16. Кожевников О.А. Прокуратура қызметінің бағыттары // Ресей құқықтық журналы. 2016. № 1.

Яғмусова Ақерке Файзуллақызы

докторант кафедрасы конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

yagmussovaa@mail.ru

АНАЛИЗ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ ГАРАНТИЙ И ВЫПЛАТ РАБОТНИКАМ, ЗАНЯТЫМ НА ВРЕДНЫХ И (ИЛИ) ОПАСНЫХ УСЛОВИЯХ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье анализируется законодательство Республики Казахстан, регулирующее социальные гарантии и выплаты работникам, занятым на вредных и (или) опасных условиях труда. Рассматриваются положения Трудового кодекса и подзаконных актов, определяющих компенсационные и профилактические меры. Особое внимание уделено правовой природе гарантий, их классификации и проблемам применения, связанным с устаревшим списочным подходом. Отмечены правовые коллизии и необходимость перехода к риск-ориентированной модели охраны труда. Представлен сравнительно-правовой обзор зарубежного опыта и даны предложения по совершенствованию регулирования.

Ключевые слова: *социальные гарантии, вредные условия труда, охрана труда, компенсации, риск-ориентированный подход, Казахстан.*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗИЯНДЫ ЖӘНЕ (НЕМЕСЕ)
ҚАУІПТІ ЕҢБЕК ЖАҒДАЙЛАРЫНДА ЖҰМЫС ІСТЕЙТІН
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРГЕ ӘЛЕУМЕТТІК КЕПІЛДІКТЕР МЕН ТӨЛЕМДЕР
САЛАСЫНДАҒЫ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЗАҢНАМАНЫ ТАЛДАУ**

Андатпа. Мақалада зиянды және (немесе) қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс істейтін қызметкерлерге әлеуметтік кепілдіктер мен төлемдерді реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамасы талданады. Еңбек кодексінің және өтемақы және алдын алу шараларын айқындайтын заңға тәуелді актілердің ережелері қаралады. Кепілдіктердің құқықтық сипатына, олардың жіктелуіне және ескірген тізімдік тәсілмен байланысты қолдану проблемаларына ерекше назар аударылады. Құқықтық қақтығыстар және еңбекті қорғаудың тәуекелге бағытталған моделіне көшу қажеттілігі атап өтілді. Шетелдік тәжірибеге салыстырмалы-құқықтық шолу ұсынылып, реттеуді жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: *әлеуметтік кепілдіктер, зиянды еңбек жағдайлары, еңбекті қорғау, өтемақылар, тәуекелге бағдарланған тәсіл, Қазақстан.*

**ANALYSIS OF CURRENT LEGISLATION IN THE FIELD OF SOCIAL
GUARANTEES AND PAYMENTS TO EMPLOYEES WORKING
IN HARMFUL AND (OR) DANGEROUS WORKING CONDITIONS
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Abstract. The article analyzes the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating social guarantees and payments to employees employed in harmful and (or) dangerous working conditions. The provisions of the Labor Code and by-laws defining compensatory and preventive measures are considered. Special attention is paid to the legal nature of guarantees, their classification and application problems related to the outdated list approach. Legal conflicts and the need to switch to a risk-based model of labor protection are noted. A comparative legal review of foreign experience is presented and suggestions for improving regulation are given.

Keywords: *social guarantees, harmful working conditions, occupational safety, compensation, risk-based approach, Kazakhstan.*

Современные социально-экономические условия, включая рост производственных отраслей и профессиональных заболеваний, требуют усиленного правового регулирования труда работников, занятых на вредных и (или) опасных условиях. В условиях социальной модернизации в Казахстане обеспечение и защита социальных гарантий для этой категории работников становятся особенно значимыми. Государственная политика в сфере охраны труда должна основываться на принципах справедливости, профилактики и устойчивого развития.

Социальные гарантии в трудовом праве - это нормы, направленные на создание безопасной и достойной трудовой среды, особенно для лиц, занятых на вредных работах. Их развитие в Казахстане началось ещё в советский период и

продолжилось после обретения независимости через реформы и внедрение социального страхования. Принятие Трудового кодекса РК в 2015 году закрепило ключевые меры защиты - дополнительные отпуска, сокращённое рабочее время, компенсации. Однако в условиях новых рисков этих мер уже недостаточно.

К числу предписывающих гарантий для работников, занятых на тяжёлых, вредных и (или) опасных работах, относятся следующие положения Трудового кодекса РК:

- сокращённая продолжительность рабочего времени (ст. 69 ТК РК);
- дополнительный оплачиваемый ежегодный отпуск (ст. 89 ТК РК);
- повышенная оплата труда (ст. 105 ТК РК);
- обеспечение средствами индивидуальной и коллективной защиты, спецодеждой, молоком, лечебно-профилактическим питанием и санитарно-бытовыми условиями (ст. 182 ТК РК) [1].

Однако при переходе к риск-ориентированной модели охраны труда сохраняется списочный подход, не соответствующий современным социальным требованиям. Анализ нормативной базы показывает, что действующее законодательство в сфере социальных гарантий нуждается в совершенствовании.

Сокращённое рабочее время на вредных и тяжёлых работах устанавливается с целью снижения воздействия опасных производственных факторов на организм человека [2].

В ходе обзорного анализа выявлено, что основные положения и нормы по обеспечению безопасных условий труда, реализации прав работников на социальные льготы и гарантии работникам вредных производств не содержатся в едином консолидированном документе, а рассредоточены в различных правовых актах:

Список № 1 производств, работ, профессий, должностей и показателей на подземных и открытых горных работах, на работах с особо вредными и особо тяжелыми условиями труда [3]; Список № 2 производств, работ, профессий, должностей и показателей на работах с вредными и тяжелыми условиями труда [4]; Правила обязательной периодической аттестации производственных объектов по условиям труда [5]; Список производств, цехов, профессий и должностей, перечень тяжелых работ, работ с вредными и (или) опасными условиями труда, работа в которых дает право на сокращенную продолжительность рабочего времени, дополнительный оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск и на повышенный размер оплаты труда, а также Правила предоставления сокращенной продолжительности рабочего времени, дополнительного оплачиваемого ежегодного трудового отпуска и повышенного размера оплаты труда [6]; Правила выдачи работникам молока или равноценных пищевых продуктов, лечебно-профилактического питания, специальной одежды и других средств индивидуальной защиты, обеспечения их средствами коллективной защиты, санитарно-бытовыми помещениями и устройствами за счет средств работодателя [7]; Нормы выдачи работникам молока или

равноценных пищевых продуктов, лечебно-профилактического питания [8]; Правила осуществления обязательных профессиональных пенсионных взносов [9].

В дополнение к нормам Трудового кодекса действуют отраслевые стандарты, правила и подзаконные акты в сфере охраны труда, утверждаемые уполномоченными органами и организациями. Особое значение имеют стандарты, оценивающие риски, связанные с воздействием вредных и опасных факторов на рабочем месте.

Нормативно-правовой анализ показывает наличие списков, охватывающих около 8940 профессий и должностей в 43 отраслях производства, где имеются вредные, тяжёлые или опасные условия труда. Эти списки обновлялись в 2007, 2010, 2015, 2020 и 2022 годах.

В соответствии со Списками, работникам предусмотрен дополнительный отпуск в зависимости от степени вредности труда:

- до 36 календарных дней - 28 профессий (в т.ч. подземные горные работы, добыча ртутных руд, работа с заразными материалами);
- до 30 дней - 70 профессий (в т.ч. угольные шахты, психиатрические учреждения);
- до 24 дней - 244 профессии;
- до 18 дней - 248 профессий;
- до 12 дней - 5191 профессия;
- до 6 дней - 3159 профессий.

При отсутствии аттестации производственных объектов по условиям труда (что противоречит законодательству), а также для рабочих мест, не подлежащих аттестации, дополнительные отпуска и сокращённая рабочая неделя предоставляются в полном объёме на основании Списка.

Для работников, чьи профессии указаны в разделе «Общие профессии всех отраслей экономики», дополнительный отпуск предоставляется вне зависимости от места работы, если иное не предусмотрено другими разделами Списка.

Согласно п. 2 ст. 69 ТК РК, сокращённая продолжительность рабочего времени (не более 36 часов в неделю) устанавливается при подтверждении вредных условий труда по результатам АПО и в соответствии со Списком [1]. При отсутствии аттестации она также предоставляется на основании Списка.

Согласно ст. 89 ТК РК, дополнительный трудовой отпуск назначается при наличии профессии в Списке и по результатам АПО. Минимальная продолжительность отпуска составляет не менее шести календарных дней [1].

Продолжительность сокращённого рабочего времени, дополнительный отпуск и повышенная оплата труда устанавливаются нормативными документами и фиксируются в коллективном и/или индивидуальном трудовом договоре. Однако коллективный договор не является обязательным, что создаёт правовую коллизию.

При создании допустимых условий труда (подтверждённых результатами АПО), работодатель вправе установить нормальную продолжительность рабочего времени (40 часов в неделю). Сокращённая продолжительность рабочего времени служит профилактической мерой - так называемой «защитой временем», а не компенсацией, в отличие от дополнительного отпуска.

Согласно ст. 105 ТК РК, оплата труда работников, занятых на тяжёлых, вредных и (или) опасных работах, должна устанавливаться в повышенном размере по сравнению с обычными условиями. Повышенные оклады или доплаты определяются коллективным договором или актом работодателя с учётом отраслевых коэффициентов, классифицирующих условия труда по степени вредности. Эти меры применяются при наличии подтверждения вредности по результатам аттестации рабочих мест [1].

По данным Республиканского НИИ охраны труда (РНИИОТ), наибольшее число нарушений связано с некачественной выдачей СИЗ и несоблюдением режима труда и отдыха. Также отмечаются случаи задержек компенсаций, формального расследования несчастных случаев и занижения оценки профессионального риска [10].

Действующее законодательство, основанное на списочном подходе, не мотивирует работодателей модернизировать производство. Процедура аттестации часто носит формальный характер, не отражает изменения в технологиях и не учитывает психофизиологические факторы, такие как стресс и возрастные особенности. Аттестация оценивает лишь физические производственные факторы.

Согласно Приказу МЗСР РК от 28.12.2015 г. № 1054, молоко и ЛПП предоставляются по результатам АПО для профилактики профзаболеваний (п. 4), однако п. 12 исключает выдачу молока тем, кто уже получает ЛПП за счёт работодателя, что создаёт правовую неопределённость [7].

Проблемой также остаётся включение в списки профессий, условия труда по которым уже изменились. Анализ показывает дублирование позиций и отсутствие возможности сформировать точную аналитику по затратам в разрезе профессий. В отдельных случаях предлагается замена гарантий: например, в нефтегазовой отрасли - выдача шубата или БАДов вместо молока.

Работники вредных производств направляют в комиссии материалы, включая результаты АПО, однако они нередко содержат искажённые данные, что приводит к ошибочным управленческим решениям и экономическим потерям. Причиной выступают низкое качество оценки условий труда и субъективизм экспертов. В таких случаях добросовестные работодатели продолжают исполнять социальные обязательства на основании коллективных договоров. В Казахстане за один вредный фактор работнику могут предоставляться сразу несколько видов гарантий, что указывает на наличие правовых барьеров.

Анализ зарубежного опыта показывает, что многие страны достигли успеха в обеспечении безопасных условий труда благодаря системному и профилактическому подходу к социальной защите.

В Германии действует система обязательного страхования от несчастных случаев, финансируемая работодателями и управляемая профессиональными ассоциациями (Berufsgenossenschaften). Каждая отрасль имеет собственный союз, отвечающий не только за страхование, но и за профилактику: обучение, аудит рабочих мест, внедрение инноваций в сфере охраны труда [11].

В Швеции основной акцент делается на профилактику профзаболеваний и участие работников в управлении условиями труда. Работодатели обязаны разрабатывать программы улучшения, а государство поддерживает инновации субсидиями [12].

В Японии применяется анализ корневых причин инцидентов с последующим внедрением корпоративных стандартов безопасности, зачастую более строгих, чем государственные.

Сравнительный анализ позволяет выделить ключевые подходы:

- превентивные меры: профилактика, аудит, обучение;
- децентрализация контроля с участием профобъединений;
- высокая ответственность работодателя за здоровье работников;
- цифровизация мониторинга и отчётности.

С учётом выявленных проблем и международного опыта, возможны следующие направления совершенствования национального законодательства:

- усиление институционального контроля через расширение полномочий госинспекции труда и внедрение электронных систем мониторинга;
- повышение ответственности работодателей - введение обязательного страхования профессиональных рисков и прогрессивных санкций;
- развитие социального партнёрства, вовлечение профсоюзов в аттестации и мониторинг условий труда;
- прозрачность и доступ к информации - создание открытого реестра работодателей, соблюдающих стандарты охраны труда;
- повышение правовой культуры работников - обучение, информационные кампании, внедрение трудовых омбудсменов;
- интеграция международных стандартов - рекомендаций MOT, ISO 45001 и др.

Правовое регулирование социальных гарантий для работников на вредных и (или) опасных производствах - важный элемент устойчивой социальной политики. Несмотря на прогресс в казахстанском законодательстве, сохраняются пробелы в реализации прав. Необходим переход от реактивной модели к превентивной, с укреплением институциональной базы и активным участием работников. Перспективы совершенствования связаны с цифровизацией, прозрачностью и комплексным подходом к социальной защите.

Государственная политика в этой сфере должна ориентироваться не только на адаптацию нормативной базы, но и на формирование новой правовой культуры труда, где приоритетом станет ценность жизни и здоровья человека.

В статье представлены ключевые результаты прикладных исследований в рамках выполнения научно-технической программы на тему «Трансформация государственного механизма социальных гарантий в отношении лиц, занятых во вредных условиях труда в современном контексте» (ИРН BR 22182673), финансируемой Министерством труда и социальной защиты населения Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2025 г.)
2. Нургалиева Е.Н. Комментарий к Трудовому кодексу Республики Казахстан.- Караганды: РИО «Болашак-Баспа»,2015-С.462 (849 с.)
3. Список № 1 производств, работ, профессий, должностей и показателей на подземных и открытых горных работах, на работах с особо вредными и особо тяжелыми условиями труда. Утвержден постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193.
4. Список № 2 производств, работ, профессий, должностей и показателей на работах с вредными и тяжелыми условиями труда. Утвержден постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1194.
5. Правила обязательной периодической аттестации производственных объектов по условиям труда. Утверждены приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 944.
6. Список производств, цехов, профессий и должностей, перечень тяжелых работ, работ с вредными и (или) опасными условиями труда, работа в которых дает право на сокращенную продолжительность рабочего времени, дополнительный оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск и на повышенный размер оплаты труда, а также Правила предоставления сокращенной продолжительности рабочего времени, дополнительного оплачиваемого ежегодного трудового отпуска и повышенного размера оплаты труда. Утверждены постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1195.
7. Правила выдачи работникам молока или равноценных пищевых продуктов, лечебно-профилактического питания, специальной одежды и других средств индивидуальной защиты, обеспечения их средствами коллективной защиты, санитарно-бытовыми помещениями и устройствами за счет средств работодателя. Утверждены приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 945.
8. Нормы выдачи работникам молока или равноценных пищевых продуктов, лечебно-профилактического питания. Утверждены приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 946.
9. Правила осуществления обязательных профессиональных пенсионных взносов. Утверждены постановлением Правительства Республики Казахстан от 18 октября 2013 года № 1116.
10. РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан» <https://rniot.kz/home/>
11. OSH system at national level – Sweden [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://oshwiki.osha.europa.eu/en/themes/osh-system-national-level-sweden> (дата обращения: 15 апреля 2025 г.)

12. Government Communication 2020/21:92. A good work environment for the future – the Government’s work environment strategy 2021–2025. Skr. 2020/21:92. The Government submits this Communication to the Riksdag. Stockholm, 11 February 2021 / Stefan Löfven, Eva Nordmark (Arbetsmarknadsdepartementet). – Stockholm.

**НАРХОЗ УНИВЕРСИТЕТИ
УНИВЕРСИТЕТ НАРХОЗ
NARXOZ UNIVERSITY**

**ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ МЕКТЕБІ
ШКОЛА ПРАВА И ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
SCHOOL OF LAW AND PUBLIC ADMINISTRATION**

**«МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР МЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ
ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция**

**МАТЕРИАЛДАРЫ
18 сәуір 2025 жыл**

**МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции**

**«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ С ИНСТИТУТАМИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА»
18 апреля 2025 год**

**MATERIALS
of the international scientific-practical conference**

**«CONTEMPORARY PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN
STATE AUTHORITIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS»
April 18th 2025**

Подписано в печать 13.10.2025г.
Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офсетная.
Усл.печ.л.25. Гарнитура «Times».

Отпечатано в ТОО «Tandem-2»

